

**«Қарағанды техникалық
университеті» КЕ АҚ
Директорлар Кеңесінің шешімімен
БЕКІТІЛДІ
(30 қыркүйек 2021 ж. № 7 хаттама)**

***«Қарағанды техникалық университеті»
коммерциялық емес акционерлік қоғамының
ЕСЕП САЯСАТЫ***

Қарағанды - 2021

ҰЙЫМДЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘРТЕБЕСІ		
1	КІРІСПЕ	2
	Ұйымдық-құқықтық мәртебесі	2
2	ЖАЛПЫ ЕРЕЖЕЛЕР	4
2.1	Есеп саясатының мақсаттары	4
2.2	Қаржылық есептілікті дайындау принциптері	5
2.3	Қаржылық есептіліктің сапалық сипаттамалары	6
2.4	Қаржылық есептілік элементтері	9
2.5	Есеп саясатындағы, есептік бухгалтерлік бағалаудағы өзгерістер және қателер	14
2.6	Есепті кезеңнен кейінгі оқиғалар	18
3	ҚАРЖЫЛЫҚ ЕСЕПТІЛІК ЭЛЕМЕНТТЕРІН ЕСЕПКЕ АЛУ	20
3.1	Негізгі құралдар	20
3.2	Сатуға арналған ұзақ мерзімді активтер	44
3.3	Материалдық емес активтер	48
3.4	Қаржылық активтер және міндеттемелер	59
3.5	Қорлар	64
3.6	Дебиторлық және кредиторлық берешек	76
3.7	Ақшалай қаражат	86
3.8	17 «Жалдау» ҚЕХС-қа (IAS) және 16 «Жалдау» ҚЕХС-қа (IFRS) сәйкес қаржылық және операциялық жалдау	103
3.9	Мемлекеттік субсидиялар мен мемлекеттік көмекті есепке алу	116
3.10	Капитал	121
3.11	Кірістер есебі	128
3.12	Болашақ кезеңдердің кірістерін есепке алу	143
3.13	Шығындар есебі	144
3.14	Болашақ кезеңдердің шығындар есебі	159
3.15	Қызметкерлерге сыйақы	159
3.16	Пайда салығы	163
3.17	Қарыздар бойынша шығындар	170
3.18	Активтердің құнсыздануы	173
3.19	Резервтер, шартты міндеттемелер және шартты активтер	182
4	ИНВЕСТИЦИЯЛЫҚ ЕСЕП	188
4.1	Инвестициялық мүлік	188
4.2	Бірлескен қызметке инвестициялар	195
5	БАСҚА ЕРЕЖЕЛЕР	199
5.1	Түгендеу	199
5.2	Бухгалтерлік қызметтің міндеттері және оны ұйымдастыру (жүйесі)	204
5.3	Бухгалтерлік ақпараттың құпиясы	205
5.4	Ішкі бақылауды ұйымдастыру	205
5.5	Есепке алу-бухгалтерлік ақпаратты жасау және сақтау	206
5.6	Баланстан тыс шоттар	210
5.7	Қорытынды	211
5.8	Нормативтік – құқықтық база	211
6	БУХГАЛТЕРЛІК ЕСЕП ШОТТАРЫНЫҢ ЖҰМЫС ЖОСПАРЫ	211

«Қарағанды техникалық университеті» Коммерциялық емес акционерлік қоғамының (бұдан әрі – «Қоғам») есеп саясаты «Бухгалтерлік есеп және қаржылық есептілік туралы» бухгалтерлік есебінің 2007 жылғы 28 ақпандағы № 234-III Қазақстан Республикасының нормативтік базасына, халықаралық қаржылық есептілік стандарттарымен (бұдан әрі – «ҚЕХС») өзектендірілген қаржылық есептілікті дайындау және қалыптастыру тұжырымдамасына, сондай-ақ ҚЕХС қолдану жөніндегі әдістемелік ұсынымдарды және Қазақстан Республикасының бухгалтерлік есеп пен қаржылық есептілік жөніндегі басқа да нормативтік құқықтық актілеріне сәйкес әзірленді.

Есеп саясатының ережелері қоғамның директорлар Кеңесі бекіткен күннен бастап қоғамның есебі мен есептілігіне қолданылады.

ҰЙЫМДЫҚ-ҚҰҚЫҚТЫҚ МӘРТЕБЕСІ

Заңды тұлғаның атауы: «Қарағанды техникалық университеті» коммерциялық емес акционерлік қоғамы.

Ұйымдық-құқықтық нысаны: коммерциялық емес акционерлік қоғам.

Заңды тұлғаны құру негізі: Қоғам университет ретінде «Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің мекемелерін қайта ұйымдастыру туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 1999 жылғы 8 желтоқсандағы №1879 қаулысына сәйкес және «Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі оқу орындарының кейбір мәселелері туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2012 жылғы 28 сәуірдегі №544 қаулысына сәйкес құрылды. Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің «Қарағанды мемлекеттік техникалық университеті» шаруашылық жүргізу құқығындағы республикалық мемлекеттік кәсіпорны болып қайта құрылды.

Қазақстан Республикасының 2003 жылғы 13 мамырдағы «Акционерлік қоғамдар туралы», 2011 жылғы 1 наурыздағы «Мемлекеттік мүлік туралы» заңдарына, «Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі Жоғары оқу орындарының кейбір мәселелері туралы» Қазақстан Республикасы Үкіметінің 2019 жылғы 11 қазандағы № 752 қаулысына сәйкес, Қазақстан Республикасы Қаржы министрлігінің 2020 жылғы 29 мамырдағы №335бұйрығымен, Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігінің 2019 жылғы 4 қарашадағы № 4257-01-1181016-2 хатымен және «Қарағанды мемлекеттік техникалық университеті» шаруашылық жүргізу құқығындағы республикалық мемлекеттік кәсіпорнының меншікті капиталының нарықтық құнын бағалау туралы 2019 жылғы 23 желтоқсандағы №000556 есебі негізінде «Қарағанды техникалық университеті» коммерциялық емес акционерлік қоғамы болып қайта құрылды.

Қазақстан Республикасының Үкіметі атынан Қазақстан Республикасы Қаржы министрлігінің Мемлекеттік мүлік және жекешелендіру комитеті Қоғамның құрылтайшысы болып табылады.

Қазақстан Республикасы Білім және ғылым министрлігі (бұдан әрі - Жалғыз акционер) Қоғам акцияларының 100% мемлекеттік пакетін иелену және пайдалану құқығын жүзеге асыратын тиісті саладағы уәкілетті орган болып табылады.

Жалғыз акционер Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес акционерлердің жалпы жиналысының құзыретіне жатқызылған мәселелерді қарайды және шешімдер қабылдайды.

Қазақстан Республикасының заңнамасымен және Жарғымен акционерлердің жалпы жиналысының құзыретіне жатқызылған мәселелер бойынша шешімдерді жалғыз акционер, шешімі Қазақстан Республикасы Қаржы министрлігінің Мемлекеттік мүлік және жекешелендіру комитетімен келісу бойынша қабылданатын мәселелерді қоспағанда, дербес қабылдайды.

Қоғамның орналасқан жері: Қазақстан Республикасы, 100027, Қазақстан Республикасы, Қарағанды қаласы, Нұрсұлтан Назарбаев даңғылы, 56.

Қоғам өз бетінше әзірленген білім беретін оқу бағдарламаларын іске асыратын, білім алушылар мен профессорлық-оқытушылық құрамның арақатынасын, оқуға қабылдау тәртібін, оқу жүктемесінің, оқу, ғылыми, ғылыми-техникалық, кәсіпкерлік, өндірістік-шаруашылық, инновациялық және әдістемелік қызметтің өз нормалары мен нормативтерін, еңбекке ақы төлеу нысандары мен мөлшерлерін өз бетінше айқындайтын білім беру ұйымы мәртебесіне ие.

Қоғам қызметінің мақсаты ұлттық және жалпыадамзаттық құндылықтар, ғылым мен практика жетістіктері негізінде тұлғаны қалыптастыруға, дамытуға және кәсіби қалыптастыруға бағытталған сапалы білім алу, оқыту және оқыту үшін, сондай-ақ ғылыми әлеуетті дамыту және әзірлемелерді коммерцияландыру үшін қажетті жағдайлар жасау болып табылады.

Қоғамның білім беру процесінің мақсаты халықаралық стандарттарға сәйкес келетін жоғары сапалы оқыту болып табылады.

Қоғам қойылған мақсатты іске асыру үшін Жарғыда көзделген қызмет түрлерін жүзеге асырады, оның ішінде:

1. жоғары оқу орнынан кейінгі білімнің білім беру бағдарламалары бойынша кадрлар даярлау, сондай-ақ іргелі және қолданбалы ғылыми зерттеулерді қоса алғанда, ғылыми-техникалық, инновациялық қызмет, ғылыми-зерттеу жұмыстары
2. білім алушыларды тамақтандырумен, тұрумен, медициналық қызмет көрсетумен қамтамасыз ету;
3. жұмыскерлерді тамақтандырумен, тұрумен, медициналық қызмет көрсетумен қамтамасыз ету;
4. білім алушылардың қауіпсіздігін қамтамасыз ету;
5. спорттық және мәдени-бұқаралық іс-шараларды ұйымдастыру және өткізу;
6. дене шынықтыру-сауықтыру іс-шараларын ұйымдастыру және өткізу, спорттық және шығармашылық секциялар құру;
7. білім беру процесін, зерттеулерді, тәрбие және әлеуметтік-мәдени қызметті қамтамасыз етуге арналған баспа және полиграфиялық қызмет;
8. білім алушылар мен педагог қызметкерлер арасындағы халықаралық және республикалық деңгейдегі түрлі іс-шараларға: олимпиадаларға, жарыстарға, конкурстарға, конференцияларға, семинарларға қатысу және ұйымдастыру
9. білім алушылар мен педагог қызметкерлер арасындағы халықаралық және республикалық деңгейдегі түрлі іс-шараларға: олимпиадаларға, жарыстарға, конкурстарға, конференцияларға, семинарларға қатысу және ұйымдастыру
10. запастағы офицерлер бағдарламасы бойынша білім алушыларды әскери қызметке даярлау;
11. жалпы орта білім берудің жалпы білім беретін оқу бағдарламаларын, сондай-ақ техникалық және кәсіптік, орта білімнен кейінгі, қосымша білім берудің білім беру бағдарламаларын іске асыру;
12. технополистерді, технопарктерді, бизнес-инкубаторларды, инновациялық орталықтарды, технологияларды коммерцияландыру және трансферттеу орталықтарын, жобалық конструкторлық бюроларды және қызмет бейіні бойынша басқа да құрылымдарды құру;
13. білім және ғылым жүйесін одан әрі дамытуға және жетілдіруге бағытталған инновациялық әдістерді, оқыту технологиялары мен зерттеулерді әзірлеуге, апробациялауға және енгізуге қатысу;

14. білім берудің барлық деңгейлері үшін цифрлық интерактивті білім беру ресурстары мен оқу фильмдерін ұйымдастыру, құру және дамыту;
15. білім мен ғылымды өндіріспен интеграциялауға қатысу;
16. Қазақстан Республикасының еншілес және басқа да ұйымдары мен шетелдік ұйымдардың қаржы ресурстарын тарта отырып, тәжірибелік-конструкторлық жұмыстарды, инновациялық және инвестициялық жобаларды ұйымдастыру, қаржыландыру, сондай-ақ білім және ғылым саласындағы жобаларды венчурлік қаржыландырудың тетіктері мен инфрақұрылымын қалыптастыруға қатысу.
17. жеке меншікті жалға беру және басқару

2 бөлім. ЖАЛПЫ ЕРЕЖЕЛЕР

2.1 Есеп саясатының мақсаттары

Қоғамның есеп саясаты (бұдан әрі - Есеп саясаты) «Бухгалтерлік есеп және қаржылық есептілік туралы» Қазақстан Республикасы Заңының, «Бухгалтерлік есеп және қаржылық есептілік туралы» Қазақстан Республикасының Заңын және Қаржылық есептіліктің халықаралық стандарттарын (бұдан әрі – ҚЕХС) іске асыру үшін қабылданған заңға тәуелді нормативтік-құқықтық құжаттардың талаптарына сәйкес алдыңғы есепті кезеңдер үшін салыстырмалы ақпарат дайындауды қоса алғанда, бухгалтерлік есепті жүргізу үшін қоғам қолдануға қабылдаған нақты қағидаттарды, негіздерді, ережелерді, өзгерістер мен толықтыруларды ескере отырып, қағидалар мен практиканы білдіреді.

Есеп саясатын қабылдаудың мақсаты қаржылық жағдай, қызмет нәтижелері туралы ақпаратты сапалық сипаттамаларға: орындылыққа, түсініктілікке, сенімділікке, салыстырмалылыққа сәйкес дұрыс көрсететін бухгалтерлік есеп жүйесін қалыптастыру болып табылады.

Осы есеп саясаты қаржылық есептіліктің Халықаралық стандарттары жөніндегі Комитеттің Басқармасы (ХҚЕСК Басқармасы) қабылдаған қаржылық есептіліктің халықаралық стандарттарына негізделеді, оның ішінде:

1. Қаржылық есептіліктің халықаралық стандарттары (IFRS);
2. Қаржылық есептіліктің халықаралық стандарттары (IAS);
3. Халықаралық қаржылық есептілікті түсіндіру жөніндегі комитет (ХҚЕТК) немесе бұрын жұмыс істеген түсіндіру жөніндегі тұрақты комитет (ТТК) әзірлеген түсіндірмелер.

Операцияға, басқа оқиғаға немесе шартқа арнайы қолданылатын қандай да бір ҚЕХС болмаған кезде жауапты қызметкерлер пайдаланушылар экономикалық шешімдер қабылдаған кезде оларға сәйкес келетін ақпаратты қалыптастыру үшін есеп саясатын әзірлеу және қолдану кезінде өз пікірін пайдалануға тиіс; және қаржылық есептіліктегі ақпараттың сенімді екендігіне:

1. қаржылық жағдайды, қаржылық нәтижелерді және ақша қаражатының қозғалысын анық көрсетеді;
2. операциялардың, басқа да оқиғалар мен шарттардың заңды нысанын ғана емес экономикалық мазмұнын көрсетеді;
3. бейтарап, яғни біржақты емес;
4. консервативті болып табылады;
5. барлық маңызды қатынастарда толық.

Кәсіби пайымдау қаржылық есептілікті қалыптастыруға жауапты қызметкердің белгісіздік жағдайында шешім қабылдауға әсер етуі мүмкін объективті және субъективті факторлар туралы кәсіби бағалауы болып табылады және бухгалтерлік есептілікте есепке алу объектісін тану және бағалау бөлшектері туралы қорытынды болып табылады.

Жауапты қызметкерлер кәсіби пайымдау шығарған кезде мынаған назар аударады және мынадай көздердің қолданылуы мынадай тәртіппен қаралады:

1. ұқсас және байланысты мәселелерді қозғайтын ХҚЕС талаптары;

2. активтерді, міндеттемелерді, кірістер мен шығыстарды айқындау, тану өлшемшарттары және бағалау тәртібі.

Кәсіптік пайымдау шығарылған кезде басшылық бухгалтерлік есеп стандарттарын әзірлеу үшін ұқсас тәртіпті, бухгалтерлік есеп жөніндегі әдебиетті және салада қабылданған практиканы олар жоғарыда көрсетілген тармақтағы көздерге қайшы келмейтіндей және Қазақстан Республикасының нормативтік құқықтық актілеріне сәйкес келетіндей шамада пайдаланатын стандарттарды белгілейтін басқа да органдардың ең соңғы нормативтік құжаттарын да қарай алады.

Қаржылық есептілік Қазақстан Республикасының Қаржы министрлігі бекіткен нысандар және ведомствоішілік нысандар бойынша жасалады.

Қоғам тұрақты түрде, бірақ жылына кемінде бір рет есеп саясатының ХҚЕС-тің белгіленген талаптарына, сыртқы және ішкі нормативтік құжаттарға сәйкестігін нақтылайды.

Бухгалтерлік есеп жүйесінің қаржы-шаруашылық қызметті жүзеге асыру шарттарының өзгеруіне, оның ішінде заңнамалық нормативтік актілердің және ҚЕХС өзгерістеріне негізделген өзгерістерге ден қою жеделдігі.

2.2. Қаржылық есептілікті дайындау принциптері

ҚЕХС сәйкес дайындалған Қоғамның қаржылық есептілігі мынадай қағидаттарға негізделген:

Қызметтің үздіксіздігі. Қаржылық есептілік Қоғамның жақын болашақта жұмыс істеуге ниеті бар деген болжам негізінде дайындалады, яғни басшылықтың қызметті жоюға, тоқтатуға немесе айтарлықтай азайтуға ниеті жоқ. Бұл ретте болашақ кезең есепті кезең аяқталғаннан кейін кемінде он екі ай мерзім қаралады, бірақ онымен ғана шектелмейді. Егер мұндай ниет бар болса, онда қаржылық есептілік өзге негіздерде жасалуы мүмкін, мұндай жағдайда тиісті негіздер туралы ақпарат ашылуға тиіс.

Қаржылық есеп Қоғамның үздіксіздік принципін ұстану мүмкіндігі туралы кез-келген маңызды күмәнді ашады. Егер ұйым үздіксіздік қағидатын ұстанбаса, неліктен ұйым үздіксіз әрекет етеді деп саналмайды, оның негізі қаржылық есептілік пен себеп болды, онда қаржылық есептілікте үздіксіздік қағидатына сәйкессіздік ашылады.

Қаржылық есептілікті дайындау кезінде басшылық ұйымның өз қызметін кемінде есепті кезеңнен кейінгі он екі ай ішінде жалғастыру мүмкіндігін бағалауға тиіс.

Есептеу принципі. Қоғамның қаржылық есептілігі ақша қаражатының қозғалысы туралы есепті қоспағанда, есептеу қағидаты бойынша жасалады, оған сәйкес операциялар мен оқиғалар ақша қаражатының түсуіне немесе төленуіне қарай емес, олар болған кезде танылады. Пайдалар мен шығындар туралы есептегі шығыстар арақатынас қағидаты негізінде, яғни шеккен шығындар мен кірістердің нақты баптары бойынша түсімдер арасындағы тікелей байланыс негізінде танылады.

Егер бастапқы құжаттар алынбаған және ұсынылмаған жағдайда операциялар мен өзге де оқиғалардың нәтижелері сенімді алдын ала ақпарат немесе бағалау-болжамдық деректер негізінде көрсетіледі.

Абайлаушылық принципі активтер немесе кірістер асыра бағаланбайтындай, ал міндеттемелер немесе шығыстар төмендетілмейтіндей етіп пайымдау мен бағалау мәндерін қалыптастыру процесіне белгілі бір сақтықты енгізуді көздейді. Бұл қағидат қаржылық есептілікті шамадан тыс, негізсіз әсерлендіруден қорғауға бағытталған. Мысалы, ҚЕХС-қа сәйкес:

1. дебиторлық берешектің баланстық құны алынуға нақты шамаға дейін жеткізілуге тиіс;
2. қорлар есептілікте мынадай шамалардың ең азы бойынша көрсетілуі тиіс: өзіндік құн және өткізудің мүмкін болатын таза құны;
3. айналымнан тыс активтер бойынша өтелетін құн баланстық құннан төмен төмендеген жағдайда құнсыздану танылуы тиіс;
4. кейінге қалдырылған салық активтері заңды тұлға болашақта салық салынатын пайданы алуды күтетін дәрежеде ғана танылуы тиіс, оған қарсы олар пайдаланылуы мүмкін.

2.3. Қаржылық есептіліктің сапалық сипаттамалары

Заңды тұлғаның қаржылық есептілігінде мынадай сапалық сипаттамаларға ие ақпарат болуға тиіс:

маңыздылығы. Өткен, қазіргі және болашақ оқиғаларды бағалауға, олардың өткен бағаларын растауға немесе түзетуге көмектесетін пайдаланушылардың экономикалық шешімдеріне әсер еткен кезде ақпарат маңызды болып табылады;

маңызды қаржылық ақпарат пайдаланушылар қабылдаған шешімдерге әсер етуі мүмкін. Кейбір пайдаланушылар оны пайдаланбауды шешсе немесе оны басқа көздерден білсе де, ақпарат шешім қабылдауға әсер етуі мүмкін

Ақпараттың маңыздылығына оның:

- 1) сипаты, кейде сипатының өзі оның маңыздылығын анықтайды;
- 2) маңыздылық

Маңыздылық. Егер ақпаратты өткізіп жіберу немесе бұрмалау есеп беретін ұйымға қатысты қаржылық есептілік негізінде қабылданатын пайдаланушылардың шешімдеріне әсер етуі мүмкін болса, ақпарат елеулі болып есептеледі. Басқаша айтқанда, маңыздылық дегеніміз - жеке ұйымның қаржылық есебі контекстіндегі ақпаратты қамтитын мақалалардың сипатына немесе мөлшеріне немесе екі сипаттамасына негізделген әр жеке ұйымға тән өзектілік аспектісі.

Егер ақпаратты өткізіп жіберу немесе бұрмалау есеп беретін заңды тұлғаға қатысты қаржылық есептілік негізінде қабылданатын пайдаланушылардың шешімдеріне әсер етуі мүмкін болса, ақпарат елеулі болып есептеледі. Басқаша айтқанда, маңыздылық дегеніміз - жеке заңды тұлғаның қаржылық есебі контекстіндегі ақпаратты қамтитын баптардың сипатына немесе мөлшеріне немесе екі сипаттамасына негізделген әр заңды тұлғаға тән маңыздылық аспектісі.

Маңыздылық шегін есептеу жыл сайын жүзеге асырылады. Маңыздылық шегі қызмет көлемінің және операциялар сипатының өзгеруіне байланысты әрбір есепті кезең үшін заңды тұлғаның қаржылық есептілігінің базалық көрсеткіштері негізінде айқындалады. Базалық көрсеткішті таңдау маңыздылық шегін айла-шарғы жасау (асыра бағалау) белгілерінің болмауын растау мақсатында жылдан жылға оның тұрақтылығы негізінде әрбір есепті күнге мынадай көрсеткіштерден жүзеге асырылады:

Базалық көрсеткіш	Төменгі шегі	Жоғарғы шегі
Салық салынғанға дейінгі пайда	5%	8%
Сатудан түскен кірістер	0,5%	2%
Жалпы пайда	1%	1,5%
Құрылтайшыға келетін таза активтер	1%	4%
Активтердің жиыны	0,25%	2%

Базалық көрсеткішті анықтау үшін заңды тұлға әрбір базалық көрсеткіш үшін тұрақтылықты есептеуді жүзеге асырады. Ол үшін соңғы 3 жылдағы әрбір базалық көрсеткіштің өзгерісі салыстырылады және ең аз стандартты ауытқуы бар көрсеткіш таңдалады. Бұдан әрі базалық көрсеткішті анықтағаннан кейін базалық көрсеткішке қолданылатын пайыз айқындалады. Маңыздылық шегін есептеу кезінде заңды тұлға қағидатты басшылыққа алады, маңыздылық сомасы неғұрлым төмен болса, пайдаланушылардың қаржылық есептілік негізінде қабылданған экономикалық шешімдеріне әсер ете алатын қаржылық есептіліктегі ықтимал қателік тәуекелі соғұрлым төмен болады. Маңыздылықтың жоғары деңгейінде заңды тұлға қаржылық есептілікте қандай да бір соманы есептеу және көрсету кезінде пайымдауларға және операциялардың басқа компоненттеріне егжей-тегжейлі назар аударады.

Қаржылық есептілікте қате немесе олқылықтар анықталмау тәуекелін төмендету үшін заңды тұлға маңыздылықтың төменгі шегін қолданады, ол қаржылық есептіліктегі барлық қателіктердің жиынтығы осы сомадан аспайды деп болжайды.

Қаржылық есептілікті дайындағаннан кейін, егер базалық көрсеткіштерге әсер ететін түзетулер жүзеге асырылса, қаржылық есептілікте базалық көрсеткіштің қайта қаралған сомасын ескере отырып елеулі қателер жоқ екенін растау мақсатында маңыздылық шегі қайта есептеледі.

Егер базалық көрсеткіш ұлғайған жағдайда, маңыздылық шегін одан әрі қайта есептеудің қажеті жоқ, өйткені маңыздылық шегінің сомасы ұлғайды, тиісінше, қателер және басқа да көрсетілмеген сомалар одан да маңызды бола бастады.

Егер базалық көрсеткіш азайған жағдайда, қаржылық есептілік дұрыс деректерді көрсететініне көз жеткізу үшін маңыздылық шегін қайта есептеу қажет.

ҚЕХС дұрыс ұсынылуы және сәйкестігі. Қаржылық есептілік ұйымның қаржылық жағдайын, қаржылық нәтижелерін және ақша ағындарын дұрыс көрсетуі керек. Сенімді ұсыну жасалған операциялардың немесе болашақта ұсынылуы тиіс, активтерді, міндеттемелерді және капиталды тану анықтамалары мен өлшемдеріне сәйкес басқа да оқиғалар мен шарттардың салдарын шынайы көрсетуді талап етеді.

Ақпараттың дұрыс берілмеу қаупі болуы мүмкін. Бұл ақпаратты қасақана бұрмалау дегенді білдірмейді, керісінше оларды өлшеу үшін операциялар мен басқа да оқиғаларды анықтауда немесе өлшеу және ұсыну әдістерін жасауда туындайтын қиындықтардың нәтижесі. Белгілі бір жағдайларда операциялар мен басқа да оқиғалардың қаржылық әсерін өлшеу соншалықты белгісіз болуы мүмкін, сондықтан заңды тұлға оларды өзінің қаржылық есептілігінде танымайды.

Толық сенімді ұсыну үшін баяндау үш сипаттамаға ие болуы керек. Ол *қатесіз, бейтарап және толық* болуы керек.

қатесіздік – бұл құбылыстарды сипаттауда қателер мен олқылықтардың болмауын білдіреді, сонымен қатар есеп беру ақпаратын дайындау үшін қолданылатын процесс қатесіз таңдалады және қолданылады.

бейтараптық - сипаттама қаржылық ақпаратты таңдауда немесе ұсынуда объективті болып табылады. Бейтарап ақпарат мінез-құлыққа әсер етпейтін мақсатсыз ақпаратты білдірмейді. Керісінше, маңызды қаржылық ақпарат пайдаланушылардың шешімдеріне әсер етуі мүмкін.

толықтық - барлық қажетті сипаттамалар мен түсіндірмелерді қоса алғанда, сипатталған құбылыстарды түсіну үшін пайдаланушыға қажетті барлық ақпаратты қамтиды. Мысалы, активтер тобының толық сипаттамасы, кем дегенде, топ активтерінің сипатын сипаттауды, топтың барлық активтерінің сандық сипаттамасын, сондай-ақ цифрлық сипаттаманы білдіретін сипаттаманы (мысалы, бастапқы құн, түзетілген құн немесе әділ құн) қамтуға тиіс. Кейбір мақалаларға сәйкес, толық сипаттама мақалалардың сапасы мен сипатының маңызды фактілерін, олардың сапасы мен сипатына әсер етуі мүмкін факторлар мен жағдайларды, сондай-ақ сандық сипаттаманы анықтау үшін қолданылатын процесті түсіндіруді де білдіруі мүмкін.

Қаржылық есептілігі ҚЕХС-қа сәйкес келетін заңды тұлға қаржылық есептілікке ескертпелерге осындай сәйкестік туралы өзінің айқын және бір мәнді мәлімдемесін енгізе отырып, мұны растауға тиіс. Қаржылық есептіліктің ХҚЕС-тің барлық талаптарына сәйкес келетін жағдайларды қоспағанда, оны тиісті ХҚЕС ретінде сипаттауға жол берілмейді.

Түсініктілік, салыстырмалылық, уақтылық және салыстыру – бұл маңызды және сенімді ұсынылған ақпараттың пайдалылығын күшейтетін сапалық сипаттамалар.

Түсініктілік. Қаржылық есептілікте ұсынылатын ақпарат экономика, қаржы және бухгалтерлік есеп саласында жеткілікті білімі бар пайдаланушылар үшін түсінікті болуы тиіс. Сонымен бірге, экономикалық шешімдер қабылдау үшін маңызды болып табылатын ақпарат белгілі бір пайдаланушылардың түсінуі қиын деген негізде ғана қаржылық есептіліктен шығарылмауға тиіс.

Салыстырмалылық. Пайдаланушыларға ұйымның қаржылық жағдайының өзгеру тенденциялары мен экономикалық қызмет нәтижелерін анықтау үшін әртүрлі есептік кезеңдердегі қаржылық есептілігін салыстыру мүмкіндігі берілуі керек.

Қаржылық есептілікті пайдаланушылар салыстыру мүмкіндігіне ие болуы керек:

1) заңды тұлғаның әртүрлі кезеңдердегі қаржылық есептілігі, оның қаржылық жағдайы мен қызмет нәтижесіндегі тенденцияларды анықтау;

2) әртүрлі, бірақ бір салаға жататын заңды тұлғалардың қаржылық жай-күйін, қызметінің нәтижелерін және қаржылық жай-күйіндегі өзгерістерді бағалау үшін олардың қаржылық есептілігін ұсынады.

Сапалық сипаттама ретінде салыстырудың маңызды шарты пайдаланушыларды қаржылық есептілікті дайындау процесінде басшылыққа алынған есеп саясатының нұсқалары, ондағы кез келген өзгерістер және осы өзгерістердің нәтижелері туралы хабардар ету болып табылады.

Уақтылтылық. Уақтылық дегеніміз - шешім қабылдаушыларға олардың шешімдеріне әсер етуі үшін уақытында ақпарат беру. Әдетте ақпарат неғұрлым ескі болса, соғұрлым пайдалы болады. Алайда, кейбір ақпарат есепті күннен кейін ұзақ уақыт сақталады, мысалы, кейбір пайдаланушыларға үрдістерді анықтау және бағалау қажет болуы мүмкін.

Уақтылы ұсынылмаған (кеш ұсынылған) жағдайда ақпарат өзінің орындылығын жоғалтуы мүмкін. Сондықтан қаржылық есептілікті жасау кезінде пайдаланушылардың экономикалық шешімдер қабылдауына байланысты олардың қажеттіліктерін не жақсы қанағаттандыратынын түсіну негізінде есептік ақпараттың дәлдігі мен уақтылығы арасында ақылға қонымды ымыраны табу қажет.

Тексерілуі (немесе салыстырылуы) пайдаланушыларға есептіліктегі ақпарат экономикалық құбылысты ол ұсынатындай етіп сенімді түрде ұсынатындығына сенімді

болуға көмектеседі. Тексеру дегеніміз, әр түрлі білімді және тәуелсіз бақылаушылар ұсынылған ақпараттың сенімділігі туралы консенсусқа (міндетті түрде толық келісім емес) қол жеткізе алады. Тексерілетін болу үшін сандық ақпарат жалғыз бағалау мәні де, ықтимал мәндер ауқымы да болуы мүмкін (тиісті ықтималдылықтармен).

Тексеру тікелей немесе жанама болуы мүмкін. Тікелей тексеру тікелей бақылау арқылы соманы немесе басқа ұсынылған ақпаратты тексеруді білдіреді (*мысалы, ақша қаражатының қалдық сомасын есептеу арқылы тексеру*). Жанама тексеру модельдің, формулалардың және өзге де әдістердің бастапқы деректерін тексеруді, сондай-ақ осы әдістемені пайдалана отырып нәтижелерді қайта есептеуді білдіреді (*мысалы, саны мен құны туралы бастапқы деректерді тексеру жолымен қорлардың баланстық құнын тексеру және сол әдісті пайдалана отырып, Шығыс қалдығын қайта есептеу, мысалы, ФИФО*).

Пайда мен шығындар арасындағы тепе-теңдік. Пайдалар мен шығындар арасындағы арақатынасты бағалау кезінде ақпараттан алынатын пайдалар оны алуға жұмсалған шығындардан асып түсуі үшін шығындардың негізділігі қаралады.

2.4. Қаржылық есептілік элементтері

Қоғамның қаржылық есептілігі пайдаланушылар мен олардың шешімдер қабылдауы үшін Құрылтайшыға келетін қаржылық жағдайы, қызметінің нәтижелері, ақша қаражатының және таза активтердің қозғалысы туралы ақпаратты ұсыну болып табылады.

Қаржылық есептілік операциялар мен басқа да оқиғалардың қаржылық нәтижелерін көрсетеді, оларды экономикалық сипаттамаларына сәйкес негізгі санаттар бойынша топтастырады. Бұл санаттар қаржылық есеп беру элементтері деп аталады.

Қаржылық жағдай туралы есепте қаржылық жағдайды бағалауға тікелей байланысты қаржылық есептілік элементтері активтер, міндеттемелер және таза активтер (капитал) болып табылады.

Қызмет нәтижелерін өлшеуге тікелей байланысты пайда мен шығындар туралы есепте кірістер мен шығыстар болып табылады.

Актив - бұл өткен оқиғалардың нәтижесінде қоғам бақылайтын және болашақ экономикалық пайдалар ағыны күтілетін ресурстар. Мұнда үш негізгі ойды бөліп көрсету керек: өткен оқиғалар, нәтижесінде заңды тұлға ресурстарға ие болды; ресурстарды иеленетін болашақ экономикалық пайда; ресурстарды бақылау. Актив қолда бар әлеуетті жеке немесе басқа активтермен бірге пайдалану кезінде болашақтағы ықтимал экономикалық пайда алуға әкеледі, бұл болашақ таза ақша ағындарының тікелей немесе жанама өсуіне ықпал етеді

Активте жасалған болашақ экономикалық пайда - бұл мүліктің заңды тұлғаға түсуіне тікелей немесе жанама ықпал ету мүмкіндігі. Мұндай мүмкіндік заңды тұлғаның операциялық қызметінің бір бөлігін құрайтын өнімді болуы мүмкін. Сондай-ақ, ол ақшаға немесе оның баламаларына немесе ақшаның кетуін азайту қабілетіне қайтарымдылық түрінде болуы мүмкін.

Қоғам өзінің активтерін білім беру қызметін тұтынушылардың тілектерін қанағаттандыра алатын қызмет көрсету үшін пайдаланады, өйткені бұл қызметтер заңды тұлғаға экономикалық пайда әкеледі.

Активте жасалған болашақ экономикалық пайда заңды тұлғаға түрлі жолдармен түсуі мүмкін. Актив мыналар болуы мүмкін:

1. заңды тұлға өткізетін қызметтерді көрсету, тауарларды өндіру кезінде жеке немесе басқа активтермен бірге пайдаланылған;
2. басқа активтерге айырбастау;
3. міндеттемені өтеу үшін пайдаланылды;
4. заңды тұлғаның меншік иесі бөлген/қайта бөлген.

Жылжымайтын мүлік, ғимараттар мен жабдықтар сияқты көптеген активтер физикалық формада болады. Алайда, активтің болуы үшін физикалық форма қажет емес; патенттер мен авторлық құқықтар, мысалы, егер заңды тұлға олардан болашақ экономикалық пайда алуды күтсе және олар оны бақылайтын болса, активтер болып табылады.

Міндеттеме - бұл өткен оқиғалар нәтижесінде пайда болған қоғамның ағымдағы міндеттемесі, оның есебі экономикалық пайда әкелетін заңды тұлға ресурстарының кетуіне әкеледі.

Міндеттеменің маңызды сипаттамасы-қоғамның міндеті бар. Міндеттеме-бұл белгілі бір жолмен әрекет ету немесе орындау міндеті немесе жауапкершілігі. Міндеттер заңнама мен заңға тәуелді нормативтік құқықтық актілердің нормаларына сәйкес, нормативтік құқықтық құжаттарға қайшы келмейтін талаптармен және өзге де негіздемелермен белгіленген шарттық қатынастар шеңберінде қабылданған міндеттемелердің салдары ретінде туындайды.

Қолданыстағы міндеттемені реттеу, әдетте, екінші тараптың талаптарын қанағаттандыру үшін экономикалық пайдасы бар заңды тұлға ресурстарының кетуімен байланысты. Қолданыстағы міндеттемені реттеу бірнеше жолмен жүзеге асырылуы мүмкін, мысалы:

1. ақша қаражатын төлеумен;
2. басқа активтерді беру;
3. қызмет көрсетумен;
4. бір міндеттемені екіншісіне ауыстыру;
5. міндеттемені капиталға аудару.

Міндеттеме нормативтік құқықтық құжаттарға қайшы келмейтін басқа да тәсілдермен өтелуі мүмкін.

Құрылтайшыға (капиталға)келетін таза активтер - бұл барлық міндеттемелерді шегергеннен кейін қоғам активтеріндегі қалдық сома.

Жиынтық кіріс туралы есепте қызмет нәтижелерін өлшеуге тікелей байланысты элементтер мыналар болып табылады:

Кіріс дегеніміз - есепті кезең ішінде активтердің түсуі немесе өсуі немесе міндеттемелердің азаюы түрінде экономикалық пайданың артуы, бұл құрылтайшының жарналарына байланысты емес таза активтердің (капиталдың) өсуіне әкеледі.

Кіріс негізгі және негізгі емес қызметтен түскен кірістерді, мемлекеттік көмек пен субсидиядан алынған кірістерді, өзге де кірістерді, сондай-ақ меншікті капитал шотына жатқызылатын кірістерді қамтиды.

Шығындар - бұл есепті кезең ішінде активтердің кетуі немесе азаюы немесе міндеттемелердің пайда болуы нысанында экономикалық пайданың азаюы, бұл оны құрылтайшылар арасында бөлуге байланысты емес таза активтердің азаюына алып келеді. Шығындар, әдетте, ақша немесе оның баламалары, қорлар, жылжымайтын мүлік, ғимараттар мен жабдықтар сияқты активтердің кетуі немесе азаюы түрінде болады.

Таза пайда (залал) - заңды тұлға қызметі тиімділігінің нәтижесі.

Өзара есепке алу

Активтер мен міндеттемелер, кірістер мен шығыстар өзара есепке алынуға жатпайды және егер тек өзара есепке алу талап етілмесе немесе басқа стандартпен немесе түсіндірумен рұқсат етілмесе, маңыздылық принципіне сәйкес есептерде жеке-жеке ұсынылады. Егер осы ұсыныс операцияның немесе оқиғаның мәнін көрсетсе немесе ұқсас операциялар мен оқиғалар тобы бойынша кірістер, шығындар және тиісті шығыстар елеулі болып табылмаса, кірістер немесе шығыстар баптары өзара есепке алынуға жатады.

Қоғам активтерді де, міндеттемелерді де, кірістер мен шығыстарды да жеке көрсетеді. Жиынтық табыс туралы немесе қаржылық жағдай туралы есептерде немесе

пайда мен шығындар туралы жеке есепте (егер ұсынылса) баптардың қысқаша ұсынылуы, мұндай ұсыну операцияның немесе басқа оқиғаның мазмұнын көрсететін, пайдаланушылардың жасалған операцияларды, сондай-ақ басқа да туындаған оқиғалар мен шарттарды түсіну, сондай-ақ заңды тұлғаның ақша қаражатының болашақ ағындарын бағалау қабілетін төмендететін жағдайларды қоспағанда. Бағалау резервтерін шегергендегі нетто-негізде активтерді бағалау, мысалы, қорлардың немесе күмәнді борыштар бойынша резервтердің ескіруіне арналған резервтер азайтылған ұсыну болып саналмайды.

Қаржылық активтер мен міндеттемелер өзара есепке алынады және бухгалтерлік баланста көрсетілген сомаларды өзара есепке алуды жүргізуге заңды түрде белгіленген құқық, сондай-ақ өзара есепке алуды жүргізуге не активті бір мезгілде өткізуге және міндеттемені реттеуге ниет болған жағдайларда ғана таза шама көрсетіледі.

Қоғам ұқсас операциялар тобы бойынша пайда мен залалдарды нетто-негізде білдіреді, мысалы, оң және теріс бағамдық айырмалар немесе ұқсас операциялар мен оқиғалар тобы бойынша пайда мен залалдар елеулі болып табылмаса. Тиісті құрылған резервтерді шегергендегі активтерді көрсету өзара есеп айырысу болып табылмайды.

Қаржылық жағдай туралы есепте және жиынтық кіріс туралы есепте қаржылық есептілік элементтерін ұсыну активтердің, міндеттемелердің, кірістер мен шығыстардың сипаты мен функциялары негізінде кіші сыныптарды құруды көздейді.

Қаржылық есептілік элементтерін тану

Тану - бұл қаржылық жағдай туралы есепке немесе жиынтық кіріс туралы есепке қаржылық есептілік элементтерінің бірін айқындауға сай келетін және төменде көрсетілген тану критерийлерін қанағаттандыратын бапты енгізу процесі.

Қаржылық есептілік элементінің анықтамасына жауап беретін бап, егер:

1. бапқа байланысты кез-келген болашақ экономикалық пайданы заңды тұлға алу немесе жоғалту мүмкіндігі бар;

2. нысанды сатып алуға арналған нақты шығындар немесе оның құны сенімді өлшенуі мүмкін.

Заңды тұлға өзінің қаржылық жағдайы туралы есебінде қысқа мерзімді және ұзақ мерзімді активтерді, сондай-ақ қысқа мерзімді және ұзақ мерзімді міндеттемелерді жеке бөлімдер ретінде ұсынуы керек.

Қысқа мерзімді активтер. Қоғам критерийлердің кез келгенін қанағаттандыратын қысқа мерзімді (айналым) активтерді жіктейді:

1. активті сату керек немесе ол ұйымның операциялық циклінің қалыпты жағдайында тұтынуға арналған;

2. актив сатуға арналған немесе оны есепті күннен кейін 12 ай ішінде сату болжанып отыр;

3. актив пайдалануға шектеулері жоқ ақша қаражатын немесе олардың баламаларын білдіреді.

Ұзақ мерзімді (айналымнан тыс) активтер - қысқа мерзімді активтердің анықтамасына жатпайтын барлық өзге активтер.

Ұзақ мерзімді активтер ұзақ мерзімге инвестициялауды білдіреді және қолма-қол ақшаға тез айырбастауға болмайды. Активтердің бұл түрін заңды тұлға бір жылдан астам мерзімге таниды.

Заңды тұлға **міндеттемені** қысқа мерзімді ретінде **жіктейді**, онда:

1. міндеттемені ұйымның әдеттегі операциялық циклі шеңберінде өтеу болжанып отыр;

2. міндеттеме сатуға арналған және есепті күннен кейін 12 ай ішінде өтелуге тиіс;

3. ұйымның есепті күннен кейін кемінде 12 ай ішінде міндеттемені өтеуді кейінге қалдыруға сөзсіз құқығы жоқ.

Ұзақ мерзімді міндеттемелер - қысқа мерзімді міндеттемелердің анықтамасына жатпайтын барлық басқа міндеттемелер.

Ұзақ мерзімді міндеттемелер орындау мерзімі 12 айдан асатын міндеттемелерді білдіреді. Ұзақ мерзімді міндеттемелерге сондай-ақ заңды тұлғаның кейінге қалдырылған салық міндеттемелері мен қарыз капиталы (кредиттер, лизинг, қарыз) жатады.

Қаржылық жағдай туралы есепте не ескертулерде ұсынылуға жататын ақпарат.

Қоғамның қаржылық есептілігін жасау және ұсыну жария мүдделі ұйымдардың жариялауына арналған формаларға және Қазақстан Республикасы Қаржы министрінің бұйрығымен бекітілген қаржылық есептілікті жасау және ұсыну қағидаларына сәйкес жүзеге асырылады.

Жылдық қаржылық есептілік үшін есепті кезең қаржы жылы болып табылады. Жылдық есеп есептіден кейінгі жылдың 1 қаңтарына жасалады.

Қаржылық есептіліктің толық жиынтығы мыналарды қамтиды:

1. Кезең аяқталған күнгі жағдай бойынша қаржылық жағдай туралы есеп;
2. Кезең ішіндегі пайда немесе шығын және өзге де жиынтық кіріс туралы есеп;
3. Кезең ішіндегі меншікті капиталдағы өзгерістер туралы есеп;
5. Кезең ішіндегі ақша қаражатының қозғалысы туралы есеп;
6. Есеп саясатының маңызды ережелеріне және өзге де түсіндірме ақпаратқа қысқаша шолу жасаудан тұратын ескертпелер.

Қаржылық есептілік Қазақстан Республикасының ұлттық валютасымен ұсынылады.

Қоғам осы есептер үшін осы есеп саясатында қабылданғандардан өзгеше атауларды пайдалана алады. Мысалы, «Пайда немесе шығын туралы есеп және басқа жиынтық кіріс туралы есеп» атауының орнына «Жиынтық кіріс туралы есеп» атауын пайдаланылады.

Қоғам Ескертпеде қаржылық жағдай туралы есептің, пайда немесе шығын және өзге де жиынтық кіріс туралы есептің (есептердің), меншікті капиталдағы өзгерістер туралы есептің және ақша қаражатының қозғалысы туралы есептің деректерін толықтыратын неғұрлым егжей-тегжейлі ақпаратты ашуға тиіс. Ескертпелерде көрсетілген есептерде ұсынылған сапалық сипаттағы ақпарат немесе баптардың толық жазылуы, сондай-ақ көрсетілген есептерде тану критерийлерін қанағаттандырмайтын баптар туралы ақпарат ашылады.

Қоғам қаржылық есептілікте басқа ҚЕХС жол беретін немесе өзгеше талап ететін жағдайларды қоспағанда, ағымдағы кезең үшін қаржылық есептілікте көрсетілген барлық сомалар бойынша алдыңғы кезең үшін салыстырмалы ақпарат беруге тиіс. Қоғам, егер ол ағымдағы кезең үшін қаржылық есептілікті түсіну үшін орынды болса, сипаттау және түсіндіру сипатындағы ақпаратқа қатысты салыстырмалы ақпаратты қамтуға тиіс.

Кезең ішіндегі пайда немесе шығын және өзге де жиынтық кіріс туралы есеп

Қоғам пайда немесе шығын және өзге де жиынтық кіріс туралы бірыңғай есепті табыс ете алады, онда пайда немесе шығын және өзге де жиынтық кіріс екі бөлімде ұсынылады. Бұл бөлімдер бірге ұсынылуы керек, ал бірінші-пайда немесе шығын туралы бөлім, содан кейін басқа жиынтық кіріс туралы бөлім. Қоғам пайда немесе шығын туралы бөлімді кезең ішіндегі пайда немесе шығын туралы жеке есеп түрінде ұсына алады. Мұндай жағдайда пайда немесе шығын туралы осы жеке есепті жиынтық табыс ұсынылатын және пайда көрсеткішінен басталуы тиіс есептің алдында тікелей орналастыру керек

Пайда мен шығындар туралы Есепте берілуге тиіс ақпарат

Кірістер мен шығындар туралы есеп, кем дегенде, кезең ішінде келесі сомаларды ұсынатын баптарды қамтуы керек:

1. Өнімді сатудан және қызмет көрсетуден түскен кіріс;
2. Сатылған өнімнің және көрсетілген қызметтердің өзіндік құны;
3. Жалпы пайда;
4. Өнімді сатуға және қызмет көрсетуге арналған шығыстар;
5. Әкімшілік шығыстар;
6. Қаржыландыру бойынша кірістер;
7. Қаржыландыруға арналған шығыстар;
8. Басқа кірістер;
9. Өзге де шығыстар;
10. Басқа операциялық кірістер;
11. Басқа операциялық емес шығыстар;
12. Үлестік қатысу әдісі бойынша ескерілетін ұйымдар пайдасының (залалының) үлесі;
13. Салық салынғанға дейінгі пайда (зиян)
14. Табыс салығы бойынша шығыстар;
15. Тоқтатылған қызметтен түскен пайда (залал);
16. Кезең ішіндегі жиынтық пайда (зиян).

Кезең ішіндегі пайда немесе шығын

Егер есеп саясатының басқа бөлімдерінің талаптарына сәйкес өзгеше талап етілмесе немесе жол берілмесе, қоғам кезең ішіндегі кірістер мен шығыстардың барлық баптарын пайданың немесе залалдың құрамында тануға тиіс.

Өзге де жиынтық кіріс туралы есепте қоғам табыс пен шығыстардың барлық баптарын (оның ішінде қайта сыныптау түзетулерін) табыс немесе шығын құрамында танылмайтын, бұл талап етілетіндіктен немесе басқа ҚЕХС-қа жол берілетіндіктен ұсынуға тиіс.

Басқа жиынтық табыстың компоненттеріне мыналар жатады:

негізгі құралдар мен материалдық емес активтерді қайта бағалаудан болған құнның өсімін көрсететін шаманың өзгеруі;

қызметкерлердің сыйақылары бойынша белгіленген төлемдері бар бағдарламаларды қайта бағалау сомалары;

сату үшін қолда бар қаржы активтерін қайта бағалау кезіндегі пайда мен шығындар; кезеңге жатқызылатын жиынтық кіріс;

бақыланбайтын қатысу үлестеріне және негізгі ұйымның иелеріне.

Қоғам Өзге жиынтық табыстың құрауыштарына қатысты қайта сыныптау кезіндегі түзетулер туралы ақпаратты ашуға тиіс. Қайта сыныптау кезіндегі түзету түзету пайданың немесе залалдың құрамына қайта сыныпталған кезеңде өзге жиынтық кірістің тиісті компонентінің құрамына енгізіледі.

Пайда мен залал туралы Есепте немесе ескертулерде ұсынылуға жататын ақпарат

Егер кірістер мен шығыстардың баптары елеулі болып табылса, қоғам олардың сипаты мен сомасын бөлек ашуға тиіс.

Кірістер мен шығыстардың баптары жеке ашылуға жататын мән-жайлар мыналарды қамтиды:

1. қорларды сатудың таза бағасының немесе өтелетін құнға дейін негізгі құралдар құнының шамасына дейін арзандату, сондай-ақ осындай есептен шығаруды реверсиялау;
2. заңды тұлғаның қызметін қайта құрылымдау және қайта құрылымдауға арналған шығындар бойынша кез келген бағалау резервтерін реверсиялау;
3. инвестициялардың шығуы;
4. тоқтатылған қызмет;
5. сот дауларын реттеу;
6. резервтерге қатысты басқа да реверсивті жазбалар.

Капиталдағы өзгерістер туралы есеп. Капиталдың өзгеруі туралы есепте мыналар ашылады:

1. есепті кезеңдегі пайда немесе шығын;
2. ХҚЕС-ке сәйкес тікелей капиталда арналған пайданың немесе залалдың кез келген бабы, сондай-ақ осы баптар бойынша жалпы сома;
3. есеп саясатында ретроспективті түрде қолданылатын өзгерістердің жиынтық әсері және капиталдың әрбір бабы үшін қателерді түзету.
4. меншікті капитал иелерімен күрделі сипаттағы операциялар.
5. капиталдың әрбір компоненті үшін, өзгерістер шартталған зақымдары кезең басындағы және аяғындағы баланстық құнды салыстыру:

1) пайда немесе шығын баптарымен;

2) өзге де жиынтық табыс баптарымен;

3) осы сапада әрекет ететін меншік иелерімен жасалатын операциялар, меншік иелері жасаған жарналарды жеке көрсетеді және меншік иелерінің пайдасына бөледі.

Қоғамның қаржылық есептілігінде ақшаны басқару туралы ақпарат та ашылады

Ақша қаражатының қозғалысы туралы есеп

«Ақша қаражаты және оның баламалары» бөлімі ақша қаражатының қозғалысы туралы ақпаратты ұсынуға және ашуға қатысты талаптарды белгілейді.

Ескертпелер мынаны ұсынуы тиіс:

1. қаржылық есептілікті дайындау негізі туралы және пайдаланылатын есеп саясаты туралы ақпарат беру

2. осы есеп саясатында талап етілетін, басқа бірде-бір қаржылық есепте ұсынылмайтын ақпаратты ашу;

3. басқа бірде-бір қаржылық есепте ұсынылмайтын, бірақ көрсетілген есептердің кез келгенін түсіну мақсатында орынды ақпаратты қамтамасыз етуге міндетті.

Қоғам ескертулерді мүмкіндігінше реттелген түрде ұсынады. Қоғам бухгалтерлік баланста ұсынылған әрбір бапқа және пайда мен шығындар туралы есепке, капиталдағы өзгерістер туралы есепке, ақша қаражатының қозғалысы туралы есепке қатысты ескертулердегі ақпаратқа айқаспалы сілтемені жүзеге асыруға тиіс.

2.5. Есеп саясатындағы, есептік бухгалтерлік бағалаудағы өзгерістер және қателер

Есеп саясатындағы өзгерістер

Қоғам есеп саясатына өзгеріс: 1) ҚЕХС стандартына немесе интерпретациясына сәйкес талап етілетін; немесе 2) қаржылық есептілік операциялардың, басқа да оқиғалардың немесе жағдайлардың қоғамның қаржылық жағдайына, қызметінің қаржылық нәтижелеріне немесе ақша қаражатының ағынына әсері туралы неғұрлым сенімді және неғұрлым орынды ақпарат беруіне әкеп соқтырған кезде ғана өзгерістер енгізе алады.

Бұрын болған шаруашылық операциялары үшін заңды тұлғаны есепке алу қағидаттарын бастамашылық өзгертуге, егер экономикалық қызмет фактілерін неғұрлым дәл көрсету үшін есепке алудың балама қағидаттарын қолданудың қолайлы екендігі туралы объективті дәлелдер пайда болған жағдайда ғана жол беріледі. Мұндай өзгерістер әдетте келесі есепті кезеңнің басынан бастап енгізіледі.

Келесі әрекеттер есеп саясатындағы өзгерістер болып табылмайды:

- 1) өзінің мәні бойынша бұрын болған оқиғалардан немесе операциялардан ерекшеленетін оқиғалар немесе операциялар үшін есепке алу саясатын қабылдау;
- 2) бұрын болмаған немесе елеусіз болған оқиғалар немесе операциялар үшін жаңа есеп саясатын қабылдау.

Есеп саясатындағы өзгеріс алдыңғы кезеңдерге қатысты тиісті түзету шамасы негізделген айқындауға келмейтін жағдайларды қоспағанда, ретроспективті түрде қолданылуға тиіс. Кез келген алынған түзету есептілікте кезеңнің басына бөлінбеген пайданың (жабылмаған залалдың) сальдосын түзету ретінде ұсынылуға тиіс. Салыстырмалы ақпарат, егер бұл іс жүзінде мүмкін болса, қайта есептелуі керек.

Есеп саясатының өзгеруі, қателерді түзету немесе қаржылық жағдай туралы есепте баптарды қайта топтастыру салдарынан салыстырмалы көрсеткіштерді қайта есептеген кезде ең ерте ұсынылған есепті күнге ақпаратты ашу қажет.

Ретроспективті тәсіл жаңа есеп саясатын заңды тұлға әрқашан мәмілелер туындаған сәттен бастап қолданған деген болжамға негізделген. Қаржылық есептілікте деректерді неғұрлым дұрыс ұсынуға байланысты есеп саясаты өзгерген кезде ретроспективті тәсіл қолданылады.

Есеп саясатындағы өзгеріс барлық алдыңғы кезеңдер үшін кезеңнің басына бөлінбеген пайданың (жабылмаған залалдың) сальдосын түзету сомасы негізді түрде айқындала алмайтын жағдайда перспективалы түрде қолданылуға тиіс.

Есеп саясатындағы ерікті өзгеріс: а) ағымдағы немесе кез келген алдыңғы есепті кезеңдерге әсер ететін; немесе б) тиісті түзету сомасын айқындау іс жүзінде мүмкін болмайтын жағдайларды қоспағанда, осындай әсер ететін; немесе в) ықпал болашақ кезеңдерге көрсетілуі мүмкін жағдайларда, заңды тұлға мынадай ақпаратты ашуға тиіс:

- 1) есеп саясатындағы өзгерістердің сипаты;
- 2) жаңа есеп саясатын қолдану сенімді және неғұрлым орынды ақпаратты қамтамасыз ететін себептер;
- 3) іс жүзінде жүзеге асырылатын дәрежеде ағымдағы және ұсынылған алдыңғы кезеңдердің әрқайсысы үшін түзету сомасы:
  - түзетумен қозғалған қаржылық есептіліктің әрбір бабы үшін;
  - егер ҚЕХС (IAS) 33 «Акцияға пайда» заңды тұлға қолданатын болса, акцияға базалық және ажыратылған пайда үшін;
- 4) іс жүзінде жүзеге асырылатын дәрежеде қаржылық есептілікте ұсынылған кезеңдерге қатысты түзету сомасы;
- 5) егер нақты алдыңғы кезең немесе қаржылық есептілікте ұсынылған алдыңғы кезеңдер үшін ретроспективті қолдану іс жүзінде мүмкін болмаса, онда осындай шарттың болуына әкеп соққан мән-жайлар және есеп саясатындағы өзгеріс қалай және қандай кезден бастап қолданылғанын сипаттау.

Келесі кезеңдердің қаржылық есептілігінде осы ақпаратты ашуды қайталау талап етілмейді.

Белгілі бір ХҚЕС-ті бастапқы қолдану немесе ХҚЕС-ті түсіндіру кезінде Қоғам есеп саясатында туындайтын өзгерістерді ескеруі тиіс:

- 1) арнайы өтпелі ережелерге сәйкес (егер ХҚЕС-те көзделсе);
- 2) егер ҚЕХС немесе түсінік беруде өзгертуге қолданылатын арнайы өтпелі ережелер болмаған жағдайда, ретроспективті түрде.

Егер қандай да бір ҚЕХС немесе түсіндіруді бастапқы қолдану:

- а) ағымдағы немесе кез келген алдыңғы есепті кезеңдерге әсер етеді;
- б) тиісті түзету сомасын айқындау іс жүзінде мүмкін болмаған жағдайларды қоспағанда, осындай ықпал етер еді;
- в) ықпал болашақ кезеңдерге көрсетілуі мүмкін, онда заңды тұлға келесі ақпаратты ашуы керек:
  - 1) осы ҚЕХС немесе Түсіндірменің атауы;
  - 2) бұл қолданылатын жағдайларда, есеп саясатындағы өзгерістер осы ХҚЕС-тің өтпелі ережелеріне немесе Түсіндірулерге сәйкес жүргізілуі фактісі;
  - 3) есеп саясатындағы өзгерістердің сипаты;
  - 4) бұл қолданылатын жағдайларда өтпелі ережелердің сипаттамасы;
  - 5) бұл қолданылатын жағдайларда, болашақ кезеңдерге әсер етуі мүмкін өтпелі ережелер;
  - б) іс жүзінде жүзеге асырылатын дәрежеде ағымдағы және қаржылық есептілікте ұсынылған кезеңдердің әрқайсысы үшін түзету сомасы:
    - түзетумен қозғалған қаржылық есептіліктің әрбір бабы үшін;
    - егер ҚЕХС (IAS) 33 «Акцияға пайда» заңды тұлға қолданатын болса, акцияға базалық және ажыратылған пайда үшін;
  - 7) іс жүзінде жүзеге асырылатын дәрежеде ұсынылған қаржылық есептіліктің алдындағы кезеңдерге қатысты түзету сомасы;
  - 8) ретроспективті қолдануды іс жүзінде мүмкін емес еткен мән-жайлар және есеп саясатындағы өзгеріс қалай және қай сәттен бастап қолданылғанын сипаттау.

Келесі кезеңдердің қаржылық есептілігінде осы ақпаратты ашуды қайталау талап етілмейді.

Егер заңды тұлға шығарылған, бірақ әлі күшіне енбеген жаңа ҚЕХС немесе түсіндіруді қолдануды бастамаса, ол мынадай ақпаратты ашуға тиіс:

- 1) бұл факт;
- 2) бастапқы қолдану кезеңінде жаңа ХҚЕС қолданудың немесе заңды тұлғаның қаржылық есептілігіне түсіндірудің ықтимал әсерін бағалау үшін орынды белгілі немесе негізделген бағаланатын ақпарат.

Түзетудің тақырыптар алдындағы кезеңдерге қатысы болған жағдайда, қаржылық есептілікке енгізілген болса, онда осы шамаға ұсынылған кезеңдердің ең ерте кезеңінің басына бөлінбеген пайданың (жабылмаған залалдың) сальдосы түзетіледі (негізгі тәсіл ретінде). Өткен кезеңдер үшін жинақталған қаржылық ақпарат та қайта есептеледі.

Бухгалтерлік бағалаулардағы өзгерістер

Бағалау деректері мен маңызды болжамдарды пайдалану ең жаңа қол жетімді және сенімді ақпаратқа негізделген пайымдауларды пайдалануды білдіреді. Егер ол негізделген мән-жайлар өзгерсе немесе жаңа ақпараттың пайда болуы немесе тәжірибе жинақтау нәтижесінде есептік бағалау қайта қаралуы мүмкін. Өз табиғаты бойынша бағалауды қайта қарау алдыңғы кезеңдерге жатпайды және қатені түзету болып табылмайды.

Бағалаудың қолданылатын негізіндегі өзгеріс, мысалы тарихи құны бойынша негізгі құралдарды есептен әділ құны бойынша есепке көшу есептік бағалаудағы өзгеріс емес, есеп саясатындағы өзгеріс болып табылады. Есеп саясатының өзгеруін есептік бағалаудың өзгеруінен ажырату қиын болған кезде, мұндай өзгеріс есептік бағалаудың өзгеруі ретінде қарастырылады.

Келесі параграфта сипатталған өзгерістерді қоспағанда, есептік бағалаудағы өзгерістердің нәтижесі міндетті түрде оны жиынтық кіріс туралы есепке енгізу жолымен перспективалы деп танылуға тиіс: 1) егер ол тек осы кезеңге ғана әсер ететін болса,

өзгеріс болған кезеңде; немесе 2) өзгеріс болған кезеңде және егер ол сол және басқаларына әсер ететін болса, болашақ кезеңдерде.

Есептік бағалаудағы өзгеріс активтер мен міндеттемелерде өзгерістер тудыратын немесе меншікті капиталдың бабына байланысты дәрежеге дейін ол осы өзгеріс кезеңінде тиісті активтің, міндеттеменің немесе меншікті капитал бабының баланстық құнын түзету арқылы міндетті түрде танылуға тиіс.

Есептік бағалау өзгерісінің әсерін перспективалық тану бұл өзгеріс есептік бағалауда өзгеріс болған күннен бастап операцияларға, басқа оқиғалар мен шарттарға қолданылатынын білдіреді. Есептік бағалаудағы өзгеріс ағымдағы кезеңнің пайдасына немесе шығынына не ағымдағы, сол сияқты болашақ кезеңдердің пайдасы мен шығынына ғана әсер етуі мүмкін.

Мысалы, үмітсіз қарыздар сомасын есептік бағалаудағы өзгеріс ағымдағы кезеңнің пайдасына немесе шығынына ғана әсер етеді, сондықтан ағымдағы кезеңде танылады. Сонымен бірге, пайдалы пайдаланудың бағалау мерзімінің немесе амортизацияланатын активтен экономикалық пайда алудың болжамды схемасының өзгеруі ағымдағы кезеңдегі және активті пайдалы пайдаланудың қалған мерзімінің әрбір келесі кезеңіндегі амортизациялық шығыстарға әсер етеді. Екі жағдайда да ағымдағы кезеңге жататын өзгерістердің әсері ағымдағы кезеңдегі кіріс немесе шығыс ретінде танылады. Болашақ кезеңдерге тиісті әсер ету, егер ол бар болса, осы болашақ кезеңдердегі табыс немесе шығыстар ретінде танылады.

Есептік бағалаулардағы өзгерістердің нәтижелері бұрын көрсетілген есептік бағалаулар ескерілген жиынтық кіріс туралы есептің сол баптарына енгізілуге тиіс.

Ағымдағы кезеңде елеулі әсер ететін немесе кейінгі кезеңдерде елеулі әсер күтілетін есептік бағалаулардағы өзгерістердің сипаты мен шамасы ашылуға тиіс. Егер сандық бағалауды жүзеге асыру мүмкін болмаса, бұл факт ашылуға жатады.

Қателер

Қаржылық есептілік элементтерін тануға, бағалауға, ұсынуға немесе ашуға қатысты қателер туындауы мүмкін. Қаржылық есептілік, егер онда заңды тұлғаның қаржылық жағдайын, қызметінің қаржылық нәтижелерін немесе ақша ағындарын бұрмалау мақсатында әдейі жіберілген елеулі қателер не елеулі емес қателер қамтылса, ХҚЕС-ке сәйкес келмейді.

Осы кезеңде анықталған ағымдағы кезеңнің ықтимал қателері қаржылық есептілік шығаруға бекітілгенге дейін түзетіледі.

Қоғам алдыңғы кезеңнің елеулі қателерін олар анықталғаннан кейін шығаруға бекітілген Қаржылық есептіліктің бірінші жинағында ретроспективті түрде: 1) тиісті қате жіберілген алдыңғы ұсынылған кезең(кезеңдер) ішіндегі салыстырмалы сомаларды қайта есептеу; немесе 2) ұсынылған алдыңғы кезеңдердің ең ерте кезеңі үшін активтердің, міндеттемелердің және меншікті капиталдың кіріс қалдықтарын қайта есептеу - қате ұсынылған алдыңғы кезеңдердің ең ерте кезеңіне дейін орын алған кезде түзетеді..

Алдыңғы кезеңнің қатесі, осы қатенің нақты кезеңге әсерін немесе оның кумулятивтік әсерін анықтау іс жүзінде мүмкін болмаған жағдайларды қоспағанда, ретроспективті қайта есептеу арқылы түзетуге жатады.

Алдыңғы кезеңдердің есептілігінде ұсынылған бір немесе одан да көп салыстырмалы ақпаратты қамтитын қатенің нақты кезеңге қатысты әсер ету аспектілерін айқындау іс жүзінде мүмкін болмаған кезде, заңды тұлға ретроспективті қолдану іс жүзінде мүмкін болатын (ағымдағы кезең болуы мүмкін) ең ерте кезеңнің басындағы жағдай бойынша активтердің, міндеттемелердің және меншікті капиталдың кіріс қалдықтарын қайта есептейді.

Алдыңғы кезеңдердің бірінің қатесін түзету қате анықталған кезеңдегі пайдадан немесе шығыннан алынып тасталады. Алдыңғы кезеңдер туралы кез-келген басқа ақпарат, мысалы, қаржылық көрсеткіштердің тарихи мәліметтері, іс жүзінде мүмкін болатындай уақытқа дейін түзетіледі.

Ағымдағы кезеңнің басында барлық алдыңғы кезеңдер үшін қатенің шамасын (мысалы, есеп саясатын қолданудағы қателер) анықтау іс жүзінде мүмкін болмаған кезде, заңды тұлға тиісті салыстырмалы ақпаратты неғұрлым іс жүзінде мүмкін болатын күннен бастап перспективалы түрде қайта есептейді. Осылайша, заңды тұлға осы күнге дейін пайда болған активтерді, міндеттемелерді және меншікті капиталды кумулятивтік қайта есептеудің тиісті бөлігін елемейді.

Қателерді түзету мен есептік бухгалтерлік бағалаудағы өзгерістер арасында айырмашылық бар. Соңғылары өз табиғаты бойынша қосымша ақпараттың түсуіне қарай қайта қарауды қажет етуі мүмкін жуық мәндер болып табылады. Мысалы, шартты оқиға нәтижесінде танылған пайда немесе шығын қатені түзету болып табылмайды.

Өткен кезеңнің қателері анықталған жағдайда қоғам мынадай ақпаратты ашуы тиіс:

- 1) алдыңғы кезеңдегі қатенің сипаты;
- 2) іс жүзінде жүзеге асырылатын дәрежеде алдыңғы ұсынылған кезеңдердің әрқайсысының түзету сомасы:
  - қатемен қозғалған қаржылық есептіліктің әрбір бабы үшін;
  - егер ҚЕХС (IAS) 33-ті қоғам қолданатын болса, акцияға базалық және бөлінген пайда үшін;
- 3) ұсынылған есепті кезеңдерден ең ерте кезеңнің басына түзету сомасы;
- 4) егер нақты алдыңғы кезең үшін ретроспективті қайта есептеу іс жүзінде мүмкін болмаса, онда осындай шарттың болуына әкеп соққан мән-жайлар және қатенің қалай және қай сәттен бастап түзетілгенін сипаттау.

2.6. Есепті кезеңнен кейінгі оқиғалар

Анықтама

Есепті кезеңнен кейінгі оқиғалар - бұл есепті кезеңнің соңы (есепті күн) мен шығаруға қаржылық есептілікті бекіту күні арасындағы кезеңде болатын қолайлы және қолайсыз оқиғалар. Мұндай оқиғалар екі түрлі болуы мүмкін:

1) есепті күннен кейінгі түзетуші оқиғалар - есепті күнге болған жағдайларды растайтын оқиғалар (есепті кезеңнен кейінгі түзетуші оқиғалар);

2) есепті күннен кейінгі түзетілмейтін оқиғалар - есепті күннен кейін туындаған жағдайлар туралы куәландыратын оқиғалар (есепті күннен кейінгі түзетілмейтін оқиғалар).

Есепті кезеңнен кейінгі оқиғаларға, егер олар заңды тұлғаның қаржылық нәтижесі туралы деректер немесе басқа қаржылық ақпарат жарияланғаннан кейін болса да, қаржылық есептілік шығарылған күнге дейінгі барлық оқиғалар жатады.

Қаржылық есептілікті шығару

Қаржылық есептілікті шығаруға бекіту күні қоғамның қаржылық есептілікті дайындау және қарау үшін белгіленген рәсімдеріне, сондай-ақ заңнама талаптарына сәйкес айқындалады.

Есепті күннен кейінгі түзетуші оқиғалары

Есепті кезеңнен кейін түзетуші оқиғалар туындаған жағдайда қоғам осындай түзетуші оқиғалардың салдарын көрсету үшін не қаржылық есептілікте танылған сомаларды түзету жолымен не есептілікте бұрын танылмаған есепке алу объектілерін тану жолымен қаржылық есептіліктегі сомаларды түзетеді.

Түзетуші оқиғалардың тізімі:

1. есепті күннен кейін заңды тұлғаның есепті күнге міндеттемесінің болуын растайтын сот ісі бойынша шешім шығару. Заңды тұлға бұл оқиғаны не есептілікте танылған резервті түзету арқылы, немесе шартты міндеттемені ашу арқылы ғана емес, резервті тану арқылы көрсетуге міндетті;

2. есепті күнгі жағдай бойынша активтің құнсыздануын не осы активтің құнсыздануынан есептілікте бұрын танылған залалдың шамасын түзету қажеттілігі туралы куәландыратын есепті күннен кейін ақпарат алу;

3. есепті күннен кейін анықтау есепті күнге дейін сатып алынған активтердің немесе есепті күнге дейін сатылған активтердің шығуынан түсетін түсімдердің құны;

4. қаржылық есептіліктің бұрмаланғанын растайтын алаяқтық немесе қателіктер фактілерін анықтау.

Есепті күннен кейінгі түзетілмейтін оқиғалар

Қоғам есепті күннен кейін болған түзетілмейтін оқиғалардың салдарын көрсету үшін қаржылық есептілікте танылған сомаларды түзетпейді. Мұндай оқиғалар түзетулер жасауға әкеп соқпайды, бірақ егер бұл оқиғалар Елеулі сипатта болған және олар туралы ақпаратты аспау қаржылық есептілікті пайдаланушылардың экономикалық шешімдеріне әсер етуі мүмкін болған жағдайда, қаржылық есептілікке ескертпелерде ашуды талап етуі мүмкін.

Қаржылық есептілікке ескертпелерде ашуды талап ететін *түзетпейтін оқиғалардың тізбесі:*

1. есепті күннен кейінгі ұйымдардың бірлестігі;

2. қызметтің бір бөлігін тоқтатуды көздейтін жоспарды қабылдау;

3. дайындалып жатқан ірі ауқымды қайта құрылымдау туралы хабарландыру немесе оны іске асырудың басталуы;

4. есепті күннен кейін болған өрттің нәтижесінде елеулі активтерді жою;

5. есепті күннен кейін болған шетел валюталары бағамдары құнының елеулі өзгерістері;

6. ағымдағы және кейінге қалдырылған салық активтері мен міндеттемелеріне елеулі әсер ететін, есепті күннен кейін қолданысқа енгізілген немесе жарияланған салық мөлшерлемелерінің немесе салықтар мен алымдар туралы заңнаманың өзгерістері;

7. есепті күннен кейін болған оқиғалардан ғана туындайтын ірі сот талқылауының басталуы

Есепті кезеңнен кейін орын алған түзетілмейтін оқиғалар елеулі болған жағдайда, олар туралы ақпаратты аспау осындай қаржылық есептілік негізінде пайдаланушылар қабылдайтын экономикалық шешімдерге әсер етуі мүмкін. Есепті кезеңнен кейін болған түзетілмейтін оқиғалардың әрбір елеулі санаты үшін қаржылық есептілікте тиісті оқиғаның сипатын және оның қаржылық салдарларын бағалауды ашу немесе мұндай бағалаудың мүмкін еместігін анықтау қажет.

Ақпаратты ашу

Есепті күннен кейін болған оқиғалар туралы мынадай ақпарат қаржылық есептілікте ашылады:

1. шығаруға қаржылық есептілікті бекіту күні;

2. шығаруға қаржылық есептілікті бекіткен басқару органының атауы. Есепті күннен кейін орын алған оқиғалар есепті күнгі активтер мен міндеттемелердің жай-күйіне әсер етпейтін, бірақ олардың ашылмауы қаржылық есептілікті пайдаланушылардың дұрыс бағалау жасау және дұрыс шешім қабылдау қабілетіне әсер етуі мүмкін соншалықты маңызды болған жағдайларда мыналарды ашып көрсету қажет:

3. оқиға сипаты;

4. қаржылық салдарды бағалау немесе мұндай бағалауды жасау мүмкін еместігін көрсету;

5. қаржылық есептілікте танылған сомаларға осы мәліметтердің әсер ететініне қарамастан, есепті кезеңнен кейін алынған мәліметтерді ескере отырып, қаржылық есептілікте ақпараттың ашылуын нақтылау, мысалы, жарғылық міндеттеменің есепті күнінде болғанын растау.

Функционалдық валюта

Қоғамның қаржылық есептілігі функционалдық валюта және табыс ету валютасы болып табылатын теңгемен ұсынылады.

Шетел валютасындағы операциялар

Шетел валютасындағы операциялар тиісті операция күніне қолданылатын айырбастау бағамы бойынша функционалдық валютаға қайта есептеледі.

Есепті кезеңнің соңында шетел валютасында көрсетілген ақшалай (монетарлық) активтер мен міндеттемелер есепті күні қолданыстағы валюталық бағам бойынша функционалдық валютаға қайта есептеледі.

Шетел валютасында көрсетілген және бастапқы (тарихи) құны бойынша ескерілетін ақшалай емес активтер мен міндеттемелер заңды тұлғаның функционалдық валютасында тиісті операция жасалған күні қолданыста болған валюта бағамы бойынша есепке алынады.

Әділ құн бойынша ескерілетін, шетел валютасымен көрсетілген ақшалай емес активтер мен міндеттемелер әділ құнды айқындау күніне қолданылатын валюталық бағам бойынша заңды тұлғаның функционалдық валютасына қайта есептеледі.

Қайта есептеу кезінде туындайтын бағамдық айырмалар жиынтық кіріс туралы есепте өзге де кірістер (шығыстар) құрамында азайтылған деп танылады.

3. БӨЛІМ ҚАРЖЫЛЫҚ ЕСЕПТІЛІК ЭЛЕМЕНТТЕРІН ЕСЕПКЕ АЛУ

3.1. Негізгі құралдар

Негізгі құралдарды есепке алу IAS 16 «Негізгі құралдар» ХҚЕС-КЕ сәйкес жүргізіледі.

Анықтама

Негізгі құралдар нысандарына материалдық-заттай формасы бар активтер: жылжымайтын мүлік (жер, ғимараттар, құрылыстар және жермен байланысты басқа да объектілер); көлік құралдары; машиналар мен жабдықтар; өзге де негізгі құралдар; көпжылдық екепелер; сондай-ақ қоғам қызметінде тауарларды өндіру, қызметтер көрсету немесе сату үшін, сондай-ақ басқа ұйымдарға жалға беру үшін немесе пайдалану мерзімі күнтізбелік бір жылдан асатын әкімшілік мақсаттарда пайдаланылатын өзге де мүлік жатады.

Қолданылатын терминдер

Академиялық қызмет - студенттер мен тыңдаушыларға білім беру қызметтерін көрсету, ғылыми зерттеулер жүргізу, біліктілікті арттыру бойынша іс-шараларды жүзеге асыру және Қоғамның Жарғысында көзделген басқа да қызметтерді көрсету түріндегі қоғамның негізгі қызмет түрі болып табылатын процестер.

Инфрақұрылымдық қызмет - жүзеге асырылуы академиялық қызметті сүйемелдеуге және қолдауға бағытталған процестер (әкімшілік және қосалқы).

Амортизацияланатын құн - активтің бастапқы құны немесе оның тарату құнын шегергендегі бастапқы құн ретінде пайдаланылатын басқа сома.

Амортизация - активтің амортизацияланатын құнын оның пайдалы қызмет мерзімі ішінде жүйелі бөлу.

Баланстық құн - кез келген жинақталған амортизация мен құнсызданудан жинақталған шығын шегерілгеннен кейін актив танылатын сома.

Өтелетін құн - сатуға арналған шығыстарды шегергендегі активтің әділ құнының немесе оны пайдаланудан түскен құнының екі мәнінен көбірек.

Активтің қалдық (тарату) құны - активтің пайдалы қызмет мерзімі аяқталғаннан кейін оның түпкілікті шығуынан, шығу бойынша болжамды шығындарды шегергеннен кейін алынуы күтілетін болжамды таза сома.

Өзіндік құн - бұл төленген ақша қаражатының немесе ақша қаражатының баламаларының сомасы немесе активті сатып алу немесе салу кезінде оны сатып алу үшін берілген басқа қарсы ұсынудың әділ құны.

Әділ құн - жақсы хабардар, осындай мәміле жасауға ниет білдірген және бір-бірінен тәуелсіз тараптар арасында мәміле жасау кезінде активті айырбастауға болатын сома.

Пайдалы қызмет мерзімі - бұл заңды тұлғаның пайдалануы үшін актив қол жетімді болатын уақыт кезеңі немесе заңды тұлға активті пайдаланудан алуды күтетін өнім бірліктерінің немесе ұқсас бірліктердің саны.

Құнсызданудан болған шығын - активтің баланстық құны оның өтелетін сомасынан асатын сома.

Жіктелуі

Нысаналы мақсаты мен функцияларына қарай Қоғамның негізгі құралдары мынадай топтарға бөлінеді:

1-кесте.

рет саны	Топтың атауы	Негізгі құралдардың атауы
1	Жер	Кәсіпорын ғимараттары орналасқан жер учаскелері
2	Ғимараттар:	
2.1	Оқу корпустары	Бас оқу ғимараты, Көп мақсатты аудиториялар және т. б.
2.2	Зерттеу корпустары	Зерттеу корпустары
2.3	Жатақханалар	Студенттік жатақханалар
2.4	Басқа да ғимараттар	Қызметтік көлікке арналған гараж
3	Имараттар:	
		Электр беру және байланыс желілері Құбырлар мен газ құбырлары
		Су құбыры және кәріз жүйесі
3.1	Беру құрылғылары	Құрылымдық кабельдік жүйе және деректерді беру жүйесі
		Спорт имараттары
4	Машиналар мен жабдықтар:	

4.1	Көлік құралдары	Жеңіл автомобильдер, шағын автобулар, арнайы техника
4.2	Кеңсе жабдықтары және есептеу техникасы	Компьютерлер мен серверлердің барлық түрлері, перифериялық құрылғылар мен деректерді өңдеу жабдығы (принтерлер, сканерлер, плоттерлер, дискілі және таспалы жинақтағыштар, ақпаратты резервтік сақтау құрылғылары) мультимедиялық құрылғылар, көшіру-көбейту техникасы Ноутбуктер
4.3	Зертханалық жабдықтар	Зертхана жабдықтары Басқа да зертханалық керек-жарақтар
4.4	Медициналық жабдықтар	Медициналық жабдықтар Басқа да медициналық жабдықтар Аналогты АТС, барлық типтегі телефон коммутаторлары
4.5	Өзге де машиналар мен жабдықтар	Жылу механикалық және гидравликалық жабдықтар (қозғалтқыштар, сорғылар, компрессорлар және т. б.) жалпы мақсаттағы жабдықтар электронды және электрлік модемдер, аналогты телефон аппараттары, факстар және т. б. Басқа топтарға енгізілмеген өзге де жабдықтар
5	Кітапхана қоры	Кітапхана қоры
6	Көпжылдық екпелер	Ұйым аумағындағы көпжылдық сәндік көгалдандыру екпелері (сәндік екпелер)
7	Басқа да негізгі құралдар	Жиһаз (кеңсе, арнайы және тұрғын үй мақсатындағы және т. б.) Сейфтер Металл шкафтар Өндірістік және өрт мүкәммалы, керек-жарақтар, құрал-саймандар, хабарлау және сигнал беру жүйесі және т. б. Өзге топтарға енгізілмеген басқалар
8	Аяқталмаған күрделі құрылыс	Оқу корпустарын салу Зерттеу корпустарын салу Спорт алаңдарын салу Жатақханалар мен таунхаустар салу Басқа да инфрақұрылымдық ғимараттар мен имараттар салу

НҚ-ны бастапқы және кейінгі тану

Негізгі құралдардың нысаны бастапқыда өзіндік құны бойынша, яғни тану күніндегі ақша қаражаттарының баламасында оның бағасы бойынша бағаланады.

Негізгі құралдардың нысандары қауіпсіздікті қамтамасыз ету үшін, қоршаған ортаны қорғау және еңбек жағдайларын жақсарту мақсатында да сатып алынуы мүмкін. Мұндай негізгі құралдарды сатып алу, негізгі құралдардың белгілі бір нысанын пайдаланудан болашақ экономикалық пайданың өсуіне тікелей байланысты болмаса да, Қоғамның өзіне тиесілі басқа активтерді пайдаланудан болашақ экономикалық пайда алуы үшін қажет болуы мүмкін.

Қосалқы бөлшектер мен сервистік жабдық, әдетте, қорлардың құрамында есепке алынады және оларды пайдалану шамасына қарай пайдаға немесе залалға есептен шығаруға жатады. Алайда, ірі қосалқы бөлшектер мен резервтік жабдықтар, егер Қоғам оларды бір кезеңнен астам уақыт бойы пайдаланғысы келсе, негізгі құрал ретінде жіктеледі. Сол сияқты, егер қосалқы бөлшектер мен сервистік жабдықтар негізгі құралдар нысанын пайдалануға байланысты ғана пайдаланылса, олар негізгі құралдар ретінде ескеріледі.

Егер актив экономикалық пайда әкелмесе, онда оны сатып алуға жұмсалған шығындар есепті кезеңнің шығыстары үшін есептен шығарылады.

Жылжымайтын мүлікті, ғимараттарды, жабдықтарды тану шарттарын сақтай отырып, Қоғам жылжымайтын мүлік нысандары, ғимараттар, құрылыстар, жабдықтар және басқа да негізгі құралдар деп танылған нысандарды дербес бөледі.

Күнделікті техникалық қызмет көрсетуге арналған шығындар негізгі құралдар нысанының баланстық құнының құрамында танылмайды, бұл шығындар негізгі құралдар нысанын ағымдағы жөндеуге және оған қызмет көрсетуге арналған шығындар ретінде есептен шығарылады. Күнделікті техникалық қызмет көрсету шығындары негізінен еңбекақы төлеу және шығын материалдарын сатып алу шығындарынан, сондай-ақ жинақтаушы бөлшектерді сатып алу шығындарынан тұрады.

Негізгі құралдардың кейбір нысандарының элементтері үнемі ауыстыруды талап етуі мүмкін. Негізгі құралдарды тану қағидаттарына сәйкес, Қоғам тану критерийлерін сақтау шарттары бойынша осы шығындарды баланстық сәтте мойындайды. Ауыстырылған бөліктердің баланстық құнын тану: істен шығуы бойынша не оны пайдаланудан немесе істен шығудан қандай да бір экономикалық пайда күтілмеген кезде тоқтатылуға жатады.

Негізгі құралдардың үздіксіз жұмысын қамтамасыз ету үшін Қоғам мезгіл-мезгіл жөндеу жұмыстарын жүргізеді.

Қоғамның негізгі құралдарын күрделі және ағымдағы жөндеу мамандандырылған ұйымдармен жасалған шарттар негізінде шаруашылық және мердігерлік тәсілмен жүзеге асырылады. Орындалған жөндеу жұмыстары үшін есеп айырысу орындалған жұмыстарды қабылдау актілерінің негізінде мердігерлердің шоттары бойынша жүргізіледі.

Кейінгі шығындар (күрделі жөндеу, жаңғырту, қайта жаңарту, техникалық қайта жарақтандыру) егер осы салымдардың нәтижесінде бастапқы бағаланған нормативтік көрсеткіштер (қызмет ету мерзімі, қуаты, ауданы, жылдамдығы, еңбектің өнімділігі, өндірістік шығындардың қысқаруы, шығарылатын өнімнің сапасы және т.б.) өзгерсе, негізгі құралдар нысанының құнын ұлғайтуға жатқызылатын болады..

Оларға келесі жұмыстарды жатқызуға болады:

1. агрегаттар мен тораптарды жаңа, неғұрлым жоғары қуатқа ауыстыру (дизель-генераторлық қондырғылар, тартқыш қозғалтқыштар, редукторлар, электр қозғалтқыштар, климаттық қондырғылар, тежегіш жабдықтар, құбырлар, қазандар, сорғылар, сантехприборлар), сондай-ақ оларды жаңғырту;

2. ғимараттарды қайта құру және жаңғырту. Мысалы, ғимараттың сыртқы өлшемдерін өзгертуге әкелетін қабырғаның бір бөлігін бөлшектеу және монтаждау арқылы ғимараттың іргетасын нығайту;

3. автокөлік құралдарының агрегаттары мен тораптарының техникалық жай-күйінің параметрлерін олардың жүруін қамтамасыз ету үшін қалпына келтіру;

4. лифтілерді күрделі жөндеу;

5. электр орталықтандыру жабдықтарын жаңғырту;

6. шатырды ауыстыру;

7. ғимараттардың жылу жүйесін күрделі жөндеу және жаңғырту.

НҚ нысанын пайдалануды жалғастырудың шарты бөліктердің ауыстырылуына немесе болмауына қарамастан, әділетсіз жағдайлардың болуына үнемі ірі техникалық тексерулер жүргізу болуы мүмкін. НҚ-ны осындай мерзімді тексерулердің мақсаты НҚ-ның жұмыс істеу мәртебесін анықтау болып табылады.

Нысанның техникалық жағдайын сақтау және ұстап тұру мақсатында жүргізілетін жылжымайтын мүлікті, ғимараттарды, жабдықтарды жөндеуге, техникалық пайдалануға арналған шығындар бастапқы құнын арттырмайды, олар туындаған кездегі ағымдағы шығыстар ретінде танылады.

Жылжымайтын мүлікті, ғимараттар мен жабдықтарды жөндеуге және қалпына келтіруге арналған шығындар авариялардың және активті дұрыс пайдаланбау нәтижесінде басқа да бүлінудің салдары болып табылады, залалдарға жатады және есепті кезеңде есептен шығарылады.

Аумақтарды көгалдандыру және абаттандыру үшін пайдаланылатын ботаникалық екпелерге Қоғамның шығындары ағымдағы кезең шығыстарының құрамында танылады.

Актив ретінде танылуы мүмкін негізгі құралдар нысаны бастапқы құны бойынша бағалануға жатады.

Негізгі құралдар нысанының бастапқы құны мыналарды қамтиды:

- сауда жеңілдіктері мен қайтарымдарды шегергендегі импорттық баждарды және қайтарылмайтын салықтарды қоса алғанда, сатып алу бағасы;

- активті қажетті орынға жеткізуге және қоғам басшылығының ниетіне сәйкес оның жұмыс істеуін қамтамасыз ететін жағдайға келтіруге тікелей жатқызылатын кез келген шығындар.

Дербес өндірілген активтің өзіндік құны сатып алынған активтің өзіндік құны сияқты қағидаттар негізінде айқындалады.

Мұндай активтің және онымен байланысты активтердің баланстық құнының қорытынды мәні құнсыздану мәніне тексеруге жатады.

Негізгі құралдар сыныптарына жататын активтер қор ретінде қоймада болуы мүмкін, мысалы, басқа негізгі құралдарды монтаждау, жинау немесе жөндеу үшін, бұл жағдайда Қоғам оларды қорлардың құрамында ескереді, ал пайдаланған кезде пайдалану бағытына қарай шығындарға немесе аяқталмаған құрылысқа есептен шығарады.

Негізгі құралдардың нысандары, егер мынадай шарттарды қанағаттандырса, актив ретінде танылады:

1. осы активке байланысты тәуекелдер мен болашақ экономикалық пайдалардың көп бөлігін алу мүмкін деген сенім бар;

Негізгі қызмет бойынша қызмет көрсету үшін сатып алынды/алынды	Жарғыға сәйкес Қоғам қызметін жүзеге асыру үшін сатып алынған негізгі құралдар
Қосалқы өндіріс үшін сатып алынды/алынды	Негізгі өндіріске қызмет көрсетумен байланысты өндірістер үшін сатып алынған негізгі құралдар
Үстеме шығыстарды қалыптастыратын әкімшілік персонал үшін сатып алынды/алынды	Үстеме шығыстарды қалыптастыратын әкімшілік персонал үшін сатып алынған негізгі құралдар

2. негізгі құралдар нысандарын сатып алуға жұмсалған шығындар бағалануы мүмкін;

3. актив тікелей немесе жанама түрде Қоғам қызметінде пайдаланылады;

4. заңды тұлғаның әдеттегі қызметі барысында осы активті сату ниеті жоқ.

Өтеусіз берілген негізгі құралдардың нысаны әділ құны бойынша танылады.

Салынған және/немесе салынған негізгі құрал нысанының өзіндік құны сатып алынған активтің құны сияқты қағидаттар негізінде айқындалады.

Болашақ экономикалық пайда, бұл активтердің тікелей немесе жанама түрде заңды тұлғаға ақша ағынына ықпал ету мүмкіндігі. Актив болашақта заңды тұлғаға мына жағдайда экономикалық пайда әкелуі мүмкін:

1) сатуға және сатуға арналған қызметтер көрсету, жұмыстар орындау және өнім өндіру процесінде оқшау немесе басқа активпен үйлесімде пайдаланылды;

2) басқа активке ауыстырылды;

- 3) міндеттемені өтеу үшін пайдаланылады;
- 4) заңды тұлғаның меншік иесі бөлген/қайта бөлген.

Негізгі құралдар объектілерін қоғам сатып алады :

1. өтеулі негізде;

Өтеулі негізде негізгі құралдарды: коммерциялық қызмет, мемлекеттік мекемелермен шарттық қатынастар шеңберінде көрсетілетін қызметтерді өткізу, инвестициялық қызмет, күрделі құрылыс мердігерлігі, мемлекеттік көмек және субсидиялар түрінде бюджеттік қаржыландыру (шарттар болған жағдайда), демеушілік және/немесе қайырымдылық көмек (шектеулі және шектеусіз шарттармен), қарыз капиталы, жарғылық капиталға салым, басқа да активтерге алмасу есебінен сатып алуды жатқызуға болады.

2. өтеусіз негізде;

Өтеусіз негізде негізгі құралдарды: мемлекеттік көмек және/немесе субсидиялау (шарттар болмаған кезде), демеушілік және/немесе қайырымдылық көмек (шектеулер болмаған кезде), ақшалай мәндегі құн бастапқы болмаған жағдайда заңнамада тыйым салынбаған негіздерде өтеусіз беру және өзге де көздер есебінен сатып алуды жатқызуға болады.

Өтеулі негізде негізгі құралдар нысандарын сатып алу

Негізгі құралдар сатып алынуы мүмкін:

- 1) ақша қаражатымен бір мезетте төлеу жолымен;
- 2) бөліп төлеу арқылы кредитке.

Ақшалай қаражатпен бір мезетте төлеу жолымен сатып алынған негізгі құралдарды бағалау негізгі құралдарды сатып алуға және пайдалануға дайындауға жұмсалған ақша қаражатының нақты жұмсалған шығындары негізге алына отырып жүзеге асырылады. Негізгі құралдарды бағалаудың сенімділігі сатып алудың нақты құны тәуелсіз, дайындалған және осындай мәміле жасағысы келетін Тараптар арасында тікелей жасалатын мәміленің салдары болып табылатындығына негізделген.

Негізгі құралдарды дұрыс бағалауды айқындау кезінде актив айырбасталуы мүмкін негізгі құралдар құнының объективті және сенімді өлшемі бола алатын нақты келтірілген шығындардың әділ құнының шарттарын орындау қажет.

Бастапқы құнға жеткізу, монтаждау, орнату жөніндегі шығыстарды қоса алғанда, негізгі құралдардың сатып алынған нысандарын пайдалануға жарамды күйге келтіру сәтіне дейін нақты келтірілген шығындар жиынтығы енгізіледі.

Негізгі құралдар төлемнің әдеттегі шарттарынан асатын кезеңге төлемді кейінге қалдыру шартымен сатып алынған кезде, өзіндік құн дереу төлеу кезінде төленуі қажет сомаға тең болады. Осы шама мен жиынтық төлемдер арасындағы айырма, егер ол «Қарыздар бойынша шығындар» бөліміне сәйкес рұқсат етілген баламалы тәсілге сәйкес капиталдандырылмаса, кредит бойынша пайыздарды төлеуге арналған шығыстар (негізгі тәсілге сәйкес) ретінде танылады.

Негізгі құралдар нысандарын өтеусіз негізде сатып алу

Өтеусіз беру нәтижесінде алынған негізгі құралдар қабылдау-беру актісінде көрсетілген құн негізінде бухгалтерлік есепте тану күніне алынған активтің әділ құны бойынша бағаланады.

Құны болмаған жағдайда әділ құнды айқындау кезінде сондай-ақ мыналар пайдаланылады:

1. дайындаушы ұйымнан жазбаша формада алынған ұқсас өнімнің бағасы туралы деректер;
2. мемлекеттік статистика органдарында, сауда инспекцияларында және ұқсас негізгі құралдарды іске асыратын ұйымдарда бар баға деңгейі туралы мәліметтер;
3. бағалауға лицензиясы бар тәуелсіз бағалау компаниясы берген негізгі құралдар объектілерінің құны туралы сараптамалық қорытындылар.

Негізгі құралдарды сатып алу және тану ерекшеліктері, оның ішінде:

1. күрделі құрылыстың мердігерлік шарттары бойынша нысандарды (негізгі құралдарды) сатып алу;

Мердігерлік шарты бойынша немесе шаруашылық тәсілмен салынған және/немесе салынған негізгі құрал объектісінің өзіндік құны сатып алынған активтің құны сияқты қағидаттар негізінде айқындалады. Қоғам негізгі құралдар нысандарының құрылысын және жабдықтарды монтаждауды өз күшімен де, бөгде мердігерлерді тарта отырып да жүзеге асырады.

Мердігерлік шартының негізінде бөгде мердігерлерді тартқан жағдайда негізгі құралдар нысанының бастапқы құны өтелетін салықтарды қоспағанда, Қоғамның құрылыс мердігерлігі шарттары бойынша жұмыстарды орындауға жұмсаған нақты шығындарының сомасы ретінде айқындалады.

Мердігерлік шартын есепке алу кезінде (ұзақ мерзімді, сондай-ақ қысқа мерзімді сипаттағы) орындалған жұмыстардың аралық актілеріне қол қойылады, қол қою кезінде орындалған жұмыстар актісінің құны аяқталмаған құрылыс шотында ескеріледі. Құрылыс-монтаждау жұмыстарын жүзеге асыру үшін мердігерлерге берілетін меншікті материалдар да күрделі құрылыс нысандарының құнына енгізіледі.

Техникалық-экономикалық негіздемемен расталған ОС нысанын одан әрі салу орынсыз болған жағдайда, бұрын «Аяқталмаған құрылыс» шотында капиталдандырылған шығындар ағымдағы кезеңнің шығыстарына есептен шығарылуға тиіс.

Негізгі құралдар нысандарын салуға арналған шығындарды мердігерлік тәсілмен тану шарт бойынша жұмыстардың аяқталу сатысына сілтеме жасау жолымен жүзеге асырылады. Бұл ретте, осы шартқа сәйкес орындалған жұмысты көрсететін шарт бойынша шығындар ғана есепті күнге жұмсалған шығындарға енгізіледі.

Негізгі құралдар нысанын сатып алуға/құруға нақты шығындарды айқындау кезінде осы есеп саясатының басқа бөлімдерінде белгіленген қағидаттарды да ескеру қажет.

Мердігерлік шарттар бойынша жұмыстар аяқталғаннан кейін және негізгі құралдар объектісі пайдалануға қол жетімді болғаннан кейін «Аяқталмаған құрылыс» шотындағы капиталдандырылған шығындар негізгі құралдардың тиісті тобына ауыстырылады.

2. шаруашылық тәсілмен жүзеге асырылатын күрделі құрылыс жөніндегі нысандарды тану;

НҚ-ның бастапқы құны НҚ-ны сатып алу және мердігерлік тәсілмен орындалатын құрылыс-монтаждау жұмыстары сияқты қағидаттар негізінде қалыптасады. Осылайша, НҚ құны өтелетін салықтарды қоспағанда, монтаждауға берілген жабдықтың құнын қоса алғанда, оларды салуға қоғамның нақты шығындарының сомасынан құралады. Бұл жағдайда НҚ-ның құрылыс объектісін ұстауға. НҚ-ның өзіндік құны, егер олар тікелей салынып жатқан нысандармен немесе сатып алынатын жабдықпен байланыстырылуы мүмкін болса, қосылады (капиталдандырылады). Дербес өндірілген активтің өзіндік құны сатып алынатын активтің өзіндік құны сияқты қағидаттар негізінде айқындалады. Тиісінше, мұндай өзіндік құнды айқындау кезінде ішкі кірістер алынып тасталады.

Активтің өзіндік құнына шикізат пен басқа ресурстардың нормативтен тыс шығыстары, активті өз күшімен құру кезінде келтірілген еңбек және өзге де шығындар енгізілмейді. ҚЕХС 23 «Қарыздар бойынша шығындар» негізгі құралдардың дербес өндірілген нысандарының баланстық құнының құраушы ретінде пайыздарды тану өлшемдерін белгілейді. Нысандарды салу жөніндегі жұмыстар аяқталғанға дейін оларды салуға арналған шығындар аяқталмаған құрылысты құрайды.

3. негізгі құралдар нысандарын жарғылық капиталға салым ретінде алу

Негізгі құралдар нысанының жарғылық капиталға салым ретіндегі бастапқы құны салымды енгізу күніне сарапшы немесе қоғамның өзі дербес айқындаған оның әділ құны негізге алына отырып айқындалады. Жалғыз акционердің немесе Қазақстан Республикасының нормативтік құқықтық актілеріне сәйкес тұлғаның тиісті шешімі Қоғамның жарғылық капиталына салым ретінде негізгі құралдарды енгізу үшін негіз болып табылады.

4. негізгі құралдар нысандарын сатып алудың басқа тәсілдері.

Заңды тұлға қаржылық жалдау құқығымен сатып алған активтің бастапқы құны «Жалдау» бөліміне сәйкес айқындалады. Үкіметтік субсидиялар нәтижесінде алынған негізгі құралдар «Мемлекеттік субсидияларды есепке алу» деген 18-бөлімге сәйкес есепке алынады.

Активтермен алмасу

Негізгі құралдар нысанының өзіндік құны, мынадай жағдайлардан басқа, әділ құн бойынша бағаланады:

1. айырбастау операциясының коммерциялық мазмұны жоқ;
2. алынған активтің әділ құны емес, берілген активтің әділ құны сенімді бағалауға жатпайды.

Қоғам болашақ ақша ағындарының операция нәтижесінде қаншалықты өзгеретінін ескере отырып, айырбастау операциясының коммерциялық мазмұны бар-жоғын анықтайды. Айырбастау операциясы коммерциялық мазмұнға ие, егер:

1. алынған активке жататын ақша қаражаты ағындарының құрылымы (тәуекелі, мерзімі және шамасы) берілген активке жататын ақша қаражаты ағындарының құрылымынан ерекшеленеді;
2. айырбастау нәтижесінде заңды тұлғаға тән оның қызметінің осы операция әсер ететін бөлігінің құны өзгереді;
2. жоғарыда көрсетілген тармақтар бойынша айырма айырбасталған активтердің әділ құнымен салыстырғанда айтарлықтай.

2400 «Негізгі құралдар» кіші бөлімі бойынша үлгілік операциялар шоттарының хат-хабарлары

Операцияның мазмұны	Шоттар корреспонденциясы	
	Дебет	Кредит
Негізгі құралдарды сатып алу:		
берілген есеп беретін сомалар есебінен	2412- 2418	1250
ұйымдардан негізгі құралдардың түсуі	2410,	3310

жеткізушілерге бұрын берілген аванстар сомасына есепке алу	3310	1610
Қаржылық жалдау шарттарымен негізгі құралдардың түсуі	2410	4150
Жарғылық капиталды төлеуге негізгі құралдардың түсуі	2410	5110
Жеке тұлғалар мен ұйымдардан өтеусіз түсімдер	2410	6220,6280
Жылжымайтын мүлікке инвестицияларды «Негізгі құралдар» санатына аудару	2410	2310
Мердігерлік және шаруашылық шарттары бойынша құрылыс аяқталғаннан кейін пайдалануға қабылданған негізгі құралдардың бастапқы құнын көрсету (қабылдау және пайдалануға беру актісі) тәсілімен	2410	2900
Негізгі құралдарды пайдаланудан түсетін болашақ экономикалық пайданың ұлғаюына алып келетін күрделі жөндеуге (жаңғыртуға, қайта құруға) байланысты шығындарды көрсету	2410	2900
Түгендеу кезінде анықталған есепке алынбаған негізгі құралдарды кіріске алу	2410	6280

Негізгі құралдар нысандарын бір түгендеу нысанына жатқызу критерийлері

Негізгі құралдарды есепке алу түгендеу нысандары бөлінісінде оларды сақтау орындары бойынша жауапты тұлғаларға жүргізіледі.

Негізгі құралдардың бухгалтерлік есебінің бірлігі болып табылатын жеке түгендеу объектісі оған қатысты барлық құрылғылар мен керек-жарақтары бар толық құрылымдық құрылғы немесе белгілі бір тәуелсіз функцияларды орындауға арналған құрылымдық жағынан оқшауланған зат немесе біртұтас болып табылатын және белгілі бір жұмысты бірлесіп орындайтын құрылымдық жағынан біріктірілген заттардың оқшауланған кешені болып саналады.

Құрылымдық тұрғыдан біріктірілген заттар кешені-бұл бір немесе әртүрлі мақсаттағы бір немесе бірнеше заттар, олар жалпы құрылғылар мен керек-жарақтар, жалпы басқару элементтері немесе бір негізге орнатылады, нәтижесінде кешенге кіретін әрбір зат өз функцияларын тек кешеннің бөлігі ретінде ғана орындай алады. Бірнеше нысандарды бір кешенге жатқызу жауапты қызметкерлер куәландырған жобалау құжаттамасы негізінде жүзеге асырылуға тиіс.

Есепке алуды ұйымдастыру және негізгі құралдардың сақталуын бақылауды қамтамасыз ету үшін әрбір нысанға түгендеу нөмірі беріледі.

Әрбір жеке тұрған ғимарат «Ғимараттар» қосалқы шоты бойынша түгендеу нысаны болып табылады. Егер ғимараттар бір-біріне жақын орналасса және ортақ қабырғасы болса, бірақ олардың әрқайсысы тәуелсіз құрылымдық тұтастықты білдірсе, олар жеке түгендеу нысандары болып саналады.

Дербес шаруашылық маңызы бар ғимаратқа сыртқы жапсарлас құрылыстар, қазандықтардың жеке тұрған ғимараттары, сондай-ақ күрделі аулалық құрылыстар (қоймалар, гараждар және т. б.) дербес мүкәммалдық нысандар болып табылады.

Нысанға (топқа) берілген түгендеу нөмірі оның заңды тұлғада болған бүкіл кезеңінде сақталады. Істен шыққан немесе жойылған түгендеу нысандарының нөмірлері басқа нысандарға берілмеуге тиіс.

Негізгі құралдардың жекелеген компоненттері

НҚ бухгалтерлік есебінің бірлігі түгендеу нысаны болып табылады. Түгендеу нысаны күрделі болып табылады, яғни онымен бір бүтінді құрайтын белгілі бір

оқшауланған элементтерді қамтиды, мұндай компоненттер жеке түгендеу бірліктері ретінде ескеріледі.

Кешен құрылымдық тұрғыдан артикуляция дегеніміз-бір немесе әртүрлі мақсаттағы, жалпы бейімделу мен керек-жарақтары бар немесе бір іргетасқа орнатылған, нәтижесінде кешенге кіретін әрбір зат өз функцияларын тек кешеннің бөлігі ретінде ғана орындай алады, бірақ өздігінен емес.

Негізгі құралдар нысаны құрауыштарының құны тұтастай алғанда нысанның жиынтық өзіндік құнына қатысты елеулі және жекелеген нысандардың қызмет ету мерзімі базалық негізгі құралдың қызмет ету мерзімінен ерекшеленеді.

Негізгі құралдар нысанына қатысты бастапқы танылған сома оның елеулі компоненттеріне бөлінеді және әрбір осындай компонент жеке ескеріледі. Компоненттің бастапқы құны үшін активті қабылдау-тапсыру Актісінде, құрылыс салушыдан Актіде, жобалау-сметалық құжаттамада немесе өзге ұқсас құжаттамада көрсетілген құн қабылдануы тиіс. Деректер болмаған жағдайда компоненттің құны үшін ұқсас компоненттің құны (техникалық сипаттамалары, шығу тегі және басқа көрсеткіштері бойынша ұқсас) қабылдануы тиіс

Ұқсас компоненттер болмаған кезде, құн негізгі активті бастапқы тану сәтіндегі нарықтағы ұқсас активтер құнының негізінде айқындалады, өте сирек жағдайларда, егер негізгі активті бастапқы тану сәтіндегі бастапқы құнды айқындау мүмкін болмаса, заңды тұлға ағымдағы сәттегі (компонентті бөлу сәтіндегі) нарықтағы бағаларға сүйене отырып, жаңа компонент құнын айқындайды.

Егер негізгі құралдың белгілі бір компоненттерінің күтілетін қызмет ету мерзімі осы активтің пайдалы қызметінің жалпы мерзімінен өзгеше болған жағдайда, мұндай компоненттер жеке есепке алу объектілеріне бөлінеді және заңды тұлға олардың жеке қызмет ету мерзіміне сәйкес жеке амортизацияланады.

Мұндай активтерді (мамандандырылған зертханалық жабдық және т.б.) сатып алған жағдайда негізгі құралдарды жеткізушілер шарт жасасу кезеңінде не активті кіріске алу кезеңінде негізгі құралдар нысанының құрамдас бөліктерін сәйкестендіруге міндетті, бухгалтерлік есепті жүргізу жөніндегі құрылымдық бөлімшеге негізгі құралдар нысанының құрамдас бөліктерін айқындайтын, жеке ескерілуге тиіс техникалық қорытындыны (ерекшелікті) ұсынуға міндетті.

Әрбір түгендеу нысанына бірегей түгендеу нөмірі беріледі .

НҚ-ны түгендеу нысанына берілген түгендеу нөмірі оның Қоғамда болған бүкіл кезеңінде сақталады.

Қоғам басшылығы жеке тануға жататын жеке НҚ нысанын (тану бірлігін) іс жүзінде құрайтынын айқындау кезінде кәсіби пайымдауды қолданады.

Егер бір түгендеу нысанына кіретін жекелеген компоненттердің құны тұтастай алғанда түгендеу нысандарының құнына қатысты маңызды болса және жекелеген нысандардың қызмет ету мерзімі түгендеу нысанының қызмет ету мерзімінен өзгеше болса, мұндай ныснадар түгендеу нысанының жекелеген компоненттері ретінде ескеріледі.

Қоғам ғимараттар мен құрылыстарға қатысты компоненттік есепті қолданады

Қоғам басшылығы жеке тануға жататын жеке НҚ нысанын (тану бірлігін) іс жүзінде құрайтынын айқындау кезінде кәсіби пайымдауды қолданады.

Егер бір түгендеу нысанына кіретін жекелеген компоненттердің құны тұтастай алғанда түгендеу нысандарының құнына қатысты маңызды болса және жекелеген нысандардың қызмет ету мерзімі түгендеу нысанының қызмет ету мерзімінен өзгеше

болса, мұндай нысандар түгендеу объектісінің жекелеген компоненттері ретінде ескеріледі.

Қоғам ғимараттар мен құрылыстарға қатысты компоненттік есепті қолданады.

Егер НҚ нысанын тану критерийлері қанағаттандырылса, онда компонентті ауыстыру немесе жаңарту кезінде келтірілген шығындар жеке активті сатып алу ретінде ескеріледі.

Негізгі құралдардың өзіндік құны

Өзіндік құн элементтері

Сатып алынған негізгі құралдардың өзіндік құны мыналарды қамтиды негізгі құрал импортталған жағдайда кедендік баждар мен алымдарды қоса алғанда, сауда жеңілдіктері мен қайтарымдарды шегергендегі сатып алу бағасы, сондай-ақ негізгі құралды жұмыс жағдайына келтіруге тікелей қатысты кез келген шығыстар, атап айтқанда:

1. негізгі құралдар нысандары, олардың құрамдас бөліктері мен нысандарды пайдалануға жарамды күйге келтіру үшін қажетті материалдар үшін өнім берушіге шартқа сәйкес төленетін сомалар;

2. тасымалдауға арналған бастапқы шығыстар және кедендік алымдар (мысалы, зертханалық жабдықты импорттау кезінде), уақытша сақтау қоймасы бойынша шығыстар;

3. негізгі құралдар нысанын есепке алу сәтіне дейін негізгі құралдар нысанына құқықтарды сатып алуға (алуға және тіркеуге) байланысты жүргізілген тіркеу алымдары, мемлекеттік баждар және басқа да осыған ұқсас төлемдер (осы нысандарды есепке алуға қабылдағаннан кейін туындаған негізгі құралдар нысандарына құқықтарды тіркеуге байланысты шығыстар басқа шығыстар құрамында ескеріледі);

4. қосылған құн салығынан басқа, негізгі құралдар объектісін сатып алуға байланысты төленетін өтелмейтін салықтар;

5. алаңды дайындау шығындары;

6. жеткізуге және тиеу-түсіру жұмыстарына арналған бастапқы шығындар;

7. құрастыру, орнату және монтаждау шығындары;

8. негізгі құралдарды сатып алуға байланысты кәсіби қызметтерге (ақпараттық және консультациялық) арналған шығындар (мысалы, жабдықты орнату кезінде);

9. негізгі құралдар нысанын бөлшектеуге және жоюға және өзі орналасқан учаскедегі табиғи ресурстарды қалпына келтіруге арналған шығындарды алдын ала бағалауға байланысты шығыстар, оларға қатысты қоғам осы нысанды сатып алу кезінде не осы кезең ішінде қорларды құрумен байланысты емес мақсаттарда оны белгілі бір кезең ішінде пайдалану салдарынан өзіне міндеттеме қабылдайды;

10. тауардың сынамалық үлгілерінен түскен таза түсімдерді немесе өзге де кірістерді шегергендегі сынамалық іске қосуға арналған шығындар;

11. құрылыстың және/немесе негізгі құралдар құрылысының өзіндік құнына: құрылыс мердігерлігінің шарты бойынша құрылыс-монтаждау және басқа да жұмыстар үшін заңды тұлға төлейтін сомалар; құрылысқа байланысты жер учаскелерін бөлу және қоныс аудару жөніндегі шығыстар; жобалау-іздігіру және жобалау алдындағы, сәулет жұмыстарына арналған шығыстар; нысан салуға рұқсат алуға арналған шығыстар; негізгі құралдар нысанын салуға немесе сатып алуға тікелей байланысты қызметкерлерге сыйақы төлеуге арналған шығындар; аумақты дайындауға және салуға; құрылыс кезеңіне қарыз қаражатын тартуға арналған шығыстар (қарыздар бойынша пайыздар), қосылған құн салығынан басқа, негізгі құралдар нысанын сатып алуға байланысты төленетін өтелмейтін салықтар және т. б. жатады

12. негізгі құралдар нысанын сатып алуға тікелей байланысты өзге де шығындар.

Негізгі құралдардың нысандарына байланысты шығындарды капиталдандыруды тоқтату

Шығындарды негізгі құралдар объектісінің баланстық құнына енгізу мұндай нысан қажетті жерге жеткізілген және заңды тұлға басшылығының ниеттеріне сәйкес оның жұмыс істеуін қамтамасыз ететін жағдайға келтірілген кезде тоқтатылады. Осылайша, нысанды пайдалану немесе жылжыту кезінде келтірілген шығындар қосылмайды.

Заңды тұлға дербес өндірген немесе салған негізгі құралдар нысандарының өзіндік құны тарапта сатып алынған нысандар сияқты қағидаттар бойынша бағаланады. Бұл нысандар өндірістің нақты өзіндік құны бойынша бағаланады. Егер заңды тұлға өзінің әдеттегі қызметінде ұқсас активтерді сату үшін өндірсе, онда активтің құны, әдетте, оны сату үшін өндірудің құнына тең болады.

Өндіріс нәтижесінде туындайтын кез келген ішкі пайда, сондай-ақ активті өз бетінше өндіру кезінде орын алған шикізаттың, еңбектің немесе өзге де ресурстардың нормативтен тыс шығындары алып тасталады.

Негізгі құралдар нысандарының құрылысын қаржыландыруға арналған қарыздар бойынша проценттер төлеуге арналған шығындар құрылысты аяқтау және активті мақсаты бойынша пайдалану үшін дайындау үшін қажетті уақыт кезеңі ішінде капиталдандырылады.

Қарыздар бойынша қалған шығындар ағымдағы кезеңнің шығыстары ретінде танылады.

Кітапхана қорын есепке алу

Қоғамның кітапхана қоры деп бір жылдан астам уақыт ішінде заңды тұлғаның оқу процесін және/немесе ғылыми қызметін қамтамасыз ету мақсатында есепке алуға, жинақтауға, сақтауға және пайдалануға жататын, өзара ұйымдастырушылық және функционалдық байланысты әртүрлі мақсаттағы және мәртебедегі құжаттар жиынтығы танылады.

Қоғамның кітапхана қоры: баспа басылымдарын (кітаптарды), аудиовизуалды құжаттарды (видео, фото), электрондық құжаттарды (алмалы-салмалы тасығыштарда, жергілікті қолжетімділіктің желілік құжаттарын, қашықтықтан қолжетімділіктің желілік құжаттарын), сирек және бірегей басылымдарды қамтиды.

Қашықтықтан қол жеткізудің желілік құжаттарына және мерзімді басылымдарға жыл сайынғы жазылу шығындары кезең шығыстарына ай сайын есептен шығарылады.

Кітаптардың әрбір партиясына (жиынтық активіне) бір түгендеу нөмірі беріледі. Жиынтық актив дегеніміз-олардың жалпы құны бір актив ретінде ескерілетін және амортизацияланатын белгілі бір жеке активтер тобы.

Кітапхана қорының нысандары есепке олардың өзіндік құны, яғни оларды сатып алуға жұмсалған іс жүзіндегі шығыстардың сомасы бойынша қабылданады, атап айтқанда: 1) шартқа сәйкес жеткізушіге төленетін сомалар; 2) ұйымдарға кітапхана қорларын сатып алуға байланысты ақпараттық және консультациялық қызметтер үшін төленетін сомалар; 3) тіркеу алымдары, мемлекеттік баждар және басқа да осыған ұқсас төлемдер; 4) кітапхана қорының нысаны сатып алынған делдал ұйым төлейтін сыйақылар; 5) жеткізуді сақтандыру бойынша шығыстарды қоса алғанда, жеткізу бойынша шығындар.

Өтеусіз алынған кітапхана қорының нысандары (мысалы, сыйға тарту шарттары бойынша, айырбастау-резервтік қорлардан айырбастау шарттары бойынша) оларды жеткізуге байланысты қызметтердің құнын қоса алғанда, нысандарды есепке алу күніне әділ құны бойынша танылады.

Кітапхана материалдары «жалпы» және «сирек» екі санатқа бөлінеді. «Жалпы» санатына оқу және ғылыми-зерттеу процесінде үнемі пайдаланылатын оқулықтар, оқу

құралдары, анықтамалықтар, сөздіктер, басқа да кітаптар жатады. Жалпы кітапхана қорлары амортизацияланады.

«Сирек» санатына бұл сирек кітаптар мен қолжазбалар қоры - негізгі қордың бір бөлігі, оған мыналар кіреді:

Сирек және бағалы кітаптар қоры-сақтауды, зерделеуді, пайдалануды оңтайландыру мақсатында қалыптастырылған және мәдени мұра нысаны ретінде қаралатын бірлі-жарым сирек кітаптардың және (немесе) сирек кітаптар коллекцияларының мамандандырылған жинағы.

Сирек және құнды кітаптарды анықтау негізгі және қосалқы қорларды, ағымдағы жинақтауды зерттеу барысында жүзеге асырылады. Бірлі-жарым сирек және құнды кітаптарды анықтаған кезде хронологиялық, әлеуметтік-құндылық және сандық өлшемдер қолданылады:

Бағалы кітаптар-көркем, ғылыми, библиографиялық немесе өзге де құндылығы бар қолжазба кітаптар, баспа басылымдары.

Сирек кітаптар - аз мөлшерде сақталған немесе шығарылған кітаптар. Оларға сонымен қатар басылымның басқа тиражынан ерекшеленетін ерекше белгілері бар даналары кіреді.

Кітап ескерткіштері - бұл аса маңызды рухани, эстетикалық, полиграфиялық және құжаттандыру қасиеттері бар, қоғамдық маңызы бар ғылыми, тарихи, мәдени және материалдық құндылықты білдіретін, оларды күзету мен заңдық қорғаудың ерекше шараларын қамтамасыз ететін ресми заңды мәртебесі бар кітаптар (қолжазба және баспа басылымдарының барлық түрлері) мен кітап коллекциялары.

Көрнекті қоғам және мемлекет қайраткерлерінің, ғылым және мәдениет қайраткерлерінің қолтаңбалары, қосымшалары, жазбалары, белгілері, суреттері бар қолжазба кітаптары немесе баспа басылымдарының даналары.

Кітапхана қоры объектілерінің мониторингін, жеке және жиынтық есебін кітапхананың жауапты қызметкерлері жүзеге асырады. Кітаптар мен басқа да материалдар құжатқа түгендеу нөмірі беріле отырып түгендеу әдісімен немесе оған түгендеу нөмірі берілмей құжатты тіркей отырып бақыланады. Жеке нөмір құжатқа оның кітапхана қорында болған барлық уақытына бекітіледі. Жиынтық есепке алу нысаны машинамен оқылатын түрдегі кітап болып табылады. Жиынтық есеп кітабы (ЖЕК) үш бөлімнен тұрады: (1) қорға түсу; (2) қордан шығу; (3) қорлардың қозғалысы. Қосымша, нысандарды автоматты сәйкестендіру үшін штрих-код және радиожилік таңбасы (бар болса) пайдаланылады.

Кітапхана қоры нысандарының немесе негізгі құралдар нысандары тобының істен шығуы тозған (табиғи тозу), ақауы, күтіп-ұсталуы бойынша ескіруі, артық дублеттілігі, бейінді еместігі, жоғалуы (оқырмандардың жоғалуы, қайтармауы, жымқыру, қайтымсыз бүлінуі, дүлей зілзалалар салдарынан жоғалуы) себептері бойынша алып тасталған әдебиеттер тізімі қоса беріле отырып, есептен шығару туралы актімен ресімделеді. Жоғарыда көрсетілген ықтимал себептерге байланысты кітапхана қорын есептен шығару есепті кезеңде пайда болу фактісі бойынша жүзеге асырылады және есепті кезеңдегі сомамен немесе басқа нормалармен шектелмейді. Заңды тұлға жоғарыда көрсетілген ықтимал себептердің салдарынан материалдық жауапты адам өтеуге тиіс залалдың мөлшеріне материалдық жауаптылық туралы шартта шектеулер белгілеуге құқылы.

Кітап қорын толықтыру және коллекцияны кеңейту мақсатында заңды тұлға кітаптар ала алады. Мұндай кітаптарды есепке алу келесідей:

- өтеусіз негізде алынған кітаптар өтеусіз негізде алынған ұзақ мерзімді активтерге ұқсас есепке алынады. Яғни, ұзақ мерзімді активтерге байланысты мемлекеттен активтердің өтеусіз түсуі мемлекеттік субсидиялар ретінде танылады («Кейінге қалдырылған күрделі гранттар» ретінде бөгде ұйымдардан түсетін түсімдер үшін) және

құрылуы осы түсімдерге байланысты активтер бойынша амортизацияның есептелуіне қарай осы актив бойынша есептелген амортизация сомасына бара-бар сомада кірістерге есептен шығарылады

- өтеусіз негізде алынған кітаптар өтеусіз негізде алынған ұзақ мерзімді активтерге ұқсас есепке алынады. Яғни, ұзақ мерзімді активтерге байланысты мемлекеттен активтердің өтеусіз түсуі мемлекеттік субсидиялар ретінде танылады «Кейінге қалдырылған күрделі гранттар» ретінде бөгде ұйымдардан түсетін түсімдер үшін) және құрылуы осы түсімдерге байланысты активтер бойынша амортизацияның есептелуіне қарай осы активтер бойынша есептелген амортизация сомасына бара-бар сомада кірістерге есептен шығарылады.

- мемлекеттен немесе бөгде ұйымдардан пайдалы қызмет мерзімі (сирек кітаптар) жоқ активтерді өтеусіз негізде алған жағдайда, бұл активтер алу сәтінде кіріс ретінде танылады, өйткені кезең ішінде дұрыс бөлінбейді және кірістермен байланысты болады.

- мұндай кітаптарды есепке алу бастапқы танылған кезде әділ құны бойынша жүзеге асырылады.

- жеке немесе заңды тұлғадан өтеусіз негізде алынған кітаптар өзге тұлғаларға беру шартымен қабылданады.

Электрондық кітаптарды есепке алу

Қоғам баспа ұйымдарынан кітаптарды электрондық форматта сатып алуды жүзеге асырады. Әдетте, баспа ұйымдарымен жасалған келісімдерге сәйкес Қоғам таңдалған кітаптарға қол жеткізу құқығын алады немесе заңды тұлғаның белгілі бір уақытқа сақталатын электронды кітаптардың барлық базасына қол жеткізе алады. Кітаптарға қол жеткізу пайдаланушыларға авторлық құқықтарды сақтай отырып, баспа ұйымдарының серверлерінде таңдалған кітаптарды оқу мүмкіндігін ұсынады.

Аяқталмаған күрделі құрылысты есепке алу

1) мердігерлік тәсілмен есепке алу

Мердігерлік тәсілмен жүзеге асырылатын аяқталмаған күрделі құрылыстың өзіндік құны жобалау-іздістіру жұмыстарының құнын, құрылысқа байланысты жер учаскелерін бөлу және қоныс аудару жөніндегі шығындарды, нысан салуға рұқсат алуға арналған шығыстарды, аумақты дайындауға арналған шығыстарды қамтиды;

құрылыс кезеңіне қарыз қаражатын тартуға арналған шығыстар (қарыздар бойынша пайыздар), қосылған құн салығынан басқа, негізгі құралдар нысанын сатып алуға байланысты төленетін өтелмейтін салықтар, негізгі құралдар нысанын салу немесе өндіру салдарынан тікелей туындайтын қызметкерлерге сыйақы төлеуге арналған шығындар, құрылыс мердігерлігі шарты бойынша жұмыстарды жүзеге асырғаны үшін ұйымдарға төленетін нақты шығындар (инвестициялық-құрылыс жобаларын басқару, құрылыс-монтаждау және басқа да жұмыстар), аумақты дайындауға арналған шығындар.

Барлық шығындар «Аяқталмаған күрделі құрылыс» шотында капиталдандырылады және есептеу қағидаты негізінде олар шеккен есепті кезеңде көрсетіледі. Мердігерлер орындаған жұмыстар орындалған жұмыстардың актілерімен расталған орындалған жұмыстардың нақты көлемі негізінде күрделі сипаттағы шығындар ретінде танылады.

Негізгі құралдар нысандарын салуға арналған шығыстарды мердігерлік тәсілмен тану шарт бойынша жұмыстардың аяқталу сатысына сілтеме жасау жолымен, яғни «орындау пайызы» әдісімен жүзеге асырылады.

Аяқталу сатысы шарттың анықталуы мүмкін бірқатар тәсілдері. Заңды тұлға орындалған жұмыстың сенімді өлшеуін қамтамасыз ететін біреуін пайдаланады. Шарттың сипатына қарай бұл әдістер мыналарды қамтуы мүмкін:

1. есепті күнге жұмыстарды орындау үшін келтірілген шарт бойынша шығындардың шарт бойынша жалпы шығындардың есептік шамасына қатынасы;
2. орындалған жұмыстарға шолу;
3. шарт бойынша жұмыстардың белгілі бір көлемін аяқтау.

Нысандар аяқталмаған құрылыс құрамынан олардың пайдалануға физикалық дайындығына қарай негізгі құралдар тобына ауыстырылады. Егер нысан пайдалануға жарамды күйге келтіру үшін қажетті жұмыстардың барлық кешені (мысалы, ішкі әрлеуді талап ететін ғимарат) аяқталғаннан кейін ғана пайдалануға дайын болған жағдайда, мұндай нысан жұмыстардың барлық кешені аяқталғаннан кейін негізгі құралдардың құрамына ауыстырылады.

Техникалық-экономикалық негіздемемен расталған негізгі құралдар нысандарын одан әрі салу орынсыз болған жағдайда, «Аяқталмаған құрылыс» шотында бұрын капиталдандырылған шығындар ағымдағы кезеңнің шығыстарына есептен шығарылуға тиіс

Мердігерлер қойған құрылыс-монтаждау жұмыстары бойынша орындалған жұмыстардың актілерін құрылыстың орындалу барысына мониторингті және бақылауды жүзеге асыруға жауапты бөлімше тексереді және растайды. Жауапты бөлімше бұрыштама қойған және заңды тұлғаның басшылығы қол қойған, аяқталмаған құрылысты капиталдандыруға арналған шығындарды бухгалтерлік есепте тану үшін негіз болып табылатын орындалған жұмыстардың актілері мен шот-фактуралар бухгалтерлік есеп бөлімшесіне беріледі.

2) Шаруашылық тәсілмен есепке алу

Шаруашылық тәсілмен дайындалған немесе тұрғызылған заңды тұлғаның негізгі құралдарының құрылысы сатып алынатын негізгі құралдар мен мердігерлік тәсілмен орындалған құрылыс-монтаждау жұмыстары сияқты қағидаттар негізінде қалыптасады. Негізгі құралдар нысандарының өзіндік құнына жұмсалған материалдардың, орындалған өндірістік жұмыстардың құны және өндірістік үстеме шығыстардың бір бөлігі кіреді.

Салынып жатқан нысанды күтіп-ұстауға арналған шығындар, егер олар тікелей салынып жатқан нысанмен немесе сатып алынатын жабдықпен (бейінді бөлімшелер бойынша) байланыстырылуы мүмкін болса, негізгі құралдардың өзіндік құнына енгізіледі (капиталдандырылады). Мұндай шығындарға жалақыға, іссапарларға, амортизацияға арналған шығындар, Заң және консультациялық қызметтер бойынша шығыстар, құрылыс кезеңінде салынып жатқан объектінің дирекциясы алатын кеңсе үй-жайы үшін жалдау ақысы және өзге де шығыстар жатады.

Егер шығындарды тікелей салынып жатқан нысанмен байланыстыру мүмкін болмаған жағдайда, олар жалпы және әкімшілік шығыстар немесе басқа шығыстар құрамында пайда болған кездегі ағымдағы кезеңнің шығыстарына есептен шығарылуы тиіс.

Бүлінген немесе ұрланған жағдайда құрылыс материалдарының ысырабы күрделі құрылыс нысанының бастапқы құнына енгізілмейді, ағымдағы кезеңнің өзге шығыстарына есептен шығарылады.

Мердігерлік немесе шаруашылық тәсілдермен салынған немесе салынған негізгі құралдар нысандарының күрделі құрылысына байланысты барлық кейінгі шығындар осы активтің баланстық құнына енгізіледі не осы активті пайдаланудан экономикалық пайда алу ықтимал болған және оның құны сенімді бағалануы мүмкін болған жағдайда ғана жеке

актив ретінде көрсетіледі. Жөндеуге және техникалық қызмет көрсетуге арналған Барлық өзге шығыстар туындауына қарай есепті кезеңдегі пайда мен залалдарға жатқызылады.

Негізгі құралдар нысандарының құрылысына тікелей қатысты қарыздар бойынша шығындар осы қарыз қаражатын уақытша инвестициялаудан түскен кез келген кірісті шегере отырып, осындай активтердің құнына енгізіледі.

Аяқталмаған күрделі құрылыс нысандарын пайдалануға беру сәтінде аяқталмаған күрделі құрылыс шотында жиналған капиталдандырылған шығындар мемлекеттік қабылдау комиссиясының пайдалануға беру туралы Актісі тіркелгеннен кейін негізгі құралдардың тиісті топтарына ауыстырылады. Салынған нысанды пайдалануға қабылдау туралы Акт уақтылы ресімделмеген, оны алу кідірген және т. б. жағдайда, ғимарат (құрылыс) іс жүзінде пайдалану сәтінде аяқталмаған күрделі құрылыс шотынан негізгі құралдар шотына аударылады.

Аяқталмаған күрделі құрылыс нысандары амортизацияланбайды.

2900 «Аяқталмаған құрылыс» кіші бөлімі бойынша үлгілік операциялар шоттарының хат-хабарлары

Операцияның мазмұны	Шоттар корреспонденциясы	
	Дебет	Кредит
Күрделі құрылыстың мердігерлік шарттары бойынша		
Орындалған жұмыстар мен көрсетілген қызметтер үшін мердігерлермен және басқа да ұйымдармен есеп айырысу	2900	3300
Материалдарды есептен шығару	2900	1300
Құрылыс аяқталғаннан кейін пайдалануға қабылданған негізгі құралдардың бастапқы құнын көрсету	2410	2900
Шаруашылық тәсілмен күрделі құрылыс		
Материалдарды есептен шығару	2900	1300
Жалақыны есептеу және ЕТҚ-дан алынатын салықтар	2900	3350
Құрылыс үшін пайдаланылатын негізгі құралдар мен МЕА амортизациясын есептеу	2900	2420
Орындалған жұмыстар мен көрсетілген қызметтер үшін мердігерлермен және басқа да ұйымдармен есеп айырысу	2900	3310,3390
Демалыстарға ақы төлеу резервін қалыптастыру	2900	3430
Құрылысқа жататын негізгі және қосалқы өндірістердің қызметтерін көрсету	2900	8-бөлімнің шоттары
Құрылыс аяқталғаннан кейін пайдалануға қабылданған негізгі құралдардың бастапқы құнын көрсету	2410	2900

Кейінгі шығындар

Негізгі құралдарға жататын кейінгі шығындар активтің ағымдағы баланстық құнына осы шығыстар осы негізгі құралды пайдаланудан экономикалық пайданы ұлғайтатын дәрежеде капиталдандырылуы тиіс. Барлық басқа кейінгі шығыстар олар шеккен кезеңдегі шығыстар ретінде танылуы тиіс.

Бастапқы танудан кейін негізгі құралдар нысандарын пайдалану процесінде туындайтын шығындар мыналар болып табылады:

1. күрделі шығындар;

2. негізгі құралдардың компоненттерін ішінара алмастыру;
3. негізгі құралдар объектісін ағымдағы жөндеуге және қызмет көрсетуге арналған шығындар.

1) Күрделі шығындар

Негізгі құралдардың нысандарын пайдалану мерзімі ішінде нысанның жағдайын жақсартуға бағытталған, оның бастапқы бағаланған нормативтік көрсеткіштерін, мысалы, қызмет ету мерзімін, өндірістік қуатын, қолдану сапасын арттыруға бағытталған кейінгі шығындар пайда болады, бұл болашақ экономикалық пайданың өсуіне әкеледі. Мұндай шығындар негізгі құралдың бастапқы құнын арттырады.

Келесі өлшемшарттар болашақ экономикалық пайданың өсуін көрсетеді:

- бастапқы белгіленген қызмет ету мерзімін, өндірістік қуатын, қолдану сапасын арттыратын негізгі құралдар нысанын түрлендіру, жаңғырту, қайта құру;
- сапаны едәуір жақсартуға қол жеткізу үшін жабдықты (мысалы, зертханалық) жетілдіру.

Жоғарыда көрсетілген өлшемшарттарды бағалау үшін заңды тұлға осындай жұмыстарды жүргізуге құзыреті бар техникалық мамандардың пікіріне жүгінеді.

Жоғарыда көрсетілген шарттар қанағаттандырылған жағдайда келесі шығындар капиталдандырылады.

2) Негізгі құралдардың компоненттерін ішінара алмастыру

Негізгі құралдар объектісін тану өлшемшарттарын қанағаттандыратын және негізгі құралдар объектісі жұмыс істеуінің бастапқы қабылданған нормативтік көрсеткіштерін (пайдалы пайдалану мерзімі, қуаты, қолдану сапасы және т.б.) жақсартуға (арттыруға) алып келетін негізгі құралдар нысанының бір бөлігін ауыстыру немесе жаңарту кезінде келтірілген шығындар қайта құруға немесе жаңғыртуға арналған шығындар ретінде қаралады және капиталдандыруға жатады. Бұл ретте негізгі құралдар нысанының бір бөлігін ауыстыру немесе жаңарту кезінде келтірілген шығындар жаңа жеке активті сатып алу ретінде ескеріледі, ал ауыстырылған активтің баланстық құны есептен шығарылады.

3) Негізгі құралдарды ағымдағы жөндеу және қызмет көрсету

Нысанның техникалық жағдайын сақтау және қолдау мақсатында жүргізілетін ғимараттарды, құрылыстарды, жабдықтарды, көлік құралдарын және т.б. ағымдағы жөндеуге, пайдалануға, күтіп-ұстауға және техникалық қызмет көрсетуге арналған шығындар туындаған кездегі ағымдағы шығыстар деп танылады. Мұндай шығындар келесідей жіктеледі:

1. ғимараттарды, жабдықтарды және т. б. ұстауға және техникалық қызмет көрсетуге арналған шығыстар;

2. ағымдағы жөндеу-жабдықты пайдаланудың ағымдағы нормативтік көрсеткіштерін қолдауға байланысты жөндеу.

Негізгі құралдар нысандарын күнделікті күтіп-ұстауға және оларға техникалық қызмет көрсетуге арналған шығындар негізінен заңды тұлғаның тиісті бөлімшесінің персоналын күтіп-ұстауға арналған шығындардан, Бөгде ұйымдардың көрсетілетін қызметтеріне, сондай-ақ шығыс материалдары мен жиынтықтаушы бөлшектерге арналған шығындардан тұрады.

Авариялардың және активті дұрыс пайдаланбау нәтижесінде басқа да бүлінудің салдары болып табылатын негізгі құралдар нысандарын жөндеуге және қалпына келтіруге арналған шығындар залалдарға жатады немесе кінәлі тұлға анықталған кезде залал сомасы өтелуге жатады.

Негізгі құралдар нысанының қызмет ету мерзімі ішінде сақтауға міндетті авариялық қорды қалыптастыратын негізгі құралдар нысандарының құрамдас бөліктері де негізгі құралдар құрамында авариялық қорды жаңарту кезеңділігіне сәйкес келетін мерзім ішінде

амортизацияланатын негізгі құралдар нысаны ретінде ескеріледі. Егер авариялық қор әрбір 12 айға қарағанда жиі жаңартылуға жататын болса, онда ол айналымдағы активтер құрамында қорлар ретінде ескеріледі.

Жеке нысанға бөлінбеген құрылымдық біріктірілген негізгі құралдардың кез келген құрамдас бөліктерін ауыстыру жөндеу болып табылады, сондықтан шығыстарға есептен шығарылады.

Мемлекеттік субсидиялар мен мемлекеттік көмекті есепке алу негізгі құралдар нысанының баланстық құны ұйым оларды сатып алуға алған мемлекеттік субсидиялар сомасына азайтылуы мүмкін екендігін көздейді.

Кейінгі шығындарға арналған үлгілік операциялар шоттарының хат-хабарлары

Операцияның мазмұны	Шоттар корреспонденциясы	
	Дебет	Кредит
Бастапқы қабылданған нормативтік көрсеткіштерді (қызмет ету мерзімі, өндірістік қуаты) жақсартуға (арттыруға) әкелетін және болашақ экономикалық пайданы арттыратын күрделі сипаттағы шығындар	2400	1300, 3300
Негізгі құралдарды ағымдағы жөндеу және қызмет көрсету бойынша шығындар	8100, 8200,8300, 8400,7100, 7200	1300, 3300

Танылғаннан кейінгі бағалау

Танудан кейінгі бағалау нақты шығындар бойынша есепке алу моделі бойынша жүзеге асырылуы мүмкін.

Нақты шығындар бойынша есепке алу моделі

Негізгі құралдар нысандарының активін бастапқы танығаннан кейін заңды тұлға негізгі құралдардың жинақталған амортизациясын және құнсызданудан болған жинақталған шығындарды шегергенде нақты өзіндік құн (тарихи құн) бойынша есеп жүргізеді және осы саясатты негізгі құралдардың барлық сыныбына қолданады.

Амортизация әдісі

Негізгі құралдардың амортизациясы заңды тұлға біркелкі (тура сызықты) әдіс бойынша жүргізіледі, яғни амортизацияланатын құн ай сайын амортизацияның белгіленген нормаларына сәйкес тең сомада есептен шығарылады. Жер, аяқталмаған құрылыс, кітапхана қорының сирек кездесетін және бірегей даналары амортизацияланбайды.

Активтің амортизациясы ол пайдалануға қол жетімді болған кезде басталады, яғни оның орналасқан жері мен жағдайы оны заңды тұлғаның ниетіне сәйкес пайдалануға мүмкіндік берген кезде.

Тік сызықты (біркелкі) есептен шығару әдісі олар үшін негізгі құралдардың нысандары үшін қолданылады:

1) уақыт моральдық ескіруден гөрі қызмет мерзімін шектейтін негізгі фактор болып табылады;

2) мерзімдік жұмыстың салыстырмалы тұрақты көлемі.

Тура сызықты әдіске сәйкес ай сайынғы амортизация сомасы былайша айқындалады:

Ай сайынғы амортизация сомасы = Бастапқы құны / (пайдалы қызмет мерзімі (жыл) /12)

Негізгі құралдар нысанының активіне жөндеу жүргізу және ағымдағы қызмет көрсету уақытында амортизацияны есептеу, ол толық амортизацияланған жағдайдан басқа, тоқтатылмайды. Бұл жағдайда активті пайдалану негізінде амортизацияның тікелей әдісін қолданған кезде амортизациялық есептеу актив қолданылған кезде нөлге тең болуы мүмкін.

Амортизацияны есептеудің таңдалған әдісі активте жасалған болашақ экономикалық пайданы тұтынудың есептік схемасын неғұрлым дәл көрсетеді. Таңдалған әдіс осы болашақ экономикалық пайданы тұтынудың есептік схемасында өзгеріс болған жағдайларды қоспағанда, кезең ішінде кезең-кезеңмен қолданылады.

Амортизацияны есептеу әдісі әр қаржы жылының соңында немесе егер активте жасалған болашақ экономикалық пайданы тұтынудың күтілетін схемасында айтарлықтай өзгеріс болса, жиі қайта қаралуға жатады. Мұндай өзгеріс перспективалық есепте және есеп саясатында есептік бағалаудағы өзгеріс ретінде көрсетілуге тиіс.

Есептелген амортизация сомасы негізгі құралдар амортизациясының жекелеген шоттарында ескеріледі.

Амортизацияны есептеу

Негізгі құралдар мен кітапхана қорларының амортизациясын есептеу (сирек кездесетін және аса құнды кітаптарды қоспағанда) негізгі құрал сатып алынған немесе ол пайдалануға берілген айдан кейінгі айдың бірінші күнінен бастап ай сайын жүргізіледі және негізгі құралдар нысанының істен шығуы немесе негізгі құралдарды сатуға арналған активтер тобына ауыстыру болған айдан кейінгі айдың бірінші күнінен бастап тоқтатылады.

Бастапқы құн өзгерген (ұлғайған) жағдайда амортизацияны есептеу нысанның кейінгі шығындар шамасына ұлғайтылған баланстық құны негізге алына отырып жүргізіледі. Бұл ретте амортизация негізгі құралдар нысанының пайдалы пайдаланылуының қалған қайта қаралған мерзімі негізінде есептеледі.

Әрбір кезең үшін амортизациялық есептеулер, егер олар басқа активтің баланстық құнына енгізілмесе, жиынтық кіріс туралы есепте танылуға тиіс. Егер активте жасалған экономикалық пайда басқа активтерді өндіру кезінде сіңірілсе, онда мұндай амортизациялық есептеулер осы активтердің баланстық құнына енгізіледі.

Активтің амортизациясы ол пайдалануға қол жетімді болған кезде басталады, яғни активтің орналасқан жері мен жағдайы оны басшылықтың ниетіне сәйкес пайдалануды қамтамасыз еткен кезде. Активтің амортизациясы оны тану тоқтатыла отырып тоқтатылады. Тиісінше, актив толық амортизацияланған жағдайларды қоспағанда, актив тоқтап қалған немесе активті белсенді пайдалану тоқтатылған жағдайларда амортизацияны есептеу тоқтатылмайды.

Егер Қоғам амортизацияны негізгі құралдар нысанының белгілі бір компоненттері бойынша жеке-жеке есептесе, онда осы нысанның қалған бөлігі де жеке амортизацияланады. Нысанның қалған бөлігі маңызды емес компоненттерден тұрады. Егер көрсетілген компоненттерді пайдалану жоспарлары өзгерсе, нысанның қалған бөлігінің амортизациясын есептеу үшін тұтыну құрылымын және/немесе оның компоненттерінің пайдалы қызмет мерзімін сенімді көрсетуді қамтамасыз ететін жуықтау әдістері қажет болуы мүмкін. Қоғам амортизацияны нысанының құрамдас бөліктері, бүкіл нысанның өзіндік құны бойынша бөлек есептеуге құқылы.

Әрбір кезең үшін амортизациялық аударымдар, егер олар бір-бір активтің баланстық құнына енгізілмесе, шығыс деп танылуға тиіс.

Егер НҚ нысанының пайдаланудан экономикалық пайданы тұтынудың күтілетін сипатында елеулі өзгерістер байқалса, қоғам НҚ нысандары бойынша амортизацияны есептеу әдісін қайта қарай алады. Амортизацияны есептеу әдісіндегі осындай өзгерістер перспективалы түрде ескеріледі.

Негізгі құралды жөндеу және ағымдағы қызмет көрсету кезінде амортизацияны есептеу тоқтатылмайды.

Занды тұлғаның негізгі құралдарының нысандары 2-кестеде белгіленген қызмет мерзімінің негізінде амортизацияланады.

рет саны	Топтың негізгі құралы	Сипаттамасы	Амортизация мерзімі (жыл)
1	Жер	Занды тұлға орналасқан жер учаскелері	Амортизацияланбайды
2	Ғимараттар:		
2.1	Оқу корпустары	Бас оқу ғимараты, көп мақсатты аудиториялар	25-75
2.2	Зерттеу корпустары	Зерттеу корпустары	25-75
2.3	Жатақханалар	Студенттік жатақханалар	25-100
2.4	Басқа ғимараттар	Қызметтік көлікке арналған гараж	25-75
3	Имараттар:		
		Электр беру және байланыс желілері құбырлар мен газ құбырлары	
		Су құбыры және кәріз жүйесі	
3.1	Беру құрылғылары	Құрылымдық кабельдік жүйе және деректерді беру жүйесі	
		Спорттық имараттар	2-10
4	Машиналар мен жабдықтар:		
4.1	Көлік құралдары	Жеңіл автомобильдер, шағын автобустар, арнайы техника	7-15
4.2	Кеңсе жабдықтары және есептеу техникасы	Компьютерлер мен серверлердің барлық түрлері, перифериялық құрылғылар мен деректерді өңдеу жабдығы (принтерлер, сканерлер, плоттерлер, дискілі және таспалы жинақтағыштар, ақпаратты резервтік сақтау құрылғылары) мультимедиялық құрылғылар, көшіру-көбейту техникасы.	3-5
		Ноутбуктер	3-5
4.3	Зерттеу жабдықтары	Зерттеу жабдықтары	3-7
		Басқа зертханалық керек-жарақтар	3-7
4.4	Медициналық жабдықтар	Медициналық жабдықтар	2-5
		Басқа да медициналық жабдықтар	2-5

4.5	Басқа да машиналар мен жабдықтар	Аналогты АТС, барлық типтегі телефон коммутаторлары	2-8
		Жылу механикалық және гидравликалық жабдықтар (қозғалтқыштар, сорғылар, компрессорлар және т.б.). Жалпы мақсаттағы жабдықтар, электронды және электрлік модемдер, аналогты телефон аппараттары, факстар және т.б.	2-7
		Басқа топтарға енгізілмеген өзге де жабдықтар	2-7
		Лифтілер	5-10
5	Кітапхана қоры	Кітапхана қоры	4-8
6	Көпжылдық екпелер	Ұйым аумағында көпжылдық сәндік көгалдандыру екпелері.	2-10
7	Басқа да негізгі құралдар	Жиһаз (кеңсе, арнайы және тұрғын үй мақсатындағы және т. б.)	2-5
		Сейфтер	2-10
		Металл шкафтар	2-10
		Өндірістік және өрт мүкәммалы, керек-жарақтар, құрал-саймандар, хабарлау және сигнал беру жүйесі және т. б.	2-5
		Өзге топтарға енгізілмеген басқалар	2-5
8	Аяқталмаған күрделі құрылыс	Оқу корпустарын салу, зерттеу корпустарын салу, спорт алаңдарын салу, жатақханалар мен таунхаустар салу, басқа да инфрақұрылымдық ғимараттар мен құрылыстар салу	Амортизацияланбайды

Пайдалы қызмет мерзімі

Негізгі құралдардың пайдалы қызмет мерзімі заңды тұлға активті пайдалануды көздейтін уақыт кезеңі болып табылады.

Негізгі құралдар құнының 100%-дан астам амортизациясын есептеу жүргізілмейді. Пайдаланудағы негізгі құралдар нысандары құнының 100% мөлшеріндегі жинақталған амортизация оларды толық тозу себебі бойынша есептен шығару үшін негіз болып табылмайды.

Негізгі құралдың сапалық сипаттамаларын бастапқы күтілгеннен (яғни жаңғырту, реконструкциялау және т.б. жүргізу кезінде) жоғары жақсартатын, соның нәтижесінде бұрын болжанғаннан көп экономикалық пайда алу күтілетін кейінгі шығындар жүзеге асырылған жағдайда, пайдалы қызмет мерзімін қайта қарау жүргізіледі.

Бастапқы құн өзгерген (ұлғайған) жағдайда амортизацияны есептеу нысанының кейінгі шығындар шамасына ұлғайтылған баланстық құны негізге алына отырып жүргізіледі. Бұл ретте тозу негізгі құралдар нысанын пайдалы пайдаланылуының қалған қайта қаралған мерзіміне қарай есептеледі.

Есептелген амортизация бойынша үлгілік операциялар шоттарының хат-хабары

Операцияның мазмұны	Шоттар корреспонденциясы	
	Дебет	Кредит
Қатысты амортизацияны есептеу:		
дайын өнімді сату және қызмет көрсету бойынша шығыстарға	8320	2420
әкімшілік шығыстарға	7210	2420
негізгі және қосалқы өндірістердің үстеме шығыстарына	8410	2420
жүргізетін құрылысқа шаруашылық тәсілімен	2930	2420
болашақ есепті кезеңдерге	1620	2420
Істен шыққан НҚ бойынша амортизацияны есептен шығару	2420	2410
Операциялық жалға берілген негізгі құралдар бойынша амортизацияны есептеу	7450	2420
Негізгі құралдарды жете бағалау нәтижесінде жинақталған амортизация сомаларын түзету	5420	2420

Негізгі құралдардың құнсыздануы

Активті пайдалы пайдалану мерзімі әрбір есепті күнге қаралады.

Пайдалы пайдалану мерзімін айқындау кезінде төмендегі барлық аспектілер ескеріледі: активті күтілетін пайдалану (күтілетін қуат, активтің физикалық өнімділігі); өндірістік факторларға байланысты күтілетін физикалық тозу және бос тұрып қалу кезеңінде активті жөндеу, қызмет көрсету және сақтау жөніндегі бағдарлама; нысанның өзгеруі немесе жаңғыртылуы нәтижесінде туындайтын техникалық немесе коммерциялық ескіру;

активті пайдалануға заңды немесе ұқсас шектеулер.

Активтің пайдалы қызмет мерзімі активтің күтілетін пайдалылығын ескере отырып анықталады. Пайдалы қызмет мерзімі активтің экономикалық қызмет ету мерзімінен қысқа болуы мүмкін.

Негізгі құралдар нысандарының тарату құны нөлге тең болып қабылданады.

Кез келген жинақталған амортизация мен құнсызданудан жинақталған шығын шегерілгеннен кейін актив танылатын сома активтің баланстық құны болып табылады.

Құнсызданудан болатын шығын «Активтің құнсыздануы бойынша шығыстар» шотындағы пайда мен шығындар туралы есепте тікелей шығыс ретінде танылуға жатады. Негізгі құралдың құны қалпына келтірілген жағдайда шығынды реверсиялау «Құнсызданудан болған шығынды қалпына келтіруден түскен кірістер» шотында жүзеге асырылады.

Егер құнсызданудан болған соңғы залал танылған сәттен бастап осы активтің өтелетін сомасын айқындау кезінде пайдаланылған бағалауларда өзгеріс болса, алдыңғы кезеңдерде негізгі құралға қатысты танылған құнсызданудан болған залал реверсирлеуге жатады. Мұндай жағдайда активтің баланстық құны оның өтелетін сомасына дейін ұлғайтылуы тиіс. Бұл өсім құнсызданудан шығынды қалпына келтіру болып табылады.

Құнсызданудан болатын залалды реверсиялау есебінен ұлғайтылған негізгі құралдың баланстық құны, егер алдыңғы жылдары актив үшін құнсызданудан болатын шығын танылмаса, айқындалған (амортизацияны шегергенде) баланстық құннан аспауға тиіс.

Негізгі құралдарды тануды тоқтату

Заңды тұлға негізгі құралдар объектілерін тануды тоқтатады және мұндай негізгі құралдар істен шыққан немесе пайдаланудан болашақ экономикалық пайда алу күтілмеген кезде олардың баланстық құнын есептен шығарады.

Негізгі құралдардың баланстық құнын тануды тоқтату мынадай жағдайларда жүргізіледі:

1. пайдаланылмайтын негізгі құралдарды;
2. басқа ұйымдарға өтеусіз беру;
3. негізгі құралдарды айырбастау;
4. негізгі құралдарды қаржылық жалға беру;
5. негізгі құралдарды моральдық және физикалық тозу нәтижесінде жою;
6. авариялардан, дүлей зілзалалардан кейін қалпына келтіруге және жөндеуге жатпайтын негізгі құралдарды жою.

Негізгі құралдар нысанын тануды тоқтатуға байланысты туындайтын пайда немесе залал, егер олар бар болса, істен шығудан түскен таза түсімдер мен осы нысанның баланстық құны арасындағы айырма ретінде айқындалады және пайда мен шығындар туралы есепте жеке жолда көрсетіледі.

Табиғи және моральдық тозу салдарынан, дүлей зілзалалар мен авариялар салдарынан нысандардың жарамсыздығын анықтау мақсатында Негізгі құралдар нысаны істен шыққан кезде заңды тұлға басшысының бұйрығымен тұрақты жұмыс істейтін комиссия құрылады, оның құрамына тиісті құрылымдық бөлімшелердің басшылары, сондай-ақ негізгі құралдардың сақталуы үшін жауапкершілік жүктелген адамдар кіреді. Комиссия нысанды қарап тексеруді жүргізеді және оның қалпына келтіруге және одан әрі пайдалануға жарамсыздығын анықтайды, нысанның мерзімінен бұрын пайдаланудан шығуына жол берген адамдарды анықтайды. Комиссия есептен шығару себептерін белгілейді және есептен шығарылатын нысанның жекелеген тораптарын, бөлшектерін, материалдарын одан әрі пайдалану мүмкіндігін айқындайды және оларды ықтимал өткізу бағалары бойынша бағалайды. Есептен шығару белгіленген нысандағы актілермен ресімделеді.

Негізгі құралдарды жоюдан алынған материалдар болған кезде олардың құнын кіріске алу мына жазбамен көрсетіледі:

Дт 1311 «Өзге де материалдар»

Кт 6280 «Өзге кірістер».

Негізгі құралдар нысандарының істен шығуы бойынша үлгілік операциялар шоттарының хат-хабарлары

Операцияның мазмұны	Шоттар корреспонденциясы	
Негізгі құралдар істен шыққан кезде оларды есептен шығару (қаржылық жалдауға беру, тарату, өткізу, жетіспеушілік және т. б.):		
- баланстық құнына	7410	2410
- жинақталған амортизация сомасына	2420	2410

Қызметтің тоқтатылуына байланысты негізгі құралдарды есептен шығару:		
- баланстық құнына	7510	2410
- жинақталған амортизация сомасына	2420	2410

Ақпаратты ашу

Қаржылық есептілікте негізгі құралдардың әрбір сыныбы бойынша мынадай ақпарат ашылуға тиіс:

- 1) баланстық құнды анықтау үшін бағалау негіздері;
- 2) амортизацияның пайдаланылатын әдістері;
- 3) пайдалы пайдаланудың қолданылатын мерзімдері немесе амортизация нормалары;

4) есепті кезеңнің басындағы және аяғындағы брутто-бағалаудағы баланстық құны және негізгі құралдардың жинақталған амортизациясы (құнсызданудан жинақталған шығындармен жиынтықта);

5) тиісті кезеңнің басындағы және соңындағы теңгерімдік құнды салыстырып тексеруді;

1. түсімдер;

2. сатуға арналған ретінде жіктелген немесе ҚЕХС (IFRS) 5 сәйкес сатуға арналған ретінде жіктелген шығарылатын топқа енгізілген активтер;

3. шығуы;

4. ҚЕХС (IAS) 36 сәйкес басқа жиынтық кіріс құрамында көрсетілген немесе қалпына келтірілген қайта бағалау және құнсызданудан болған шығындар нәтижесінде туындайтын құнды ұлғайту немесе азайту;

5. 36 ХҚЕС (IAS) сәйкес пайданың немесе залалдың құрамына енгізілген құнсызданудан болған шығындар;

6. 36 ХҚЕС (IAS) сәйкес пайданың немесе залалдың құрамында қалпына келтірілген құнсызданудан болған шығындар;

7. амортизация;

8. қаржылық есептілікті функционалдық валютадан одан өзгеше ұсыну валютасына қайта есептеу кезінде, оның ішінде шетелдік бөлімшенің есептілігін есеп беретін заңды тұлғаның ұсыну валютасына қайта есептеу кезінде туындайтын таза бағамдық айырмалар;

9. басқа өзгерістер.

Қаржылық есептілік сондай-ақ мынаны ашығуы керек:

1) негізгі құралдарға, сондай-ақ міндеттемелердің орындалуын қамтамасыз ету ретінде кепілге салынған негізгі құралдарға меншік құқықтары шектеулерінің болуы және шамасы;

2) оны салу барысында негізгі құралдар объектісінің баланстық құнына енгізілген шығындар сомасы;

3) негізгі құралдарды сатып алу жөніндегі шарттық міндеттемелердің сомасы;

4) негізгі құралдар объектілерінің құнсыздануына, жоғалуына немесе берілуіне байланысты үшінші тұлғалар берген және пайданың немесе залалдың құрамына енгізілген өтемақы сомасы, егер мұндай сома жиынтық кіріс туралы есепте жеке ашылмаса.

1. Сондай-ақ, келесі ақпарат қаржылық есептілікте орынды:

2. уақытша тоқтап тұрған негізгі құралдардың баланстық құны;

3. толық амортизацияланған, бірақ әлі пайдалануда тұрған активтердің баланстық құны;

4. белсенді пайдаланылуы тоқтатылған және сатуға арналған ретінде жіктелмейтін негізгі құралдардың баланстық құны.

3.2. Сатуға арналған ұзақ мерзімді активтер

Анықтама

Қоғамның ұзақ мерзімді активтері (негізгі құралдар, материалдық емес активтер) және шығу тобы сатуға арналған ұзақ мерзімді активтер болып табылады, егер:

- 1) есепті кезеңнің соңындағы бұндай активтер осы активтерді сатудың әдеттегі шарттарында ағымдағы жағдайы дереу сату үшін қолжетімді болады;
- 2) олардың баланстық құны одан әрі пайдалану емес, сату арқылы өтеледі;
- 3) сату ықтималдығы жоғары;
- 4) сатып алушыны белсенді іздестіру жоспарының және белсенді нарықта сатуға ұсыныстың болуы және орындалуы үшін шаралар қабылданды;
- 5) активтердің әділ құнына жақындатылған баға айқындалады және әлеуетті сатып алушыларға сату үшін активтерді ілгерілету бойынша іс-шаралар жүргізіледі;
- 6) басшылық активтерді немесе шығу тобын сатуға нақты ниеті бар;
- 7) сату ерекше жағдайларды қоспағанда, 12 ай ішінде аяқталуы керек.

Қолданылатын терминдер

Генерациялайтын бірлік - айтарлықтай дәрежеде басқа активтерден немесе активтер топтарынан ақша қаражатының түсуінен тәуелсіз ақша қаражатының түсуін қамтамасыз ететін активтердің ең аз сәйкестендірілетін тобы.

Сатуға арналған шығындар - қаржылық шығындар мен пайдаға салынатын салық бойынша шығыстарды қоспағанда, активтің (немесе шығу тобының) шығуына тікелей байланысты қосымша шығындар.

Ұйымның құрамдас бөлігі - операциялық тұрғыдан және қаржылық есептілік мақсатында ұйымның қалған бөлігінен нақты бөлінуі мүмкін оған қатысты ақша ағындарымен бірге қызмет.

Сатып алуға берік келісім - екі тарап үшін де міндетті әрекеті бар және, әдетте, құқықтық санкциялармен қамтамасыз етілген, байланысты емес тараппен жасалған келісім, онда: 1) барлық аса маңызды жағдайлар, оның ішінде операциялардың бағасы мен уақыты көрсетілген және 2) келісімнің орындалуына ықтималдылықтың жоғары дәрежесін беретін орындамауға қарсы айтарлықтай елеулі ынталандырулар көзделген.

Пайдалану құндылығы - активті одан әрі пайдаланудан және оның пайдалы қызмет мерзімінің соңында істен шығуынан туындауы күтілетін ақша қаражатының болжамды ағындарының дисконтталған құны.

Кепілдік жарна - сауда-саттыққа қатысу үшін жеке немесе заңды тұлға енгізетін, сату объектісінің бастапқы бағасының 15%-ы мөлшеріндегі ақша сомасы, бірақ 30 000 еселенген айлық есептік көрсеткіштен аспайтын;

Бағаны төмендетуге арналған сауда-саттық әдісі - бастапқы баға жарияланған кадаммен төмендейтін әдіс;

Электрондық конкурс (бұдан әрі – конкурс) - ұлттық басқарушы холдингтердің, ұлттық холдингтердің және ұлттық басқарушы холдингтер бақылайтын өзге де заңды тұлғалардың мүлкін тізілімнің веб-порталында сату бойынша сауда-саттық, бұл ретте конкурс шарттарына сәйкес келетін қатысушыларға бағаны көтеру аукционында өздерінің баға ұсыныстарын арттыруға мүмкіндік беріледі;

Конкурстық өтінім - сауда-саттық туралы хабарламаға және сатушының өзге де құжаттарына сәйкес жасалған, конкурсқа қатысушыларды бағаны көтеру аукционына жіберу туралы комиссия шешім қабылдауы үшін сатылу объектісін сатып алу шарттарының кешенді сипаттамасын қамтитын конкурсқа қатысуға өтінім құрамында қатысушы ұсынатын ұсыныс;

Ең төменгі баға - сату нысанын бұдан төмен сатуға болмайтын баға;

Бастапқы баға- тәуелсіз бағалаушының бағалау туралы есебін ескере отырып сатушы белгілейтін баға;

Сатушы (мүлікті иеліктен шығаруды жүргізетін тұлға) – ұйымдастырушымен жасалған тізілімнің веб-порталында сауда-саттықты өткізу жөніндегі электрондық қызметтерді көрсету туралы шартта белгіленген тәртіппен тіркелген жеке немесе заңды тұлға (сату объектісінің меншік иесі және/немесе ол уәкілеттік берген тұлға);

Сатылу нысаны - сатушы сауда-саттыққа шығарған мүлік;

Ұйымдастырушы - тізілімнің веб-порталында сауда-саттықты өткізу бойынша электрондық қызметтер көрсету туралы сатушымен шарт жасасқан «Ақпараттық-есептеу орталығы» акционерлік қоғамы;

Жеңімпаз - сату нысаны үшін неғұрлым жоғары баға ұсынған және сауда-саттық қорытындылары туралы хаттамаға қол қойған аукционға қатысушы; тендерлік шарттармен келіскен және сауда-саттық қорытындылары туралы хаттамаға қол қойған тендерге (жабық тендерге) қатысушы; бағаны көтеру аукционында сату нысаны үшін неғұрлым жоғары баға ұсынған және сауда-саттық қорытындылары туралы хаттамаға қол қойған конкурстың шарттарына сәйкес келетін қатысушы, электрондық өтінім берген және сауда-саттық нәтижелері туралы хаттамаға қол қойған;

Сатып алушы - сатып алу-сату шартына қол қойған сауда-саттық жеңімпазы;

Бастапқы баға - әрбір сату нысаны бойынша сауда-саттық басталатын баға;

Ағымдағы баға - сату нысанының аукцион барысында қалыптасатын бағасы;

Сауда - мүлікті сату түрі;

Жабық тендер - қатысушылардың шектеулі тобы қатысатын тендер;

Тендер - тізілімнің арнайы бөлінген веб-бетінде қатысушылар жабық электрондық конвертке жүктелетін өздерінің баға ұсыныстарын мәлімдейтін сауда-саттық нысаны;

Қатысушы - сауда-саттыққа қатысу үшін осы Регламентте белгіленген тәртіппен тіркелген жеке немесе заңды тұлға;

Сату бағасы - сату нысанының соңғы бағасы, ауызша сауда-саттық нәтижесінде жаңартылған;

Электрондық цифрлық қолтаңба (бұдан әрі - ЭЦҚ) - электрондық цифрлық қолтаңба құралдарымен жасалған және электрондық құжаттың анықтығын, оның тиесілілігін және мазмұнының өзгермейтіндігін растайтын электрондық цифрлық нышандар жиынтығы.

Қазақстан Республикасының заңнамасында белгіленген тәртіппен сатушыға меншік құқығы тіркелмеген не ауыртпалық салынған мүлікті сатуға жол берілмейді.

Сатушы сауда-саттықта сатылатын мүлікті қорғауды және бақылауды қамтамасыз етеді және сатып алушыға меншік құқығы өткенге дейін оның сақталуы мен мүлік жөніндегі мәліметтердің дұрыстығына жауап береді.

Жіктелуі

Сатуға арналған ұзақ мерзімді активтер мынадай топтарға бөлінеді:

1) Мынадай шарттар сақталған кезде басшылықтың шешімі бойынша сатуға арналған ретінде жіктелген заңды тұлғаның ұзақ мерзімді активтері (негізгі құралдар, материалдық емес активтер) және шығу топтары: баланстық құны оларды одан әрі пайдалану емес, сату

арқылы өтелетін болады; 2) активтер олардың ағымдағы жай-күйінде дереу сату үшін қолжетімді болуға тиіс; 3) сату ықтималдылықтың жоғары дәрежесімен сипатталуға тиіс.

2) мынадай шарттарды орындау кезінде кейіннен сату мақсатында ғана сатып алынған ұзақ мерзімді активтер: 1) болжамды сату сатуға арналған ұзақ мерзімді активтер санатына сыныптау сәтінен бастап 12 ай ішінде жасалады; 2) сатып алу күніне активтер қанағаттандырмайтын сыныптаудың басқа өлшемшарттарының 3 айдан аспайтын кезеңде сақталуы ықтималдығының жоғары дәрежесі.

Тоқтатылған қызмет-Бұл не шығып қалған, не мынадай өлшемдерге сәйкес келген кезде сатуға арналған ретінде жіктелген заңды тұлғаның құрауышы: 1) қызметтің жекелеген ірі бағытын немесе қызмет жүзеге асырылатын географиялық ауданды білдіреді; 2) қызметтің жекелеген бағытының шығып қалуының немесе қызмет жүзеге асырылатын географиялық ауданнан бас тартудың бірыңғай үйлестірілген жоспарына енгізілген; не 3) қызметтің жеке бағытын қайта сату мақсатында ғана сатып алынған еншілес ұйым болып табылады.

Сату ықтималдығы келесі өлшемдерге сәйкес келген кезде жоғары болып саналады:

- ✓ басшылық сату жоспарын жүзеге асыруға ниетті және сатып алушыларды белсенді іздестіруде;
- ✓ актив ұсынысының бағасы оның ағымдағы әділ құнымен салыстырылады;
- ✓ жіктеу сәтінен бастап бір жыл ішінде сатуды жүзеге асыру болжанып отыр; бұл ретте сату жоспарының елеулі өзгерістері немесе оның күшін жою ықтималдығы аз болуы тиіс.

Сату жоспарын аяқтау кезеңі туындаған оқиғаларға немесе бақылауға жатпайтын жағдайларға байланысты алғашқы он екі айлық кезең ішінде бұрын екіталай деп қаралған жағдайлар туындады және нәтижесінде олар мәмілені белгіленген мерзімге аяқтауға кедергі келтіреді. Бұл ретте сатушы өзгерген мән-жайларға ден қою үшін қажетті шаралар қабылдады, актив нарықта жаңа шарттарға түзетілген негізделген баға бойынша ұсынылады, басшылық ағымдағы жай-күйде дереу сату үшін қолжетімді ұзақ мерзімді активті біржақты сатуға ниетті.

Сату бойынша операциялар осындай айырбастау мәні бойынша коммерциялық мәміле болып табылатын бір ұзақ мерзімді активтерді басқа ұзақ мерзімді активтерге айырбастауды қамтиды, яғни алынған активтен күтілетін ақша ағындарының құрылымы (тәуекел, мерзімдер және сома) берілген актив генерациялаған ақша ағындарының құрылымынан ерекшеленеді және күтілетін ағымдар мен айырбасталған активтердің әділ құны арасындағы айырмашылық елеулі болып табылады..

Егер заңды тұлға одан бас тартқысы келсе, ұзақ мерзімді активті сатуға арналған деп жіктеуге тыйым салынады, өйткені мұндай активтің баланстық құны негізінен оны одан әрі пайдалану есебінен өтелетін болады. Бас тарту болжанатын ұзақ мерзімді активтерге олардың пайдалы қызмет мерзімінің соңына дейін пайдалану болжанатын ұзақ мерзімді активтер, сондай-ақ сатусыз есептен шығару болжанатын ұзақ мерзімді активтер кіреді. Уақытша пайдаланылмайтын ұзақ мерзімді актив заңды тұлға бас тартуға ниеттенген активтерге жатпайды.

Тану және бағалау

Егер тану критерийлері бұдан былай сақталмаса, сатуға арналған активтер осындай ретінде жіктелуді тоқтатады.

Қоғам сатуға арналған ретінде жіктелген ұзақ мерзімді активті екі шаманың ең азы бойынша бағалайды:

1) актив немесе шығуға арналған топ «сатуға арналған» деп жіктелген кезге дейін айқындалған баланстық құнның негізінде айқындалады. Баланстық құн, егер актив немесе шығу тобы «сатуға арналған» деп жіктелмесе, ескерілетін активтердің амортизациясы, тозуы немесе қайта бағалануы ескеріле отырып түзетіледі.;

2) сатуға арналған шығындарды шегергендегі әділ құны.

Егер сату бір жылдан астам уақыттан кейін өтеді деп күтілсе, қоғам сату шығындарын олардың дисконтталған құны бойынша бағалауға міндетті. Дисконтталған құнның уақытпен туындайтын кез келген өсуі сатуға арналған шығындар жиынтық кіріс туралы есепте қаржыландыруға арналған шығындар ретінде көрсетіледі.

Сатуға арналған актив ретінде активті бастапқы жіктеу алдында осы активтің баланстық құнының мәні «негізгі құралдар» және «материалдық емес активтер» бөліміне сәйкес бағалануға тиіс.

Сатуға арналған ұзақ мерзімді активтер қысқа мерзімді активтер ретінде жіктеледі, өйткені мұндай активтерді сатудың болжамды мерзімі он екі айдан аз.

Сатуға арналған ретінде жіктелген ұзақ мерзімді актив амортизацияланбауы тиіс.

Құнсызданудан болған шығындар

Заңды тұлға ұзақ мерзімді активтердің құнын сатуға арналған шығындарды шегергенде, ол бұрын танылмаған жағдайда, әділ құнға кез келген бастапқы немесе кейінгі келтіруге қатысты құнсызданудан болатын залалды тануға тиіс.

Заңды тұлға сатуға арналған шығындарды шегергенде, бірақ «Активтердің құнсыздануы» бөлімінде жазылған активтердің құнсыздану қағидаттарына сәйкес танылған құнсызданудан жинақталған залалдан аспайтын сомада ғана активтің әділ құнын кейіннен ұлғайтудан түсетін кез келген пайданы тануға тиіс.

Сатуға арналған ретінде жіктелген ұзақ мерзімді активті сату күніне уақтылы танылмаған пайда немесе зиян активті шығару күніне танылады.

Сату жоспарындағы өзгеріс

Егер сатуға арналған ретінде активті жіктеу критерийлері орындалмаса, сату жоспарының өзгеруіне байланысты актив осы санаттан шығарылады және екі шаманың ең азы бойынша бағаланады:

1) егер осы актив сатуға арналған ретінде жіктелмесе, танылатын амортизация сомасына түзетумен сатуға арналған ұзақ мерзімді актив ретінде жіктелгенге дейінгі оның баланстық құны;

2) оның өтелетін сомасын сатуды тоқтату туралы шешім қабылданған күнге.

Ұзақ мерзімді активті сатуды тоқтату және сатуға арналған ретінде жіктеудің күшін жою туралы шешім қабылданғаннан кейін заңды тұлға активті сатуға арналған деп тану өлшемдері бұдан әрі қанағаттандырылмайтын кезеңде өзге кірістер мен шығыстар құрамында активтің баланстық құнын қажетті түзету сомасын ескереді.

Ақпаратты ашу

Қаржылық есептілікте мынадай ақпарат ұсынылады:

1) Қаржылық жағдай туралы есепте көрсетілген басқа активтерден бөлек: сатуға арналған ретінде жіктелген ұзақ мерзімді активтер және сатуға арналған ретінде жіктелген, шығарылған топқа айқындалған активтер (ағымдағы активтер құрамында) ұсынылады;

2) шығарылатын топтың активтері мен міндеттемелері өзара есепке алынбауға және сальдоланған нәтиже ретінде көрсетілмеуге тиіс. Қаржылық жағдай туралы есепте басқа міндеттемелерден бөлек сатуға арналған ретінде жіктелген (қысқа мерзімді міндеттемелер құрамында) шығарылған топқа айқындалған міндеттемелерді көрсету қажет;

3) сатуға арналған ретінде жіктелген активтер мен міндеттемелердің негізгі сыныптары тікелей қаржылық жағдай туралы есепте немесе қаржылық есептілікке ескертпелерде жеке ұсынылады;

4) сатуға арналған ұзақ мерзімді активтерге (немесе шығатын топқа) қатысты мынадай ақпаратты ұсыну қажет:

- ✓ тиісті ұзақ мерзімді активтердің (немесе шығатын топтың) сипаттамасы;
- ✓ активтердің күтіліп отырған істен шығуының фактілері мен мән-жайларының сипаттамасы, сондай-ақ істен шығуының күтілетін тәсілі мен күтілетін уақыты;
- ✓ сату шығындарын шегергендегі әділ құн бойынша қайта бағалау нәтижесінде танылатын табыс немесе залал, ал егер олар жиынтық кіріс туралы есепте жеке ұсынылмаған жағдайда, осы кіріс немесе шығын көрсетілген жиынтық кіріс туралы есептің жолын көрсету;
- ✓ егер қолданылатын болса, 8 «операциялық сегменттер» ХҚЕС-ке (IFRS) сәйкес ұзақ мерзімді актив (немесе шығып қалған топ) көрсетілген сегмент;

5) егер ұзақ мерзімді актив (немесе шығып қалған топ) сатуға арналған ретінде жіктелуін тоқтатса, ұзақ мерзімді активті (немесе шығып қалған топты) сату жөніндегі жоспарларды өзгерту туралы шешімге алып келген фактілер мен мән-жайлардың сипаттамасын осы шешімнің осы есепті кезеңдегі және Қазақстан Республикасының аумағында ұсынылған басқа да кезеңдердегі қаржылық нәтижелерге әсерін сипаттаумен бірге келтіру қажет. қаржылық есептілік.

«Сатуға арналған ұзақ мерзімді активтер» бөліміне үлгілік операциялар шоттарының хат-хабарлары

<i>Операцияның мазмұны</i>	<i>Шоттардың хат-хабары</i>	
	<i>Дебет</i>	<i>Кредит</i>
сатуға арналған және дайындалған жер, ғимараттар мен имараттар	1510	2310
Сатуға арналған материалдық емес активтер	1510	2730
Негізгі құралдарды сатуға арналған ұзақ мерзімді активтерге және баланстық құны бойынша істен шығуға арналған топтарға қалыптастырылған ұзақ мерзімді активтерге аудару	1510 1520	2410 2410
Құрылыс жобасының өзгеруіне байланысты монтаждауды қажет ететін бұрын сатып алынған жабдық іске асыруға дайындалды	1510	2930
Кейіннен сату үшін жабдықтар сатып алу	1510	3310 - 3340
Сатуға дайындалған жеке цех, барлық жабдықтары бар филиал	1520	2310, 2410
Сатуға арналған ұзақ мерзімді активтердің баланстық құнын олар шығарылған кезде есептен шығару	7410	1510, 1520
Активтердің құнсыздануынан болған шығыстарды есептен шығару	7420	1510 - 1520
Құнсызданудан болатын шығынды қалпына келтіру	1510, 1520	6240

3.3. Материалдық емес активтер

Жалпы ережелер

Заңды тұлғаның материалдық емес активтері мынадай белгілері бар ақшалай емес (монетарлық емес) активтерді білдіреді: 1) физикалық форманың болмауы; 2)

сәйкестендірілуі; 3) заңды тұлғаның активті бақылауы, яғни оны пайдаланудың пайдасын бақылау.

«Сәйкестендірушілік» белгісі активтің заңды тұлғадан бөлінуі мүмкін (актив сатылуы, лицензиялауға берілуі және т. б.), сондай-ақ материалдық емес активтің іскерлік беделден айырмашылығын анықтауға мүмкіндік береді.

Сондықтан материалдық емес актив келесі өлшемдерге сәйкес келуі керек:

а) кейіннен сату, беру, лицензиялау, жалға беру немесе жеке тәртіппен айырбастау үшін заңды тұлғадан бөлінуі мүмкін.

б) бұл құқықтар заңды тұлғадан немесе басқа құқықтар мен міндеттерден берілетініне немесе бөлінбейтініне қарамастан шарттық немесе басқа да заңды құқықтардан туындайды.

«Бақылау» белгісі заңды тұлғаның активке байланысты болашақ экономикалық пайда алуға құқығы бар екенін және үшінші тарап ұйымдары мен тұлғалардың активке кіруін шектеуі мүмкін екенін білдіреді. Бұл жағдайда материалдық емес активке заңды құқықтар активті бақылаудың болуын растау болып табылады. Заңды құқықтардың болмауы бақылауды растауды қиындатады, бірақ оның жоқтығын білдірмейді. Мысалы, модельді немесе сызбаны әзірлеу кезінде осы дамуға құқықтар тіркелмеуі мүмкін, бірақ заңды тұлғаның толық бақылауында болады.

Анықтамалар

Іскерлік бедел - бұл ұйымдарды біріктіру кезінде сатып алынған және жеке сәйкестендірілмейтін және жеке танылмайтын басқа активтерден болашақ экономикалық пайданы білдіретін актив.

Зерттеулер - бұл жаңа ғылыми немесе техникалық білім алу перспективасымен жүргізілетін бірегей және жоспарлы ғылыми зерттеулер.

Әзірлеу дегеніміз - жаңа немесе едәуір жетілдірілген материалдарды, құрылғыларды, өнімдерді, процестерді, жүйелерді немесе қызметтерді оларды қолданар алдында жоспарлау немесе салу үшін білімді қолдану.

Нақты ұйымға тән құн - бұл ұйымның күтулеріне сәйкес активті пайдалануға және оның пайдалы қызмет мерзімінің соңында шығарылуына байланысты немесе міндеттемені өтеуге байланысты туындайтын ақша қаражаты ағындарының дисконтталған құны.

Материалдық емес активтің қалдық (тарату) құны - бұл заңды тұлға ағымдағы сәтте активті сатудан, егер осы актив пайдалы қызмет мерзімінің соңында болатын күту жасына және жай-күйіне жеткен болса, шығуға арналған болжамды шығындарды шегергенде алатын есептік сома.

Материалдық емес активтің пайдалы қызмет мерзімі төменде келтірілген тәсілдердің бірімен айқындалады:

- 1) заңды тұлға активті пайдалануды көздейтін уақыт кезеңі ретінде; немесе
- 2) заңды тұлға активті пайдалану кезінде алуды болжайтын өнім бірліктерінің санына қарай.

Жіктелуі

Пайдалану мақсаты мен табиғатына қарай заңды тұлғаның материалдық емес активтері мынадай топтарға бөлінеді:

Кодтар	Топтар	Пайдалы қызмет мерзімі (жыл)
1	Бағдарламалық қамтамасыз ету	5
2	титулдық және баспалық, авторлық құқықтар	5
3	заңды тұлға туралы кинофильмдер мен аудио-	5

	бейнероликтер	
4	заңды тұлғаның патенттері, лицензиялық келісімдері	5
5	ішкі материалдық емес активтер	5
6	ғылыми-зерттеу жұмыстары үшін пайдаланылатын және/немесе одан әрі сату үшін бөлінетін бағдарламалық өнімдер	5

Пайдалы пайдалану мерзіміне байланысты материалдық емес активтер белгілі бір және белгісіз пайдалы қызмет мерзімі бар активтерге бөлінеді.

Тану

Материалдық емес активті тану, егер: 1) осы активке қатысты Болашақ экономикалық пайда заңды тұлғаға түсуі ықтимал болса жүзеге асырылады. Осы активті пайдаланудан түсетін болашақ экономикалық пайданы алу заңды тұлға активті бақылайды, яғни бөгде ұйымдар мен тұлғалардың осы пайдаға қол жеткізуін шектеуі мүмкін деп болжайды; 2) активтің өзіндік құны дұрыс бағалануы мүмкін.

Активті пайдаланудан болашақ экономикалық пайдалардың түсуімен байланысты айқындылық дәрежесін бағалау үшін бастапқы тану күніндегі деректер негізінде және сыртқы көздерден алынған деректерге басымдық бере отырып, кәсіби пайымды пайдалану қажет.

Сатып алынған материалдық емес актив бастапқыда өзіндік құны бойынша бағаланады.

Осылайша, материалдық емес активті тану үшін мыналар негіз болып табылады:

- 1) активтің сәйкестендірілуі;
- 2) оны пайдаланудан түсетін болашақ экономикалық пайдалардың түсімдері;
- 3) оның өзіндік құнын анықтау мүмкіндігі.

Заңды тұлғаның материалдық емес активтері мыналарға бөлінеді:

- 1) ішкі құрылған;
- 2) бөгде ұйымдардан алынғандар (жеке немесе заңды тұлға бірлестігінің бөлігі ретінде сатып алынғандарды, өтеусіз алынғандарды қоса алғанда).

Жекелеген материалдық емес активтердің материалдық тасығышы болуы мүмкін, мысалы, компакт-дискіге (бағдарламалық қамтамасыз ету түрінде), құқықтық құжаттамаға (лицензия немесе патент түрінде) немесе пленкаға орналастырылуы мүмкін.

Мұндай жағдайларда актив неғұрлым маңызды болғанына байланысты материалдық немесе материалдық емес ретінде ескерілуі мүмкін.

Қоғам басшылығы осы элементтердің қайсысы маңызды екендігі туралы кәсіби пайымдауды қолданады. Мысалы:

1. Осы бағдарламалық жасақтамасыз жұмыс істей алмайтын бағдарламалық жасақтамасы бар жабдыққа арналған бағдарламалық жасақтама жабдықтың құрамдас бөлігі болып табылады және ОЖ құрамына кіреді;

2. Ықшам дискіде сақталған автоматтандырылған мәліметтер базасы материалдық емес актив болып саналады, өйткені физикалық медианың құны деректер құнымен салыстырғанда аз;

3. Қоғамның серверлерінде орнатылған, ауыстыру мүмкіндігі бар компьютерде пайдаланылатын және тиісті жабдықтың ажырамас бөлігі болып табылмайтын қолданбалы бағдарламалық қамтамасыз ету материалдық емес актив ретінде қаралады (мысалы, электрондық құжат айналымы жүйесі, кредиттік және дистанциялық оқыту жүйесінің процестерін кешенді автоматтандыруға мүмкіндік беретін автоматтандырылған ақпараттық жүйе), ал операциялық жүйе (мысалы, Microsoft

Windows), әдетте, компьютердің ажырамас бөлігі болып табылады және ОЖ құрамына кіреді.

Материалдық емес активтерді танудың барлық критерийлеріне сәйкес келмейтін баптар бойынша шығындар олардың туындауына қарай шығыстарға жатқызылады (мысалы, вирусқа қарсы бағдарлама лицензиясын сатып алу, ақпараттық базаға қол жеткізу құқығын сатып алу).

Ішкі құрылған материалдық емес активтер

Ішкі құрылған материалдық емес активтер

Материалдық емес актив ішкі құрылған болып табылады, егер:

1) заңды тұлғаның қызметкерлері немесе заңды тұлға үшін шарт бойынша бөгде ұйым құрған не 2) үшінші тараптан аяқталмаған жай-күйде сатып алынған және заңды тұлғада пысықталған болса.

Құрылған материалдық емес активтің тану критерийлерін қанағаттандыратындығын анықтау үшін активті құру процесін зерттеу кезеңі мен даму сатысына бөлу қажет.

Егер заңды тұлға материалдық емес активті құру жөніндегі ішкі жоба шеңберінде зерттеулер сатысы мен әзірлемелер сатысын ажырата алмаған жағдайда, онда мұндай жобаға жұмсалған барлық шығындар зерттеу сатысында жұмсалған шығындар ретінде ескеріледі және кезең шығыстарына есептен шығарылады.

Әзірлеу кезеңі

Әзірлемелер-бұл жаңа немесе айтарлықтай жақсартылған қасиеттері бар материалдарды, өнімдерді, процестерді коммерциялық өндіріс немесе пайдалану басталғанға дейін жоспарлау немесе модельдеу үшін ғылыми зерттеулер мен басқа білімдердің нәтижелерін қолдану, мысалы:

- алдын-ала үлгілер мен модельдерді оларды өндіруге немесе пайдалануға дейін жобалау, құру және тестілеу;

- * жаңа технологияны қолдана отырып құралдарды, шаблондарды, трафареттерді және клишелерді жобалау;

- * коммерциялық өндіріс үшін экономикалық негізделген болып табылмайтын ауқымда пилоттық жабдықты жобалау, құру және пайдалану;

- * жаңа немесе жетілдірілген материалдардың, құрылғылардың, өнімдердің, процестердің, жүйелердің немесе қызметтердің таңдалған нұсқаларын жобалау, құру және тестілеу.

Егер заңды тұлға ішінде құрылатын материалдық емес актив әзірлеу сатысында (немесе ішкі жоба шеңберінде әзірлеу сатысында) туындаған жағдайда, онда осыған тікелей қатысты шығындар заңды тұлға Төменде баяндалған барлық жағдайларды көрсетуге қабілетті күннен бастап капиталдандырылуы тиіс:

- оны пайдалануға немесе сатуға болады, сондықтан материалдық емес актив аяқтау үшін техникалық мүмкіндігі;

- материалдық емес активті құруды аяқтау және оны пайдалану немесе сату ниетіңіз;

- материалдық емес активті пайдалану немесе сату мүмкіндігі;

- материалдық емес актив болашақ экономикалық пайда әкелетіні, материалдық емес активтің немесе материалдық емес активтің нәтижелері үшін нарықтың болуы немесе егер оны ішкі пайдалану болжанса, мұндай материалдық емес активтің пайдалылығы;

- материалдық емес активтерді пайдалануды немесе сатуды аяқтау үшін барабар техникалық, қаржылық және басқа ресурстарға қол жетімділік;

- материалдық емес активті әзірлеуге қатысты шығындарды сенімді бағалау мүмкіндігі.

Ішкі құрылған сауда маркалары, титулдық деректер, баспа құқықтары, клиенттердің тізімдері және осыған ұқсас баптар материалдық емес активтер ретінде танылуға жатпайды, өйткені оларды құруға жұмсалатын шығындар тұтастай алғанда ұйымды дамытуға қатысты болады.

Ішкі құрылған материалдық емес активтің өзіндік құны

Меншікті құрылған материалдық емес активтің құны-бұл басшылықтың ниетіне сәйкес жұмыс істей алатындай етіп активті құру, өндіру және дайындау үшін тікелей байланысты және қажетті барлық шығындар.

Материалдық емес активтің өзіндік құнын тану актив мынадай критерийлерге сәйкес келетін күннен басталады:

- 1) активке байланысты болашақ экономикалық пайданың түсу ықтималдығы бар;
- 2) бағалаудың өзіндік құны сенімді бағалануы мүмкін;
- 3) заңды тұлға жоғарыда баяндалған шарттарды көрсете алады.

Активке тура байланысты тікелей шығындардың мысалдары:

- материалдық емес активті өндіру кезінде пайдаланылған немесе тұтынылған материалдар мен қызметтерге шығындар;
- материалдық емес активті құру кезінде жұмыстарды орындауға байланысты мердігерлік ұйымдардың қызметтері үшін шығындар;
- қажетті ұстап қалулар мен төлемдер аударымдарын қоса алғанда, материалдық емес активтің құрылуына байланысты қызметкерлерге төленетін сыйақы шығындары;
- сынақ және зерттеу объектілері ретінде пайдалануға арналған жабдықтар мен арнайы жабдықтарды мәні;
- материалдық емес активті құру кезінде жұмыстарды орындау кезінде пайдаланылатын негізгі құралдар мен материалдық емес активтер объектілерінің амортизациясы;
- ғылыми-зерттеу жабдықтарын, қондырғылар мен құрылыстарды, басқа да негізгі құралдар объектілерін және өзге де мүлікті күтіп-ұстауға және пайдалануға арналған шығындар;
- материалдық емес активті құрумен байланысты ақпараттық және консультациялық қызметтер үшін ұйымдарға төленетін сомалар;
- құқықтық құқықты тіркеу үшін төлем;
- материалдық емес активті құру кезінде пайдаланылған патенттер мен лицензиялардың амортизациясы;
- егер құрылатын актив сараланатын актив болып табылса, қарыз қаражатын тартуға арналған шығындар («Қарыздар бойынша шығындар» бөлімін қараңыз);
- материалдық емес активті құру кезінде жұмыстар мен қызметтерді орындауға тікелей байланысты өзге де шығындар;
- ішкі құрылған материалдық емес активтің өзіндік құнына кірмейді және олардың пайда болуына қарай кезең шығыстарына қосылады:
- активтерді пайдалануға дайындауға тікелей жатқызылуы мүмкін шығындардан басқа, сатуға арналған шығындар, әкімшілік және өзге де шығыстар;
- ресурстарды тиімсіз пайдаланудан болған шығындар және жоспарлы өнімділікке қол жеткізгенге дейінгі бастапқы операциялық шығындар;
- активті пайдаланумен байланысты қызметкерлерді даярлауға жұмсалатын шығындар.

Егер актив әзірлеу сатысында материалдық емес активті тану критерийлеріне сәйкес келмесе, барлық келтірілген шығындар пайда мен шығындар туралы есептегі шығыстарға жатқызылады.

Басқа ұйымдардан алынған материалдық емес активтер

Материалдық емес активті ақша қаражаты үшін сатып алған кезде жеке сатып алынған материалдық емес активтің өзіндік құны мыналарды қамтиды:

- сатып алу бағасы, оның ішінде импорттық баждар және сауда жеңілдіктері шегерілгеннен кейін сатып алуға қайтарылмайтын салықтар;
- мақсаты бойынша пайдалану үшін активті жұмыс жағдайына келтіру бойынша кез келген тікелей шығындар.

Оларға активті мақсатты пайдалануға дайындаумен тікелей байланысты тікелей шығындар кіреді:

- активті жұмыс жағдайына келтіруге байланысты тікелей туындайтын қызметкерлерге сыйақы шығындары;
- активті жұмыс жағдайына келтіруге байланысты тікелей ұсынылған кәсіби қызметтерге ақы төлеу;
- активтің дұрыс жұмыс істеуін тексеруге арналған шығындар.

Егер актив заңды тұлға басшылығының ниетіне байланысты жұмыс істеуі үшін қажетті жағдайда болса, шығындарды капиталдандыру тоқтатылады. Бұл нақты пайдалануға берілгенге дейін болуы мүмкін.

Мынадай шығындар жеке сатып алынған материалдық емес активтің бастапқы құнының бөлігі болып саналмайды:

- жаңа өнімді немесе қызметті енгізу шығындары, соның ішінде жарнамалық шығындар;
- қызметті жаңа жерде немесе клиенттердің жаңа санатында жүргізуге арналған шығындар, соның ішінде персоналды оқытуға арналған шығындар;
- әкімшілік және басқа да жалпы шаруашылық шығындар;
- материалдық емес активті пайдалану немесе жылжыту кезіндегі шығындар;
- актив заңды тұлға басшылығының ниетіне сәйкес жұмыс істей алатын кезең ішінде келтірілген шығындар қандай да бір себептермен әлі пайдалануға берілмеген.

Егер материалдық емес актив үшін төлем он екі айдан асатын кезеңге кейінге қалдырыла отырып жүргізілсе, онда материалдық емес активтер объектісінің құны сатып алынатын материалдық емес актив үшін міндеттемелерді өтеуге жататын болашақ ақшалай төлемдердің дисконтталған құны ретінде айқындалады. Ақша қаражатының баламасындағы баға мен төлемнің жалпы сомасы арасындағы айырма сатып алынған материалдық емес актив үшін берешек өтелетін кезеңдегі қаржылық шығындар ретінде танылады.

Өтеусіз алынған материалдық емес активтер алынған активтің әділ құны бойынша бағаланады және бухгалтерлік есепте мынадай түрде танылады:

- заңды тұлға материалдық емес активтің өлшемдеріне, сондай-ақ тәуекелді бағалауға (ол активті иеленудің тәуекелдері мен пайдасын қандай шамада алады) сәйкестігін бағалайды

- егер шарттың талаптары бойынша активті иеленуден түсетін пайда мен тәуекелдер қабылдау-беру актісіне қол қою сәтінде заңды тұлғаға ауысса), онда активтің түсуі активті акт бойынша беру күнінде көрсетіледі және әділ құнды бағалау актіге қол қою күні жүзеге асырылады;

- егер шарттың талаптары бойынша заңды тұлға активті иеленуден түсетін пайданың барлығын немесе басым бөлігін алса, бірақ активті иеленумен байланысты тәуекелдер

меншік құқығының ауысуын мемлекеттік тіркеу сәтіне дейін беруші тарапта қалса, онда активтің түсуі тіркеу күнінде көрсетіледі және әділ құнды бағалау тіркеу күнінде жүзеге асырылады.

Әділ құн активті иеленудің пайдасы мен тәуекелдері ауысқан күні және шарттың талаптарына сәйкес (қабылдау-беру актісіне қол қойылған күні; бақылауды алған күні; тіркеу күні және т.б.) бөгде ұйымдардың көмегімен немесе заңды тұлға дербес айқындайды.

Әділ құнды дербес айқындау кезінде заңды тұлғаның мамандары алынатын активтердің әділ құны айқындалатын жеке сипаттамалары мен ерекшеліктерін ескере отырып, ұқсас материалдық емес активтерге нарықтық баға туралы ақпаратты қарайды.

Техникалық мамандар әртүрлі сыртқы көздерден алынған деректерді талдайды (мысалы, лицензияланған бағдарламалық жасақтаманы жеткізушілердің баға тізімдері).

Бірлестік

Сатып алушы тарап сатып алынатын кәсіпорынның материалдық емес активін «Кәсіпорындар бірлестігі» 3 ХҚЕС-ке (IFRS) сәйкес жеке көрсетуі тиіс, егер: 1) ол материалдық емес активті айқындауға сәйкес келсе; 2) оның әділ құны дұрыс бағалауға жатса.

Кәсіпорындарды біріктіру шеңберінде сатып алынған материалдық емес активтің өзіндік құны оның сатып алу күніндегі әділ құны ретінде айқындалады. Өзіндік құн немесе баланстық құн.

Материалдық емес актив үшін белсенді нарық болмаған кезде оның әділ құны ұйым жақсы хабардар, осындай мәміле жасауға ниет білдірген және қолда бар ең жақсы ақпарат негізінде бір-бірінен тәуелсіз тараптар арасында мәміле жасау кезінде сатып алу күніне осы актив үшін төлейтін сомаға тең болады. Бұл соманы айқындау кезінде ұйым ұқсас активтер бойынша таяудағы операциялардың қорытындыларын ескереді.

Кәсіпорындарды біріктіру шеңберінде сатып алынатын материалдық емес активтің әділ құнын дербес айқындау кезінде қиындықтар туындаған жағдайда заңды тұлға кәсіби бағалаушыны тартады.

Материалдық емес актив сатып алушы ұйымның қаржылық есептілігінде сатып алынған кәсіпорынның бірлестікке дейінгі қаржылық есептілігінде, мысалы, тауар белгілері, фирмалық атаулар, клиенттік база және т.б. көрсетілгеніне қарамастан, іскерлік беделден бөлек сатып алу күніне танылады.

Сатып алынатын тарапта жүзеге асыру процесіндегі аяқталмаған зерттеулер мен әзірлемелердің жобасы болған кезде, сатып алушы тарап, егер ол материалдық емес активті айқындауға сәйкес келсе, оны іскерлік беделден бөлек актив ретінде таниды, яғни: 1) болашақта экономикалық пайда алу күтілетін өткен кезеңдер нәтижесінде ұйым бақылайтын ресурс болып табылады; 2) сәйкестендірілетін болып табылады, яғни бөлінетін болып табылады немесе шарттық немесе басқа да заңды құқықтардан туындайды.

Кәсіпорындарды біріктіру кезінде сатып алынған немесе жеке және материалдық емес актив ретінде танылған осындай жобаға кейінгі шығындар:

егер зерттеуге арналған шығындар болып табылса, туындаған кезеңдегі шығыстар деп танылады;

егер әзірлеуге арналған шығындар болып табылса, бірақ әзірлеу сатысында материалдық емес актив ретінде тану критерийлерін қанағаттандырмаса, туындау кезеңіндегі шығыстар деп танылады;

егер әзірлеуге арналған шығындар болып табылса және әзірлеу сатысында материалдық емес активті тану критерийлерін қанағаттандыратын болса, кәсіпорындарды

біріктіру кезінде сатып алынған зерттеу немесе әзірлеу саласындағы жобаның баланстық құнына капиталдандырылады.

Кейінгі есеп

Материалдық емес активтер бастапқы танылғаннан кейін жинақталған амортизацияны және құнсызданудан болған кез келген жинақталған шығындарды шегергенде өзіндік құны бойынша көрсетіледі.

Сатып алынған немесе ішкі құрылған материалдық емес активтердің ерекшелігі көп жағдайда мұндай активтерді қосымша қайтару немесе ішінара ауыстыру жүргізілмейді, яғни бастапқы танудан кейін келтірілген кейінгі шығындар сирек жағдайларда материалдық емес активтердің баланстық құнында капиталдандырылады.

Материалдық емес активтерге арналған шығындар олар туындаған кезде, мынадай жағдайларды қоспағанда, шығыс ретінде тануға жатады:

олар тану өлшемдеріне жауап беретін материалдық емес активтің өзіндік құнының бір бөлігін құрайды; немесе

тиісті бап кәсіпорындарды біріктіру кезінде сатып алынады және оны материалдық емес актив ретінде тануға болмайды. Егер бұл орын алса, онда олар сатып алу күнінде іскерлік бедел ретінде танылған соманың бір бөлігін құрайды.

Олар келтірілген кезеңде шығыстар деп танылатын шығындардың мысалдары мыналар болып табылады: заңды тұлғаны құру кезінде жұмсалған заңгерлерге және хатшылыққа арналған шығындар сияқты құрылтай шығыстары; жаңа операцияларды ашуға немесе жаңа процестерді енгізуге арналған шығындар; қызметтерді жарнамалауға және жылжытуға арналған шығындар; қызметкерлерді даярлауға арналған шығындар; заңды тұлғаның бір бөлігін қайта орналастыруға немесе қайта ұйымдастыруға арналған шығындар барлығы заңды тұлға.

Бастапқыда шығыс ретінде танылған ішкі құрылған материалдық емес активке арналған шығындар кейінгі кезеңдерде материалдық емес активтің өзіндік құнының бөлігі ретінде таныла алмайды.

Құнсыздану

Құнсыздану белгілерінің болуына немесе болмауына қарамастан, іскерлік беделдің және пайдалы пайдаланудың соңғы мерзімі жоқ материалдық емес активтердің, сондай-ақ әзірлеудегі материалдық емес активтердің («аяқталмаған құрылыс») өтелетін құнын бағалау жыл сайынғы негізде жүргізіледі.

Басқа материалдық емес активтердің өтелетін құнын бағалау, егер есепті кезеңнің соңында осындай активтердің құнсыздану белгілері анықталған жағдайда ғана жүргізіледі.

Құнсызданудан болған шығын танылғаннан кейін материалдық емес актив бойынша амортизациялық аударымдар пайдалы қызметтің қалған мерзімі ішінде жүйелі негізде активтің өзгертілген баланстық құнын бөлу үшін болашақ кезеңдерде түзетіледі.

Құнсызданудан болған шығынның сомасы құнсыздану анықталған ағымдағы кезеңнің өзге де шығыстарының құрамында танылады.

Әрбір есепті күні заңды тұлға активке қатысты алдыңғы кезеңдерде танылған құнсызданудан болған залал бұдан былай болмауы немесе азаюы мүмкін деген белгілердің болуын немесе болмауын анықтайды.

Құнсызданудан бұрын танылған залалды қалпына келтіру қажет болатын бір немесе бірнеше белгілер анықталған жағдайда («Активтердің құнсыздануы» бөлімін қараңыз), заңды тұлға «Өзге кірістер» бабындағы жиынтық кіріс туралы есепте құнсызданудан бұрын танылған залалды қалпына келтіруден түскен табысты таниды..

Материалдық емес активтің құнсызданудан болған шығынды қалпына келтіргеннен кейінгі жаңа құны өткен кезеңдерде танылған құнсыздану болмаған кезде есептелетін амортизация сомасын шегергендегі құнсыздануға дейінгі баланстық құннан аспауға тиіс.

Активтің ұлғайтылған құнынан амортизациялық аударымдар оның пайдалы қызметінің қалған мерзімі ішінде активтің өзгертілген баланстық құнын жүйелі негізде бөлу үшін болашақ кезеңдер үшін түзетілуге тиіс.

Материалдық емес активті пайдалы пайдалану мерзімі.

Заңды тұлғаның техникалық мамандары материалдық емес активтің пайдалы қызмет мерзімі шектеулі немесе шектеусіз екенін бағалауы керек.

Сараптама барысында материалдық емес активтің пайдалы қызмет мерзімі шектеусіз болуы мүмкін, егер осы актив ақша қаражатының таза ағындарына айналатын кезеңнің болжамды шегін анықтау мүмкін болмаса. Тиімді пайдалану мерзімі шектелмеген материалдық емес актив амортизацияланбайды.

Егер кейінгі кезеңдерде мән-жайлардың немесе оқиғалардың өзгеруі орын алса, соның негізінде активтің пайдалы қызмет мерзімі белгісіз деп есептелсе, тиісінше мерзімді бағалау белгісіздіктен айқындыға өзгереді. Мұндай өзгеріс «Есеп саясаты, есептік бухгалтерлік бағалаудағы өзгерістер және қателер» 8 ХҚЕС-ке (IAS) сәйкес бухгалтерлік бағалаудағы өзгеріс ретінде перспективалық есепте көрсетіледі..

Материалдық емес активтің пайдалы қызмет мерзімінің шектеуліден шектелгенге өзгеруі осы активтің ықтимал құнсыздануын куәландырады. Нәтижесінде актив құнсыздану мәніне оның өтелетін сомасын баланстық құнмен салыстыру арқылы тестіленуі тиіс және теңгерімдік құнның өтелетін сомадан кез келген асып түсуі құнсызданудан болатын залал ретінде танылады.

Пайдалы пайдалану мерзімі шектеулі материалдық емес актив бірінші жағдайда заңды тұлға болашақ экономикалық пайда алатын кезеңді, ал екінші жағдайда заңды тұлға осы пайдаға қол жеткізуді бақылайтын кезеңді көрсететін экономикалық және құқықтық факторлар әсер ететін нақты мерзім ішінде амортизацияланады.

Материалдық емес активтің пайдалы қызмет мерзімін айқындау кезінде мынадай факторлар ескерілуге тиіс:

- заңды тұлғаның материалдық емес активін пайдаланудың болжамды тәсілі;
- активтің тән өмірлік циклі;
- техникалық, технологиялық немесе ескірудің басқа түрлері;
- активті пайдаланатын саланың тұрақтылығы және активті пайдалану нәтижесінде алынған тауарларға немесе қызметтерге нарықтық сұраныстың өзгеруі;
- бәсекелестердің болжамды әрекеттері;
- материалдық емес активтен болашақ экономикалық пайда алу үшін қажетті материалдық емес активті жақсартуға арналған шығындардың шамасы (деңгейі), сондай-ақ ұйымның осындай шығындар деңгейіне қол жеткізу жөніндегі мүмкіндіктері мен ниеті;
- материалдық емес активтерді бақылауды жүзеге асыру кезеңі, сондай-ақ тиісті шарттардың аяқталу күні сияқты материалдық емес активті пайдалануға заңды немесе ұқсас шектеулер;
- зависит ли срок полезной службы нематериального актива от сроков полезной службы других активов юридического лица.

Шарттық немесе өзге де заңды құқықтардан, мысалы лицензиядан туындайтын материалдық емес активтің пайдалы қызмет мерзімі осындай құқықтардың қолданылу кезеңінен аспауға тиіс, бірақ заңды тұлға активті пайдалануды есептейтін кезеңнің ұзақтығына байланысты қысқа болуы мүмкін. Егер шарттық немесе басқа да заңды құқықтардың мерзімі жаңартылуы/ұзартылуы мүмкін болса, онда материалдық емес

активтің пайдалы қызмет мерзімі қайта жаңарту елеулі шығындарсыз жүзеге асырылатыны туралы куәлік болған кезде ғана қайта бастау кезеңдерін қамтуға тиіс.

Заңды тұлға пайдалану мерзімі шектеулі материалдық емес активтердің пайдалы қызмет мерзімін жыл сайын қайта қарай алады. Материалдық емес активтердің қызмет ету мерзімдерін бағалауда өзгерістер анықталған жағдайда ағымдағы және болашақ кезеңдер үшін амортизациялық есептеулерді түзету жолымен есептік бағалаудағы өзгеріс ретінде ескерілетін амортизация кезеңінің тиісінше өзгеруі жүргізіледі.

Материалдық емес активтердің амортизациясы.

Материалдық емес активті есепке алу материалдық емес активті пайдалы пайдалану мерзіміне байланысты болады. Пайдалы пайдаланудың соңғы мерзімі бар материалдық емес актив амортизацияланады, ал пайдалы пайдаланудың белгісіз мерзімі бар материалдық актив амортизацияға жатпайды.

Материалдық емес активтің пайдалы қызмет ету мерзіміне экономикалық және құқықтық факторлар әсер етуі мүмкін. Экономикалық факторлар Қоғамның болашақ экономикалық пайда алатын кезеңін анықтайды. Құқықтық факторлар қоғамның осы пайдаға қол жеткізуін бақылайтын кезеңді шектеуі мүмкін. Пайдалы қызмет мерзімі - бұл осы факторлармен анықталған кезеңдердің қысқа мерзімі.

Пайдалы пайдаланудың соңғы мерзімі бар материалдық емес активтің амортизацияланатын шамасы бүкіл пайдалы пайдалану бойы жүйелі негізде бөлінуі тиіс.

Тануды тоқтату

Материалдық емес активті танудың тоқтатылуы шығарылған кезде немесе оны пайдаланудан және одан кейінгі шығудан ешқандай болашақ экономикалық пайда күтілмеген кезде басталады.

Материалдық емес активті сату немесе басқа себептер бойынша істен шығу нәтижесінде алынған пайда немесе зиян істен шығудан түскен таза түсімдер (егер бар болса) мен тануды тоқтату күніне активтің баланстық құны арасындағы айырма ретінде айқындалады.

Материалдық емес активтің істен шығуы әртүрлі жағдайларда (мысалы, сату, қаржылық жалдау немесе сыйға тарту шартын жасасу нәтижесінде) орын алуы мүмкін. Мұндай активтің шығарылған күнін айқындау кезінде кәсіпорын тауарларды сатудан түскен түсімді тану үшін «Сатып алушылармен жасалған шарттар бойынша түсім» 15 ХҚЕС-те (IFRS) белгіленген критерийлерді қолданады. 17 ХҚЕС (IAS) кері жалға алумен сату нәтижесінде шығу орын алған жағдайларда қолданылады.

Жинақталған амортизацияны және құнсызданудан болған жинақталған шығындарды шегергендегі оның бастапқы құны материалдық емес активтің баланстық құны болып табылады. қайта бағаланған жағдайда оның әділ құны.

Материалдық емес активті шығарудан түскен пайда немесе залал жиынтық кіріс туралы есепте материалдық емес активті есептен шығару және шығару болған кезеңнің кірісі немесе шығысы ретінде танылады.

Ақпаратты ашу

Заңды тұлғаның қаржылық есептілігінде мынадай ақпарат ашылады:

- ✓ пайдалы қызметтің белгілі бір мерзімі бар материалдық емес активтер үшін пайдалы қызметтің мерзімі және қолданылатын амортизация әдісі көрсетіледі;
- ✓ кезең басындағы және аяғындағы жалпы баланстық құн және жинақталған амортизация (құнсызданудан жинақталған шығындармен біріктірілген).

Материалдық емес активтердің әрбір сыныбы бойынша баланстық құнын салыстыру келтіріледі.:

- ✓ заңды тұлға ішінде өндірілген активтерге қатысты;
- ✓ басқа да материалдық емес активтермен.

Пайдалы қызмет мерзімі белгіленбеген материалдық емес активтер бойынша мыналар ашылады: баланстық құны және пайдалы қызмет мерзімі белгісіздігінің негіздемесі. Тұтастай алғанда заңды тұлғаның қаржылық есептілігі үшін елеулі болып табылатын материалдық емес активтердің жекелеген нысандары амортизациясының сипаттамасы, баланстық құны және қалған мерзімі келтіріледі.

Мынадай ақпарат ашылады: меншік құқығы шектелген материалдық емес активтердің болу фактісі және сомасы; міндеттемелерді орындау кепілі ретінде пайдаланылатын материалдық емес активтердің құны. Мемлекеттік субсидиялар есебінен сатып алынған және бастапқыда әділ құны бойынша есепке алынған материалдық емес активтер үшін мынадай ақпарат ашылуға тиіс: көрсетілген нысандар бастапқы есепке алынған әділ құн; материалдық емес активтердің амортизацияны шегергендегі нақты құны бойынша есепке алынатынын көрсете отырып, осы активтердің баланстық құны. Қосымша мыналарды ашуға болады: а) толық амортизацияланған, бірақ әлі де пайдаланылатын активтер; б) заңды тұлға бақылайтын, бірақ тану критерийлерін қанағаттандырмайтындықтан активтер құрамында ескерілмейтін материалдық емес активтердің маңызды объектілері бойынша егжей-тегжейлер.

2730 «Материалдық емес активтер» бөлімі бойынша үлгілік операциялар шоттарының хат-хабарлары

Берілген есеп беретін сомалардың есебіне материалдық емес активтерді сатып алу	2730	1250
Жеке тұлғалардан және ұйымдардан материалдық емес активтерді сатып алу	2730	3310, 3390, 4110, 4170
Жеткізу шарттарына сәйкес келмейтін материалдық емес активтерді қайтару	3310, 3390, 4110, 4170	2730
Жеке тұлғалар мен ұйымдардан материалдық емес активтердің өтеусіз түсуі	2730	6280
Материалдық емес активтердің шығу кезінде баланстық құнын есептен шығару	2740, 7410	2730, 2730
Аяқталмаған өндіріс құнына материалдық емес активтердің амортизациясын есептеу	2930	2740
Материалдық емес активтердің амортизациясын шығыстарға есептеу	7110, 7210, 8040	2740
Материалдық емес активтердің құнсыздануы	7420	2730
Материалдық емес активтердің құнсыздануын қалпына келтіру	2730	6240
Жүргізілген қайта бағалау нәтижесінде материалдық емес активтер құнының ұлғаюы	2730 2740	5320 5320
Бұрын жүргізілген қайта бағалау шегінде жүргізілген қайта бағалау нәтижесінде материалдық емес активтер құнының азаюы	5320 2740	2730 5320
Бұрын жүргізілген қайта бағалау сомасынан тыс жүргізілген қайта бағалау нәтижесінде немесе бұрын қайта бағалау жүргізілмеген жағдайда материалдық емес активтердің бастапқы құнының азаюы	7470 2740	2730 6280

3.4. Қаржылық активтер және міндеттемелер

1. Анықтамалар

Қаржы құралы - нәтижесінде бір заңды тұлғаның қаржылық активі және қаржылық міндеттеме немесе үлестік құрал - пайда болатын басқа кәсіпорында шарт.

Қаржылық актив - бұл кез-келген актив бұл мыналарды білдіреді:

1) ақшалай қаражат;

2) басқа ұйымның үлестік құралы (мемлекеттік кәсіпорындарды қоспағанда);

3) шарттық құқық;

❖ басқа кәсіпорыннан немесе ұйымнан ақша қаражатын немесе басқа қаржы активтерін алуға құқылы;

❖ қаржы активтерін немесе қаржылық міндеттемелерді басқа кәсіпорынмен немесе ұйыммен осы кәсіпорын үшін ықтимал тиімді шарттармен алмасуға қаражат бөлу.

Тіркелген немесе айқындалатын ақша сомаларын алуды немесе төлеуді көздейтін қаржылық активтер мен қаржылық міндеттемелер ақшалай қаржылық активтер және міндеттемелер болып табылады.

Примерами денежных финансовых активов и финансовых обязательств являются:

а) дебиторская и кредиторская задолженность по торговым операциям;

б) векселя к получению и к оплате;

в) задолженность по займам к получению и к оплате.

Қаржылық міндеттемелер үлестік құралдан бір тараптың екінші тарапқа не ақша қаражатын, не басқа қаржылық активті беруге шарттық міндеттемесінің болуымен ерекшеленеді. Мұндай шарттық міндеттеме болған кезде заңды тұлға оны өтеу тәсілдеріне қарамастан, осы құралды қаржылық міндеттеме ретінде сыныптайды. Егер шарттық міндеттемелер болмаса, онда заңды тұлға оны үлестік құрал ретінде жіктейді.

Қаржы құралының иелеріне кірістерді бөлу үлестік құрал ретінде жіктеледі және меншікті капиталдың қозғалысы туралы есепте ұсынылады.

Заңды тұлға қаржылық активтер мен қаржылық міндеттемелерді өзара есепке алуды жүргізе алады және баланста сальдоланған соманы көрсете алады, егер: - баланста танылған сомаларды өзара есепке алуды жүзеге асыруға заңды түрде қамтамасыз етілген құқығы болса; - не өзара есепке алуды жүргізуге, не активті сатуға және міндеттемені бір мезгілде өтеуге ниеттенсе.

Заңды тұлға қаржылық активтерді немесе қаржылық міндеттемелерді ол қаржы құралына қатысты шарт бойынша тарап болған кезде ғана таниды. Қаржылық активті және қаржылық міндеттемені бастапқы бағалау кезінде заңды тұлға Есептіліктің осы баптарын нақты шығындар бойынша, яғни енгізілген (актив жағдайында) немесе ол үшін алынған (міндеттемелер жағдайында) өтеудің әділ құны бойынша бағалайды. Мәміле жасау жөніндегі шығындар барлық қаржы активтері мен міндеттемелерді бастапқы бағалауға енгізіледі.

Егер дебиторлық берешек оған байланысты кіріс танылса, танылады.

Өнімді, тауарларды және көрсетілетін қызметтерді өткізу қолда бар шарттарға сәйкес жүргізіледі. Тауарларды (көрсетілетін қызметтерді) босатуға арналған жүкқұжаттар, орындалған жұмыстардың актілері тауарлардың (көрсетілетін қызметтердің) босатылғанын растайтын құжаттар болып табылады, олардың негізінде бухгалтерияда салық шот-фактурасы ресімделеді.

Дебиторлық берешек бастапқы құжаттарда көрсетілген сомада есепке алынады және 1210 «Сатып алушылар мен тапсырыс берушілердің қысқа мерзімді дебиторлық берешегі» кіші бөлімінің шоттарында немесе 2110 «Сатып алушылар мен тапсырыс берушілердің ұзақ мерзімді дебиторлық берешегі» шотында есепке алынады.

Сатып алушылар мен тапсырыс берушілердің қысқа мерзімді дебиторлық берешегіне бір жылға дейінгі мерзімге көрсетілген қызметтер үшін сатып алушылармен және

Тапсырыс берушілермен есеп айырысу жөніндегі операциялар жатады. Бұдан басқа, депозиттік шоттарда үш айдан астам мерзімге орналастырылған ақша қаражаты қаржылық актив болып танылады және қысқа мерзімді (орналастыру күнінен бастап 12 айға дейін) және ұзақ мерзімді (орналастыру күнінен бастап 12 айдан астам) болып бөлінеді..

Берілген қысқа мерзімді аванстар-бұл жеткізушілерге (мердігерлерге) алдағы уақытта көрсетілетін қызметтерді, орындалған жұмыстарды өткізу және тауарларды жеткізу есебіне, сондай-ақ есепті кезең ішінде ішінара дайындықпен тапсырыс берушілерден қабылданған көрсетілетін қызметтерге, жұмыстар мен өнімдерге ақы төлеу бойынша аударылған ақшалай қаражат. Жеткізушілерге және мердігерлерге алынған қорлар, орындалған жұмыстар және көрсетілген қызметтер үшін берешекке ақы төлеу бұрын төленген авансты шегере отырып жүргізіледі. Жазба жасалады:

Дебет 1610 «Берілген қысқа мерзімді Аванстар»	Кредит 1010 «Ақша»	аванс
Дебет 3310 «Жеткізушілерге Қысқа Мерзімді Берешек»	Кредит 1610 «Берілген қысқа мерзімді аванстар»	авансты есепке алу
Дебет 3310 «Жеткізушілерге қысқа мерзімді кредиторлық берешек»	Кредит 1010,1020,1030 «Ақша»	түпкілікті есеп айырысу

Ақша қаражаты мен оның баламаларының құрамына пайдалану бойынша шектеулері бар ақша қаражаты енгізілмейді. Олар активті сатып алуға шектеу мерзіміне байланысты қысқа мерзімді немесе ұзақ мерзімді активтер ретінде (мысалы, міндеттеме нысанындағы ақша қаражаты) немесе кредиттер бойынша кейінгі төлемдерді қамтамасыз ету ретінде, соттың, салық органдарының шешімі бойынша тыйым салынған немесе бұғатталған ақша қаражаты) көрсетіледі және осы сомалар бойынша қаржылық есептілікке ескертпелерде жеке ашып көрсету ұсынылады.

Берілген аванстардың талдамалы есебі әрбір дебитордың бөлінісінде жүргізіледі.

Қызметкерлерге есеп беретін аванстар тек қысқа мерзімді аванстарға жатады және 1250 «Қызметкерлердің қысқа мерзімді дебиторлық берешегі» шотында ескеріледі.

Есеп берілетін сомалар тек заңды тұлғаның қызметкерлеріне беріледі. «Есепке алу» аванстарын беру үшін мыналар негіз болып табылады: заңды тұлғаның басшысы қол қойған іссапар туралы бұйрық, сатып алуға немесе төлеуге сомаларды беру туралы қызметкердің қызметтік жазбасы.

«Есепке алынған» ақша қаражаты үшін есептілік мерзімі: - шаруашылық шығыстарға-3 күн ішінде; – қызметтік іссапарлар-5 күн ішінде.

Бұрын алынған сомалар үшін берешек болған кезде жаңа есеп беретін сомаларды беруге тыйым салынады. Бірақ егер заңды тұлғаның басшысы ұстап беру туралы шешім қабылдаса, онда ол ақшаны басқарушы ретінде мұндай шешім үшін жауап береді.

Аванстық есепті есеп беруші тұлға бір данада жасайды, онда жүргізілген шығыстарды растайтын бастапқы құжаттардың (жүкқұжаттар, түбіртектер, тауар чегі, салық шот-фактурасы, сатып алу актісі, билеттер, төлем туралы куәландыратын БКМ фискалдық чегі тізбесі көрсетіледі.). Аванстық есепке қоса берілетін құжаттар олардың есепте жазылу тәртібімен нөмірленеді, мұқият іріктеледі және бекітіледі. Толтырылған аванстық есеп оны тексеру және одан әрі өңдеу үшін бухгалтерияға тапсырылады.

❖ Ұзақ мерзімді қаржы активтерін кейіннен бағалау үшін қаржы активтерін төрт санатқа (саудаға арналған қаржы активтері; сатуға арналған қаржы активтері; өтеуге дейін ұсталатын инвестициялар; несиелер мен дебиторлық берешек) жіктеу жүргізіледі, олардың екеуі заңды тұлға үшін қолайлы, атап айтқанда:

❖ өтегенге дейін ұсталатын инвестициялар;

❖ талап ету құқықтарын қайта табыстау нәтижесінде алынған қарыздар мен дебиторлық берешек жағдайға байланысты «сатуға арналған» немесе «өтеуге дейін ұсталатын» болып сараланады;

Қарыздар, ұзақ мерзімді дебиторлық берешек, өтеуге дейін ұсталатын инвестициялар (үлестік құралдарға инвестициялардан басқа) пайыздың тиімді ставкасы әдісін қолдана отырып, амортизацияланған құны бойынша бағаланады.

Белгіленген өтеу мерзімі жоқ активтер (ағымдағы дебиторлық берешек, есепке берілген сомалар) нақты шығындар бойынша бағаланады.

Үлестік құралдарға инвестициялар өзіндік құны бойынша бағаланады.

Барлық қалған қаржы активтері сату және өзге де активтердің шығуы кезінде туындауы мүмкін мәміле бойынша шығындарды (агенттерге, консультанттарға, брокерлер мен дилерлерге төленген сыйақылар мен комиссиялық сыйақылар, реттеуші органдар мен қор биржаларының алымдары, қаражатты аударғаны үшін салықтар мен алымдар) шегермей, олардың әділ құны бойынша бағаланады.

Пайда немесе шығын арқылы әділ құны бойынша бағаланатын активтерді қоспағанда, барлық қаржы активтері есепті кезеңнің соңында құнсыздану мәніне тестілеуден өтеді.

Қаржылық міндеттеме - бұл мфналарды білдіретін кез келген міндеттеме:

1) шарт бойынша міндет:

❖ басқа кәсіпорынға ақша қаражатын немесе өзге де қаржы активтерін беруге; немесе

❖ ықтимал тиімсіз жағдайларда басқа кәсіпорынмен қаржылық активтермен немесе қаржылық міндеттемелермен алмасу.

Қаржылық міндеттемені бастапқы тану

Міндеттеме-бұл заңды тұлғаның өткен кезеңдердің оқиғалары нәтижесінде туындаған, реттелуі экономикалық пайдасы бар ресурстардың кетуіне әкелетін қазіргі берешегі.

Міндеттемелер ағымдағы (қысқа мерзімді кредиторлық берешек) және ұзақ мерзімді (ұзақ мерзімді кредиторлық берешек) болып бөлінеді.

Ағымдағы міндеттемелер:

1) оны операциялық циклдің қалыпты жағдайында өтеу;

2) ол есепті күннен бастап 12 ай ішінде өтелуге жатады.

3) сатып алушылар мен тапсырыс берушілерден алынған аванстар;-салықтар бойынша берешек;-төлеуге дивидендтер;-жеткізушілер арасындағы берешек;-лауазымды тұлғаларға берешек; - өзге де кредиторлық берешек.

4) төлеуге есептелген шығыстар;

5) болашақ кезеңдердің кірістері;

6) күтпеген жағдайлар бойынша есептелген төлемдер.

Барлық ағымдағы міндеттемелер оларды тануға байланысты барлық шығындарды ескере отырып, нақты өзіндік құн бойынша бағаланады.

Кредиторлық берешекті тануға қойылатын талаптар

Шарт, жүккүжат немесе орындалған жұмыстардың актісі және шот-фактура тауарларды (жұмыстарды, көрсетілетін қызметтерді) беруші алдында міндеттемелерді өзіне қабылдау үшін негіз болып табылады. Спецификациясы бар сатып алу-сату шарты сатып алудың негіздемесі болып табылады.

Мердігерлермен өзара есеп айырысу тәртібі (күрделі құрылыс, жөндеу жұмыстары) мердігерлік шарттарда жазылған шарттар негізінде жүзеге асырылады. Қосымша жұмыстар анықталған жағдайда мердігерлік шарттың немесе қосымша келісімнің талаптарына толықтырулар енгізу қажет. Мердігерлік жұмыстар аяқталған кезде Мердігер тапсырысшыға сметаға толық сәйкес орындалған жұмыстардың актісін береді. Орындалған жұмыстардың актілері салық шот-фактурасына қоса беріледі. Мердігерлік жұмыстар тапсырысшының материалдарынан орындалған жағдайда мердігер № 2 нысандағы орындалған жұмыстарды қабылдау актісінде «төлеуге» деген қорытынды

сомадан кейін тапсырысшының пайдаланған материалдарының тізбесін сандық-сомалық мәнде келтіреді. Орындалған жұмыстарды қабылдау актілеріне цех (учаске) бастығы қол қояды және заңды тұлғаның басшысы бекітеді.

«Алынған аванстар» шоттарында сатып алушылар мен тапсырыс берушілерден тауарлар мен қызметтерді жеткізуге арналған шарттар бойынша алдын ала төлем алу кезінде туындайтын қысқа мерзімді міндеттемелер көрсетіледі. 12 айға дейінгі міндеттемелер қысқа мерзімді міндеттемелерге, ал қалғандары ұзақ мерзімді міндеттемелерге жатады. Заңды тұлға кредиторлық берешекті тек кредиторлық берешек өтелген кезде ғана алынған аванстар бойынша есептен шығарады

Ұзақ мерзімді қаржылық міндеттемелер

Ұзақ мерзімді міндеттеме-бұл төлем мерзімі туындаған сәттен бастап бір жылдан асатын міндеттеме.

Заңды тұлға баланста бастапқы танылғаннан кейін, саудаға арналған міндеттемелерді және туынды құралдар бойынша міндеттемелерді қоспағанда, пайыздың тиімді ставкасы әдісін қолдана отырып, амортизацияланған шығындар бойынша қаржылық міндеттемелерді бағалайды.

Саудаға арналған міндеттемелер және туынды құралдар бойынша міндеттемелер әділ құн бойынша бағаланады. Міндеттемелердің әділ құнын айқындау әдісі активтердің әділ құнын айқындау әдісіне ұқсас.

Пайыздың тиімді ставкасын қолдана отырып, амортизацияланған шығындар бойынша міндеттемелерді бағалау әдісі осы Есепке алу саясатының 5-бөлімінде сипатталған.

«Қаржы құралдары» ҚЕХС (IFRS) 9-ға сәйкес болашақ ақша ағындарын бағалау мақсатында қаржылық есептілікті пайдаланушыларға орынды және пайдалы ақпаратты ұсыну үшін қаржылық есептілікте қаржылық активтер мен қаржылық міндеттемелерді көрсету қағидаттары белгіленген. Кәсіпорын тиісті құралдың талаптарын айқындайтын шарттық қатынастар болған жағдайда өзінің қаржылық жағдайы туралы есебінде қаржылық активті немесе қаржылық міндеттемені таниды.

Кәсіпорын «Қаржы құралдары» ҚЕХС (IFRS) 9-ға сәйкес бағаланатын қаржы активі бойынша күтілетін кредиттік шығындарға арналған бағалау резервін таниды құнсыздануға қатысты талаптар қолданылады.

Кәсіпорын қаржы активтерінің құнсыздануы бойынша бағалау резервін тану және бағалау үшін құнсыздануға қатысты талаптарды қолданады, олар «Қаржы құралдары» ҚЕХС (IFRS) 9-ға сәйкес басқа жиынтық кіріс арқылы әділ құны бойынша бағаланады алайда, бұл бағалау резерві өзге жиынтық табыстың құрамында танылуға тиіс және есепте қаржы активінің баланстық құнын төмендетпеуге тиіс қаржылық жағдай туралы мойындайды.

Кәсіпорын әрбір есепті күнгі жағдай бойынша ұйым қаржы құралы бойынша залалдарға арналған бағалау резервін бүкіл мерзім ішінде күтілетін кредиттік залалдарға тең сомада бағалайды.

Құнсыздануға қатысты талаптардың мақсаты барлық қаржылық құралдар үшін барлық мерзімде күтілетін кредиттік шығындарды тану болып табылады, барлық негізделген және расталған ақпаратты, оның ішінде болжамды ақпаратты назарға ала отырып, жеке немесе топтық негізде бағалау болсын, олар бойынша кредиттік тәуекел бастапқы тану сәтінен бастап айтарлықтай өсті. Егер есепті күнгі жағдай бойынша бастапқы танылған сәттен бастап қаржы құралы бойынша кредиттік тәуекелдің елеулі ұлғаюы болмаса, ұйым осы қаржы құралы бойынша залалдарға арналған бағалау резервін күтілетін 12 айлық кредиттік залалдарға тең сомада бағалауға тиіс.

Кәсіпорын пайданың немесе залалдың құрамында құнсызданудан болатын пайда немесе шығын ретінде «Қаржы құралдары» ҚЕХС (IFRS) 9-ға сәйкес тану қажет шамаға

дейін есепті күнгі жағдай бойынша залалға бағалау резервін түзету үшін қажетті күтілетін кредиттік шығындардың (немесе оларды қалпына келтірудің) сомасын таниды.

2.3-бөлімнің кіші бөлімі бойынша үлгілік операциялар шоттарының хат-хабарының Қаржылық активтер мен міндеттемелер.

Сатып алу құны бойынша қаржы активтерін сатып алу, шығыстарды қаржы активтерінің құнына енгізу	1120, 1130, 1140, 1150, 2020, 2030, 2040	3310, 3390, 4110, 4170
Қайта бағалау нәтижесінде қаржы активтерінің баланстық құнының ұлғаюы	2020, 2030, 2040	5320
Ұзақ мерзімді қаржы активтерінің құны ұлғайған кезде олардың құнын төмендетудің бұрын есептен шығарылған сомасын қалпына келтіру	2020, 2030, 2040	6150
Қаржы активтерінің ағымдағы құнының өзгеруінен түсетін кіріс	1120, 1130, 1140, 1150	6150
Бұрын жүргізілген қайта бағалау сомасы шегінде қайта бағалау нәтижесінде қаржы активтерінің баланстық құнының азаюы	5320	2020, 2030, 2040
Шығарылған кезде қаржы активтерінің баланстық құнын есептен шығару	7410	1120, 1130, 1140, 1150, 2020, 2030, 2040
Қаржы активтері істен шыққан кезде қайта бағалау сомасын есептен шығару	5320	5410
Қаржы активтерінің ағымдағы құнының өзгеруінен болған шығыстар	7330	1120, 1130, 1140, 1150
Әділ нарықтық құны бойынша сауда-саттыққа сату үшін қолда бар қысқа мерзімді қаржы активтері ауыстырылды (қайта жіктелді)	1120	1140
Саудаға арналған қаржы активтері әділ нарықтық құны бойынша сату үшін қолда бар қаржы активтеріне ауыстырылды (қайта жіктелді)	1140	1120
Сату үшін қолда бар ұзақ мерзімді қаржы активтері өтелгенге дейін ұсталатын ұзақ мерзімді қаржы активтеріне ауыстырылды	2020	2030
Өтеуге дейін ұсталатын ұзақ мерзімді қаржы активтері сату үшін қолда бар ұзақ мерзімді қаржы активтеріне ауыстырылды	2030	2020
Саудаға арналған қысқа мерзімді қаржы активтері өтеуге дейін ұсталатын ұзақ мерзімді	2020	1120

активтерге ауыстырылды		
Сатып алынған қаржылық міндеттемелер бойынша кредиторлық берешектің туындауы	1040	3390, 4170
Қаржылық міндеттемелерді өтеу	3390, 4170	1040
Қаржылық міндеттемелердің ағымдағы құнының өзгеруінен болған шығыстар	7330	3020, 4020, 3390, 4170
Қаржылық міндеттемелердің ағымдағы құнының өзгеруінен түсетін кіріс	3020, 4020, 3390, 4170	6150

3.5. Қорлар

Анықтамасы

Қоғамның Қорлары - бұл қысқа мерзімді активтер:

- 1) білім беру, зерттеу және ғылыми-техникалық қызметтер көрсету процесінде, сондай-ақ әкімшілік және өзге де қызмет түрлерінде пайдалануға арналған шикізатты, материалдарды, қосалқы бөлшектерді;
- 2) қайта сату үшін сатып алынған және сақталатын тауарларды; сондай-ақ
- 3) болашақта сату үшін өндіріс процесінде тауарларды.

Жіктелуі

Заңды тұлғаның қорлары мынадай топтарға бөлінеді:

Топтың атауы	Мақсаты
Тауарлар	қайта сату үшін сатып алынған қорларды қамтиды
Шикізат және материалдар: * баспаға арналған материалдар * азық-түлік * құрылыс материалдары, электр тауарлары * оқу мақсаттарына арналған материалдар * есептеу және ұйымдастыру техникасына арналған материалдар * кітапхана үшін материалдар * түгендеу және шаруашылық керек-жарақтар * имидждік өнім * өзге де шикізат пен материалдар * шаруашылық тауарлар * жұмсақ мүкәммәл	тікелей операциялық процесте және ішкі пайдалану үшін пайдаланылатын қорларды қамтиды
Отын	қазандық отыны мен жанар-жағармай материалдары кіреді.
Өзге материалдар	бұл топқа жоғарыда аталған топтарға кірмейтін басқа материалдар кіреді.
Шикізат	бұл топқа дайын өнімді өндіруде қолданылатын шикізат қорлары кіреді.

Сатып алынатын жартылай фабрикаттар және жиынтықтаушы бұйымдар	оқу, ғылыми, зертханалық жабдықтар үшін қолданылады.
Құрылыс материалдары	бұл топқа өз қажеттіліктері үшін қолданылатын құрылыс материалдары кіреді
Қатаң есептілік бланкілері	бұл топқа қатаң есептілік нысандары кіреді (дипломдар, дипломдарға қосымшалар, №3 анықтамалар, дипломдарға қосымшалар және т. б.)
Қосалқы бөлшектер	оқу, ғылыми, зертханалық жабдықтар үшін қолданылады.
Дайын өнім	тапсырыс беруші немесе ұйымның қоймасына қабылданған, толығымен аяқталған өңдеу (жиынтықтау) өнімі болып табылатын өз өндірісінің бұйымдары мен жартылай фабрикаттары
Аяқталмаған өндіріс	өндірістік процестің әртүрлі сатыларындағы аяқталмаған өнімдер.

Жұмсақ мүкәммал - адам денесімен тікелей байланыста салыстырмалы түрде ұзақ уақыт пайдаланылатын, қолдануға дайын заттардың материалдық қорлары:

- төсек-орын заттары (жастық тысы, көрпе тысы, ақ жайма, матрас тысы, жамылғы);
- төсек-орын жабдықтары (матрастар, көрпелер, жастықтар, жатын қаптар және т. б.);
- киім, арнайы киім, форма, киім-кешек (киімнің барлық түрлері мен заттары);
- аяқ киім, соның ішінде мамандандырылған (аяқ киімнің барлық түрлері);
- спорттық киім және аяқ киім;
- заттай мүлік.

Пайдаланудағы киімдер мен жұмсақ мүкәммалдың талдамалы есебін заттардың атаулары, саны, олардың құны, топтар мен материалдық жауапты тұлғалар бойынша бухгалтерия жүргізеді.

Азық-түліктің аналитикалық есебі 1С: кәсіпорынның жеке базасында жүргізіледі. Өндіріс процесіндегі қоғамдық тамақтандыру, ал жалпы бухгалтерлік базада есеп материалдық жауапты тұлғалар бойынша сомалық түрде жүргізіледі.

Есепке алу принциптері

Бастапқы тану

Қорлар бухгалтерлік есепте мынадай шарттар орындалған кезде танылады:

- қорларға меншік құқығының заңды тұлғаға өту сәті келді, яғни активті иеленудің барлық тәуекелдері мен пайдалары берілді;
- олардың құнын сенімді бағалауға болады;
- болашақта оларды пайдаланудан экономикалық пайда алу ықтималдығы жоғары.

Құны шетел валютасында айқындалған қорлар шетел валютасындағы соманы осы қорларға меншік құқығы ауысқан күнгі қолданыстағы бағам бойынша қайта есептеу жолымен теңгемен бағаланады.

Бірлік үшін құны 50 ЕЕК-тен (ең төменгі есептік көрсеткіш) аспайтын активтер (мысалы, нысанды киім, арнайы киім, төсек-орын жабдықтары, перделер, оқу аспаптары, құрал-саймандар, шаруашылық инвентарь, спорттық мүкәммал және т. б.) қорлардың

құрамына енгізіледі, пайдаланудан шығару елшілері жыл ішінде шығыстарға есептен шығарылады және баланстан тыс шоттарда есепке алынады.

ОС ретінде есепке алуға қабылдау критерийлеріне жауап беретін қосалқы бөлшектер ұсақ қосалқы бөлшектер ретінде жіктеледі және егер олар:

1. Олар орнатылатын ОС нысандарына қатысты шамалы құны бар;
2. Нақты нысандармен бірге пайдаланылмайды;

3. Әртүрлі техникалық сипаттамалары мен пайдалы қызмет мерзімдері бар ОС нысандарына орнатылуы мүмкін, соның салдарынан мұндай қосалқы бөлшектердің пайдалы қызмет мерзімін анықтау мүмкін емес.

Мысалы, ұйымдастыру техникасына, компьютерлік техникаға қосалқы бөлшектер, автокөлікті жөндеуге арналған қосалқы бөлшектер және т. б.

Кейбір жағдайларда меншік құқығы қорларды заңды тұлғаның аумағына жеткізу кезінде ауысады, ал басқа жағдайларда иеленумен байланысты тәуекелдер мен пайдалардың ауысуы қорларды жеткізушіден жөнелту кезінде орын алады. Есептілік жасалған күнгі қорлардың ағымдағы орналасқан жері қорларды тану және оларды активтерге жатқызу үшін айқындаушы фактор болып табылмайды. Заңды тұлға, егер мұндай қорлар физикалық түрде жеткізілмесе де (жолдағы қорлар) меншік құқығының ауысуы немесе мүліктік тәуекелдерді беру негізінде активтермен сатып алынған қорлар деп таниды..

Қорларды сатып алуға жұмсалатын шығындар босатылған айналымдардың болуына байланысты есеп айырысу жолымен айқындалатын қосылған құн салығынан басқа, сатып алу бағасын, импорттық баждарды және басқа да өтелмейтін салықтарды, тасымалдауға, өңдеуге арналған шығыстарды және қорларды сатып алуға тікелей байланысты басқа да шығыстарды қамтиды. Сауда жеңілдіктері, төлемдерді қайтару және өзге де осыған ұқсас баптар сатып алуға арналған шығындарды айқындау кезінде шегеріледі.

Қорлардың өзіндік құны

Қорлардың өзіндік құны бастапқы тану кезінде қорларды сатып алуға арналған барлық шығындарды, қайта өңдеуге арналған шығындарды және олардың ағымдағы орналасқан жеріне және қорлардың жағдайына дейін жеткізу үшін жұмсалған өзге де шығындарды қамтиды.

Сатып алынған қорлар

Қорларды сатып алудың өзіндік құнына мынадай шығындар енгізіледі:

- жеңілдіктер шегеріле отырып, шартқа сәйкес өнім берушіге төленетін соманың;
- әкелу кезіндегі кедендік баждардың сомасы және өтелмейтін салықтар;
- көлік-дайындау шығындары-қорларды дайындауға арналған шығындар, тиеу-түсіру жұмыстары үшін тарифтерді (жалдау ақысын) төлеу және қорларды көліктің барлық түрлерімен оларды пайдалану орнына тасымалдау;
- қорларды тасымалдау тәуекелдерін сақтандыру шығындары;
- тауар-материалдық қорлардың бірнеше түрлерінің құнына үлес салмағы бойынша тепе-тең бөлінетін материалдық-өндірістік қорлар сатып алынған делдал ұйым төлейтін сыйақы;
- қорларды сатып алумен және оларды жоспарланған мақсаттарда пайдалану үшін жарамды жағдайға келтірумен тікелей байланысты басқа да шығындар.

Сауда жеңілдіктері, төлемдерді қайтару және басқа да осыған ұқсас баптар қорларды сатып алуға арналған шығындарды айқындау кезінде шегеріледі.

Егер қорлар төлемді кейінге қалдыру шартымен сатып алынған болса, яғни келісімде іс жүзінде қаржыландыру элементі болса, онда қорлардың құны сатып алынған қорлар үшін міндеттемелерді өтеуге қатысты. Болашақ ақшалай төлемдердің дисконтталған құны ретінде анықталады. Кәдімгі сауда кредиті талаптарындағы сатып алу бағасы мен төленген сома арасындағы айырма қаржыландыру кезеңі ішіндегі қаржылық шығындар ретінде танылады.

Сатып алынған қорлардың құнына нарықтық зерттеулер жүргізуге, өнім берушіні іздеу мен іріктеу, консультанттарды тарту және т. б. шығындар енгізілмейді.

Мақсаты бойынша пайдалануға немесе сатуға дайын қорларды сатып алуға, сондай-ақ қысқа уақыт кезеңінде қорларды өндіруге немесе дайындауға арналған қарыздар бойынша шығындар қорлардың құнына енгізілмейді, олар жататын кезеңдегі қаржылық шығыстар деп танылады.

Шетел валютасында сатып алынған қорлардың өзіндік құны кейіннен осы қорлар бастапқы танылған сәттен бастап тиісті міндеттемелерді өтеу сәтіне дейін туындайтын бағамдық айырмаларға түзетілмейді.

Бастапқыда танылған курстардан ерекшеленетін курстар бойынша міндеттемелерді қайта есептеу кезінде туындайтын бағамдық айырмалар оларға жататын кезеңнің өзге кірістері мен шығыстары ретінде ескеріледі.

Өтеусіз алынған қорлар

Өтеусіз алған жағдайда (сыйға тарту немесе қайырмалдық ретінде) қорлардың өзіндік құны қорларды бухгалтерлік есепте тану күніне нарықтық құны бойынша бағаланады.

Мүлікті түгендеу және жою нәтижесінде анықталған қорлар

Түгендеу нәтижесінде анықталған тауар-материалдық қорлардың артығы, егер мұндай сатып алу ағымдағы есепті кезеңде жүзеге асырылған болса, соңғысы сатып алған ұқсас қорлардың құны бойынша есепте танылады. Өзге жағдайларда артығы нарықтық құны бойынша кіріске алынады.

Негізгі құралдар мен басқа да мүлікті жою нәтижесінде алынған қосалқы бөлшектердің, бөлшектердің, компоненттердің өзіндік құны нөлдік құн бойынша танылады.

ҚЕХС (IAS) 2 «Қорлар» талаптарына сәйкес қорлар екі шаманың ең азы бойынша танылады: өзіндік құны бойынша немесе сатудың таза бағасы бойынша, тиісінше, заңды тұлға активті пайдалану кезінде негізгі құрал құрамындағы қорлар пайдасының көп бөлігін тұтынғандықтан және қорлардың өзіндік құнын осы активті бөлу кезінде бағалау қиын, онда қорлардың маңызды емес немесе нөлдік құны болады деп болжанады.

8.6 Қоғамның қорлар құруы

Қорларды өз қаражатымен дайындау кезінде қорлардың бастапқы құны олардың нақты өндірістік өзіндік құны болып табылады.

Нақты өндірістік өзіндік құн мыналардан құралады:

- материалдарға тікелей шығындар;
- жұмыскерге сыйақы төлеуге (жұмыскерлерге еңбекақы төлеуге) тікелей шығындар;
- қорларды дайындаумен байланысты басқа да тікелей шығындар;
- материалдық шығындарды, ОС амортизациясын, қосалқы персоналдың жалақысын, қорларды дайындаумен және өткізумен тікелей байланысты үстеме шығыстарды қамтитын ауыспалы үстеме шығыстар.

Қоғамда шығындарды толық бөле отырып, өзіндік құнды есептеу жүйесі қолданылады.

Шығындарды толық бөлу арқылы шығындарды есептеу жүйесінде өндіріс орнында немесе өндіріс процесінде шеккен барлық өндірістік шығындар, ауыспалы және

тұрақты, тікелей және жанама шығындар өнімнің өзіндік құнына жатады және қорлардың өзіндік құнына қосылады.

Өнімнің өзіндік құнын анықтау әдісі қоғамда жоспарлы калькуляцияны пайдалана отырып, нақты шығындар бойынша қолданылады.

Мүкәммал мен шаруашылық керек-жарақтарын есепке алу

Қызмет ету мерзіміне қарамастан (бір жылдан асуы мүмкін) шаруашылық керек-жарақтары мүкәммалының құрамына көп рет пайдаланылатын қорлар енгізіледі:

- арнайы және санитарлық киім, арнайы аяқ киім;
- жұмсақ мүкәммал (төсек-орын жабдықтары, шиналар және т. б.);
- ас үй және асхана жабдықтары, сондай-ақ асхана киімдері;
- тұрмыстық құралдар мен құрылғылар.

Құрал-саймандар мен шаруашылық керек-жарақтары операциялық қызмет мұқтаждарын тауарлық-материалдық қорлармен қамтамасыз етуге жауапты қоғам бөлімшесінің қоймасынан босатылған сәттен бастап (материалдық жауапты адамдарға, тікелей жұмыс орнына және т.б. есеп беруге) пайдалануда деп есептеледі.

Мүкәммалды, кеңсе және шаруашылық керек-жарақтарын оларды есепке алу шоттарынан есептен шығару мынадай жағдайларда жүзеге асырылады:

- сақтау (пайдалану) мерзімі өткеннен кейін жарамсыз болған;
- жетіспеушіліктер, ұрланулар немесе бүлінулер, оның ішінде авариялар, өрттер, дүлей зілзалалар салдарынан анықталған кезде рұқсат етілмейді;
- егер осы қорлардың пайдалы қызмет мерзімі 1 жылдан кем немесе оған тең болған жағдайда, пайдалануға/пайдалануға беру кезінде.

Қоғам пайдалануға берілген және пайдалы қызмет мерзімі 1 жылдан асатын қорларды (мүкәммал мен шаруашылық керек-жарақтарды) осы қорларды пайдалы пайдалану мерзімінен кейін есептен шығарады.

Қорларды беру кезінде заңды тұлға материалдық жауапты тұлғалар бойынша бір бөлімшеден екінші бөлімшеге ауыстыруды жүзеге асырады.

Заңды тұлғаның материалдарын есептен шығару шикізат пен материалдар шығысының белгіленген нормалары бойынша қорларды есептен шығару актісінің негізінде жүргізіледі. Актіде әрбір атау бойынша атауы, саны, есептік бағасы және сомасы көрсетіледі.

Материалдық қорлардың жетіспеушілігі мен ұрлануы кінәлі адамдар анықталған кезде олардан өзіндік құны бойынша және қосылған құн салығын қалпына келтірумен өндіріп алынады, нақты кінәлілер болмаған кезде ҚҚС қалпына келтірумен 7470 «Өзге шығыстар» шотына есептен шығарылады.

Қорлардың ішкі орын ауыстыруын есепке алу

Қорлардың ішкі орын ауыстыруы деп олардың бір заңды тұлға ішінде орын ауыстыруы түсініледі.

Жауапты сақтауға немесе қайта өңдеуге берілген/қабылданған қорларды есепке алу.

Жауапты сақтауға немесе қайта өңдеуге берілген/қабылданған қорларды есепке алу

Қорларды жауапты сақтауға берген кезде заңды тұлға осы қорларды иеленуге және пайдалануға байланысты барлық тәуекелдерді береді. Алайда, заңды тұлға пайданы және қорларға иелік ету құқығын сақтайды, сондықтан бұл қорлар заңды тұлғаның баланстық шоттарынан шығарылмайды.

Жауапты сақтауға немесе қайта өңдеуге алынған қорларды есепке алу

Қоғам қорларды заңды тұлғада жауапты сақтауға алған кезде бұл мүлікке меншік құқығы өтпейді, сондықтан қорлар заңды тұлғаның балансында танылмауы керек, олар бойынша баланстан тыс есеп жүргізіледі.

Кейінгі таңу

Қорлар міндетті түрде екі шаманың ең азы бойынша танылуға тиіс:

- өзіндік құны;
- іске асырудың мүмкін болатын таза құны.

Таза сату бағасы бойынша есепке алу - бұл пысықтау мен өткізуге арналған ықтимал шығындарды шегере отырып, әдеттегі қызмет барысында сатудың бағалау бағасы. Қолда бар қорларды сатудың таза бағасы заңды тұлға оларды әдеттегі қызмет барысында сатудан түсуді есептейтін таза соманы білдіреді. Қорларды сатудың таза бағасы оларды сатуға жұмсалған шығындарды шегергендегі әділ құннан өзгеше болуы мүмкін.

Сатудың мүмкін болатын таза құны-бұл жұмысты орындау үшін мүмкін болатын шығындар мен сатудың мүмкін болатын шығындарын шегере отырып, қалыпты жағдайда сатудың болжамды бағасы.

Қорларды өзіндік құнынан төмен сатудың таза бағасының деңгейіне дейін есептен шығару практикасы активтер оларды сатудан немесе пайдаланудан алынуы мүмкін күтілетін сомандан асатын құн бойынша ескерілмеуі тиіс деген қағидатқа сәйкес келеді.

Қорлардың өзіндік құны өтелмеуі мүмкін, яғни мұндай қорларды сатудан немесе пайдаланудан күтілетін сомалар олардың өзіндік құнынан төмен болған жағдайда:

- сол қорлар бүлінген;
- толығымен немесе ішінара ескірген;
- қорлардың сату бағасы төмендеді;
- пайдалы қызмет мерзімі бір жылдан асатын қорлар пайдалануға берілді;
- сатуды аяқтауға немесе жүзеге асыруға мүмкін шығындар артты.

Мұндай жағдайларда заңды тұлға бүлінген, өтімсіз, пайдаланылатын, ескірген қорларды қаржылық есептілік жасалған күнгі өткізудің таза құнына дейін есептен шығаруды жүргізеді.

Қорлардың құнын сатудың таза құнына дейін есептен шығару есепті кезең шығыстарының құрамында ескеріледі.

Егер ұқсас немесе байланысты баптарды (бұйымдардың бір ассортиментіне жататын қорлар және т. б.) біріктіру мүмкін болса, есептен шығару әрбір номенклатуралық нөмір бойынша (баптар бойынша) немесе топтармен жүргізіледі.

Қорлардың өзіндік құнын есептеу әдістері

Қорлардың құнын шығындарға жатқызу кезінде заңды тұлға мыналарды пайдаланады:

Орташа өлшемді құн әдісі - әрбір бұйымның құны кезең басында қолда бар және кезең ішінде сатып алынған немесе өндірілген ұқсас бұйымдардың орташа өлшемді құны бойынша анықталады.

Орташа өлшенген құн әдісі есепке алу үшін неғұрлым ыңғайлы және қиын емес, есепті кезең ішінде қорлар бағасының өзгеру факторын тегістейді.

Тануды тоқтату

Тауар-материалдық қорларды пайдалануға/пайдалануға бергеннен кейін олар есепке алынған сома қызметтер көрсетуден (ішкі пайдалану үшін тұтыну) тиісті кіріс танылатын кезеңде міндетті түрде шығыс ретінде танылуға тиіс.

Қорлардың құнын ықтимал таза бағаға дейін ішінара есептен шығару шамасы бүлінуіне, моральдық ескіруіне, өтімсіздігіне байланысты өткізу есептен шығаруды жүзеге асыру кезеңіндегі «Өзге шығыстар» шоты бойынша шығыстар ретінде танылады.

Тауарлық-материалдық қорлардың жетіспеушілігі анықталған кезде, нәтижелері бойынша заңды тұлға қорлардың жоқ екендігі анықталған кезеңде осы фактіні қаржылық есептілікте көрсетеді.

Заңды тұлғада қорлардың шығарылуының келесі түрлері бөлінеді:

1) қорларды өндіріске есептен шығару, яғни тауарлар мен қызметтерді өткізу кезінде пайдалану;

2) қорларды өткізу;

3) сыйға тарту шарты бойынша немесе өтеусіз;

4) нәтижесі ретінде қорлардың өзге де істен шығуы:

- сақтау мерзімі өткен, моральдық ескірген, тұтынушылық қасиеттерін жоғалтудың басқа жағдайлары;

- түгендеу кезінде жетіспеушіліктерді анықтау;

- ұрлық;

- авариялар, өрттер, дүлей зілзалалар кезінде қорлардың бүліну көрсеткіштері.

Мүмкін болатын таза бағаға дейін қорлар құнын ішінара есептен шығару шамасы бүлінуіне, моральдық ескіруіне, өтімсіздігіне байланысты өткізу есептен шығаруды жүзеге асыру кезеңіндегі «Өзге шығыстар» шоты бойынша шығыстар ретінде танылады.

Тауарлық-материалдық қорлардың жетіспеушілігі анықталған кезде, нәтижелері бойынша заңды тұлға қорлардың жоқтығы анықталған кезеңде осы фактіні қаржылық есептілікте көрсетеді. Кінәлі адамды айқындай отырып, жетіспеушілік кінәлі адамның есебінен өтеледі.

Қорларды сатудың таза бағасына дейін есептен шығару мүмкіндігіне арналған резервтерді құру және есепке алу тәртібі

Резервтерді құру мақсаты. Қорлардың өзіндік құны олар бүлінген, толық немесе ішінара ескірген немесе сату бағасы төмендеген жағдайда өтелмеуі мүмкін. Қорлардың өзіндік құны өндірісті аяқтауға арналған есептік шығындар немесе сатуға арналған есептік шығындар ұлғайған жағдайда да өтелмеуі мүмкін.

Түгендеу жүргізу кезінде қорлар құнының төмендеу жағдайы айқындалады, оның негізінде Қоғам қорлар құнының құнсыздану дәрежесін айқындайды.

Қорлардың құны мынадай жағдайларда төмендетілуі мүмкін:

1. қорлардың зақымдануы (бүліну, бұзылу, ақаулар);

2. толық млім қорлардың ішінара ескіруі;

3. қорларды өткізумен байланысты ықтимал шығыстарды ұлғайту;

4. Қоғам қолданатын технологиялардың өзгеруіне байланысты қорларды ұзақ уақыт пайдалану мүмкіндігінің болмауы.

5. бастапқыда күтілетін экономикалық пайда жоғалған басқа жағдайлар яғни қорларды пайдалану кезінде пайданы ішінара жоғалту ықтималдығы бар.

Қаржылық есептілікті жасау күніне Қоғам қорлардың құнсыздануына тест жүргізеді, олар екі шаманың ең азы бойынша бағалануға тиіс:

Баланстық құны;

Сатудың ықтимал таза құны.

Шығару шығындары, егер олардың мөлшері айтарлықтай болмаса, еленбеуі мүмкін.

Қорларды өзіндік құннан сатудың таза бағасының деңгейіне дейін есептен шығару активтер оларды сатудан немесе пайдаланудан алынуы мүмкін сомадан асатын құн бойынша ескерілмеуі тиіс деген қағидатқа сәйкес келеді.

Мұндай активтердің құнын қаржылық есептілікте көрсету үшін сатудың таза бағасына дейін есептен шығаруға резервтер құрылады.

Сатудың таза бағасының есептік бағалары қорларды сатудан осындай бағалауды орындау кезінде алуға болатын қолда бар соманың ең сенімді растауына негізделеді. Сатудың таза бағасын есептік бағалау қолда бар қордың мақсатын да ескереді.

Қоғам әрбір есепті кезеңнің (жылдың) соңындағы сатудың таза бағасына дейін есептен шығаруға қажетті резервтің шамасын бағалайды. Әрбір келесі кезеңде сатудың таза бағасын бағалау қайтадан орындалады.

Заңды тұлға әдеттегі қызмет процесінде өткізетін қорлар үшін резервті бағалау сатуға арналған шығындарды шегере отырып, сатудың есептік бағасын және қажет болған жағдайда әдеттегі қызмет процесінде сату үшін жарамды жағдайға жеткізуге арналған шығындарды нақты өзіндік құнмен салыстыру арқылы жүзеге асырылады. Артық болған жағдайда сатудың таза бағасына дейін қорларды есептен шығаруға резерв құрылады.

Егер оларды көрсету үшін пайдаланылатын қызметтер тиісті өзіндік құн немесе өзіндік құннан жоғары баға бойынша сатылуы мүмкін деп күтілсе, өндірістік процесте пайдаланылуы болжанатын қорлар бойынша резерв құрылмайды. Олай болмаған жағдайда мұндай қорлар бойынша олар бухгалтерлік есеп шоттарында есепке алынатын өзіндік құн мен сатудың таза бағасы арасындағы айырма мөлшерінде резерв құрылады. Мұндай жағдайларда қорларды ауыстыруға жұмсалатын ағымдағы шығындар оның сатудың ықтимал таза бағасының қолда бар өлшемдерінің ең жақсысы болуы мүмкін.

Резервті құру қажеттілігін айқындау қорлардың әрбір бірлігі үшін жеке жүзеге асырылады. Белгілі бір жағдайларда қорларды сатудың таза бағасына дейін арзандату бойынша резервті бағалауды ұқсас немесе бір-бірімен байланысты баптар тобы үшін жүргізген дұрыс.

Дайын өнімнің есебі

Дайын өнім-заңды тұлғаның өндірістік процесінің түпкі өнімі. Бұл толық өңделген, заңды тұлғада қабылданған және дайын өнім қоймасына тапсырылған стандарттар мен техникалық шарттардың талаптарына сәйкес келетін өнімдер.

Қоғам өнімді өз қажеттіліктері үшін (оқу процесінде пайдалану), сондай-ақ одан әрі жағына сату үшін, әзірленетін жоспарлы өтінімдер, ассортимент бойынша қызметтік жазбалар, шығарылатын өнім саны, өнімнің сапасын зерттеу, оның ассортиментін кеңейту мәселелеріне үнемі көп көңіл бөле отырып, білім беру қызметтерін ұсыну нарығының қажеттіліктеріне теңестіре отырып дайындайды..

Дайын өнімді есепке алу міндеттері:

1. Дайын өнімнің шығарылуын, оның қорларының жай-күйін және қоймалардағы сақталуын, орындалған жұмыстардың көлемін жүйелі бақылау;
2. Тиіп жөнелтілген өнімді (жұмыстарды, қызметтерді) уақтылы және дұрыс құжаттамалық ресімдеу, сатып алушылармен есеп айырысуды нақты ұйымдастыру;
3. Сатылған өнімнің көлемі мен ассортименті бойынша жеткізу шарттары жоспарының орындалуын бақылау;
4. Өнімді сату үшін алынған сомаларды, оны өндіру мен өткізудің нақты шығындарын уақтылы және дәл есептеу, пайда сомаларын есептеу.

Өткізу көлеміне заңды тұлғаның есеп шотына төлемнің есепке алынғанына немесе алынбағанына немесе аванстардың алынғанына қарамастан, тиіп-жөнелтілген және жіберілген өнім, орындалған жұмыс кіреді.

Дайын өнімнің түсуін есепке алу

Дайын өнім қоймаға материалдық жауапты тұлғаға есеп беруге тапсырылуы тиіс.

Қоғам дайын өнім шығарудың ай сайынғы есебін ұсынады. Есептер сатып алушылар мен тапсырыс берушілер алдындағы шарттық міндеттемелердің орындалуын бақылауға

мүмкіндік беретін дайын өнімді жөнелту мерзіміне сәйкес келуі керек. Шығарылған дайын өнім өндіріс саласынан айналым саласына өтеді.

Дайын өнімді өндірістен қоймаға тапсыру ауысым үшін өндіріс есебімен ресімделеді. Оған өндіріс меңгерушісі (өндірістік цех қызметкері) немесе өнімді сақтауға қабылдаған басқа материалдық жауапты адам қол қояды.

Көрсетілген қызметтер мен орындалған жұмыстар қабылдау-тапсыру жүккұжаттарымен тіркеледі.

Бухгалтерияда тапсыру жүккұжаттары негізінде дайын өнімді бір айға шығарудың жинақтау ведомостары жүргізіледі.

Қоймадағы дайын өнімді есепке алу үшін «Дайын өнім» белсенді синтетикалық шоты арналған. Онда қоймадағы дайын өнімдер мен тауарлардың болуы және қозғалысы туралы ақпарат жинақталады.

Дайын өнімді бағалау, оның номенклатурасы

Дайын өнім бухгалтерлік есепке нақты өзіндік құны бойынша қабылданады.

Дайын өнімнің нақты өзіндік құнын есепті кезең (ай) аяқталғаннан кейін ғана есептеуге болады. Өнімнің қозғалысы күн сайын жүреді (шығару, босату, жөнелту, сату), сондықтан ағымдағы есепке алу үшін өнімді шартты бағалау қажет. Дайын өнімнің қозғалысын ағымдағы, күнделікті есепке алу жоспарланған өндіріс құны бойынша немесе есептік деп аталатын ұйымның шарттық бағалары бойынша жүргізіледі.

Өнім бірлігінің жоспарлы өзіндік құнын немесе шарттық бағасын ұйым дербес әзірлейді және бекітеді. Айдың соңында жоспарланған өзіндік құн дайын өнім топтары бойынша ауытқулар сомасы мен пайызын есептеу арқылы нақты деңгейге жеткізілуі керек.

Дайын өнімнің номенклатурасы

Дайын өнімнің қозғалысын есепке алуды дұрыс ұйымдастыру үшін оның номенклатурасын жасау өте маңызды, ол заңды тұлға шығаратын өнім түрлерінің атауларының тізімі болып табылады. Оны құрастырудың негізі ретінде бір бұйымды екіншісінен (атауы, маркасы және т.б.) ажыратуға мүмкіндік беретін белгілі бір белгілер бойынша дайын бұйымдарды жіктеу алынады. Номенклатура санында әр түрлі сандар мен әріптер болуы мүмкін.

Заңды тұлғаның құрылымдық бөлімшесі (Баспа-көбейту шеберханасы) өз функцияларын орындау кезінде оқулықтар, оқу құралдарын, монографиялар мен ғылыми еңбектер мен басылымдар жинақтарын, үнпарақтар, газеттер, журналдар, брошюралар шығару және т. б. сияқты белгілі бір баспа өнімдерін шығарады.

Дайын өнімнің қозғалысы, оны тиіп-жөнелту және өткізу жөніндегі құжаттама

Қоймада дайын өнімдерді есепке алу жедел-бухгалтерлік әдіс бойынша ұйымдастырылады, яғни бұйымның әрбір номенклатуралық нөміріне дайын өнімді қоймалық есепке алудың электрондық карточкасы ашылады. Дайын өнімнің түсуіне және босатылуына қарай материалдық жауапты адам және бухгалтерия құжаттар негізінде карточкаларға құндылықтардың санын (кіріс, шығыс) жазады және әрбір жазбадан кейін қалдықты есептейді.

Қоймалық есепке алу карточкаларының негізінде материалдық жауапты тұлға ай сайын Дайын бұйымдардың қалдықтарын есепке алу және оларды өндіру бойынша есептілікті тапсырады және оны бухгалтерияға береді. Дайын өнімді жіберу және оны жөнелту босатуға арналған жүккұжатпен ресімделеді. Ол бойынша қоймалық есепке алу карточкаларында «шығыс» бағанында жіберілген өнімнің саны қойылады және құжат тиісті құжатты жазып беру үшін заңды тұлғаның бухгалтеріне беріледі.

Өндірістегі материалдық жауапты адам дайын өнімді әрбір ішкі өтінім бойынша оны заңды тұлғаның бөлімшелері бойынша беру үшін жинақтайды.

Құжатқа заңды тұлғаның басшысы, өндіріс меңгерушісі және бөлімше (кафедра) алушының материалдық жауапты тұлғасы қол қояды. Ол бойынша қоймалық есепке алу карточкаларында «шығыс» бағанында жіберілген өнімнің саны қойылады және құжат алушының атына белгіленген нысандағы шығыс құжатын жазып беру үшін заңды тұлғаның бухгалтеріне беріледі.

Өнімді өткізуді есепке алу

Дайын өнімді өткізу жасалған шарттарға сәйкес немесе еркін сату жолымен жүзеге асырылады.

Дайын өнімді жеткізуге арналған шарттарда жеткізуші мен сатып алушы, өнім үшін қажетті көрсеткіштер, бағалар, жеңілдіктер, қақпақтар, есеп айырысу тәртібі, ҚҚС сомасы және басқа мәліметтер көрсетілген.

Заңды тұлға өнімді (жұмыстарды, көрсетілетін қызметтерді) өткізуді заңды тұлғаның оларды өндіруге жұмсаған шығындарын толық өтеуді, оның қызметінің залалсыздығын қамтамасыз етуге тиіс бағалар бойынша жүргізеді. Бюджеттен қаржыландырылатын жұмыстардың (көрсетілетін қызметтердің) көлемі шеңберінде өндірілетін тауарлардың (жұмыстардың, көрсетілетін қызметтердің) бағаларын тиісті саланың уәкілетті органының келісімі бойынша заңды тұлға белгілейді.

Шоттардың топтары бойынша үлгілік операциялар шоттарының хат-хабарлары 1310 «Шикізат және материалдар» және 1350 «Өге де қорлар»

рет саны	Операцияның мазмұны	Шоттар корреспонденциясы	
		Дебет	Кредит
1	Есеп беретін сомалар есебінен материалдар мен өзге де қорларды сатып алу	1310, 1350	1250
2	Еншілес, қауымдасқан және бірлескен ұйымдардан, филиалдардан және құрылымдық бөлімшелерден алу	1310, 1350	3320,3330, 3340
3	Жеке тұлғалардан материалдар мен өзге де қорларды сатып алу	1310, 1350	3390
4	Жеткізушілерден материалдар мен өзге де қорларды сатып алу	1310, 1350	3310
5	Материалдарды және өзге де қорларды жеткізуге тікелей байланысты шығыстарды тану	1310, 1350	3390
6	Эмиссияланған акциялар (қатысу үлестері) үшін ақы төлеу, жарғылық капиталға салымдар енгізу есебіне материалдар мен өзге де қорлардың түсуі	1310, 1350	5110
7	Материалдар мен өзге де қорларды өтеусіз алу:		
	- жеке тұлғалардан	1310, 1350	6220
	- ұйымнан	1310, 1350	6220
8	Артық материалдар мен өзге де қорларды кіріске алу	1310,1350	6280
9	Материалдарды сатудың таза құнына дейін арзандату	1360	1310, 1:

10	Материалдардың қалдықтары кіріске алынды	1350	8110, 8:
11	Жеткізушіге сапасыз материалдар мен өзге де қорларды қайтару:		
	а) олардың құнын төлегенге дейін:		
	- шарттық құнына	3310	1310, 1350
	- ҚҚС сомасына	3310	1420
	б) олардың құнын төлегеннен кейін:		
	- шарттық құнына	1280	1310,1350
	- ҚҚС сомасына	1280	1420
12	Әкімшілік шығыстарға пайдаланылған материалдар мен өзге де қорларды есептен шығару	7210	1310, 1350
13	Нормалар шегінде орталық қоймалардағы материалдар мен өзге де қорлардың жоғалуын есептен шығару	7210	1310, 1350
14	Кінәлілер анықталмаған кезде нормативтен тыс ысыраптарды, материалдар мен өзге де қорлардың бүлінуі мен жетіспеушілігін есептен шығару	7470	1310, 1350
15	Материалдар мен өзге де қорларды өтеусіз беру	7410	1310, 1350
16	Дүлей зілзалалар нәтижесінде материалдарды есептен шығару	7470	1310, 1350
17	Өткізілген материалдардың және басқа қорлардың өзіндік құнын есептен шығару	7410	1350, 1310
18	Қызметті тоқтату нәтижесінде материалдарды және өзге де қорларды есептен шығару	7510	1310, 1350
19	Материалдарды және басқа қорларды өндіріске есептен шығару (қажет болған жағдайда)	8110,8310	1310, 1350
20	Жалпы өндірістік сипаттағы шығыстарға материалдар мен өзге де қорларды есептен шығару (қажет болған кезде)	8410	1310, 1350

«Дайын өнім» шоты бойынша үлгілік операциялар шоттарының хат-хабарлары

Операцияның мазмұны	Шоттар корреспонденциясы	
	Дебет	Кредит
Дайын өнімді кіріске алу		8320
Сатылған өнімнің өзіндік құнын есептен шығару	7010	1320
Сатып алушылар қайтарған сатылған өнімнің өзіндік құнын көрсету	1320	7010
Дайын өнімнің артығын қоймаларда кіріске алу	1320	6280

Дайын өнімді өтеусіз беру	7410	1320
Дүлей зілзалалар нәтижесінде дайын өнімді есептен шығару	7470	1320
Қоймалардағы дайын өнімнің табиғи кему нормаларынан тыс кемуі:	7470	1320
- кінәлілер анықталмаған кезде	1250	1320
- кінәлі тұлғалар есебінен өтеу		
Дайын өнімді табиғи кему нормалары шегінде қоймаларда есептен шығару	7470	1320

**1330 «Тауарлар» шоты бойынша
үлгілік операциялар шоттарының хат-хабарлары**

рет саны	Операциялардың мазмұны	Шоттар корреспонденциясы	
		Дебет	Кредит
1	Санамаланған есеп берілетін сомалар есебінен тауарларды, көрсетілетін қызметтерді сатып алу	1330	1250
2	Жеке тұлғалардан және ұйымдардан тауарлар сатып алу	1330	3310, 3390
3	Еншілес, қауымдасқан және бірлескен ұйымдардан тауарлар сатып алу	1330	3320,3331
4	Жеке тұлғалар мен ұйымдардан тауарларды өтеусіз алу	1330	6220
5	Түгендеу кезінде анықталған артық тауарлар кіріске алынды	1330	6280
6	Жеткізу шарттарына сәйкес келмейтін тауарларды қайтару	3310	1330
7	Сатылған тауарлардың өзіндік құнын есептен шығару	7010	1330
8	Әкімшілік шығыстарға тауарларды есептен шығару	7210	1330
9	Табиғи кему нормалары шегіндегі тауарлардың ысырабы	7470	1330
10	Тауарлардың табиғи кему нормаларынан тыс ысыраптары:		
	- кінәлілер анықталмаған кезде;	7470	1330
	- кінәлі тұлғалар есебінен жатқызылған	1250	1330
11	тауарларды арзандату	1360	1330
12	Тауарларды өтеусіз беру	7410	1330
13	Тауарларды дүлей зілзалалар нәтижесінде есептен шығару	7470	1330

**1340 «Аяқталмаған өндіріс» шоты бойынша
үлгілік операциялар шоттарының хат-хабарлары**

рет саны	Операцияның мазмұны	Шоттар корреспонденциясы
----------	---------------------	--------------------------

		Дебет	Кредит
1	Есепті кезеңнің соңында өнімді (жұмыстарды, көрсетілетін қызметтерді) өндірумен байланысты шығындарды аяқталмаған өндіріске жатқызу	1340	8110,831
2	Есепті кезеңнің басында аяқталмаған өндіріс құнын өндірістік есепке алу шоттарына көшіру	8110,8310	1340
3	Дүлей зілзалалардан болған шығындардың көрінісі	7470	1340
4	Ұйым қызметінің тоқтатылуына байланысты аяқталмаған өндірісті есептен шығару	7510	1340

**1360 «Қорларды есептен шығару бойынша резервтер» шоты бойынша
үлгілік операциялар шоттарының хат-хабарлары**

рет саны	Операцияның мазмұны	Шоттар корреспонденциясы	
		Дебет	Кредит
1	Қорларды есептен шығару бойынша резерв құрылды	7420	1360
2	Қорлардың құнсыздануына байланысты олардың құнын есептен шығару	1360	1310,1320,1330, 1350

3.6. Дебиторлық және кредиторлық берешек

Анықтамасы

Заңды тұлғаның дебиторлық берешегі-бұл әдеттегі қызмет барысында көрсетілген қызметтер/тауарлар үшін ақшалай сыйақы алуға үшінші тараптарға қойылатын талаптар. Дебиторлық берешек академиялық және ғылыми жағынан да, заңды тұлғаның инфрақұрылымдық қызметіне байланысты да туындайды.

Жіктеу

Заңды тұлғаның дебиторлық берешегі былайша жіктеледі:

- 1) студенттердің оқу бойынша қызметтер мен студенттерге өзге де қызметтер үшін берешектерін тану нәтижесінде туындайтын студенттердің оқу үшін дебиторлық берешегі.
- 2) заңды тұлға бөлетін қаражатты алуға байланысты туындайтын дебиторлық берешек:
  - мемлекеттік органдармен және мемлекеттік мекемелермен шарттық қатынастар шеңберінде білім беру қызметтерін көрсету бойынша;
  - заңды (мемлекеттік мекемелерді қоспағанда) және жеке тұлғалармен жасалған шарттар бойынша білім беру қызметтерін көрсету бойынша;
  - қызметті қамтамасыз ету бойынша (әдістеме, әкімшілік);
  - жоғары және жоғары оқу орнынан кейінгі білім беру бағдарламалары бойынша білім алушыларға әлеуметтік қолдау көрсету бойынша (стипендиялар, жол жүру ақысы, жетімдерге көмек және т. б.);
  - ғылыми және зерттеу қызметі бойынша: іргелі және қолданбалы ғылыми зерттеулер;
  - біліктілікті арттыру бойынша қызмет көрсету бойынша.
- 3) Қызметкерлердің дебиторлық берешегі.
- 4) жалдау бойынша дебиторлық берешек.
- 5) өзге де дебиторлық берешек.

Дебиторлық берешек өтеу мерзіміне байланысты қысқа мерзімді және ұзақ мерзімді болып бөлінеді. Шартқа сәйкес бір жылдан астам уақыт ішінде өтелетін дебиторлық берешек есепті күнге ұзақ мерзімді деп танылады және «Ұзақ мерзімді дебиторлық берешек» бабында ашылады.

Тану

Дебиторлық берешек бастапқыда әділ құн бойынша, яғни алынатын сыйақының нақты құны бойынша танылады.

Қоғам дебиторлық берешекті есептеу әдісі бойынша таниды, яғни мәмілелер мен өзге де оқиғалардың нәтижелері олар басталған кезде танылады және сол есепті кезеңде ескеріледі, сондай-ақ олар болған кезеңдердің қаржылық есептілігінде көрсетіледі.

▪ Заңды тұлға болған жағдайларды қоспағанда, дебиторлық және кредиторлық берешек өзара есепке алынуға жатпайды:

▪ теңгерімде танылған сомаларды есепке алуды жүзеге асыруға заңды түрде бекітілген құқығы бар;

▪ сальдоланған сома бойынша есеп айырысуды жүргізуге, не активті іске асыруға және міндеттемені бір мезгілде орындауға ниеттенеді.

Өзара есеп айырысудың негізі жоғарыда аталған екі критерийдің болуы болып табылады.

Ерекше резервтің шамасы әрбір күмәнді борыш бойынша жеке есептеледі.

Есепті күнгі жағдай бойынша Қоғам дебиторлық берешек құнсыздануының объективті белгілерінің болуын бағалайды:

- дебитордың елеулі қаржылық қиындықтары туралы ақпарат (оның ішінде банкроттық ықтималдығы);

- шартты іс жүзінде бұзу, берешекті төлеуден бас тарту немесе жалтару;

- дебитордың қаржылық қиындықтарына байланысты экономикалық немесе заңды себептер бойынша Қоғамның жеңілдікті жағдайлар беруі, оны қоғам қандай да бір басқа жағдайларда жүзеге асырмаса да;

- дебиторлық берешекті бастапқы тану сәтінен бастап дебиторлар тобы бойынша болашақ ақша ағынының айтарлықтай төмендеуі туралы объективті деректер, тіпті егер бұл азайтуды топтағы белгілі бір дебитормен байланыстыру мүмкін болмаса да.

Күмәнді дебиторлық берешек бойынша резерв

Заңды тұлға ұсынылған қызметтер, сатылған тауарлар бойынша түсімге енгізілген кірістерді алуға қатысты белгісіздік туындаған жағдайда, толық алынбаған төлем немесе оны алу ықтималдығы нөлге тең болатын төлем мерзімі өткен (шарттарға сәйкес) дебиторлық берешек сомасы бөлігінде күмәнді талаптар бойынша резерв қалыптастырылатын күмәнді дебиторлық берешек деп танылады.

Шартта немесе заңнамада белгіленген мерзімде төленбеген немесе өтелмеген, тиісті кепілдіктермен қамтамасыз етілмеген дебиторлық берешек күмәнді деп танылады.

Егер үмітсіз және күмәнді дебиторлық берешек болуы мүмкін және бағалануы мүмкін болса, ол есепте көрсетіледі. Сәйкестік принципі күмәнді дебиторлық берешектің шығындары іске асырылған есепті кезеңде танылуын талап етеді. Болжамды дебиторлық берешек күмәнді борыштар бойынша шығыс ретінде көрсетіледі.

Үмітсіз және күмәнді дебиторлық берешек бойынша резерв оның пайда болу мерзімі бойынша дебиторлық берешекті есепке алу әдісі негізінде қалыптастырылады. Берешектің пайда болуының әрбір мерзіміне пайыз анықталып, оның негізінде резерв есептеледі.

Төменде мерзімі өткен кезеңдер бойынша үмітсіз және күмәнді дебиторлық берешек бойынша резервті есептеу кестесі келтірілген. Дебитордың төлем қабілеттілігін

бағалау үшін ақпарат жеткіліксіз болған кезде заңды тұлға резерв шамасын бағалау үшін кәсіби пайымдауды басшылыққа алады

Мерзімі өткен дебиторлық берешектің мерзімі	Негізгі борышқа резервті есептеу пайызы
45-тен 90 күнге дейін	30%
90 күннен астам	50%
12 айдан астам	100%

Есепті күнгі жағдай бойынша заңды тұлға дебиторлық берешек құнсыздануының объективті белгілерінің болуын бағалайды:

1) дебитордың елеулі қаржылық қиындықтары туралы ақпарат (оның ішінде банкроттық ықтималдығы);

2) шартты нақты бұзу: берешекті төлеуден бас тарту немесе жалтару;

3) заңды тұлғаларға дебитордың қаржылық қиындықтарына байланысты заңды тұлға қандай да бір басқа жағдайларда жүзеге асырмайтын экономикалық немесе заңды себептер бойынша жеңілдікті жағдайлар беру;

4) дебиторлық берешекті бастапқы тану сәтінен бастап дебиторлар тобы бойынша болашақ ақша ағынының айтарлықтай төмендеуі туралы объективті деректер, тіпті егер бұл азайтуды топтағы белгілі бір дебитормен байланыстыру мүмкін болмаса да.

Тараптар келіскен дайын өнімді (тауарларды, жұмыстар мен көрсетілетін қызметтерді) беру немесе есеп айырысуды жүзеге асыру мерзімдері мерзімі өткен болып есептелмейді.

Үмітсіз және күмәнді берешекті есептен шығару

Қолданыстағы заңнамада белгіленген талап қою мерзімі өткен не соттың талап қоюды қанағаттандырудан бас тартуы салдарынан немесе борышкердің төлем қабілетсіздігі салдарынан оны алу мүмкін емес деп танылған борыш үмітсіз және күмәнді борыш деп танылады. Үмітсіз және күмәнді борышты есептен шығару Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес жүзеге асырылады.

Үмітсіз және күмәнді берешек бұрын құрылған резерв сомасының есебінен есептен шығарылуға жатады. Егер құрылған резервтің сомасы борышты есептен шығару сомасынан аз болса, онда борыштың бұрын құрылған резервтен асып кету сомасы жиынтық кіріс туралы есептің шығыстарына тікелей есептен шығарылады.

Ағымдағы кезеңде үмітсіз және күмәнді борыштарды жабуға толық пайдаланылмаған резерв сомалары келесі кезеңге ауыстырылады. Жаңадан құрылатын резерв алдыңғы кезеңнен көшірілген қалдықты ескереді, ал айырма есепті кезеңнің шығыстарын есептеу ретінде көрсетіледі. Егер жаңадан құрылатын резерв алдыңғы кезеңнен көшірілген резерв сомасынан аз болса, айырма ағымдағы кезеңнің өзге шығыстарының құрамында қалпына келтірілуге жатады.

Үмітсіз және күмәнді деп танылған дебиторлық берешекті есептен шығару заңды тұлға басшысының бұйрығы немесе (және) жазбаша негіздемесі (акт) болған кезде 1290 «Күмәнді талаптар бойынша резервтер» шотынан бұрын құрылған құнсыздануға арналған резерв сомасының есебінен жүргізіледі.

Резерв жеткіліксіз болған жағдайда есептен шығару тікелей пайда мен шығынды есепке алу шоттарына жүргізіледі.

Күмәнді талаптар бойынша резерв есепті кезеңнің соңында берешекті өтеу мерзімдері бойынша жүргізілген дебиторлық берешекті түгендеу нәтижелері негізінде

құрылады. Түгендеу комиссиясы сатып алушылармен және басқа дебиторлармен есеп айырысуларды құжаттық тексеру жолымен талап қою мерзімі өткен дебиторлық берешек сомасын қоса алғанда, дебиторлық берешек сомаларының дұрыстығы мен негізділігін тексереді. Дебиторлық берешекке түгендеу жүргізу кезінде оның пайда болу себептері немесе кінәлілері, оны алудың нақтылығы және оны өтеу үшін қабылданған шаралар белгіленеді, салыстыру актілері немесе дебиторлармен жұмысты растайтын басқа да құжаттар тексеріледі.

Түгендеу актісінде түгендеуге ұшыраған шоттардың атаулары тізбеленген және талап қою мерзімі өткен расталмаған, күмәнді дебиторлық берешек пен үмітсіз борыштардың сомалары көрсетілген жөн.

Есептеулерді түгендеу актісіне анықтама қоса беріледі, онда дебиторлардың атаулары, мекенжайлары, берешек сомасы, ол не үшін пайда болғаны, қай уақыттан бастап және қандай құжаттар негізінде болғаны келтіріледі. Ведомосте көрсетілген мерзімі өтпеген дебиторлық берешек және есеп айырысу тәртібін бұзу туралы деректер:

Шоттар	Дебитор	Берешек туын даған күн	Сомасы	Есепті күнгі жағдай бойынша мерзімі өткен күндер/айлар саны	Негізгі борыш масынан резерв мөлшері (% - бен)	Сомасы нақты құрылған резерв	Берешектің пайда болу себебі	Берешекті өндіріп алудың нақтылығы туралы заңгердің қорытындысы

Күмәнді талаптар бойынша Резерв есепті жылдың соңында төлем мерзімдері бойынша шоттарды есепке алу әдісі бойынша жүргізілген дебиторлық берешекті түгендеу нәтижелері негізінде құрылады және 1290 «Күмәнді талаптар бойынша резерв» шотында есепке алынады.

Есепті кезеңде үмітсіз борыштар бойынша шығындарды жабуға толық пайдаланылмаған күмәнді борыштар бойынша резерв сомасы келесі есепті кезеңге ауыстырылуы мүмкін. Бұл ретте жаңадан құрылатын резерв сомасы алдыңғы есепті кезеңдегі резерв қалдығының сомасына түзетілуі тиіс.

Егер бұрын есептен шығарылған дебиторлық берешек кейінгі есепті кезеңдерде төленген болса, онда ол осындай төлем жүргізілген кезеңдегі кіріс ретінде танылады.

Тануды тоқтату

Қоғам осы актив бойынша ақша қаражатын алуға арналған шарттың қолданылуы тоқтатылған кезде немесе заңды тұлға дебиторлық берешек құқығын үшінші тұлғаға берген кезде дебиторлық берешекті тануды тоқтатады, яғни ақша қаражатын алуға шарттық құқықтарды немесе дебиторлық берешекке байланысты шарттық құқықтар бойынша тәуекелдер мен пайданы береді.

Егер шарттық құқықтар бойынша тәуекелдер де, пайда да, ақша қаражатын алуға шарттық құқықтар да берілмесе, заңды тұлға дебиторлық берешекті бақылаудың болуын анықтайды.

Егер заңды тұлға дебиторлық берешекті осы активті басқаруға тартылған мөлшерде бақылауды жалғастырса, дебиторлық берешекті тану жалғасады.

Дебиторлық берешекке бақылау жоғалған жағдайда, оны есепте тану бір мезгілде дебиторлық берешекке құқықтарды беру нәтижесінде туындаған тиісті активтерді немесе міндеттемелерді көрсете отырып тоқтатылады.

Кредиторлық берешек

Анықтамасы

Кредиторлық берешек ағымдағы және күрделі сипаттағы операциялар бойынша заңды тұлғаның контрагенттер алдындағы берешегін білдіреді.

Жіктелуі

Қаржылық есептілікті қалыптастыру мақсаттары үшін заңды тұлға кредиторлық берешектің мынадай түрлерін бөледі:

1) Негізгі және өзге де қызмет барысында алынған активтер мен көрсетілетін қызметтер бойынша берешекті тану нәтижесінде туындайтын кредиторлық берешек.

2) салықтар мен алымдар бойынша есептеулерге байланысты туындайтын кредиторлық берешек, яғни салықтық міндеттемелер бойынша төлеуге берілетін соманы қамтиды.

3) есептелген шығыстар бойынша туындайтын кредиторлық берешек.

4) өзге кредиторлық берешек: еңбекке ақы төлеу бойынша есептелген шығыстар және тиісті салықтар; есептелген пайыздар; өзге кредиторлық берешек.

5) а) мемлекеттік гранттар бойынша; б) болашақта жұмыстар мен көрсетілетін қызметтерді ұсыну есебіне алынған аванстар.

Тану

Кредиторлық берешек бастапқыда әділ құн бойынша танылады, яғни алынған активтердің немесе қызметтердің құны бойынша бағаланады.

Қаржылық есептілікте ашу

Дебиторлық берешекке қатысты мынадай ақпарат ашылады:

- ұзақ мерзімді дебиторлық берешектің шифрын ашу;
- валюталар мен өтеу мерзімдері бойынша ұзақ мерзімді дебиторлық берешекті талдау;
- келесі топтар бойынша ағымдағы дебиторлық берешек сомасын таратып жазу:
- негізгі қызмет бойынша дебиторлық берешек;
- өтеуге ҚҚС және басқа да салықтар;
- депозиттер;
- берілген аванстар;
- басқа дебиторлық берешек;
- негізгі қызмет бойынша дебиторлық берешекті және валюталар бөлінісінде берілген аванстарды талдау;
- ұзақ мерзімді дебиторлық берешек бойынша амортизацияланған дисконттан алынбаған сома;
- кезең ішінде шығыстар ретінде танылған ағымдағы және ұзақ мерзімді дебиторлық берешектің құнсыздану сомалары;
- міндеттемелерді қамтамасыз ету ретінде кепілге салынған дебиторлық берешек сомасы.

Кредиторлық берешекке қатысты мынадай ақпарат ашылады:

Келесі топтар бойынша кредиторлық берешек сомасын таратып жазу:

- негізгі қызмет бойынша кредиторлық берешек;
- алынған аванстар;
- есептелген шығыстар;
- басқа кредиторлық берешек;
- валюталар бөлінісінде негізгі қызмет бойынша кредиторлық берешекті талдау;
- өтеу мерзімі бойынша ұзақ мерзімді кредиторлық берешекті талдау.

Қаржылық жағдай туралы есепте күмәнді және үмітсіз борыштар бойынша құрылған резервтің сомасы жеке көрсетілмейді. Бұл сомаға резерв құрылған дебиторлық берешек туралы ақпаратты қамтитын қаржылық жағдай туралы тиісті баптар азайтылады.

Өзара есепке алуды жүзеге асырған жағдайда (дебиторлық және кредиторлық берешектер / қаржы құралдары) мынадай ақпарат ашылады:

- Қаржы активтері (дебиторлық берешек) және қаржы міндеттемелері (кредиторлық берешек) ретінде танылған жалпы сомалар;
- сомалары олар взаимозачитаны;
- қаржылық жағдай туралы есепте берілген таза сомалар;
- өзара есеп айырысу туралы келісімнің немесе ұқсас шарттың нысаны болып табылатын және әлі өзара есеп айырысу жүргізілмеген сомалар.

Осы ашып көрсету, егер басқа формат неғұрлым сәйкес келмесе, қаржылық активтер мен қаржылық міндеттемелер үшін бөлек кестелік форматта ұсынылуы тиіс.

Сондай-ақ ескертпелерде өзара есепке алу туралы келісімге немесе осындай құқықтардың табиғатын қоса алғанда, ұқсас шарттарға сәйкес өзара есепке алуға құқықтардың сипаттамасы ашылуға тиіс.

«Қысқа мерзімді дебиторлық берешек» 1200 кіші бөлімі бойынша үлгілік операциялар шоттарының корреспонденциясы

N р/б	Операцияның мазмұны	Шоттар корреспонденциясы	
		Дебет	Кредит
1	Сатып алушылар мен тапсырыс берушілерге, еншілес, қауымдасқан және бірлескен ұйымдарға, филиалдар мен құрылымдық бөлімшелерге өнімді өткізу және қызметтер көрсету:		
	- шарттық құнына	1210, 1220, 1230, 1240	6010
	- ҚҚС сомасына	1210, 1220, 1230, 1240	3130
2	Валюта айырбастаудың нарықтық бағамының өзгеруі нәтижесінде сатып алушылар мен тапсырыс берушілердің, еншілес, қауымдасқан және бірлескен ұйымдардың, филиалдар мен құрылымдық бөлімшелердің шетел валютасындағы қысқа мерзімді дебиторлық берешегін ұлғайту	1210, 1220, 1230, 1240	6250
3	Еншілес, қауымдасқан және бірлескен ұйымдар, филиалдар және құрылымдық бөлімшелер үшін ақы төлеу	1220,1230, 1240	1010, 1030 1050,1060
4	Сатып алушылар мен тапсырыс берушілердің, еншілес, қауымдасқан және бірлескен ұйымдардың, филиалдар мен құрылымдық бөлімшелердің ұзақ мерзімді дебиторлық берешегінің ағымдағы бөлігін көрсету	1210, 1220, 1230, 1240	2110,2120, 2130, 2140
5	Өткізілген өнім және көрсетілген қызметтер үшін, сондай-ақ өткізілген материалдық емес активтер, негізгі құралдар, жылжымайтын мүлікке инвестициялар, қаржылық инвестициялар және басқа да активтер үшін	1010, 1030	1210

	сатып алушылар мен тапсырыс берушілерден төлемдердің түсуі		
6	Еншілес, қауымдасқан және бірлескен ұйымдардан, филиалдардан және құрылымдық бөлімшелерден түсетін төлемдер	1010, 1030	1220, 1230, 1240
7	Берешекті сатып алушылар мен тапсырыс берушілер, еншілес, қауымдасқан және бірлескен ұйымдар, филиалдар мен бөлімшелер аударған, бірақ ақша айдың соңына қарай ағымдағы шотқа түспеген (Жолдағы ақша қаражаты)	1020	1210, 1220, 1230, 1240
8	Салыстырып тексеру актісі болған кезде сатып алушылар мен тапсырыс берушілердің, еншілес, қауымдасқан және бірлескен ұйымдардың, филиалдар мен құрылымдық бөлімшелердің сатып алынған активтер мен тұтынылған қызметтер үшін қысқа мерзімді кредиторлық берешегі шегінде және олардың есебінен қысқа мерзімді дебиторлық берешегі есепке алынды	3310, 3320, 3330, 3340	1210, 1220, 1230, 1240
9	Сатып алушылар мен тапсырыс берушілерден, еншілес, қауымдасқан және бірлескен ұйымдардан, филиалдардан және құрылымдық бөлімшелерден оларға берілген ТМҚ және қызметтер үшін берешектер есебінен бұрын алынған қысқа мерзімді аванс	3510	1210, 1220, 1230, 1240
10	Сатып алушылар мен тапсырыс берушілердің, еншілес, қауымдасқан және бірлескен ұйымдардың, филиалдар мен құрылымдық бөлімшелердің қайтарылған өнім бойынша дебиторлық берешегін жою:		
	- шарттық құнына	6020	1210, 1220, 1230, 1240
	- ҚҚС сомасына	3130	1210, 1220, 1230, 1240
	- ұсынылған жеңілдіктер сомасына	1210, 1220, 1230, 1240	6030
11	Сатып алушылар мен тапсырыс берушілерге, еншілес, қауымдасқан және бірлескен ұйымдарға, филиалдар мен құрылымдық бөлімшелерге баға мен сатудан жеңілдіктер беру:		
	- шарттық құнына	6030	1210, 1220, 1230, 1240
	- ҚҚС сомасына	3130	1210, 1220, 1230, 1241
12	Валюта айырбастаудың нарықтық бағамының өзгеруі нәтижесінде сатып алушылар мен тапсырыс берушілердің, еншілес, қауымдасқан және бірлескен ұйымдардың, филиалдар мен құрылымдық	7430	1210, 1220, 1230, 1241

	бөлімшелердің шетел валютасындағы қысқа мерзімді дебиторлық берешегін азайту		
13	Активтерді сатып алуға, қызметтерге, қызметтік іссапарларға және т. б. ақы төлеу үшін ақша беру	1250	1010, 1030 1060
14	Қызметкерлерге қысқа мерзімді қарыздар беру	1250	1010,1031
15	Қызметкерлердің ұзақ мерзімді дебиторлық берешегінің ағымдағы бөлігін бөлу	1250	2150
16	Кінәлі деп танылған немесе сот өндіріп алуға алып келген залал (жетіспеушілік, ұрлау, бүлдіру және т. б.)	1250	1010,1310, 1320, 1330, 1350,2410 2510, 2520 и др.
17	Есеп беретін тұлғалардың берешекті өтеуі	1120 - 1150,	1250
		1310, 1330,	
		1350, 2410,	
		2510, 2520,	
		2730 және басқалары	
18	Есеп беретін тұлғалар жұмсамаған сомаларды; кінәлі тұлғалардан келтірілген залал бойынша өндіріп алынған сомаларды, сондай - ақ қарыз алушы қызметкерден түскен төлемдер сомаларын қайтару	1010,3350	1250
19	Операциялық жалдау бойынша түсуге жататын жалдау ақысы	1260	6260
20	Операциялық жалдау бойынша түсуге жататын айыппұлдар, өсімпұлдар, тұрақсыздық айыптары	1260	6280
21	Активті қаржылық жалдау бойынша ұзақ мерзімді дебиторлық берешектің ағымдағы бөлігін бөлу	1260	2160
22	Жалдау бойынша қысқа мерзімді берешекті өтеу	1010,1030, 1020,1050	1260
23	Өтеуге дейін ұсталатын, саудаға арналған, сату үшін қолда бар инвестициялар бойынша алуға қысқа мерзімді сыйақылар есептеу	1270	6110,612
24	Депозиттер, берілген қарыздар, алынған вексельдер, сенімгерлік басқару бойынша сыйақылар есептеу	1270	6110
25	Қаржылық жалдау бойынша сыйақыларды есептеу	1270	6130
26	Есептелген сыйақылар бойынша берешекті өтеу	1010, 1030	1270
27	Сатып алушылар мен тапсырыс берушілерге, еншілес, қауымдасқан және бірлескен ұйымдарға, филиалдар мен құрылымдық бөлімшелерге өткізілген өнімге және көрсетілген қызметтерге, сондай-ақ өткізілген	1280	1210, 1221 1230, 1240

	материалдық емес активтер, Негізгі құралдар, қаржы инвестициялары және өзге де активтер үшін вексельдер алу		
28	Сатып алушылардың вексельдер бойынша берешегін өтеу	1010, 1030	1280
29	Қызметі тоқтатылған немесе жойылған құрылымдық бөлімшені сату нәтижесінде дебиторлық берешектің пайда болуы	1210	6310
30	Ақаулы материалдарды, тауарларды қайтару бойынша дебиторлық берешектің туындауы	1280	1310, 1330, 1350
31	Банктердегі шоттардан қате есептен шығарылған сома	1280	1030, 1060
32	Тауар - материалдық қорлардың анықталған сәйкессіздіктері, жетіспеушілігі, нормативтен тыс ысыраптары үшін өнім берушілер мен мердігерлерге, көлік және өзге де ұйымдарға қойылған талаптар сомасы	1280	1310, 1330, 1350
33	Төтенше жағдайлардан шығындарды өтеу бойынша дебиторлық берешектің туындауы (сақтандыру шарты бойынша)	1280	7470
34	Басқа да дебиторлық берешекті өтеу есебіне төлемдердің түсуі	1010, 1020, 1030	1280
35	Күмәнді талаптар бойынша резерв құру	7440	1290
36	Сатып алушылар мен тапсырыс берушілердің, еншілес, қауымдасқан және бірлескен ұйымдардың, филиалдар мен құрылымдық бөлімшелердің үмітсіз борыштарын күмәнді талаптар бойынша резерв есебінен есептен шығару	1290	1210, 1220, 1230, 1240
37	Есептен шығару жүргізілген кезеңде есептен шығарылған дебиторлық берешекті өтеу:		
	а) сатып алушылар мен тапсырыс берушілердің, еншілес, қауымдасқан және бірлескен ұйымдардың, филиалдар мен құрылымдық бөлімшелердің күмәнді талаптар бойынша резервтің есебінен есептен шығарылған дебиторлық берешегін қалпына келтіру	1210, 1220, 1230, 1240	1290
	б) берешекті өтеу	1010, 1030	1210, 1220, 1230, 1240
38	Күмәнді талаптар бойынша қалыптастырылған резервтің мөлшерін оның азаюы нәтижесінде түзету (күмәнді талаптар бойынша резерв қалыптастырылған есепті кезеңде)	1290	7440

1610 «Берілген қысқа мерзімді аванстар» шоты бойынша үлгілік операциялар шоттарының корреспонденциясы

N р/н	Операцияның мазмұны	Шоттар корреспонденциясы	
		Дебет	Кредит
1	Тауар-материалдық қорларды жеткізуге, жұмыстарды орындауға және қызметтерді көрсетуге аванс беру және т. б	1610	1010, 1030, 1060
2	Валюта айырбастаудың нарықтық бағамының өзгеруі нәтижесінде шетел валютасында берілген аванстар бойынша дебиторлық берешектің ұлғаюы	1610	6250
3	Бұрын берілген аванстың пайдаланылмаған сомасын қайтару	1010, 1020, 1030	1610
4	Өнім берушілерге, еншілес, қауымдасқан және бірлескен ұйымдарға берешекті өтеуге бұрын берілген аванстарды есепке алу	3310 - 3330	1610
5	Валюта айырбастаудың нарықтық бағамының өзгеруі нәтижесінде шетел валютасында берілген аванстар бойынша дебиторлық берешектің азаюы	7430	1610

Қаржылық активтер және міндеттемелер бөлімі бойынша үлгілік операциялар шоттарының корреспонденциясы.

Сатып алу құны бойынша қаржы активтерін сатып алу, шығыстарды қаржы активтерінің құнына енгізу	1120, 1130, 1140, 1150, 2020, 2030, 2040	3310, 3390, 4110, 4170
Қайта бағалау нәтижесінде қаржы активтерінің баланстық құнының ұлғаюы	2020, 2030, 2040	5320
Ұзақ мерзімді қаржы активтерінің құны ұлғайған кезде олардың құнын төмендетудің бұрын есептен шығарылған сомасын қалпына келтіру	2020, 2030, 2040	6150
Қаржы активтерінің ағымдағы құнының өзгеруінен түсетін кіріс	1120, 1130, 1140, 1150	6150
Егер сатып алу құны номиналдыдан төмен болса, облигацияның сатып алу және номиналды құны арасындағы айырманы қосымша есептеу	1120, 1130, 1140, 1150	6110
Бұрын жүргізілген қайта бағалау сомасы шегінде қайта бағалау нәтижесінде қаржы активтерінің баланстық құнының азаюы	5320	2020, 2030, 2040
Бұрын жүргізілген қайта бағалау сомасынан артық қайта бағалау нәтижесінде қаржы активтерінің баланстық құнының азаюы	7470	2020, 2030, 2040
Шығарылған кезде қаржы активтерінің баланстық құнын есептен шығару	7410	1120, 1130, 1140, 1150, 2020, 2030, 2040

Қаржы активтері істен шыққан кезде қайта бағалау сомасын есептен шығару	5320	5410
Егер сатып алу құны номиналдыдан жоғары болса, облигациялардың сатып алу және номинал құны арасындағы айырманы есептен шығару	7470	1120, 1130, 1140, 1150, 2020, 2030, 2040
Қаржы активтерінің ағымдағы құнының өзгеруінен болған шығыстар	7330	1120, 1130, 1140, 1150
Әділ нарықтық құны бойынша сауда-саттыққа сату үшін қолда бар қысқа мерзімді қаржы активтері ауыстырылды (қайта жіктелді)	1120	1140
Саудаға арналған қаржы активтері әділ нарықтық құны бойынша сату үшін қолда бар қаржы активтеріне ауыстырылды (қайта жіктелді)	1140	1120
Сату үшін қолда бар ұзақ мерзімді қаржы активтері өтелгенге дейін ұсталатын ұзақ мерзімді қаржы активтеріне ауыстырылды	2020	2030
Өтеуге дейін ұсталатын ұзақ мерзімді қаржы активтері сату үшін қолда бар ұзақ мерзімді қаржы активтеріне ауыстырылды	2030	2020
Саудаға арналған қысқа мерзімді қаржы активтері өтеуге дейін ұсталатын ұзақ мерзімді активтерге ауыстырылды	2020	1120
Облигацияларды орналастырудан ақша алу	1040	3020, 4020
Сатып алынған қаржылық міндеттемелер бойынша кредиторлық берешектің туындауы	1040	3390, 4170
Облигацияларды орналастыру құнының номиналдық құннан асып кетуін көрсету	3020, 4020	6280
Облигациялардың номиналдық құнының орналастыру құнынан асып кетуін көрсету	7470	3020, 4020
Облигацияларды өтеу	3020, 4020	1040
Акцияларға облигацияларды айырбастау	3020, 4020	5020
Қаржылық міндеттемелерді өтеу	3390, 4170	1040
Қаржылық міндеттемелердің ағымдағы құнының өзгеруінен болған шығыстар	7330	3020, 4020, 3390, 4170
Қаржылық міндеттемелердің ағымдағы құнының өзгеруінен түсетін кіріс	3020, 4020, 3390, 4170	6150

3.7. Ақшалай қаражат

Анықтамасы

Заңды тұлғаның ақшалай қаражаты болып табылады:

- 1) кассадағы ақшалай қаражаты;
- 2) банктердегі ағымдағы шоттардағы ақша;

3) қысқа мерзімді жоғары өтімді салымдар түріндегі ақшалай баламалар, олар: ақша қаражатының белгілі сомасына оңай айырбасталуы мүмкін және іс жүзінде құнының өзгеру тәуекеліне ұшырамайды.

Ақша қаражатының баламалары мынадай критерийлерге сәйкес келуі тиіс қысқа мерзімді жоғары өтімді инвестициялар болып табылады:

Алдын ала белгілі ақша сомасына оңай айырбасталады;

Олардың нарықтық құны пайыздық мөлшерлеменің ауытқуларына сезімтал болмауы үшін қысқа өтеу мерзімі болуы керек (мысалы, бастапқы өтеу мерзімі үш айдан аспайтын борыштық бағалы қағаздар).

Жоғарыда аталған шарттарға сәйкес келетін ақшалай баламаларға өтеу мерзімі үш айға дейінгі депозиттер жатады.

Қоғам уақытша бос ақша қаражатын Қазақстан Республикасының қолданыстағы нормативтік актілеріне және заңнамасына сәйкес банктегі депозиттік шотқа орналастыруды жүзеге асырады. Депозиттік шот жабылғаннан кейін ақшалай қаражат, сыйақыны қоса алғанда, заңды тұлғаның есеп айырысу шотына аударылады.

Депозиттік шоттарда үш айдан астам мерзімге орналастырылған ақша қаражаты қаржылық актив болып табылады және қысқа мерзімді (орналастыру күнінен бастап 12 айға дейін) және ұзақ мерзімді (орналастыру күнінен бастап 12 айдан астам) болып бөлінеді.

Олар активті сатып алуға шектеу мерзіміне байланысты қысқа мерзімді немесе ұзақ мерзімді активтер ретінде (мысалы, міндеттеме нысанындағы ақша қаражаты) немесе кредиттер бойынша кейінгі төлемдерді қамтамасыз ету ретінде, соттың, салық органдарының шешімі бойынша тыйым салынған немесе бұғатталған ақша қаражаты) көрсетіледі және осы сомалар бойынша қаржылық есептілікке ескертпелерде жеке ашып көрсету ұсынылады.

Есепке алу принциптері

Жіктелуі

Ақша қаражаты мен ақша қаражатының баламалары былайша жіктелген:

№	ШОТТЫҢ НӨМІРІ ЖӘНЕ АТАУЫ	ШОТТЫҢ МАҚСАТЫ
	1010 «Кассадағы ақша қаражаты»	заңды тұлғаның кассасында ақша қаражатының болуы және қозғалысы туралы ақпаратты қорыту.
	1020 «Жолдағы ақша қаражаты»	Жолдағы ақша қаражатының (аударымдарының) қозғалысы туралы ақпаратты қорыту.
	1030 «Ағымдағы шоттардағы банк шоттарындағы ақша қаражаты»	заңды тұлғаның есеп айырысу шоттарында теңгедегі ақша қаражатының болуы және қозғалысы туралы ақпаратты қорыту.
	1040 «Валюталық шоттар»	заңды тұлғаның валюталық шоттарындағы шетел валютасындағы ақша қаражатының болуы және қозғалысы туралы ақпаратты қорыту.
	1050 «Жинақ шоттарындағы ақша	қосымша табыс алу мақсатында депозиттік шоттардағы ақша қаражатының болуы және қозғалысы туралы ақпаратты

№	ШОТТЫҢ НӨМІРІ ЖӘНЕ АТАУЫ	ШОТТЫҢ МАҚСАТЫ
	қаражаты»	қорыту
	1060 «Басқа да ақша қаражаты»	«Банктік овердрафт» - төлем тапсырмалары мен өзге де төлем құжаттарын төлеу үшін қажетті сомада оның есеп айырысу шоттарында ақша қаражаты болмаған немесе жеткіліксіз болған кезде заңды тұлғаның Банкі беретін қарыз

Ағымдағы банктік шоттардағы ақша қаражаты

Банкте операцияларды жасау және ресімдеу тәртібі екінші деңгейдегі банктердің ішкі нормативтік құжаттарымен реттеледі. Ағымдағы шоттар бойынша операциялар банктік үзінді көшірмелер түпнұсқаларының не электрондық мөрі бар Онлайн-Банк арқылы алынған банктік үзінді көшірмелердің негізінде бухгалтерлік есепте көрсетіледі (факсимильді нұсқа).

Ағымдағы шоттардағы есеп айырысулар валютаның әрбір түрі бойынша жеке жүзеге асырылады. Шетел валютасындағы шоттар бойынша қалдықтар қаржылық есептілік жасалған күнгі ағымдағы валюта бағамы бойынша қайта бағаланады.

Қаржылық есептілікті жасау күніне шетел валютасындағы шоттар бойынша ақша қаражатының қалдықтарын қайта бағалау кезінде туындайтын бағамдық айырма оның пайда болу кезеңіндегі кірістер немесе шығыстар ретінде танылуға және пайда мен шығындар туралы есепте көрсетілуге тиіс.

Банк бойынша операциялар 1020 «Жолдағы ақша қаражаты», 1030 «Банк шоттарындағы ағымдағы шоттардағы ақша қаражаты», 1040 «Валюталық шоттар», 1050 «Жинақ шоттарындағы ақша қаражаты» шоттарында жүргізіледі. Есеп айырысу шоты бойынша операцияларды ресімдеу үшін мынадай құжаттар қызмет етеді:

- чек;
- қолма-қол ақша жарнасына хабарландыру;
- төлем тапсырмасы.

Кассалық және банктік құжаттарда түзетулерге жол берілмейді. Банктің үзінділері оларға қоса берілетін құжаттар бойынша қалыптастырылады және тексеріледі.

Заңды тұлғаның жұмыскерлерімен еңбекақы төлеу және шаруашылық мұқтаждықтарына есеп беруге қаражат беру бойынша есеп айырысу үшін банкпен карточкалық шоттар ашу туралы шарт жасасу арқылы жүргізілуі мүмкін.

Карточкалық шоттарға ақша қаражатын есептеу бойынша банкке комиссиялық сыйақы заңды тұлғаның есебінен жүзеге асырылады.

Есеп айырысу (валюталық) шоттары бойынша салыстыру процесі мыналарды көздейді:

1. Есеп айырысу шотынан алынған және есепте көрсетілмеген барлық ақша қаражатын қайта қарау. Бұл банктік төлемдер және банктік операциялар үшін комиссиялар болуы мүмкін.
2. Оларды есепте көрсету.
3. Банктің үзінді көшірмелері бойынша есеп айырысу (валюталық) шотындағы қалдықтарды және бухгалтерлік есеп деректері бойынша қалдықтарды салыстыру.
4. Жеткізілмеген аударымдар немесе чектер бойынша операциялар үшін уақыт белдеулеріндегі айырманы есепке алу қажет және мұндай операцияларды көрсету 1020 «Жолдағы ақша» шотында жүргізіледі.

5. Ақша қаражатының қозғалысы мен қалдықтары бойынша салыстырып тексеру актісінде салыстырып тексеру күнінің және тараптардың: банктің және заңды тұлғаның қолының болуы міндетті.

Заңды тұлғаның қаржылық есептілігінде пайдалану үшін қолжетімсіз ақша қаражатының елеулі қалдықтарының сомасын ашады, соның ішінде:

Жолдағы ақша қаражаты;

Жолдағы ақша қаражаты ағымдағы шотқа аударылған, бірақ есепті күні алынбаған ақша қаражатын қамтиды. Бұдан басқа, жолдағы ақша қаражаты ақша қаражатын бір валютадан екінші валютаға айырбастауды да қамтиды, ол операция жасалған күнгі нарықтық бағам бойынша есепте көрсетілуге тиіс.

Кассадағы ақша қаражаты

Заңды тұлғада кассалық операцияларды жүргізу Қазақстан Республикасының нормативтік құқықтық актілерінің бекітілген және белгіленген талаптарына сәйкес жүзеге асырылады. Кассалық операциялар 1010 «Кассадағы теңгедегі ақша қаражаты», 1020 «Жолдағы ақша қаражаты» шотында көрсетіледі.

Кассирдің есебі мен касса кітабы 1 С «Бухгалтерия» бағдарламасын пайдалана отырып жасалады. Касса кітабы тігілген, нөмірленген және мөрмен бекітілген болуға тиіс. Касса кітабында өшіруге және тазалауға жол берілмейді. Бухгалтер-кассир өзі қабылдаған барлық құндылықтардың сақталуына толық материалдық жауаптылықта болады.

Қолма-қол ақшаны беру кассалық шығыс ордерлері және нысаналы мақсаты бойынша төлем ведомостары бойынша жүргізіледі, оларға қаржы құжаттарына қол қою құқығына уәкілетті тұлғалар қол қояды. Ақшаны алғаны туралы қолхатқа алынған соманы жазбаша және цифрмен көрсете отырып, шарикті қаламмен өз қолымен ресімдеген кезде ғана жол беріледі. Егер беру сенімхат бойынша жүзеге асырылса, онда кассир төлем ведомосына «сенімхат бойынша» деген жазу жазады.

Есеп беруге қолма-қол ақша беру;

- қызметтік іссапарға байланысты шығыстарға, іссапарға жіберілген адамға осы мақсаттарға тиесілі сомалар шегінде;

- операциялық, шаруашылық және өкілдік шығыстарға – қызметкердің қызметтік жазбасында көрсетілген шекте және мерзімге заңды тұлға басшысының қызметтік жазбасы немесе өкімі негізінде.

Бұл ретте жазба жасалады:

1250 «Қызметкерлердің қысқа мерзімді дебиторлық берешегі» дебеті	Кредит 1010 «Кассадағы ақша қаражаты»
--	---------------------------------------

Пайдаланылмаған есеп берілетін сомалар олар бөлінген мерзім аяқталғаннан кейін 5 күннен кешіктірілмей кассаға тапсырылуы тиіс.

Есеп беруге ақша беру бұрын есеп беруге берілген сомалар бойынша толық есеп берілген жағдайда жүргізіледі.

Қолма-қол ақшаны қабылдау және беру және кассалық құжаттарды ресімдеу тәртібі

Субъектінің кассасына қолма-қол ақшаны қабылдау нысанын уәкілетті мемлекеттік орган бекіткен, бас бухгалтер немесе оған заңды тұлғаның басшысы уәкілеттік берген тұлға қол қойған кассалық кіріс ордері бойынша жүргізіледі.

Қолма-қол ақшаны қабылдау кезінде бас бухгалтердің немесе оған заңды тұлғаның басшылығы уәкілеттік берген тұлғаның және кассирдің қолы қойылған, мөрмен расталған түбіртек беріледі.

Кассадан қолма-қол ақша беру нысанын уәкілетті мемлекеттік орган бекіткен кассалық шығыс ордері бойынша жүргізіледі. Шығыс ордерге заңды тұлғаның басшысы,

бас бухгалтер немесе заңды тұлғаның басшысы уәкілеттік берген тұлға және кассир қол қояды.

Жеке тұлғаға шығыс ордері немесе төлем ведомосы бойынша ақша берген кезде кассир алушының жеке басын куәландыратын құжатты (азаматтың паспорты немесе жеке куәлігі) көрсетуді талап етеді, құжаттың атауын және нөмірін, оны кім және қашан бергенін жазып алады.

Ақша алушы шығыс ордеріне немесе ведомосқа өз қолымен сиямен (шарикті қаламмен) қол қояды.

Субъектінің тізімдік құрамында жоқ тұлғаларға қолма-қол ақша беру әрбір тұлғаға жеке жазып берілетін шығыс ордерлері бойынша немесе жасалған шарттар негізінде жеке ведомость бойынша жүргізіледі.

Кассир қолма-қол ақшаны шығыс ордерінде немесе төлем ведомосінде көрсетілген тұлғаға ғана береді. Егер ақша белгіленген тәртіппен ресімделген сенімхат бойынша берілсе, ордердің мәтінінде қолма-қол ақша қаражатын алуға сеніп тапсырылған адамның және нақты алушының тегі, аты, әкесінің аты және жеке басын куәландыратын құжаттың атауы, нөмірі, берілген күні мен орны көрсетіледі. Сенімхат кассирде қалады және шығыс ордеріне бекітіледі.

Еңбекке ақы төлеуді, еңбекке уақытша қабілетсіздігі бойынша жәрдемақылар, стипендиялар, сыйлықақылар төлеуді төлем ведомостары бойынша Кассир әрбір алушыға шығыс ордерін жасамай жүргізеді.

Берілген қолма-қол ақшаның жалпы сомасына бір шығыс ордері жасалады, оның күні мен нөмірі әрбір төлем ведомосына қойылады.

Төлем ведомосының титулдық (бас) парағында қолма-қол ақшаны беру мерзімі мен сомасы жазбаша көрсетіліп, заңды тұлға басшылығының және бас бухгалтердің қолдары қойылып, қолма-қол ақшаны беру туралы рұқсат жазбасы жасалады.

Жалақы төлеу жөніндегі сенім білдірілген тұлғаға (таратушыға) кассадан берілген ақша қаражаты мен олардың баламаларын есепке алу және қолма-қол ақша қалдығы мен төленген құжаттарды қайтару үшін нысаны белгіленген тәртіппен бекітілген кассир қабылдаған және берген ақша қаражаты мен олардың баламаларын есепке алу кітабы қолданылады.

Шығыс ордерлерінде оларды жасау үшін негіздеме көрсетіледі және оларға қоса берілетін құжаттар санамаланады. Шығыс ордерлері немесе төлем Ведомостары қолма-қол ақша алатын тұлғаларға берілмейді.

Кіріс және шығыс ордерлерін немесе төлем ведомостерін алған кезде кассир:

1) құжаттарда - бас бухгалтер қолының, ал шығыс ордерінде немесе төлем ведомосінде заңды тұлға басшылығының рұқсат беру қолының болуы және олардың төлнұсқалығы;

2) құжаттарды ресімдеудің дұрыстығы;

3) құжаттарда санамаланған қосымшалардың болуы негіз болып табылады.

Осы талаптардың ең болмағанда біреуі сақталмаған жағдайда кассир құжаттарды тиісінше ресімдеу үшін бухгалтерлік қызметке қайтарады.

Жалақы төлеуге арналған төлем ведомостарына ресімделген шығыс ордерлері ол берілгеннен кейін тіркеледі.

Кассалық кітапты жүргізу және ақшаны сақтау тәртібі

Қолма-қол ақшамен есеп айырысуды жүзеге асыру үшін субъектілер нысаны белгіленген тәртіппен бекітілген касса кітабын жүргізеді.

Касса кітабы нөмірленеді, тігіледі және мөрмен бекітіледі. Касса кітабындағы парақтардың саны бас бухгалтер басшылығының қолдарымен расталады.

Касса кітабындағы жазбалар екі данада жүргізіледі. Парақтардың екінші даналары кассирдің есебі ретінде қызмет етеді. Парақтардың бірінші даналары касса кітабында қалады. Парақтардың бірінші және екінші даналары бірдей нөмірлермен нөмірленеді.

Кассалық операцияларды жүргізудің автоматтандырылған тәсілі кезінде мынадай тәртіптің сақталуы қамтамасыз етіледі: қағаз тасығышта басып шығарылған кассалық кітап хронологиялық тәртіппен брошюраланады.

Касса кітабына жазбаларды кассир әрбір ордер немесе төлем ведомосы бойынша қолма-қол ақшаны алғаннан немесе бергеннен кейін бірден жүргізеді. Күн сайын, жұмыс күнінің соңында кассир бір күнгі операциялардың қорытындыларын есептейді, кассадағы қолма-қол ақшаның қалдығын шығарады және кассалық кітапқа қол қойғызып, кіріс және шығыс касса құжаттарын қоса бере отырып, кассирдің есебін (бір күнгі касса кітабындағы жазбалардың екінші жыртылмалы парағын) бухгалтерлік қызметке береді. Сонымен бір мезгілде кассир кассадағы қолма-қол ақшаның қалдығын ақшаның нақты болуымен салыстырады.

Шығыс ордерінде немесе төлем ведомосінде алушының қолынсыз кассадан қолма-қол ақша беру кассадағы қолма-қол ақша қалдығын ақтау үшін қабылданбайды. Бұл сома жетіспеушілік болып саналады және кассирден өндіріп алынады. Кіріс ордерлерімен ақталмаған қолма-қол ақша кассаның артығы болып есептеледі және заңды тұлғаның кірісіне есептеледі.

Касса кітабын дұрыс және уақтылы жүргізуді ұйымдастыру бас бухгалтерге жүктеледі.

Заңды тұлғаға тиесілі барлық қолма-қол ақша, қатаң есептілік бланкілері, бағалы қағаздар және басқа да құндылықтар сейфтерде немесе жанбайтын металл шкафтарда сақталады. Сейфтер мен металл шкафтардың кілттері кассирде сақталады.

Сейфтер мен металл шкафтарды ашпас бұрын кассир олардың бүтіндігін тексереді.

Зақымданулар анықталған жағдайда кассир бұл туралы заңды тұлғаның басшылығына баяндайды, ол оқиға туралы Ішкі істер органдарына хабарлайды және полиция қызметкерлері келгенге дейін кассаны күзету шараларын қолданады.

Бұл жағдайда заңды тұлғаның басшылығы, Бас бухгалтер, сондай-ақ кассир ішкі істер органдарының рұқсатын алғаннан кейін кассалық операциялар басталғанға дейін кассада сақталатын ақшаның және басқа да құндылықтардың бар-жоғына тексеру жүргізеді. Тексеру нәтижелері туралы екі данада акт жасалады, оған тексеруге қатысушы барлық адамдар қол қояды. Актінің бірінші данасы ішкі істер органдарына беріледі, екіншісі субъектіде қалады.

Заңды тұлғаның басшылығы белгілеген және жария етуге жатпайтын мерзімдерде барлық қолма-қол ақшаны толық парақтап қайта есептей отырып және кассадағы бағалы қағаздар мен басқа да құндылықтарды тексере отырып, кассаға түгендеу жүргізіледі. Кассаға түгендеу жүргізу үшін заңды тұлға басшылығының бұйрығымен құрамында кемінде үш адам бар комиссия тағайындалады, ол түгендеу нәтижелері бойынша нысаны белгіленген тәртіппен бекітілген түгендеу актісін екі данада жасайды.

Кассада кем шығу немесе артық шығу анықталған жағдайда түгендеу актісінде кем шығу немесе артық шығу сомасы және олардың туындау мән-жайлары көрсетіледі.

Шетел валютасындағы ақша қаражатының қозғалысы

Ағымдағы қызмет үшін пайдаланылуы мүмкін ақша қаражатының нақты сомасын көрсету үшін ақша қаражатының құнсыздануына резерв құру көзделеді.

Шетел валютасындағы операциялар нәтижесінде туындайтын ақша қаражатының қозғалысы шетел валютасындағы сомаға ақша қаражатының қозғалысы күніне функционалдық және шетел валюталары арасындағы айырбастау бағамын қолдану арқылы заңды тұлғаның функционалдық валютасында көрсетіледі.

Валюталардың айырбастау бағамдарының өзгеруі нәтижесінде туындайтын іске асырылмаған пайда мен шығындар ақша қаражатының қозғалысы болып табылмайды. Алайда шетел валютасында қолда бар немесе алуға күтілетін ақша қаражаты мен ақша қаражатының баламаларына валюталардың айырбастау бағамдарының өзгерістерінің әсері есепті кезеңнің басында және соңында ақша қаражаты мен ақша қаражатының баламаларын келісу үшін ақша қаражатының қозғалысы туралы есепте ұсынылады. Бұл сома операциялық, инвестициялық және қаржылық қызметтен ақша қаражатының қозғалысынан бөлек ұсынылады және кезең соңындағы валюталардың айырбас бағамдары бойынша есептілікте ақша қаражатының қозғалысы туралы деректер ұсынылған жағдайда туындауы мүмкін кез келген айырманы қамтиды.

Мойындау

Ақшалай қаражат номиналды құны бойынша есепке алынады.

Мойындауды тоқтату

Ақша қаражатын және олардың баламаларын мойындау оларды беру (аудару) кезінде, оларды пайдаланудан барлық елеулі тәуекелдер мен экономикалық пайдалар да берілген жағдайда немесе ақша қаражатын бақылауды жоғалтқан кезде тоқтатылады.

Ақша қаражатының қозғалысы туралы есепте ұсыну және ақпаратты ашу

Заңды тұлға ақша қаражатының қозғалысы туралы мәліметтерді тікелей әдіспен ұсынады:

Жалпы ақшалай түсімдер мен төлемдердің негізгі түрлері туралы ақпарат ашылатын тікелей әдіс. Тікелей әдіс жанама әдісті қолданған кезде қол жетімді емес болашақ ақша ағындарын бағалау үшін пайдалы ақпаратты ұсынады. Тікелей әдісті пайдалану кезінде жалпы ақшалай түсімдердің және жалпы ақшалай төлемдердің негізгі түрлері туралы ақпарат заңды тұлғаның есептік жазбаларынан қалыптастырылады.

Тікелей әдіске сәйкес ақшалай түсімдер мен төлемдердің негізгі баптары туралы ақпарат алынуы мүмкін:

1) заңды тұлғаның есептік жазбаларынан;

2) жиынтық кіріс туралы есепте кірістерді, шығыстарды және басқа да баптарды түзету арқылы мыналарға:

тауар-материалдық қорлар және операциялық дебиторлық және кредиторлық берешек бойынша кезең ішіндегі өзгерістер;

ақша қаражатының инвестициялық немесе қаржылық қозғалысын білдіретін басқа да ақшалай емес және басқа да баптар.

Операциялық қызметтен таза ақша қаражатын айқындау үшін алынған сомалар сыйақылар және корпоративтік табыс салығы бойынша төленген (алынған) сомалар шегеріледі (қосылады).

Ақша қаражаттарының қозғалысы туралы есептегі ақпарат мыналарды бағалауға мүмкіндік береді:

1) есепті кезең ішінде ұйымның ақша қаражатымен не болды;

2) заңды тұлға қандай қызмет түрлерінің немесе өзге де қаржыландыру көздерінің есебінен неғұрлым көп мөлшерде, ал қайсысының есебінен ақша қаражатының қозғалысын неғұрлым аз жинақтауға қабілетті болса, мыналар есебінен жүзеге асырылады;

3) заңды тұлға генерацияланған ақша қаражатын қандай мақсаттарға бағыттаса; осы қозғалыстардың көлемі өз қызметін кеңейту және оңтайландыру (оның пайдалылығын арттыру) мақсатында меншікті активтерге (жылжымайтын мүлікке, ғимараттар мен

жабдықтарға) инвестициялауды жүзеге асыру үшін жеткілікті ме немесе заңды тұлға өзінің жұмыс істеуін қолдауға бағыттаса ма;

4) амортизация, бартерлік операциялар, валюта айырбастау бағамдарының өзгеруі нәтижесінде туындаған іске асырылмаған пайда мен залалдар сияқты ақшалай емес операциялар (ақша қаражатын пайдалануды талап етпейтін операциялар) ұйымның кірістілік деңгейіне және т. б. әсер етеді.

Қызмет түрлері бойынша жіктеу пайдаланушыларға осы қызметтің заңды тұлғаның қаржылық жағдайына әсерін және оның ақшасы мен ақша баламаларының мөлшерін бағалауға мүмкіндік беретін ақпаратты ұсынады. Бұл ақпаратты осы іс-шаралар арасындағы байланысты бағалау үшін де пайдалануға болады.

Ақша қаражатының қозғалысы туралы есеп операциялық, инвестициялық және қаржылық қызметке бөлінген кезең ішіндегі ақша қаражатының қозғалысын көрсетеді:

Операциялық қызмет.

Операциялық қызметтің ағымы негізінен заңды тұлғаның негізгі, кіріс әкелетін қызметінен алынады және заңды тұлғаның ақша жасау қабілетінің негізгі көрсеткіші болып табылады:

- кредиттерді өтеу;
- операциялық мүмкіндіктерді сақтау және ұлғайту;
- дивидендтер төлеу;
- инвестицияларды жүзеге асыру.

Операциялық қызмет нәтижесінде пайда болатын ақша ағындарының мысалдары:

1) өнімді сатудан, жұмыстарды орындаудан және қызметтерді көрсетуден түсетін ақшалай түсімдер, сондай-ақ сатып алушылар мен тапсырыс берушілерден аванстар;

2) ұйымның активтерін операциялық жалға беруден түсетін ақшалай түсімдер, роялти, алымдар, комиссиялық сыйақылар және басқа да осындай кірістер.

3) тауарларды, жұмыстарды және көрсетілетін қызметтерді берушілерге ақшалай қаражат төлеу;

4) қызметкерлерге ақшалай қаражат төлемдері және ұйым өз қызметкерлерінің тапсырмалары бойынша жүргізетін төлемдер;

5) ақшалай төлемдер немесе табыс салығының ақшалай өтемақылары, егер оларды инвестициялық немесе қаржылық қызметтің нақты операцияларына жатқызу мүмкін болмаса ғана;

6) ақшалай төлемдер немесе басқа салық төлемдерінің ақшалай өтемақылары;

7) сақтандыру сыйлықақылары және талап қоюлар, жыл сайынғы жарналар және өзге де сақтандыру сыйлықақылары бойынша төлемдер ретінде сақтандыру ұйымының ақшалай түсімдері мен төлемдері;

8) мәмілелер жасасу үшін немесе сауда мақсатында ұсталатын келісімшарттар бойынша ақшалай түсімдер мен төлемдер.

Сондай-ақ, басқа тұлғаларға жалға беру үшін ұсталатын, кейіннен «Негізгі құралдар» 16 ХКЕС (IAS) сәйкес сату үшін ұсталатын активтерді өндіру немесе сатып алу үшін жүзеге асырылатын ақшалай төлемдер операциялық қызметтен ақша қаражатының қозғалысы ретінде жіктеледі.

Сол сияқты, осындай активтерді жалға беруден және кейіннен сатудан түскен ақша түсімдері де операциялық қызметтен түскен ақша қаражатының қозғалысы болып табылады.

Операциялық қызметтен түскен ақша қаражатының қозғалысы туралы есеп, онда операциялық қызмет нәтижесінде туындайтын ақша қаражатының ағындары туралы ақпарат көрсетіледі, тікелей әдіспен жасалады.

Тікелей әдістің мәні-заңды тұлғаның операциялық қызметіне байланысты ақшалай түсімдер мен төлемдердің негізгі түрлері дәйекті түрде ашылады.

Инвестициялық қызмет

Инвестициялық қызмет-ұзақ мерзімді активтерді және ақша қаражатының баламаларына жатпайтын басқа да инвестицияларды сатып алу және шығару.

Инвестициялық қызметтен түскен ақша қаражаттарының қозғалысы туралы ақпаратты жеке ашып көрсету белгілі бір мәнге ие, өйткені ол болашақ кірістер мен ақша ағындарын құруға арналған ресурстарды сатып алу үшін қандай шығындар жұмсалғанын көрсетеді. Қаржылық жағдай туралы есепте активті тануға әкеп соғатын шығыстар ғана инвестициялық қызмет ретінде жіктелуі мүмкін.

Инвестициялық қызметтен түскен ақша ағындарының мысалдары:

1) ақша қаражатының түсуі, оның ішінде:

негізгі құралдарды сату;

материалдық емес активтерді сату;

басқа да ұзақ мерзімді активтерді сату;

басқа кәсіпорындардың үлестік құралдарын сату;

басқа ұйымдардың борыштық құралдарын сату;

басқа да қаржы активтерін сату;

алынған дивидендтер;

алынған сыйақылар;

басқа да түсімдер.

2) ақша қаражатының шығуы, оның ішінде:

негізгі құралдарды сатып алу;

материалдық емес активтерді сатып алу;

басқа да ұзақ мерзімді активтерді сатып алу;

өзге қаржы активтерін сатып алу;

қарыздар беру;

басқа төлемдер.

Қоғам ақша ағындары нетто-әдіс бойынша өзара есепке алу негізінде ұсынылатын жағдайларды қоспағанда, инвестициялық қызметті жүзеге асыру нәтижесінде туындайтын ақша түсімдері мен ақшалай төлемдердің негізгі түрлерін бөлек (өзара есепке алмастан) ұсынуға тиіс. Ақшалай түсімдер мен ақшалай төлемдердің негізгі түрлерін бөлек ұсыну, егер бұл түсімдер мен шығулар бір операцияны жүзеге асырумен байланысты болса да, ұйымға келіп түсетін де, одан шығатын да ақша ағындарының бүкіл көлемі есептілікте ұсынылатындығын білдіреді (мысалы, бір есепті кезең шеңберінде сол бағалы қағаздарды сатып алу және сату).

Инвестициялық қызметтен түскен ақша түсімдері мен төлемдерінің мөлшерін анықтау үшін сіз бухгалтерлік есеп тіркелімдерінен немесе түсіндірме жазбадан және қаржылық есептерге ескертпелерден тікелей алынған осы операциялар туралы ақпаратты пайдалана аласыз.

Қаржылық қызмет

Қаржылық қызмет-заңды тұлғаның меншікті капиталы мен қарыздарының мөлшері мен құрамындағы өзгерістерге әкелетін қызмет.

Қаржылық қызметтен ақша қаражаттарының қозғалысы туралы ақпаратты бөлек ашудың маңызы зор, өйткені бұл ақпарат оны қаржыландыратындар тарапынан заңды тұлғаның болашақ ақша ағындарына қойылатын талаптарды болжау кезінде пайдалы.

Қаржылық қызметтен түскен ақша ағындарының мысалдары:

1) ақша қаражатының түсуі, оның ішінде;

акциялар мен басқа да қаржы құралдарының эмиссиясы

қарыздар алу
алынған сыйақылар
өзге де түсімдер

2) ақша қаражатының шығуы, оның ішінде:

қарыздарды өтеу;

қатысушының табысын төлеу (таза табысты бөлу нормативі);

қаржылық жалдау бойынша өтелмеген берешекті азайту үшін жалға алушының ақшалай төлемдері;

басқа да істен шығулар.

Қоғам қаржы қызметін жүзеге асыру нәтижесінде туындайтын ақшалай түсімдер мен төлемдердің негізгі түрлерін (ақша ағындары нетто-әдіс бойынша өзара есепке алу негізінде ұсынылатын жағдайларды қоспағанда) бөлек (өзара есепке алмастан) ұсынуға тиіс. Ақшалай түсімдер мен төлемдердің негізгі түрлерін бөлек ұсыну, егер бұл түсімдер мен шығулар бір операцияны жүзеге асырумен байланысты болса да (мысалы, бір есепті кезең шеңберінде қысқа мерзімді қарызды алу және өтеу), ұйымға келіп түсетін де, одан шығатын да ақша ағындарының бүкіл көлемі есептілікте ұсынылатынын білдіреді.

Қаржылық қызметті жүзеге асыру кезінде алынған/жұмсалған ақша қаражаты туралы ақпарат есепке алу тіркелімдерінен үзінді көшірме негізінде алынғаннан кейін осы ақпараттың толықтығын тексеру қажет. Ол үшін операцияларға тартылған міндеттемелер мен меншікті капиталдың шоттары қалпына келтіріледі: есепті кезеңнің басы мен аяғындағы сальдо белгілі, дебет пен кредит бойынша айналымдар алынған ақпарат негізінде жазылады. Егер қалпына келтірілген шоттарда қателер болмаса, онда регистрлерден алынған ақпарат толығымен алынады.

Жоғарыда аталған тәсілден басқа, қаржылық қызметтен ақша ағындары туралы ақпарат меншікті капиталдың және қаржылық қызметке қатысты міндеттемелердің баптары және пайда мен шығындар туралы есептің баптары бойынша өзгерістерді талдау және оларға ескертулер негізінде алынуы мүмкін.

«Ақша қаражаты және оның баламалары» бөлімі ақша қаражатының қозғалысы туралы ақпаратты ұсынуға және ашуға қатысты талаптарды белгілейді.

Ескертпелер:

1. қаржылық есептілікті дайындау негізі туралы және пайдаланылатын есеп саясаты туралы ақпарат беру;

2. осы есеп саясатында талап етілетін, басқа бірде-бір қаржылық есепте ұсынылмайтын ақпаратты ашу;

3. басқа бірде-бір қаржылық есепте ұсынылмайтын, бірақ көрсетілген есептердің кез келгенін түсіну мақсатында орынды ақпаратты қамтамасыз етуге міндетті.

«Ақша қаражаты» бөлімі бойынша үлгілік операциялар шоттарының корреспонденциясы

1030 «Ағымдағы банктік шоттардағы ақша қаражаты» шоты бойынша

Операцияның мазмұны	Шоттардың корреспонденциясы	
	Дебет	Кредит
Ақша қаражатының түсуі		
Кассадан	1030	1010
Оның ішінде шетел валютасын сатудан түскен	1030	1020

Банктердегі депозиттік және жинақ шоттарына салынған	1030	1050
Аккредитивтің, чек кітапшаларындағы қаражаттың пайдаланылмаған қалдықтары	1030	1060
Басқа ұйымдарға берілген қарыздарды өтеу есебіне:		
- қысқа мерзімді	1030	1110
- ұзақ мерзімді	1030	2010
Сатып алушылар мен тапсырыс берушілердің дебиторлық берешегін өтеу есебіне:		
- қысқа мерзімді	1030	1210
- ұзақ мерзімді	1030	2110
Қысқа мерзімді дебиторлық берешекті өтеу есебіне:		
- еншілес ұйымдар	1030	1220
- қауымдастырылған және бірлескен ұйымдар	1030	1230
- филиалдар мен құрылымдық бөлімшелер	1030	1240
- қызметкерлердің	1030	1250
- жалдау төлемдері бойынша	1030	1260
- алуға есептелген сыйақылар бойынша	1030	1270
- өзге де қысқа мерзімді дебиторлық берешектер	1030	1280
Артық аударылған салық сомаларын бюджеттен қайтару	1030	1410,1420, 1430
Өнім берушілер мен мердігерлердің бұрын берілген аванстың пайдаланылмаған сомаларын қайтаруы:		
- қысқа мерзімді	1030	1610
- ұзақ мерзімді	1030	2910
Ұзақ мерзімді дебиторлық берешекті өтеу есебіне:		
- еншілес ұйымдар	1030	2120
- қауымдастырылған және бірлескен ұйымдар	1030	2130
- қызметкерлердің	1030	2150
- жалдау төлемдері бойынша	1030	2160
- алуға есептелген сыйақылар бойынша	1030	2170
- өзге де ұзақ мерзімді дебиторлық берешек	1030	2180
Алынған қарыздар бойынша:		
- қысқа мерзімді	1030	3010,3020
- ұзақ мерзімді	1030	4010,4020

Облигацияларды орналастырудан алынған:		
- қысқа мерзімді	1030	3050
- ұзақ мерзімді	1030	4030
Ағымдағы шотқа қате есептелген соманы көрсету	1030	3390
Алынған аванстар бойынша:		
- қысқа мерзімді	1030	3510
- ұзақ мерзімді	1030	4410
Болашақ есепті кезеңдерге жататын кіріс есебіне	1030	3520
Еншілес, қауымдасқан және бірлескен ұйымдардан, филиалдардан:		
- қысқа мерзімді кредиторлық берешек түрінде	1030	3320 - 3340
- ұзақ мерзімді кредиторлық берешек түрінде	1030	4120 - 4130
Эмиссияланған акцияларды (қатысу үлестерін) төлеу, жарғылық капиталға салымдар енгізу есебіне	1030	5110
Бұрын сатып алынған акцияларды сатудан	1030	5210
Сатылған өнім үшін (қолма-қол есеп айырысу арқылы көрсетілген қызметтер):		
- ҚҚС-сыз құнға	1030	6010
- ҚҚС сомасына	1030	3130
Қаржы активтері (депозиттер, қарыздар және т.б.) бойынша кірістер түрінде	1030	6110
Үлестік бағалы қағаздар бойынша дивидендтер бойынша кірістер түрінде	1030	6120
Активтерді (негізгі құралдарды, материалдық емес активтерді, қаржы активтерінің материалдық қорларын) сатудан:		
- ҚҚС-сыз құнға	1030	6210
- ҚҚС сомасына	1030	3130
Алынған мемлекеттік субсидиялар бойынша	1030	6230
Алдыңғы есепті кезеңдерде есептен шығарылған күмәнді борыштарды өтеу есебіне:		
- қарыз сомасына	1030	6280
- ҚҚС сомасына	1030	3130
Валютаның нарықтық бағамының өзгеруі нәтижесінде оң бағамдық айырманың көрсетілуі	1030	6250

Кассаға ақша қаражатын алу	1010	1030
Шетел валютасын сатып алуға аударылды	1020	1030
Жинақ және депозиттік шоттарды толықтыруға аударылды	1050	1030
Аккредитивтерге, чек кітапшаларын толтыруға аударылды	1060	1030
Ұйымдарға берілген қарыздар		
- қысқа мерзімді	1110	1030
- ұзақ мерзімді	2010	1030
Қысқа мерзімді қаржы активтері (вексельдер, облигациялар) сатып алынды,	1120	1030
акциялар және т.б.), бағаның қысқа мерзімді ауытқуынан пайда алу мақсатында		
Қысқа мерзімді қаржылық инвестициялар сатып алынды:		
- өтеуге дейін ұсталатын	1130	1030
- сату үшін қолда бар	1140	1030
- өзге де қысқа мерзімді қаржылық инвестициялар	1150	1030
Банк қате есептен шығарған ақша сомасы	1280	1030
Жеткізушілерге, мердігерлерге, жалға берушілерге және т. б. аванстық төлемдер көрсетілген.:		
- қысқа мерзімді	1610	1030
- ұзақ мерзімді	2910	1030
Алдағы кезеңдер үшін сақтандыру шарты бойынша сақтандыру ұйымының сақтандыру төлемдерінің (сыйлықақыларының) сомасы аударылды	1620	1030
Мерзімді басылымдарға жазылу құны және т. б. көрсетілген.	1620 немесе 7210	1030
Ұзақ мерзімді қаржылық инвестициялар сатып алынды:		
- өтеуге дейін ұсталатын	2020	1030
- сату үшін	2030	1030
- басқа да ұзақ мерзімді қаржы инвестициялары	2040	1030
Монтаждауды талап ететін жабдықтың құны төленді	2930	1030
Қаржылық міндеттемелерді өтеу есебіне аударылды:		
- қысқа мерзімді (олардың түрлері бойынша)	3010, 3020, 3040, 3050	1030
- ұзақ мерзімді (олардың түрлері бойынша)	4010,4020,4030	1030
Қатысушылардың дивидендтері мен кірістері бойынша	3030	1030

кредиторлық берешекті өтеу есебіне аударылды		
Салықтар бойынша берешекті өтеу есебіне аударылды	3110-3190	1030
Басқа да міндетті және ерікті төлемдер бойынша берешекті өтеу есебіне аударылды	3210 - 3240	1030
Қысқа мерзімді кредиторлық берешекті өтеу есебіне аударылды:		
- жеткізушілерге және мердігерлерге	3310	1030
- еншілес ұйымдарға	3320	1030
- қауымдастырылған және бірлескен ұйымдарға	3330	1030
- филиалдар мен құрылымдық бөлімшелерге	3340	1030
- жалдау төлемдері бойынша	3360	1030
- ұзақ мерзімді кредиторлық берешектің ағымдағы бөлігінде	3370	1030
- төленетін сыйақылар бойынша	3380	1030
- өзге де қысқа мерзімді кредиторлық берешектер	3390	1030
Қызметкерлердің карт-шоттарына - жалақыға, іссапар шығыстарына және басқа мақсаттарға ақша аударылды	1040	1030
Берілген кепілдіктер мерзімі шегінде кепілдікті жөндеу және қызмет көрсету бойынша кепілдік міндеттемелерді өтеуге есептен шығарылды	3410,4210	1030
Аванстың пайдаланылмаған сомасын қайтару:		
- қысқа мерзімді	3510	1030
- ұзақ мерзімді	4410	1030
Ұзақ мерзімді кредиторлық берешекті өтеу есебіне аударылды:	4110	1030
- жеткізушілерге және мердігерлерге	4130	1030
- қауымдастырылған және бірлескен ұйымдарға	4140	1030
- жалдау төлемдері бойынша	4150	1030
- төленетін сыйақылар бойынша	4160	1030
- өзге де ұзақ мерзімді кредиторлық берешектер	4170	1030
Акционерлерден сатып алынған меншікті акциялардың құны аударылды	5210	1030
Сатып алушы қайтарған (бұрын төлеген) тауарлардың құны төленді	6020	1030
Төленген сот және төрелік алымдар, айыппұлдар, өсімпұлдар, тұрақсыздық айыптары, банк қызметтері	7470	1030

Валюта айырбастаудың нарықтық бағамының өзгеруі нәтижесінде теріс бағамдық айырманың көрсетілуі	7430	1030
---	------	------

1010 «Кассадағы ақша қаражаты» шоты бойынша

Операцияның мазмұны	Шоттардың корреспонденциясы	
	Дебет	Кредит
Кассаға ақша қаражатының түсуі:		
банктердегі ағымдағы жинақ және өзге шоттардан	1010	1030, 1050, 1060
Сатып алушылар мен тапсырыс берушілердің дебиторлық берешегін өтеу есебіне:		
- қысқа мерзімді	1010	1210
- ұзақ мерзімді	1010	2110
Қысқа мерзімді дебиторлық берешекті өтеу есебіне:		
- еншілес ұйымдар	1010	1220
- қауымдастырылған және бірлескен ұйымдар	1010	1230
- филиалдар мен құрылымдық бөлімшелер	1010	1240
- қызметкерлердің	1010	1250
- жалға алу бойынша	1010	1260
- алуға сыйақылар бойынша	1010	1270
- басқа қарыздар	1010	1280
Ұзақ мерзімді дебиторлық берешекті өтеу есебіне:		
- еншілес ұйымдар	1010	2120
- қауымдастырылған және бірлескен ұйымдар	1010	2130
- қызметкерлердің	1010	2150
- жалға алу бойынша	1010	2160
- басқа қарыздар	1010	2180
Болашақ кезеңдердің кірісі есебіне	1010	3520
Жарғылық капиталға салым есебіне	1010	5110
Бұрын сатып алынған акцияларды сатудан:		
- номиналды құнына (орналастыру құнына)	1010	5210
- сату құнының номиналды құнынан асып кету сомасына	1010	5310
ЗА сатылған өнім (көрсетілген қызметтер):		
- ҚҚС-сыз құнға	1010	6010

- ҚҚС сомасына	1010	3130
Активтерді (негізгі құралдарды, материалдық емес активтерді, материалдық қорларды, қаржы активтерін)сатудан:		
- ҚҚС-сыз құнға	1010	6210
- ҚҚС сомасына	1010	3130
Кассадағы валютаның оң бағамдық айырмасынан түсетін кірістер түрінде	1010	6250
Алдыңғы есепті кезеңдерде есептен шығарылған күмәнді борыштарды өтеу есебіне:		
- қарыз сомасына	1010	6280
- ҚҚС сомасына	1010	3130
Сақтандыру шарты бойынша шығындарды өтеуге	1010	6280
Түгендеу кезінде анықталған кассадағы артық ақша түрінде	1010	6280
Тоқтатылған қызметтен алынған кірістер түріндегі	1010	6310
Ақша ағымдағы, жинақ және басқа шоттарға тапсырылды	1030,1050, 1060	1010
Сату үшін қысқа мерзімді қаржылық инвестициялар сатып алынды (1110-1130 шоттарда ескерілетін инвестицияларды қоспағанда)	1140	1010
Өзге қысқа мерзімді қаржы инвестициялары сатып алынды (1110-1140 шоттарда ескерілмейтін)	1150	1010
Қызметкерлерге есепте берілген	1250	1010
Қызметкерлерге берілген қарыздар:	1250 2150	1010 1010
- қысқа мерзімді	1250 7470	1010 1010
- ұзақ мерзімді		
Кассада ақшаның жетіспеушілігі анықталды, оның ішінде:	1310,1330, 1350,	1010
- кассир деп танылды	1420	1010
- кассир деп танылмаған		
Тауарлардың, шикізат пен материалдардың құны төленді:	1610	1010
- ҚҚС-сыз құнға	2910	1010
- ҚҚС сомасына	1620	1010
Жеткізушілер мен мердігерлерге және т. б. аванстар берілді.:		

- қысқа мерзімді	2020	1010
- ұзақ мерзімді	2030	1010
Болашақ кезеңдерге қатысты жалдау төлемдерін төлеу	2040	1010
Ұзақ мерзімді қаржылық инвестициялар сатып алынды:		
- өтеуге дейін ұсталатын	2730	1010
- сату үшін қолда бар	1420	1010
- басқа да ұзақ мерзімді қаржы инвестициялары		
Кассадан төлеу арқылы басқа материалдық емес активтер сатып алынды:	3010,3020, 3040,	1010
- ҚҚС-сыз активтердің құнына	4010, 4020	1010
- ҚҚС сомасына	3030	1010
Қарыздар бойынша міндеттемелер өтелді:		
- қысқа мерзімді	3310	1010
- ұзақ мерзімді	3320	1010
Қатысушылардың дивидендтері мен кірістері бойынша кредиторлық берешекті өтеуге берілді	3330	1010
Қысқа мерзімді кредиторлық берешекті өтеуге берілді:	3340	1010
- жеткізушілерге және мердігерлерге	3360	1010
- еншілес ұйымдарға	3370	1010
- қауымдастырылған және бірлескен ұйымдарға	3380	1010
- филиалдар мен құрылымдық бөлімшелерге	3390	1010
- жалдау төлемдері бойынша	3350	1010
- ұзақ мерзімді кредиторлық берешектің ағымдағы бөлігінде	3390	1010
- төленетін сыйақылар бойынша		
- өзге де қысқа мерзімді кредиторлық берешектер	4110	1010
Қызметкерлерге жалақы берілді	4120	1010
Қызметкерлерге аванстық есептер бойынша артық шығындарды өтеуге берілді	4130	1010
Ұзақ мерзімді кредиторлық берешекті өтеуге берілді:	4140	1010
- жеткізушілерге және мердігерлерге	4150	1010
- еншілес ұйымдарға	4160	1010
- қауымдастырылған және бірлескен ұйымдарға	4170	1010

- филиалдар мен құрылымдық бөлімшелерге	5210	1010
- жалдау төлемдері бойынша		
- төленетін сыйақылар бойынша	7110	1010
- өзге де ұзақ мерзімді кредиторлық берешектер	1420	1010
Акционерлерден (қатысушылардан) өз акциялары сатып алынды	7470	1010
Жарнама бойынша төленген шығыстар:	7430	1010

1020 «Жолдағы ақша қаражаты» шоты бойынша

Операцияның мазмұны	Шоттардың корреспонденциясы	
	Дебет	Кредит
Кассада мақсаты бойынша түспеген ақша аударымдары	1020	1010
Ағымдағы банктік шотқа аудара отырып, валютаны теңгеге айырбастау	1020	1030
Жолдағы сатып алушылардан, тапсырыс берушілерден, еншілес, қауымдасқан және бірлескен ұйымдардан, филиалдардан түсуге жататын ақша қаражаты	1030	1210,1220,1230,1240
Есеп беретін адам пошта бөлімшесіне тапсырған, бірақ банктегі ағымдағы шотқа есепке алынбаған түсім	1020	1250
Сатып алушы мен Тапсырыс беруші аударған, жолда жүрген аванстар	1020	3510
Жолда есепте тұрған ақшаның түсуі	1030	1020
Валютаны нарықтық валюта бағамынан жоғары баға бойынша сатудан түскен кіріс (бағамдық ауытқу)	1020	6280
Валютаны нарықтық валюта бағамынан төмен баға бойынша сатудан түскен шығыс (бағамдық ауытқу)	7470	1020

3.8. 17 «Жалдау» ХҚЕС (IAS) және 16 «Жалдау» ХҚЕС (IFRS) сәйкес қаржылық және операциялық жалдау

17 «Жалдау» ХҚЕС (IAS) сәйкес қаржылық және операциялық жалдау

Жалпы ережелер

Осы бөлім нысанасы кинофильмдер, бейнежазбалар, қолжазбалар, патенттер және авторлық құқықтар сияқты объектілер болып табылатын лицензиялық келісімдерді қоспағанда, барлық жалдау шарттарын есепке алу үшін қолданылуға тиіс.

Жалдау-шарт, оған сәйкес Жалға беруші Жалға алушыға төлемді немесе бірқатар төлемдерді алмастыру үшін келісілген уақыт ішінде активті пайдалану құқығын береді.

ХҚЕС 17-де келтірілген активтерді бағалау әдістері:

- 1) лицензиялық келісімдерге, патенттерге, авторлық құқықтарға;

2) инвестициялық жылжымайтын мүлік ретінде есепке алынатын жалға алушының иелігіндегі меншік объектілеріне қолданылады;

3) операциялық жалдау бойынша жалға алушы беретін инвестициялық меншік түрінде жүзеге асырылады.

Анықтамалар

Қаржылық жалдау-активті иеленумен байланысты барлық тәуекелдер мен пайдаларды беруді көздейтін жалдау. Меншік, сайып келгенде, берілуі де, берілмеуі де мүмкін.

Операциялық жалдау-қаржылық жалдаудан басқа жалдау. Жалға алу операциялық ретінде жіктеледі, егер ол иелікке байланысты барлық тәуекелдер мен пайдаларды айтарлықтай ауыстыруға әкелмесе.

Жалдау мерзімінің басталуы-жалға алушы жалдау мәні болып табылатын активті пайдалану құқығын іске асыруға мүмкіндік алатын күн. Бұл жалдауды бастапқы тану күні (яғни жалға алуға байланысты туындайтын тиісті активтерді, міндеттемелерді, кірістерді немесе шығыстарды тану).

Жалдау мерзімі-жалға алушы активті жалдау туралы шарт жасасқан мерзімінен бұрын тоқтатылмайтын кезең, сондай-ақ егер жалдаудың бастапқы күніне жалға алушы осындай құқықты жүзеге асырады деп негізді түрде санауға болатын болса, жалға алушының активті жалдау шартына сәйкес қосымша төлеммен немесе онсыз жалға алуды ұзартуға құқығы бар қосымша кезеңдер.

Кері (қайтарылатын) жалдау - бұл заңды тұлға өз жабдықтарын жалға берушіге сататын, содан кейін сол жабдыққа жалдау шартын жасасатын және оны қайтадан жалға алатын жалдау.

Жіктелуі

Жалдау келесі түрлерге бөлінеді: қаржылық және операциялық.

Заңды тұлға осы бөлімде жалға беруші ретінде де, жалға алушы ретінде де қарастырылады.

Есепке алу принциптері

Қаржылық жалдау дегеніміз-жалға беруші активті иеленумен байланысты барлық тәуекелдер мен артықшылықтарды іс жүзінде беретін жалдау. Бұл ретте мынадай критерийлердің біреуі немесе бірнешеуі орындалуы тиіс:

- жалдау шартында активке меншік құқығын жалға алушыға жалдау мерзімі аяқталғаннан кейін ауыстыру қарастырылған;
- жалдау шарты (жалға алушының активті нарықтық бағадан едәуір төмен бағамен сатып алу құқығы қарастырылған және жалдау мерзімінің басында бұл құқық жүзеге асырылатынына сенім бар);
- жалдау мерзімі активтің экономикалық қызмет ету мерзімінің едәуір бөлігін құрайды(75% - дан астам);
- ең төменгі жалдау төлемдерінің дисконтталған құны жалдау шартын жасасу кезінде активтің әділ құнының едәуір бөлігін (90% - дан астам) құрайды;
- жалға алынған активтер соншалықты мамандандырылған, сондықтан оларды тек қоғам ғана айтарлықтай өзгертулерсіз қолдана алады.

Қаржылық жалдаудың басқа индикаторлары:

- егер жалға алушы жалдау шартын бұзуға құқылы болса, онда жалға берушінің шартты бұзуға байланысты шығындарын жалға алушы өтейді;
- жалға алушыда бар активтің әділ құнының өзгеруі нәтижесінде оның тарату құнымен салыстырғанда пайда немесе залалдың туындауы (мысалы, жалдау аяқталғаннан

кейін активті сатудан түсетін түсімдердің көп бөлігіне баламалы жалдау ақысының шамасынан шегерім формасында);

- жалға алушының жалға алуды нарықтық бағадан едәуір төмен бағамен жаңа мерзімге ұзартуға мүмкіндігі бар.

Жалдау *операциялық жалдау* ретінде жіктеледі, егер ол активті иеленумен байланысты барлық тәуекелдер мен пайдаларды беруді білдірмесе.

Жалдау жалдау мерзімінің басында жіктеледі. Егер жалға алушы мен жалға беруші жалдау шарттарын жалдау жіктемесін өзгертетін дәрежеде өзгерту туралы келісімге қол жеткізсе, онда қайта қаралған жалдау жалдау шартының жаңа талаптарына сәйкес ескеріледі.

Пайдалы қызмет мерзімін, жалға алынған активтің тарату құнын бағалаудағы немесе жалға алушының төлем қабілетсіздігінен туындаған өзгерістер жалдау сыныптамасын қайта қарауға әкелмейді.

Жалдау мерзімі аяқталғаннан кейін жерге меншік құқығын беру жағдайларын қоспағанда, жерді жалдау әрдайым операциялық ретінде жіктеледі.

Жалдауды жіктеу мақсатында жер мен ғимараттар жалдау элементтері ретінде бөлек қарастырылады. Егер екі элементтің де меншік құқығы жалға алушыға берілуі керек болса, онда екі элемент те қаржылық жалдау ретінде жіктеледі.

Жер мен ғимараттарды жалдауды жіктеу және есепке алу мақсатында ең төменгі жалдау төлемдері (жалдау мерзімі басындағы біржолғы төлемдерді қоса алғанда) «жер» және «ғимарат» элементтері бойынша олардың жалдаудың жалпы құнындағы салыстырмалы әділ құнына барабар бөлінеді.

Егер жер учаскесін жалдау құны жалдаудың жалпы сомасында елеусіз болып табылса, онда ғимараттардың пайдалы қызмет мерзімі барлық жалға алынған активтің (ғимараттың өзінің де, жердің де) пайдалы қызмет мерзімі ретінде қабылданады.

ХҚЕС 40 сәйкес жалға алушы операциялық жалдау шарттарымен жалға алынған меншік объектісін инвестициялық меншік ретінде жіктей алады.

Жалға алушыда қаржылық жалдауды есепке алу

Бастапқы мойындау

Жалдау мерзімінің басталу күніне қаржылық жалдау шарттары бойынша жалға алушы алған активтер және міндеттемелер екі шаманың ең азына тең сомада көрсетіледі:

- ✓ алынған активтердің әділ құнының көрсеткіші;
- ✓ ең төменгі жалдау төлемдерінің дисконтталған құнының көрсеткіші.

Ең төменгі жалдау төлемдерін жалға алушы шартты жалдау ақысын, сондай-ақ жалға беруші төлейтін және оған өтелетін қызметтер мен салықтарды төлеу жөніндегі сомаларды қоспағанда, жалдаудың бүкіл мерзімі ішінде мынадай сомалармен қатар төлейді:

- ✓ жалға алушы үшін: жалға алушы немесе жалға алушыға байланысты тарап кепілдік берген кез келген сомамен; немесе

- ✓ жалға беруші үшін: жалға берушіге кепілдік берілген кез келген тарату құны (1) жалға алушы; (2) жалға алушыға байланысты тарап; (3) кепілдік бойынша міндеттерді қаржылық тұрғыдан орындауға қабілетті, жалға берушімен байланысты емес үшінші тарап.

Әдетте, ең төменгі жалдау төлемдерінің дисконтталған құнын есептеу кезінде дисконттау коэффициенті, егер ол анықталатын болса, жалға берілген пайыздық мөлшерлеме болып табылады. Олай болмаған жағдайда дисконттау мөлшерлемесі ретінде қарыз капиталы бойынша өспелі пайыздық мөлшерлеме пайдаланылуы тиіс.

Осылайша, жалдау шартында көрсетілген пайыздық мөлшерлеме-бұл дисконттау мөлшерлемесі, оның нәтижесінде жалдау қатынастары басталған кезде ең төменгі жалдау төлемдері мен кепілдендірілмеген тарату құнының жиынтық дисконтталған құны жалға

алынған активтің әділ құны мен жалға берушінің барлық бастапқы тікелей шығындарының сомасына тең болады.

Егер жалға алушы активті осы құқықты іске асыру күніндегі әділ құннан едәуір төмен болады деп күтілетін баға бойынша сатып алуға құқылы болса және жалдау қабылданған күні бұл құқық іске асырылатынына негізделген сенім болса, онда ең төменгі жалдау төлемдері жалдау мерзімі ішінде төленуге тиісті ең төменгі төлемдерден тұрады және көрсетілген құқықты іске асыру үшін қажетті төлем.

Жалға алушы қаржылық есептіліктегі қаржылық жалдауды актив (негізгі құралдар) ретінде және міндеттеме ретінде (Дт негізгі құралдар/Кт қаржылық жалдау бойынша міндеттемелер) көрсетеді. Жалға алушының кез-келген бастапқы тікелей шығындары актив танылған сомаға қосылады. Бастапқы тікелей шығындар жалға беру шартын дайындаумен және жасасумен байланысты қосымша шығындарды білдіреді, мұндай шығындарды жалға берушілер өндірушілер немесе дилерлер көтереді.

Кейінгі бағалау

Ең төменгі жалдау төлемдері кредитті пайдаланғаны үшін төлемдер мен төленбеген міндеттемені азайту арасында бөлінуге жатады. Қаржылық төлемдер (пайыздық төлемдер) міндеттеменің қалған сальдосына пайыздың тұрақты мерзімді (тиімді) ставкасы алынатындай етіп жалдау мерзімі ішіндегі кезеңдер бойынша міндетті түрде бөлінуге тиіс.

Міндеттеменің қалдығына пайыздың тұрақты мерзімді ставкасын алу мақсатында жалдау мерзімі ішінде кезеңдер бойынша бөлінетін пайыздық төлемдердің жиынтық кірісі туралы есепте біркелкі көріну үшін пайыздық төлемдерді бөлудің кумулятивтік әдісін пайдалану қажет.

Жалдау мерзімі-жалға алушы шартқа сәйкес активті жалға алатын, сондай-ақ жалға алушы активті қосымша төлеммен немесе онсыз жалға алуды ұзартуға құқылы кез келген басқа қосымша кезеңдер, егер жалдау мерзімінің басында жалға алушының осы құқықты іске асыратынына негізделген сенім болса, қысқартылуға жатпайтын кезең.

Қаржылық жалдау амортизацияланатын активтерге қатысты амортизация бойынша шығыстардың, сондай-ақ заңды тұлғаның әрбір есепті кезеңіндегі қаржылық шығыстардың туындауына әкеп соғады. Қаржылық жалға алынған негізгі құралдарды есепке алуға қатысты саясат, әдетте, меншіктегі активтерге қатысты қолданылатын саясатқа сәйкес келеді.

Қаржылық жалдауға алынған негізгі құралдардың пайдалы қызмет мерзімін анықтау кезінде шарттың соңында жалға алушыға меншік құқығының өту ықтималдығын бағалау қажет.

Пайдалы қызмет мерзімі-жалдау мерзімінің басынан бастап жалдау мерзімімен шектелмейтін есептелген қалған кезең, оның барысында жалға алушы активке салынған экономикалық пайда алуды көздейді. Егер жалға алушының қаржылық жалдау мерзімінің соңына дейін меншік құқығын алатынына негізделген сенім болмаса, актив міндетті түрде екі мерзімнің ең қысқа мерзіміне: жалға алу немесе пайдалы пайдалану мерзіміне толық амортизациялануы тиіс. Егер мұндай сенімділік болса, актив пайдалы қызмет мерзімі ішінде амортизацияланады.

Есепті күннен бастап бір жыл ішінде өтелуі тиіс қаржылық жалдау бойынша міндеттемелердің бөлігі «Қысқа мерзімді қарыздар мен кредиттер, ұзақ мерзімді қарыздар мен кредиттердің ағымдағы бөлігі» қаржылық жағдайы туралы есепте қысқа мерзімді міндеттемелердің құрамына қайта жіктеледі. Қаржылық жалдау бойынша ұзақ мерзімді міндеттемелер «Ұзақ мерзімді қарыздар мен кредиттер» жолы бойынша қаржылық жағдай туралы есепте көрсетіледі.

Мойындауды тоқтату

Қаржылық жалдау бойынша кредиторлық берешекті мойындау шарт аяқталғаннан кейін және ол толық өтелген кезде тоқтатылады.

Жалға алушыда операциялық жалдауды есепке алу

Операциялық жалдау кезіндегі жалдау төлемдері заңды тұлғаның жиынтық кірісі туралы есепте жалдау мерзімі ішінде біркелкі бөлінген шығыстар ретінде көрсетіледі.

Жалға берушінің қаржылық жалдауын есепке алу

Жалға беруші ұзақ мерзімді дебиторлық берешек құрамында жалға берілетін таза инвестицияларға тең сомада қаржылық жалдаудағы негізгі құралдарды көрсетеді.

Қаржылық кірістер жалға беру мерзімі ішіндегі кезеңдер бойынша әрбір кезеңде жалға берушінің өтелмеген таза күрделі салымдарына пайданың тұрақты нормасы алынатындай болып танылуға тиіс.

Ең төменгі жалдау төлемдерін есептеу кезінде жалға беруші жалға алуға таза күрделі салымдар сомасын ескереді.

Егер жалдау келісімдерін жасау және орындау процесінде жалға берушіде бастапқы тікелей шығындар туындаса, онда оларды жалға беруші қаржылық жалдау бойынша дебиторлық берешекті бастапқы бағалауға енгізеді және жалдау мерзімі ішінде танылатын кіріс сомасын азайтады.

Кейінгі бағалау

Жалға беруші қаржылық кірісті жалдаудың бүкіл мерзіміне жүйелі тәсілді қолдана отырып бөледі, ол жалға берушінің қаржылық жалдаудағы таза инвестициялары бойынша тұрақты мерзімді кірістілік мөлшерлемесін көрсететін кестеге негізделген. Қызмет көрсету шығындарын қоспағанда, есепті кезеңге жататын жалдау төлемдері жалпы жалдау инвестицияларынан шегеріліп, борыштың негізгі сомасының да, еңбек сіңірілмеген қаржылық кірістің де азаюына әкеледі.

Жалға берушідегі операциялық жалдауды есепке алу

Операциялық жалдаудағы активтерді жалға беруші есепте көрсетеді және олар жататын активтер тобының құрамында қаржылық жағдай туралы есепте ұсынады.

Жалға беруші операциялық жалдаудан түскен табысты жалға алу мерзімі бойына біркелкі негізде өзге де кірістер құрамында таниды.

Жалға алушыға жалдау шартының талаптары бойынша берілетін кез келген жеңілдіктер немесе жеңілдіктер (мысалы, алдын ала төлем үшін жеңілдік немесе жалдаудың қосымша тегін кезеңдері) жалға алудың бүкіл мерзімі ішінде есепте біркелкі танылады. Барлық жеңілдіктер мен жеңілдіктер жалдау кезеңіндегі жалдау төлемдерінің жалпы сомасынан шегеріледі және алынған сома кезеңнің кірістеріне жалдаудың барлық мерзімі ішінде тең үлестермен қосылады.

Егер жалға беруші операциялық жалдау шартын дайындаумен және жасасумен байланысты шығыстарды көтерсе, бұл шығыстар жалға алынатын активтің баланстық құнына енгізілуге жатады және жалдау мерзімі ішінде жалдау кірісі сияқты негізде шығыс ретінде танылады.

Амортизацияланатын жалға алынған активтер үшін амортизацияны есептеу активтердің осы тобы үшін қолданылатын есептеу әдісіне сәйкес жүргізіледі («Негізгі құралдар» деген 3.1-бөлімді және «Материалдық емес активтер» деген 3.3-бөлімді қараңыз).

Ашып көрсету

Қаржылық жалдауға қатысты жалға алушы есептілікте мынадай ақпаратты ашуға міндетті:

1) активтердің әрбір тобы бойынша – есепті күнгі жағдай бойынша таза баланстық күн.

2) есепті күнгі жағдай бойынша ең төменгі жалдау төлемдерінің жалпы сомасы мен олардың ағымдағы құны арасындағы салыстыруды қамтиды.

Бұдан басқа, заңды тұлға есепті күнгі жағдай бойынша болашақтағы ең төменгі жалдау төлемдерінің жалпы сомасы туралы ақпаратты, сондай-ақ келесі кезеңдердің әрқайсысы бойынша олардың ағымдағы құнын ашуға міндетті:

- бір жылға дейін;
- бір жылдан бес жылға дейінгі кезеңде;
- бес жыл өткен соң.

3) есепті кезеңдегі шығыс ретінде көрсетілетін шартты жалдау ақысы.

4) есепті күнгі жағдай бойынша қысқартылмайтын қосалқы жалдау шеңберінде алу болжанатын қосалқы жалдау бойынша болашақтағы ең төменгі төлемдердің жалпы сомасын қамтуға тиіс.

5) жалдау шартының елеулі ережелерінің жалпы сипаттамасы, оның ішінде:

- пропорционалды жалдау ақысын анықтау негіздері;
- жалға алуды қалпына келтіру мүмкіндігі мен шарттары немесе жалға алынатын объектіні меншікке сатып алу мүмкіндігі, сондай-ақ жалға алу ақысын арттыруды регламенттейтін ережелер;
- жалдау шартында белгіленген шектеулер.

Операциялық жалға алуға қатысты жалға алушы мынадай ақпаратты ашуға міндетті:

1) келесі кезеңдердің әрқайсысы бойынша бұзылмайтын операциялық жалдау шеңберінде болашақтағы ең төменгі жалдау төлемдерінің жалпы сомасы:

- бір жылға дейін;
- бір жылдан бес жылға дейінгі кезеңде;
- бес жыл өткен соң.

2) есепті күнгі жағдай бойынша қысқартылмайтын қосалқы жалдау шеңберінде алу болжанып отырған қосалқы жалдау бойынша болашақ ең төменгі төлемдердің жалпы сомасы.

3) жалдау және қосалқы жалдау бойынша төлемдерге барабар ең төменгі жалдау төлемдері бойынша сомаларды жеке көрсете отырып, есепті кезеңде шығыс ретінде танылған жалдау және қосалқы жалдау бойынша төлемдер.

4) жалдау шартының елеулі ережелерінің жалпы сипаттамасы, оның ішінде:

- шартты жалдау ақысын айқындау үшін негіздер;
- жалға алуды қалпына келтіру мүмкіндігі мен шарттары немесе жалға алынатын объектіні меншікке сатып алу мүмкіндігі, сондай-ақ жалға алу ақысын арттыруды регламенттейтін ережелер;
- жалдау шартында белгіленген шектеулер.

Жалға беруші қаржылық жалдау шарттарында берілген активтерді өзінің бухгалтерлік балансында есепке алуға және оларды таза жалдау инвестицияларының мөлшеріне тең сомада дебиторлық берешек ретінде ұсынуға міндетті.

Қаржылық жалдау бойынша дебиторлық берешекті жалға алушылардан алынған төлемді шегере отырып, есептелген пайыздарды (қаржылық кірісті) ескере отырып, борыштың негізгі сомасы сомасында жалға беруші көрсетеді.

Жалдауды есепке алу кезінде пайдаланылатын пайыздық мөлшерлеме бастапқы тікелей шығыстарды қаржылық жалдау бойынша дебиторлық берешекке қосуды ескере отырып айқындалады.

Жалға беруші қаржылық жалдау туралы мынадай ақпаратты ашуға міндетті:

1) есепті күнгі жағдай бойынша жалға алуға жалпы инвестициялар мен есепті күнгі жағдай бойынша ең төменгі жалдау төлемдері бойынша дебиторлық берешектің ағымдағы (дисконтталған) құны арасындағы салыстыруды қамтиды.

Жалға беруші мынадай кезеңдердің әрқайсысы бойынша бөле отырып, есепті күнгі жағдай бойынша жалға алуға жалпы инвестициялар туралы және ең төменгі жалдау төлемдері бойынша дебиторлық берешек туралы ақпаратты қосымша ашуға міндетті:

- бір жылға дейін;
- бір жылдан бес жылға дейінгі кезеңде;
- бес жыл өткен соң.

Жалға беруші операциялық жалдау шарттарында берілген активтерді бухгалтерлік баланста тиісті бап бойынша беруге міндетті.

Жалға берушінің операциялық жалдау бойынша кірісі жалдау мерзімі ішінде біркелкі танылуы тиіс.

Жалға берілген активтер бойынша шығыстар, оның ішінде амортизацияға арналған шығыстар шығыс ретінде танылады. Жалгерлік кіріс (жалға алушыдан сақтандыру және техникалық қызмет көрсету сияқты қызметтерді ұсынғаны үшін түсімдерді қоспағанда), егер ақша түсімдері біркелкі болмаса да, жалдау мерзімі ішінде біркелкі танылады.

Келіссөздер жүргізу және операциялық жалдауды ресімдеу кезінде жалға беруші шеккен бастапқы тікелей шығыстар жалға алынатын активтің баланстық құнына енгізілуі және жалға беруден түсетін кіріс сияқты негізде жалдау мерзімі ішіндегі шығыс ретінде есепке алынуы тиіс.

Жалға берілген активтер пайдалану сипаты мен орындайтын функциялары бойынша ұқсас активтер сияқты амортизациялануы тиіс, ал амортизацияға арналған шығыстар «Негізгі құралдар» ХҚЕС 16 және «Материалдық емес активтер» ХҚЕС 38 сәйкес есептелуі тиіс.

Жалға беруші операциялық жалдау бойынша мынадай ақпаратты ашуға міндетті:

1) мынадай кезеңдердің әрқайсысы бойынша ұзақ мерзімді операциялық жалдау шеңберінде болашақтағы ең төменгі жалдау төлемдерінің жалпы сомасы:

- бір жылға дейін;
- бір жылдан бес жылға дейінгі кезеңде;
- бес жыл өткен соң.

2) есепті кезеңде кіріс ретінде танылған пропорционалды жалдау ақысының жалпы сомасы.

3) жалдау шартының негізгі ережелерінің жалпы сипаттамасы.

Жалға алынған активтің құнсыздану дәрежесін айқындау үшін кәсіпорын ХҚЕС 36 қолданады.

16 «Жалдау» ХҚЕС(IFRS) сәйкес қаржылық және операциялық жалдау

Заңды тұлға 16 «Жалдау» ХҚЕС-ті(IFRS) пайдалану құқығы нысанындағы активтерді жалдау шарттарын қоса алғанда, барлық жалдау шарттарына қатысты қолдануға тиіс:

41 «Ауыл шаруашылығы» ХҚЕС (IAS) қолдану саласы шеңберінде биологиялық активтерге жататын жалға алушының иелігіндегі жалдау шарттары;

«Сатып алушылармен жасалған шарттар бойынша түсім» 15 ХҚЕС (IFRS) қолдану саласы шеңберінде жалға беруші берген зияткерлік меншікке лицензияларды;

ХҚЕС (IAS) 38 «Материалдық емес активтер» қолдану саласы шеңберіндегі лицензиялық келісімдер бойынша жалға алушының иеленетін құқықтары, олардың нысанасы кинофильмдер, бейнежазбалар, пьесалар, қолжазбалар, патенттер және авторлық құқықтар сияқты объектілер болып табылады;

Қызмет көрсету туралы концессиялық келісімдер (service concessions arrangements, IFRIC 12).

16 «Жалдау» ХҚЕС(IFRS) жалға алушыдан жалдауды есепке алудың бірыңғай моделін енгізеді және келісімшарт жасалған кезде Жалға алушы қаржылық жағдай туралы есепте тануы керек:

1. Активті пайдалану құқығы;
2. Жалдау шарты бойынша дисконтталған болашақ төлемдер сомасына жалдау бойынша міндеттеме.

Стандарт 2019 жылғы 1 қаңтардан бастап қолданысқа енгізіледі, заңды тұлға жаңа стандарттың нормаларын, егер заңды тұлға «Сатып алушылармен жасалған шарттар бойынша түсім» 15 ХҚЕС (IFRS) қолданған жағдайда ғана мерзімінен бұрын қолдана алады.

Жалға алушы ХҚЕС(IFRS) 16 «Жалдау» талаптарын қолданбау туралы шешім қабылдай алады және қаржылық жағдай туралы есепте активті пайдалану құқығын және екі жағдайда жалға беру бойынша тиісті міндеттемені танымауы мүмкін:

- 1.12 айдан аз мерзімге жалдау;
- 2.Өте төмен құны бар активтерді жалға алу.

Егер Жалға алушы 16 «Жалдау» ХҚЕС(IFRS) талаптарын қысқа мерзімді жалға алуға немесе базалық активінің құны төмен жалға алуға қатысты қолданбауға шешім қабылдаса, жалға алушы 17 ХҚЕС-ке сәйкес операциялық жалдау ретінде ескеруі және кірістер мен шығындар туралы есепте осындай жалдау бойынша жалдау төлемдерін шығыс ретінде не біркелкі әдіспен тануы тиіс жалға алу мерзімі ішінде не басқа жүйелі тәсілді пайдалана отырып және қаржылық жағдай туралы есепте активті және олар бойынша тиісті міндеттемені пайдалану құқығы болмайды.

Келісім жасалған кезде қоғам келісім-шарт тұтастай немесе оның жеке компоненттері жалдау шарты болып табылатындығын бағалауы керек. Егер осы Шарт бойынша сәйкестендірілген активті белгілі бір кезең ішінде өтем орнына пайдалануды бақылау құқығы берілсе, шарт тұтастай немесе оның жекелеген компоненттері жалдау шарты болып табылады.

Жасалған жалдау шартының талаптары өзгерген жағдайда, Қоғам Шарттың тұтастай немесе оның жекелеген компоненттерінің жалдау шарты болып табылатындығын анықтау тұрғысынан қайта бағалауды жүргізеді.

Жалға алушыда жалға алуды есепке алу

Мойындау

Жалдау басталған күні жалға алушы қаржылық жағдай туралы есепте пайдалану құқығы түріндегі активті және жалдау міндеттемесін келесідей мойындауы керек:

Дт Пайдалану құқығы ХХХ

Кт Жалдау бойынша міндеттеме ХХХ

Бұл активті пайдалану құқығы мен жалдау міндеттемесі түрінде бағалау сомаға сәйкес келетін уақыттың жалғыз сәті. Бұл сома жалдау келісімінде көрсетілген пайыздық мөлшерлеме бойынша дисконтталған әлі төленбеген жалдау төлемдерінің құны ретінде анықталады. Егер болжамды мөлшерлемені анықтау қиын болса, жалға алушы үшін қолданылатын қосымша қарыз алу мөлшерлемесін пайдалану керек.

Активті пайдалану құқығы формасында бастапқы бағалау

Жалдау басталған күні жалға алушы активті бастапқы құны бойынша пайдалану құқығы түрінде бағалауы керек.

Пайдалану құқығы формасындағы активтің бастапқы құны мыналарды қамтуға тиіс:

- жалдау бойынша міндеттемені бастапқы бағалау шамасы;
- жалдау бойынша алынған ынталандыру төлемдерін шегергендегі жалдау басталған күнгі немесе осындай күнге дейінгі жалдау төлемдері;
- жалға алушы шеккен кез келген бастапқы тікелей шығындар; және
- жалға алушы базалық активті бөлшектеу және өткізу, ол орналасқан учаскені қалпына келтіру немесе базалық активті жалдау шарттарына сәйкес талап етілетін жағдайға дейін қалпына келтіру кезінде шеккен шығындарды бағалау, мұндай шығындар қорларды өндіруге жұмсалған жағдайларды қоспағанда. Жалға алушының осындай шығындарға қатысты міндеті не жалдау басталған күні, не белгілі бір кезең ішінде базалық активті пайдалану салдарынан туындайды.

Жалдау бойынша міндеттемені бастапқы бағалау

Жалдау басталған күні жалға алушы жалдау міндеттемесін осы күнге дейін жүзеге асырылмаған жалдау төлемдерінің келтірілген құны бойынша бағалауы керек. Жалдау төлемдері, егер мұндай мөлшерлемені оңай анықтауға болатын болса, жалдау шартына енгізілген пайыздық мөлшерлемені қолдана отырып дисконтталуы керек. Егер мұндай мөлшерлемені оңай анықтау мүмкін болмаса, жалға алушы Жалға алушының қосымша қарыз алу мөлшерлемесін пайдалануы керек.

Активті пайдалану құқығы формасында кейінгі бағалау

Бастапқы танылғаннан кейін Жалға алушы Жалға алушының меншігіндегі сол сыныптағы басқа активтер сияқты жалға алушы жалға алған активті принцип бойынша ескеруі тиіс. Яғни, бұл актив негізгі құралдар арасында да, инвестициялық мүлік арасында да және т.б. ұсынылуы мүмкін, яғни пайдалану құқығы формасындағы актив «Негізгі құралдар» 16 ХҚЕС (IAS) ұйғарғандай, бастапқы немесе қайта бағаланған күн бойынша да тозуды есептей отырып, ескерілуі мүмкін. Сонда осы активке «Активтердің құнсыздануы» ХҚЕС (IAS) 36 стандартына сәйкес құнсыздану қағидаттары да қолданылатын болады. Жалға алынған активтерге де жалдау шартының мерзімі ішінде тозу есептелуі тиіс.

Жалдау бойынша міндеттемені кейінгі бағалау

Жалға алушы жалдау бойынша міндеттемелерді келесі бағалауды келесідей бағалауы керек:

жалдау бойынша міндеттеме бойынша пайыздарды көрсету үшін баланстық құнын ұлғайта отырып;

жүзеге асырылған жалдау төлемдерін көрсету үшін баланстық құнды азайту;

мәні бойынша қайта қаралған тіркелген жалдау төлемдерін көрсету үшін қайта бағалауды көрсету үшін теңгерімдік құнды қайта бағалай отырып.

Жалдау бойынша міндеттемені қайта бағалау

Жалға алушы жалдау бойынша міндеттемелерді қайта бағалауды келесі жағдайларда орындауы керек:

1) кепілдендірілген тарату құнына қатысты күтілетін төлем сомасының өзгеруі;

2) жалдау төлемдерін айқындау үшін пайдаланылатын индекстің немесе ставканың өзгеруіне байланысты болашақ жалдау төлемдерінің өзгеруі (мысалы, нарықтық бағаларға сәйкес жалдау ақысын қайта қарауды қоса алғанда);

3) мерзімінен бұрын тоқтатуға жатпайтын жалдау кезеңінің өзгеруінен туындайтын жалдау мерзімінің өзгеруі (мысалы, жалға алушы жалдау мерзімін айқындау кезінде бұрын ескерілген опционды орындамауы);

4) жалдау шартының нысанасы болып табылатын активті сатып алуға арналған опционды бағалауды өзгерту.

Кепілдік берілген тарату құнын қайта қараудан туындайтын өзгерістер, сондай-ақ индекстің немесе ставканың өзгеруі жалдаудың басталу күніне белгіленген пайыздық

ставканы пайдалана отырып есептеледі, ал жалдау мерзімінің өзгеруі немесе сатып алуға опционды бағалау қайта қаралған пайыздық ставканың өзгеру күніне есептелуі тиіс.

Жалға алушы пайдалану құқығын білдіретін активтің баланстық құнын нөлге дейін төмендету жағдайынан басқа, пайдалану құқығын білдіретін активтің құнын түзету ретінде жалдау бойынша міндеттемені қайта бағалау сомасын тануға тиіс, мұндай жағдайда Жалға алушы пайда немесе шығындар туралы есепте қалған соманы таниды.

Ақпарат ұсыну

Қаржылық жағдай туралы есепке мынадай ақпарат ұсынылады:

1) басқа активтерден бөлек пайдалану құқығы нысанындағы активтер. Егер Жалға алушы қаржылық жағдай туралы есепте пайдалану құқығы нысанындағы активтерді жеке ұсынбаса, жалға алушы:

- пайдалану құқығы нысанындағы активтерді, егер олар меншікте болса, тиісті базалық активтер ұсынылатын сол бапқа енгізу;
- қаржылық жағдай туралы есепте қандай баптар пайдалану құқығы түрінде осындай активтерді қамтитыны туралы ақпаратты ашу.

1) басқа міндеттемелерден бөлек жалдау бойынша міндеттемелер. Егер Жалға алушы жалдау бойынша міндеттемелерді қаржылық жағдай туралы есепте жеке ұсынбаса, жалға алушы қаржылық жағдай туралы есепте қандай баптар осындай міндеттемелерді қамтитыны туралы ақпаратты ашуға тиіс.

Пайда мен шығындар туралы және өзге де жиынтық кіріс туралы есепте мынадай ақпарат ұсынылады:

- 1) жалдау бойынша міндеттеме бойынша пайыздық шығыстар (қаржылық шығындар құраушы);
- 2) пайдалану құқығын білдіретін актив бойынша амортизациялық шығыстар.

Ақша қаражатының қозғалысы туралы есепте мынадай ақпарат ұсынылады:

- 1) қаржылық қызмет құрамында жалдау бойынша міндеттеменің негізгі сомасына қатысты ақшалай төлемдер;
- 2) жалдау бойынша міндеттеменің пайыздық бөлігі бойынша ақшалай төлемдер пайыздар бойынша өзге төлемдерге ұқсас ұсынылады;
- 3) қысқа мерзімді жалдау бойынша төлемдер, құны төмен активтерді жалдау бойынша төлемдер және операциялық қызмет құрамында жалдау бойынша міндеттемелерді бағалауға енгізілмеген ауыспалы жалдау төлемдері.

Ақпаратты ашу

16 «Жалдау» ХКЕС(IFRS) сәйкес қаржылық есептілікке ескертпеде қаржылық есептілікті пайдаланушыларға жалға алушының қаржылық жағдайына, қаржылық нәтижелеріне және ақша қаражатының қозғалысына әсерін бағалауға мүмкіндік беретін ақпарат ашылуы тиіс.

Ескертпеде жалға алушы, егер бұл ақпаратты ашу мақсатында қажет болса, қосымша сапалық және сандық деректерді ұсынуы керек.

Ашуда ұсынылған ақпарат қаржылық есептілікті пайдаланушылар үшін орынды болуы тиіс және жалға алушы жасасқан жалдау шарттарына қатысты ең маңызды аспектілерді, мысалы, жалдау шарттарында көзделген шарттардың икемділігін; жалға алу белгілеген шектеулерді; негізгі айнымалылардың өзгеруіне сезімталдықты; қосымша тәуекелдерге ұшырағыштықты және салалық практикадан ауытқуларды қоса көрсетуі тиіс.

Жалға алушы өзінің жалға алушы болып табылатын жалдау шарттары туралы ақпаратты бір ескертпеде немесе өзінің қаржылық есептілігінің жеке бөлімінде ашуға тиіс. Жалға алушыға қаржылық есептілікте басқа жерде ұсынылған ақпаратты, егер мұндай

ақпарат айқас сілтеме арқылы жалдау туралы бір ескертуге немесе жеке бөлімге енгізілген болса, қайталаудың қажеті жоқ.

Сандық ақпаратты ашуға қойылатын талаптар мыналарды қамтиды:

1) базалық актив түріне сәйкес пайдалану құқығы нысанындағы активтердің амортизациясы;

2) жалдау бойынша міндеттемелер бойынша пайыздық шығыс;

3) 6-тармақты қолдана отырып есепке алынатын қысқа мерзімді жалға алуға жататын шығыс. Мұндай шығыс жалдау мерзімі бір айдан аспайтын жалдау шарттарына жататын шығысты қамтымауға тиіс;

4) құны төмен активтерді жалдауға жататын, 6-тармақты қолдана отырып есепке алынатын шығыс. Мұндай шығыс 53(с)тармағында айтылған, құны төмен активтерді қысқа мерзімді жалға алуға жататын шығысты қамтымауға тиіс;

5) жалдау бойынша міндеттемелерді бағалауға енгізілмеген, ауыспалы жалдау төлемдеріне жататын шығыс;

6) пайдалану құқығы нысанындағы активтерді қосалқы жалдаудан түсетін табыс;

7) жалдау шарттары үшін ақшаның жалпы әкетілуі; пайдалану құқығы нысанындағы активтердің өсуі;

8) кері жалға алу арқылы сату операцияларымен негізделген пайда немесе шығындар;

9) базалық актив түріне сәйкес есепті кезеңнің соңына пайдалану құқығы нысанындағы активтердің баланстық құны.

Бұдан басқа, жалға алушы 7 (IFRS) «Қаржы құралдары» ХҚЕС-ке сәйкес өтеу мерзімі бойынша (басқа қаржылық міндеттемелерден бөлек) жалдау бойынша міндеттемелерді талдауға қатысты ақпаратты ашуы тиіс.

Жалға берушілердің қаржылық есептілігінде жалға алуды есепке алу

16 «Жалдау» ХҚЕС (IFRS) жалға берушіден жалдауды есепке алу әдісіне айтарлықтай өзгерістер енгізбейді. Осы стандарттың талаптары жалға берушіде бухгалтерлік есеп жүргізу бөлігінде ХҚЕС (IAS) 17 «Жалдау» талаптарын қайталайды.

Жіктелуі

Жалға беруші жалдау шарттарының әрқайсысын операциялық жалдау немесе қаржылық жалдау ретінде жіктеуі керек.

Егер жалдау активке меншік құқығымен байланысты барлық тәуекелдер мен пайдаларды беруді білдірсе, ол қаржылық ретінде жіктеледі.

Жалдау операциялық жалдау ретінде жіктеледі, егер ол негізгі активті иеленумен байланысты барлық тәуекелдер мен пайдаларды беруді білдірмесе.

Қаржылық жалдауды есепке алу

Мойындау

Жалға беруші өзінің қаржылық жағдайы туралы есебінде жалдау басталған күнгі қаржылық жалдаудағы активтерді тануға және оларды таза жалдау инвестицияларының сомасына тең мөлшерде дебиторлық берешек ретінде ұсынуға тиіс.

Бағалау

Жалға берудің таза инвестициялары сома ретінде бағаланады:

- жалдау төлемдерінің келтірілген құны бойынша бағаланған жалдау бойынша дебиторлық берешек;

- жалға берушіге есептелген тарату құны бойынша бағаланған қалдық актив.

Бастапқы танылғаннан кейін жалға беруші жалға берушінің қаржылық жалдауға таза инвестициялары бойынша кірістіліктің өзгермейтін мерзімді нормасын көрсететін тәсіл негізінде жалдау мерзімі ішіндегі қаржылық кірісті тануға тиіс.

Операциялық жалдауды есепке алу

Мойындау және бағалау

Жалға беруші операциялық жалдаудан жалдау төлемдерін кіріс ретінде біркелкі немесе басқа жүйелі негізде мойындауы керек. Өзге жүйелі негіз, егер ол жалдау шартының нысанасы болып табылатын активті пайдаланудан түсетін пайданы азайту кестесін неғұрлым барабар көрсетуді қамтамасыз еткен жағдайда қолданылуға тиіс.

Ақпарат ұсыну

Жалға беруші өзінің қаржылық жағдайы туралы есебінде ұсынуы керек.

Осындай активтердің түріне сәйкес операциялық жалдау шартының нысанасы болып табылатын активтер.

Ақпаратты ашу

Жалға алушыларға қойылатын талаптарға ұқсас, бұл стандарт жалға берушілер тарапынан ақпаратты ашуды талап етеді. Мақсаты қаржылық жағдай туралы, пайда мен шығындар туралы және ақша қаражатының қозғалысы туралы есептерде ұсынылған ақпаратпен бірлесіп, қаржылық есептілікті пайдаланушыларға жалға берудің жалға берушінің қаржылық жағдайына, қаржылық қызметіне және ақша қаражатының қозғалысына әсерін бағалау үшін негіз беретін ақпаратты ескертпелерде ашу болып табылады.

Кері жалдау арқылы сату операциялары

16 «Жалдау» ХҚЕС (IFRS) жалға алушы сатушыға да, жалға беруші сатып алушыға да қолданылатын кері жалға беру операцияларына қатысты нұсқауларды қамтиды. Мұндай операцияларды есепке алу қаралып отырған активтерді беру 15 «Клиенттермен жасалған шарттар бойынша түсім» ХҚЕС (IFRS) өлшемдеріне осы операцияларды сату бойынша мәмілелер деп тануға қатысты сәйкес келуіне байланысты болады.

Егер критерийлер орындалса:

- сатушы-жалға алушы өзінде сақталған пайдалану құқығымен байланысты активтің алдыңғы баланстық құнының пропорционалды бөлігі ретінде есептелген пайдалану құқығын білдіретін активті мойындайды (нәтижесінде пайда немесе шығын шығу кезінде сатып алушы-жалға берушіге берілген пайдалану құқықтарына қатысты ғана мойындалады);

- сатып алушы-жалға беруші жалдау шартының мәні болып табылатын активті қолданыстағы стандартқа (мысалы, негізгі құралдарды сатып алуға қатысты ХҚЕС (IAS) 16) және жалдауды 16 ХҚЕС (IFRS) бойынша жалға берушінің есепке алу моделіне сәйкес сатып алуды есепке алуды жүзеге асырады.

Егер сатудан түсетін түсімдер активтің әділ құнын көрсетпесе немесе жалдау төлемдері нарықтық мөлшерлеме бойынша жүзеге асырылмаса, жалдау төлемдері бойынша авансты немесе сатып алушы-жалға беруші ұсынған қосымша қаржыландыруды көрсету үшін түзетулер орындалады.

Егер критерийлер орындалмаса:

- сатушы-жалға алушы жалдау шартының мәні болып табылатын активті тануды жалғастырады және сатудан түскен түсімдерге қатысты қаржылық міндеттемені мойындайды;

• сатып алушы-жалға беруші орындалған төлемге қатысты қаржылық активті мойындайды.

Жалға алушылар мен жалға берушілер қаржы құралының есебін «қаржы құралдары» стандартының талаптарына сәйкес орындайды.

Ақпаратты ашу

Жалға алуға қатысты жалға алушы қаржылық есептілікте мынадай ақпаратты ашуға міндетті:

1) өзге активтерден бөлек пайдалану құқығы нысанындағы активтер. Егер жалға алушы қаржылық жағдай туралы есепте пайдалану құқығы формасындағы активтерді жеке ұсынбаса, жалға алушы:

егер олар меншікте болса, тиісті базалық активтер ұсынылатын нақ сол бапқа пайдалану құқығы формасындағы активтерді енгізу;

жалдау бойынша міндеттемелер басқа міндеттемелерден бөлек.

Пайда немесе шығын туралы есепте және өзге де жиынтық кіріс туралы есепте жалға алушы пайдалану құқығы формасындағы активтің амортизациясынан бөлек жалдау бойынша міндеттеме бойынша қаржылық шығысты ұсынуға тиіс.

Ақша қаражаттарының қозғалысы туралы есепте жалға алушы мыналарды ұсынуы керек:

қаржылық қызмет құрамында жалдау бойынша міндеттеменің негізгі сомасына қатысты ақшалай төлемдер;

операциялық қызмет құрамында жалдау бойынша міндеттемелер бойынша пайыздық шығыстарға қатысты ақшалай төлемдер; қысқа мерзімді жалдау бойынша төлемдер, төмен құны бар активтерді жалдау бойынша төлемдер және жалдау бойынша міндеттемелерді бағалауға енгізілмеген ауыспалы жалдау төлемдері.

Жалға алушы өзінің жалға алушы болып табылатын жалдау шарттары туралы ақпаратты бір ескертпеде немесе өзінің қаржылық есептілігінің жеке бөлімінде ашуы тиіс:

пайдалану құқығы формасындағы активтерді қосалқы жалдаудан түсетін кіріс;

жалдау шарттары үшін жалпы ақшаның кетуі;

пайдалану құқығы формасындағы активтердің өсуі;

кері жалға беру арқылы сату операцияларымен негізделген пайда немесе шығындар;

және

базалық актив түріне сәйкес есепті кезеңнің соңына пайдалану құқығы формасындағы активтердің баланстық құны.

«Қаржылық және операциялық жалдау» бөлімі бойынша үлгілік операциялар шоттарының хат-хабарлары

Жалдау бойынша ұзақ мерзімді дебиторлық берешек

Операцияның мазмұны	Шоттардың корреспонденциясы	
	Дебет	Кредит
Қаржылық жалдау бойынша жалдау төлемдерін есептеу және жалдау бойынша өзге де ұзақ мерзімді дебиторлық берешек	2160	6210
Жалдау бойынша берешекті өтеу	1030	2160
Жалға берілген негізгі құралдарды қайтару	2410	2160
Жылжымайтын мүлікке қаржылық жалға алынған	2310,2410,	4150

инвестициялар, негізгі құралдар бойынша берешектің пайда болуы	2520	
Қаржылық жалдауға қабылданған жылжымайтын мүлікті, негізгі құралдарды шарт мерзімі аяқталғанға дейін қайтаруға байланысты кредиторлық берешекті есептен шығару	4150	2310,2410, 2520,2930
Жалдау бойынша ұзақ мерзімді кредиторлық берешектің ағымдағы бөлігін төлеу	3360,3370	1010, 1030, 1060
Ағымдағы жыл ішінде өтеуге жататын ұзақ мерзімді кредиторлық берешектің бөлігі көрсетілген	4110-4140, 4150, 4160,4170	3360,3370

Алуға ұзақ мерзімді сыйақылар

<i>Операцияның мазмұны</i>	<i>Шоттардың корреспонденциясы</i>	
	<i>Дебет</i>	<i>Кредит</i>
Қаржылық жалдауға берілген активтер бойынша кірісті есептеу	2170	6130
Қаржы активтері (депозиттер, берілген қарыздар)бойынша кірісті есептеу	2170	6110
Алуға ұзақ мерзімді сыйақылар бойынша берешекті өтеу	1030	2170

Операциялық жалдау

	<i>Дебет</i>	<i>Кредит</i>
Пайдаланылатын негізгі құралдарды операциялық жалдау бойынша жалдау ақысын есептеу:		
- өндірісте	8410	3360
- коммерциялық қызметте	7110	3360
- әкімшілік мақсаттарда	7210	3360
Ағымдағы жалдау бойынша жалдау ақысын төлеу	3360	1010, 1030, 1060
Болашақ кезеңдерге қатысты жалдау төлемдерін төлеу	1620	1010

3.9. Мемлекеттік субсидиялар мен мемлекеттік көмекті есепке алу

Жалпы ережелер

Бөлімнің мақсаты мемлекеттік субсидия мен көмекті есепке алу тәртібін айқындау болып табылады: құжаттарды дұрыс ресімдеу және мемлекеттік субсидия мен көмектің әртүрлі түрлерін есепке алу, мемлекеттік субсидия мен есепте көмекті дұрыс көрсету, сондай-ақ оны қайтару, мемлекеттік субсидия мен қаржылық есептілікте көмек туралы ақпаратты толық ашу.

Анықтамасы

Мемлекет-бұл мемлекет, мемлекет атынан субсидиялау және көмек мемлекеттік органдар арқылы мемлекеттік мекемелер түрінде жүзеге асырылады.

Мемлекеттік көмек-бұл белгілі бір өлшемдерге сәйкес келетін заңды тұлға үшін нақты экономикалық пайданы қамтамасыз етуге бағытталған мемлекеттің әрекеті. Мемлекеттік көмек жұмыс істеудің жалпы жағдайларына әсер ету арқылы ұсынылатын жанама пайданы қамтымайды.

Мемлекеттік субсидиялар-бұл кәсіпорынның операциялық қызметіне байланысты өткен немесе болашақта белгілі бір шарттарды сақтау үшін ресурстарды беру түріндегі мемлекеттік көмек. Негіздеп бағалау мүмкін болмайтын мемлекеттік көмектің мұндай нысандары мемлекеттік субсидияларға жатпайды.

Активтерге қатысты субсидиялар - бұл мемлекеттік субсидиялар, оларды берудің негізгі шарты-бұл ұйым ұзақ мерзімді активтерді сатып алу, салу немесе сатып алу. Ол активтердің түрін, олардың орналасқан жерін немесе оларды сатып алу немесе иелену мерзімдерін шектейтін қосымша шарттармен сүйемелденуі мүмкін.

Әділ құн-жақсы хабардар, осындай мәміле жасағысы келетін, бір-бірінен тәуелсіз Сатып алушы мен сатушы арасында мәміле жасау кезінде актив айырбасталуы мүмкін сома.

Шартты түрде қайтарылмайтын қарыздар-бұл несие беруші белгілі бір шарттар орындалған кезде берілген сомаларды талап етуден бас тарту міндеттемесін өзіне алатын қарыздар.

Есепке алу принциптері

Мемлекеттік көмектің жіктелуі

Мемлекеттік көмектің келесі түрлері бар:

- 1) заңды тұлғаның операциялық қызметіне байланысты өткен немесе болашақта белгілі бір шарттарды сақтау орнына ресурстарды заңды тұлғаға беру;
- 2) Үкіметтің белгілі бір өлшемдерге жауап беретін заңды тұлға немесе компаниялар тобы үшін ерекше экономикалық пайданы қамтамасыз етуге бағытталған іс-әрекеттері;
- 3) белгілі бір ұйғарылған шарттар орындалған кезде кредит беруші өтеуден бас тартатын шартты түрде қайтарылмайтын қарыздар беру;
- 4) артық шығыстарды жабуға және басқа да мұқтаждарға арналған дотациялар/субвенциялар/сыйлықақылар сияқты заңды тұлғаның мемлекеттік көмегінің өзге де нысандары.
- 5) заңды тұлғаның салық міндеттемелерін азайту.

Бюджеттен бөлінетін қаражат түріне және бағалау айқындамасы мен критерийлеріне сәйкестігіне қарай мемлекеттік субсидиялар және мемлекеттік көмек деп танылады:

- негізгі құралдарды сатып алуға;
- жабдықтарды, ғимараттар мен құрылыстарды күрделі жөндеу;
- материалдық-техникалық базаны нығайту;
- құрылыс және қайта жаңарту;
- бюджеттік субсидиялар.

Мемлекет берген активтің түріне (ақшалай емес субсидия) және бағалау айқындамасы мен өлшемшарттарына сәйкестігіне қарай мемлекеттік субсидиялар және мемлекеттік көмек деп танылады:

- жылжымайтын мүлікті беру;
- жылжымалы мүлікті беру;
- иесіз мүлікті беру;
- жабдықтарды, тауарлық-материалдық құндылықтарды беру;

материалдық-техникалық базаны нығайту.

Мемлекеттік субсидияларды жіктеу

Заңды тұлғаға берілетін мемлекеттік субсидиялар мыналарға бөлінеді:

1) активтерге жататын субсидиялар - бұл мемлекеттік субсидиялар/салымдар, оларды берудің негізгі шарты заңды тұлғаның ұзақ мерзімді активтерді сатып алуы, салуы немесе басқа жолмен сатып алуы болып табылады.

2) кіріске жататын субсидиялар - бұл активтерге жатпайтын мемлекеттік субсидиялар/салымдар.

Алу тәсілі бойынша мемлекеттік субсидиялар мыналарға бөлінеді екі түрі: 1) ақшалай төлемдер; 2) активтерді беру.

Мойындау

Мемлекеттік субсидиялар, оның ішінде әділ құны бойынша ақшалай емес субсидиялар заңды тұлғаның оларды беру шарттарына сәйкес келетіндігіне және субсидиялар алынатынына негізделген сенімділік болғанға дейін танылмауға тиіс. Сонымен бірге, субсидия алу оған байланысты шарттардың орындалғанына немесе орындалатынына дәлел бола алмайды.

Мемлекеттік субсидиялар жүйелі негізде өтелуі тиіс тиісті шығыстар сияқты кезеңдерде кіріс ретінде мойындалуы тиіс.

Кейбір жағдайларда заңды тұлғаға көмек көрсетілуі мүмкін заңды тұлғадан қандай да бір шарттарды орындауды талап ететін, мысалы, қандай да бір алдыңғы кезеңде шеккен шығыстар немесе шығындар бойынша өтемақы ретінде ұсынылған. Мұндай көмек осы көмекті алу нәтижелерін дұрыс түсінуді қамтамасыз ететін ақпаратты аша отырып, оны алуға тағайындалған кезеңдегі табыс деп мойындалады.

Активтерге жататын субсидиялар

Әділ құны бойынша ақшалай емес субсидияларды қоса алғанда, активтерге жататын мемлекеттік субсидиялар қаржылық жағдай туралы есепте «мемлекеттік субсидиялар» (мемлекет берген субсидиялар үшін) және «кейінге қалдырылған кірістер» (бөгде ұйымдар берген субсидиялар үшін) шотындағы болашақ кезеңдердің кірістері ретінде ұсынылады. Кейіннен кіріс активті пайдалы пайдалану мерзімі ішінде жиынтық кіріс туралы есепте танылады. Мысалы, кейінге қалдырылған кірістер осы активтердің амортизациясы бойынша шығыстар танылатын кезеңдер ішіндегі және сол үйлесімдегі кіріс ретінде танылады (есепке алу мысалын «кірістерді есепке алу» бөліміндегі «кейінге қалдырылған күрделі гранттар» бөлімін қараңыз).

Мемлекеттік субсидияларды тану сәті субсидиялардың ақшалай формада, заңды тұлғаның мемлекет алдындағы міндеттемесін азайту формасында немесе актив формасында алынғанына байланысты емес.

Табысқа жататын субсидиялар

Заңды тұлғаға операциялық қызметке берілетін мемлекеттік субсидиялар жиынтық кіріс туралы есепте оларды тиісті шығыстармен салыстыру үшін қажетті кезеңдер ішінде мемлекеттік гранттардан түскен кірістер ретінде жүйелі және ұтымды негізде көрсетіледі.

Қазірдің өзінде келтірілген шығыстар немесе залалдар үшін өтемақы ретінде немесе заңды тұлғаға қандай да бір болашақ тиісті шығындарсыз дереу қаржылық қолдау көрсету мақсатында алынуға жататын мемлекеттік субсидиялар ол алынуға жататын кезеңнің кірісі ретінде танылады.

Мемлекеттік субсидиялар мен көмекті есепке алудың екі негізгі тәсілі бар:

Капитал тұрғысынан көзқарас - мемлекеттік субсидиялар кірістер шоттарында көрсетілместен тікелей меншікті капиталды есепке алу шоттарында көрсетілуі керек.

Кірістер тұрғысынан көзқарас - мемлекеттік субсидиялар заңды тұлғаның кірісі ретінде көрсетілуі керек.

Кіріс әдісін пайдаланған кезде мемлекеттік субсидияларды олар өтеуге тиіс шығындарға сәйкес осы субсидияларды келтіру үшін қанша уақыт қажет болса, сонша кезең бойына кірістердің құрамында жүйелі түрде тану керек.

Мемлекеттік субсидияларды оларды алған кездегі кіріс ретінде тану есептеу принципіне сәйкес келмейді және олар алынған кезеңнен басқа кезеңдерге субсидияны бөлу үшін база болмаған жағдайда ғана қолданылады.

Мемлекеттік субсидияны бөлу туралы хабарламаны алған кезде заңды тұлға есепте оны алу бойынша дебиторлық берешекті көрсетеді.

Дт «Дебиторлық берешек»

Кт «Болашақ кезеңдердің кірісі (субсидия)»

Субсидияның кіріске жатқызылуына қарай:

Дт «Болашақ кезеңдердің кірісі (субсидия)»

Кт «Басқа кірістер»

Шотқа ақша түскен кезде:

Дт «Ақша»

Кт «Дебиторлық берешек»

Егер мемлекеттік субсидия беру туралы хабарлама ақшалай қаражаттың түсуімен сүйемелденсе, онда есепте дебиторлық берешек емес, ақша қаражаты көрсетіледі.

Мемлекеттік субсидия заңды тұлғаның пайдалануы үшін монетарлық емес активті (ақшалай емес), мысалы, жерді, жабдықтарды немесе басқа да ресурстарды беру нысанында болуы мүмкін. Мұндай жағдайларда монетарлық емес активтің әділ құнын бағалау және осы әділ құн бойынша субсидияны да, активті де есепке алу әдеттегі практика болып табылады. Кейде балама тәсіл қолданылады, онда актив те, субсидия да номиналды мән бойынша есептеледі.

Мемлекеттік субсидиялар амортизацияланатын активтерге және амортизацияланбайтын активтерге қатысты болуы мүмкін.

Амортизацияланатын активтерге жататын субсидиялар осы активтердің амортизациясы есептелетін кезеңдер ішіндегі кіріс ретінде танылады.

Амортизацияланбайтын активтерге жататын субсидиялар белгілі бір міндеттемелердің орындалуын талап етуі мүмкін және сол кезде осы міндеттемелерді орындауға нақты шығындар келтірілген кезеңдерде кіріс ретінде танылатын болады. Сонымен, жер учаскесі түрінде субсидия беру осы учаскеде ғимарат салу шартымен байланысты болуы мүмкін. Бұл жағдайда кіріс әдетте ғимараттың қызмет ету мерзімі ішінде танылады.

Шартты-қайтарымсыз қарыздарды беру кезінде егер белгілі бір шарттарды орындау кезінде қоғам алынған ресурстарды қайтарудан босатылады деп көзделсе және заңды тұлғаның осы шарттарды орындайтынына жеткілікті сенім болса, көрсетілген қаражат субсидиялар үшін көзделген тәртіппен ескеріледі.

Шартты міндеттеменің туындауы мемлекеттік субсидияларға байланысты болуы мүмкін.

Қажетті шарттар орындалған кезде көрсетілген қаражат субсидиялар үшін көзделген тәртіппен ескеріледі.

Өткен кезеңдердің шығыстарын өтейтін субсидиялар олардың түсу кезеңінде басқа кірістер ретінде толық танылуға тиіс.

Мемлекеттік субсидиялар, сайып келгенде, субсидиялар ақшалай түрде, ұйымның мемлекет алдындағы міндеттемесін азайту түрінде немесе актив түрінде (ақшалай емес субсидиялау нысаны) алынғанына қарамастан, алынған кезде немесе болашақ кезеңдерде әрқашан кіріс ретінде танылады.

Мемлекеттік субсидияларды есепке алу

Әрбір есепті кезеңде есепте мойындалған субсидияның мөлшері айқындалғаннан кейін мемлекеттік субсидияларды есепке алудың екі тәсілінің бірі пайдаланылады:

Субсидияны тікелей актив шотына есепке алу (күрделі әдіс), бұл амортизацияны есептеу үшін базаны төмендетуге әкеледі, осы тәсілді пайдаланған кезде активтің (негізгі құралдардың) бастапқы құны субсидияларды есепке алу шотының дебеті және актив шотының кредиті бойынша жазу жолымен алынған субсидия шамасына азайтылады (күрделі әдіс);

Субсидияны болашақ кезеңдердің кірісі ретінде тану (кіріс әдісі) және активтің барлық қызмет ету мерзімі ішінде есептен шығару, осы тәсілге сәйкес субсидия, егер субсидия есепті кезеңде толық танылса, кірістерге не толық, не егер субсидия бірнеше кезең ішінде танылса, болашақ кезеңдердің кірістерін шоттан есептен шығару жолымен біртіндеп жатқызылады (кіріс әдісі).

Мемлекеттік субсидияларды қайтару

Мемлекеттік субсидияларды/нысаналы салымды қайтару

Мемлекеттік субсидияларды/нысаналы салымды қайтару қайта қарау ретінде ескеріледі

8 (IAS) «Есеп саясаты, есептік бухгалтерлік бағалардағы өзгерістер және қателер» ХҚЕС-ке сәйкес есептік бағалау.

Табысқа жататын субсидияларды қайтару бірінші кезекте жүргізіледі

деп мойындалған кейінге қалдырылған кірістің қалған амортизацияланбаған шамасының есебіне

қаржылық жағдай туралы есепте осы субсидияға қатысты. Қайтарылатын шаманың осындай кейінге қалдырылған кірістен асып кету сомасына немесе ол болмаған жағдайда субсидияны қайтару кезең шығыстары ретінде мойындалуға тиіс.

Активтерге жататын субсидияны қайтару келесі жолмен мойындалуы тиіс

қайтару сомасына болашақ кезеңдердің кірістер сальдосын азайту. Активтерге жататын субсидияны қайтаруға әкеп соққан мән-жайлар активтің жаңа баланстық құнының ықтимал құнсыздануын қосымша бөлуді талап етуі мүмкін.

Алынған қарыздың пайыздық мөлшерлемелерін субсидиялау

Заңды тұлғаның қызметін қолдау мақсатында мемлекет

қарыздар бойынша пайыздық мөлшерлемелерді субсидиялау түрінде сөзсіз көмек көрсету.

Қоғам қарыз құрамында алынған субсидиялардың әділ құнын мойындайды. Қарыз бойынша пайыздар шартты түрде тиімді пайыздық мөлшерлеме әдісі бойынша есептеледі.

Ақпаратты ашу

Қаржылық есептілікте мынадай ақпарат ашылады:

4. Мемлекеттік субсидиялар үшін қабылданған есепке алу саясаты, оның ішінде қаржылық есептілікте ұсыну әдістері (мемлекеттік субсидияларды есепке алудың қолданылатын тәсілі: субсидияны актив шотына есепке алу немесе болашақ кезеңдердің кірістері арқылы тану);

5. Қаржылық есептілікте танылатын мемлекеттік субсидиялардың сипаты мен мөлшері, сондай-ақ заңды тұлға тікелей пайда алған мемлекеттік көмектің басқа да нысандарын көрсету;

6. Мойындалған мемлекеттік көмекке байланысты орындалмаған шарттар мен басқа да шартты оқиғалар.

7. Ұйым қызметінің қаржылық жағдайы мен қаржылық нәтижелерін сипаттау үшін олар елеулі болған жағдайда мемлекеттік көмектің өзге де нысандары ашылуға жатады

Берілген мемлекеттік субсидиялар бойынша үлгілік операциялар шоттарының хат-хабарлары

Операцияның мазмұны	Шоттардың корреспонденциясы	
	Дебет	Кредит
Болашақ кезеңдердің кірістері есебіне ақшалай нысанда мемлекеттік субсидия беру туралы хабарлама алынды	1284	3520, 4420
Субсидиялар заңды тұлғаның есеп шотына, болашақ кезеңдердің кірістері есебіне алынды	1030	3520, 4420
Өткен жылдардың шығыстарын өтейтін хабарлама берілді немесе субсидиялар алынды	1030, 1284	6230
Есепті кезеңде субсидияларды алдыңғы кезеңдерде алынған кіріс ретінде тану	3520, 4420	6230
Негізгі құрал ретінде субсидия берілді	2410	4420
Есепті кезеңде негізгі құрал ретінде алынған мемлекеттік субсидиялардан түскен кірісті осы негізгі құралдың есептелген амортизациясына барабар тану	4420	6230
Жер учаскесі, ғимарат, құрылыс салу ретінде субсидия берілді	2410	4420
Есепті кезеңде жер учаскесі ретінде алынған мемлекеттік субсидиялардан түскен табысты салынған ғимараттың, құрылыстың есептелген амортизациясына барабар тану	4420	6230

3.10. Капитал

Жалпы ережелер

Есеп саясатының осы бөлімі Капитал ұғымын және қоғамның қаржылық есептілігінде капитал туралы ақпарат беруге қойылатын талапты айқындайды.

Капитал-бұл қоғам активтеріндегі оның барлық міндеттемелері шегерілгеннен кейін қалатын үлес.

Қоғамның жарғылық капиталы жалғыз құрылтайшының акцияларды олардың номиналдық құны бойынша заңнамада белгіленген талаптарға сәйкес айқындалған орналастыру бағалары бойынша төлеуі арқылы қалыптастырылады және Қазақстан Республикасының ұлттық валютасымен көрсетіледі

Анықтамалар және есепке алу принциптері

Меншікті капитал-заңды тұлға активтерінің міндеттемелермен ауыртпалық салынбаған, заңды тұлға активтерінің сомасы мен оның міндеттемелерінің мөлшері арасындағы айырмаға тең шамасы.

Жарғылық капитал-меншік иесінің (құрылтайшының) салымдарының жиынтығы болып табылатын, қалыптастырылуы Қазақстан Республикасының нормативтік құқықтық актілерімен және заңды тұлғаның құрылтай құжаттарымен регламенттелетін меншікті капиталдың негізгі элементі.

Заңды тұлғаның жарғылық капиталына салым акциялармен, ақша қаражатымен және (немесе) материалдық және өзге де құндылықтарды, оның ішінде негізгі құралдар объектілерін және материалдық емес активтерді енгізу арқылы енгізілуі мүмкін.

Қосымша төленген капитал-меншік иесінің (құрылтайшының) салымдары (мүліктік жарналары) есебінен заңды тұлғаның жарғылық капиталының ұлғаюын көрсететін Қоғамның жарғылық капиталының бөлігі.

Төленбеген капитал заңды тұлғаның жарғылық капиталына салымдар (мүліктік жарналар) енгізу бойынша берешекті көрсететін Қоғамның жарғылық капиталының бір бөлігі.

Резервтік капитал (капиталдық резервтер) қоғамның жарғысында айқындалған әр түрлі мақсаттарға таза пайдадан аударымдардың сомасын білдіреді.

Резервтік капитал болып табылатын күрделі резервтер: тәуекелдерді сақтандыру және ықтимал ысыраптардың/залалдардың алдын алу үшін; тұрақты, жеткілікті бақыланатын Қаржы-шаруашылық дамуды қамтамасыз ету үшін; резервтік капиталды қалыптастыру құрылтай құжаттарына, нормативтік құқықтық актілерге, меншік иесінің (құрылтайшының) шешімдеріне, Байқау кеңесінің шешімдеріне (ол болған кезде) сәйкес бөлінбеген пайда есебінен жүргізіледі).

Заңды тұлғаның мүлкін анықтау тәртібі Қазақстан Республикасының «Мемлекеттік мүлік туралы», «Акционерлік қоғам туралы», «Коммерциялық емес ұйымдар туралы» Заңдарымен, заңды тұлғаның жарғысымен және 1 (IAS) «қаржылық есептілікті ұсыну» ХҚЕС-пен регламенттелген.

Қоғамның жарғылық капиталы жалғыз құрылтайшының акцияларды олардың номиналдық құны бойынша заңнамада белгіленген талаптарға сәйкес айқындалатын орналастыру бағалары бойынша төлеуі арқылы қалыптастырылады және Қазақстан Республикасының ұлттық валютасымен көрсетіледі.

Шығарылған акциялар-орналастырылған акциялардың номиналды құны бойынша жалғыз акционерден түсетін жарналардың мөлшері.

Өзге жиынтық табыс, бұл талап етілетіндіктен немесе басқа ХҚЕС -қа жол берілетіндіктен, пайданың немесе залалдың құрамында танылмайтын табыстар мен шығыстардың баптары (оның ішінде қайта сыныптау түзетулерін) қамтиды.

Қоғамның өзге жиынтық табысының құрамдауышына қайта бағаланған құн бойынша есепке алу моделін қолданған жағдайда негізгі құралдарды қайта бағалаудан болған құнның өсуін көрсететін шаманың өзгеруі жатады.

Бөлінбеген пайда (жабылмаған шығын) қоғам қызметінің ағымдағы кезеңдегі таза қаржылық нәтижесін (таза табысын) өткен жылдардың бөлінбеген пайдасына қосу жолымен өспелі жиынтықпен қалыптастырылады.

Қоғамның таза табысы қоғамның иелігінде қалады және тек қана қоғамды дамытуға және қызметкерлер мен білім алушылар үшін қажетті жағдайлар жасауға бағытталады.

Жіктеу және топтастыру

Қаржылық жағдай туралы есептегі капитал мынадай баптар бойынша жіктеледі:

1. Жарғылық (акционерлік) капитал;
2. Бөлінбеген пайда (жабылмаған шығын).

Жарғылық капитал (акционерлік) капитал

Қоғамның жарғылық капиталының мөлшерін оның құрылтайшысы айқындайды, бірақ ол қоғамға берілетін жалпы құннан аспауға тиіс. Қоғамның жарғылық капиталын ұлғайту Қоғамның жарияланған жай акцияларын орналастыру арқылы жүзеге асырылады. Қоғамдар жарғылық (акционерлік) капиталға мемлекеттің жүз пайыз қатысуымен құрылған. Қазақстан Республикасының Білім министрлігі, акциялардың мемлекеттік пакетін иелену және пайдалану құқығын жүзеге асыратын тиісті саланың уәкілетті органы Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес акционерлердің жалпы жиналысының құзыретіне жатқызылған мәселелер бойынша жалғыз акционер ретінде мемлекеттің мүдделерін білдіреді.

Акцияларды орналастырудан алынған нәтиже пайдалар мен шығындарда танылмайды, бірақ капиталдағы өзгеріс ретінде қаржылық есептілікте ұсынылады.

Жарғылық (акционерлік) капитал Қазақстан Республикасының ұлттық валютасымен көрсетіледі.

Қоғамның жай акцияларын «Бағалы қағаздардың орталық депозитарийі» акционерлік қоғамы тіркеген.

Жарғылық капиталды құрылтайшы қоғамның жарияланған акцияларын уәкілетті органда мемлекеттік тіркеу кезінде толық қалыптастыруы тиіс.

Жарияланған акциялар шығарылымын мемлекеттік тіркеуді Қазақстан Республикасының Қаржы нарығын реттеу және дамыту жөніндегі агенттігі жүргізді.

Бөлінбеген пайда (жабылмаған шығын)

Қоғамның бөлінбеген пайдасы жарғылық мақсаттарға жету үшін қосымша қаржыландыру көзі болып табылады.

Бөлінбеген пайданы (жабылмаған залалды) қалыптастыру есепті кезеңнің қорытындысы бойынша 5710 «қорытынды пайда (қорытынды залал)» шотындағы кіріс пен Шығысты салыстыру арқылы жүргізіледі.

Бөлінбеген пайданы пайдалану мыналарға байланысты:

- өткен жылдардың шығындарын жабу;
- есеп саясатының өзгеруіне байланысты туындайтын түзетулер;
- алдыңғы кезеңдердегі қателерді түзету үшін ретроспективті түзетулер жүргізу;
- құрылтайшының шешімі бойынша жарғылық (акционерлік) капиталға қосылу;
- басқа да операциялар.

Қаржылық есептілікте ашу

Қаржылық жағдай туралы есеп бөлімінде капиталдың әрбір маңызды санаты бөлек ашылады.

Капиталдың өзгеруі туралы есепте:

- есепті кезеңдегі пайда немесе шығын;
- ХЖЕС сәйкес тікелей капиталда танылған пайда немесе залалдың кез келген бабы, сондай-ақ осы баптар бойынша жалпы сома;
- капиталдың әрбір компоненті бойынша есеп саясатының өзгеруі және қателерді түзету әсер етеді. Капиталдың өзгерістері туралы есепте немесе қаржылық есептілікке ескертпелерде ашылады:
- меншікті капитал иелерімен жасалатын операциялар сомасы;
- кезеңнің басына және есепті күнге бөлінбеген пайда сальдосы, сондай-ақ есепті кезеңдегі тиісті өзгерістер;
- кезең басындағы және аяғындағы төленген меншікті капиталдың әрбір санатының баланстық құны арасындағы салыстыру, әрбір өзгерістің жеке ашылуы.

Қоғамның қаржылық есептілігінде капиталды басқару туралы ақпарат та ашылады:

- қоғамның өз капиталы ретінде нені қарастыратыны туралы мәліметтер, сондай-ақ қоғамның капиталға, оны басқару саясаты мен рәсімдеріне қатысты мақсаттарының сапалы сипаттамасы;
- қоғам басқаратын капитал бойынша қысқаша сандық ақпарат;
- қоғамның капиталға қойылатын сыртқы талаптарға сәйкестігі туралы ақпарат, сондай-ақ сыртқы қадағалау органдары реттейтін капиталды басқару саясаты мен рәсімдерінің сипаттамасы.

Акционерлік капитал үшін қаржылық есептілікке ескертпелерде ашылуға тиіс:

1. шығаруға рұқсат етілген акциялар саны;
2. шығарылған және толық төленген, сондай-ақ шығарылған, бірақ толық төленбеген акциялардың саны;
3. акцияның номиналды құны;
4. жылдың басында және соңында айналыстағы акциялардың санын салыстыру.

5000 «Жарғылық капитал» кіші бөлімі бойынша үлгілік операциялар шоттарының корреспонденциясы

Мысалы:

Операцияның мазмұны	Шоттардың корреспонденциясы	
	Дебет	Кредит
Жарғылық капитал сомасын құрылтай құжаттарына, заң актілеріне, меншік иесінің (құрылтайшының) шешімдеріне сәйкес көрсету	5110	5030
Жарғылық капиталды ұлғайту:		
меншік иесінің (құрылтайшының) шешімдеріне сәйкес заңды тұлғаның құрылтай құжатына өзгерістер енгізу	5110	5030
Жарғылық капиталды төлеу:		

материалдық емес активтермен	2730	5110
негізгі құралдармен	2410	5110
биологиялық активтермен	2510	5110
қысқа мерзімді қаржылық инвестициялар	1110- 1150	5110
тауарлық-материалдық қорлармен	1310,1320, 1330, 1350	5110
ұзақ мерзімді қаржылық инвестициялармен	2010 - 2040	5110
ақшамен	1010, 1030	5110
Жарғылық капиталды төлеуге резервтік капиталды бағыттау	5410	5110
Жарғылық капиталды төлеуге таза кірісті жіберу	5510,5520	5110

5400 «Резервтер» кіші бөлімі бойынша үлгілік операциялар шоттарының хат-хабарлары

Операцияның мазмұны	Шоттардың корреспонденциясы	
	Дебет	Кредит
Резервтік капиталды қалыптастыру:		
құрылтай құжаттарында көзделген сомалар шегінде	5510	5410
құрылтай құжаттарында көзделген сомадан артық	5510	5460
Резервтік капиталды пайдалану:		
есепті жылдың немесе алдыңғы жылдардың залалын жабуға	5410,5460	5510,5520
қатысушыларға дивидендтер мен кірістерді есептеу	5410, 5460	3030
Жүргізілген қайта бағалау нәтижесінде негізгі құралдардың баланстық құнының ұлғаюы	2410	5420
Негізгі құралдарды жете бағалау нәтижелері бойынша жинақталған тозуды түзету	5420	2420
Қайта бағалау сомасы шегінде жүргізілген қайта бағалау нәтижесінде негізгі құралдардың баланстық құнының азаюы:		
- құнын төмендетуге	5420	2410
- тозуды төмендетуге	2420	5420
Шығарылған негізгі құралдар бойынша жете бағалау сомасын есептен шығару	5420	5510
Пайдаланудағы негізгі құралдарды қайта бағалау сомасын бөлінбеген кіріске көшіру	5420	5510
Жүргізілген операция нәтижесінде материалдық емес	2730	5430

активтердің баланстық құнының ұлғаюы		
Материалдық емес активтердің жинақталған тозуын оларды жете бағалау нәтижелері бойынша түзету	5430	2740
Бұрын жүргізілген қайта бағалаудың қолда бар сомалары шегінде жүргізілген қайта бағалау нәтижесінде материалдық емес активтердің баланстық құнының азаюы:		
- құнын төмендетуге	5430	2730
- тозуды төмендетуге	2740	5430
Шығарылған материалдық емес активтер бойынша жете бағалау сомасын есептен шығару	5430	5510
Пайдаланылатын материалдық емес активтер бойынша жете бағалау сомасын есептен шығару	5430	5510
Сатуға арналған қысқа мерзімді және ұзақ мерзімді қаржы инвестицияларын жете бағалау	1120,1140, 2030	5440
Сатуға арналған қысқа мерзімді және ұзақ мерзімді қаржы инвестицияларын арзандату	5440	1120,1140, 2030
Сатуға арналған шығарылған қысқа мерзімді және ұзақ мерзімді қаржы инвестициялары бойынша жете бағалау сомасын есептен шығару	5440	5510
Шетелдік қатысушының жарғылық капиталға салым бойынша берешегі бойынша туындаған бағамдық оң айырма	5110	5450
Шетелдік қатысушының жарғылық капиталға салым бойынша берешегі бойынша туындаған теріс бағамдық айырма	5450	5110
Шетелдік қатысушының жарғылық капиталға салым бойынша берешегі бойынша туындаған бағамдық айырмаларды есептен шығару	5450	5510

5500 «Бөлінбеген кіріс (жабылмаған шығын)» кіші бөлімі бойынша үлгілік операциялар шоттарының корреспонденциясы

Операцияның мазмұны	Шоттардың корреспонденциясы	
	Дебет	Кредит
Есепті жылдағы таза кірісті көрсету	5610	5510
Резервтік капитал есебінен есепті жылдың және алдыңғы жылдардың залалын өтеу	5410,5460	5510,5520
Жарғылық капиталды төлеуге таза кірісті жіберу	5510,5520	5110
Шығу кезінде бөлінбеген пайдаға ауыстыру:		
негізгі құралдар бойынша жете бағалау сомасы	5420	5510

материалдық емес активтер бойынша жете бағалау сомасы	5430	5510
қысқа мерзімді және ұзақ мерзімді қаржы инвестициялары бойынша жете бағалау сомалары	5440	5510
Пайдаланудағы негізгі құралдарды, материалдық емес активтерді қайта бағалау сомасын бөлінбеген кіріске көшіру	5420	5510
Меншікті акцияларды (үлестерді) акционерлерден (қатысушылардан) олардың номиналдық құнынан жоғары баға бойынша сатып алу кезінде алынған залал	5510	5210
Есепті кезеңде алынған залалды көрсету	5510	5610
Қатысушыларға дивидендтер мен кірістерді есептеуге бағытталған есепті жылдың бөлінбеген кірісі	5510	3030
Өткен жылдардың бөлінбеген кірісі есебінен есепті жылдың жабылмаған залалын есептен шығару	5520	5510
Есепке алу саясатының өзгеруі нәтижесінде пайданы (залалды) түзету (оның ішінде ХҚЕС-ке көшуге байланысты):		
а) амортизацияны есептеу әдістемесі бойынша:		
- амортизация сомасын ұлғайту жағына қарай	5510	2420
- амортизация сомасын азайту жағына қарай	2420	5510
в) активтердің құнын түзету бойынша'		
- ұлғаю жағына қарай	тиісті активтер	5510
- азаю жағына қарай	5510	тиісті активтер
б) корпоративтік табыс салығын түзету бойынша:		
- ұлғайту	5510	3110
- азайту	1410 немесе 3110	5510

5600 «Жиынтық пайда (қорытынды шығын)» кіші бөлімі бойынша үлгілік операциялар шоттарының корреспонденциясы

Операцияның мазмұны	Шоттардың корреспонденциясы	
	Дебет	Кредит
Табыстарды көрсету	6010,6110-6160, 6210-6280	5610
Келтірілген шығыстарды көрсету	5610	6020,6030, 7010,7110,7210, 7310-7340, 7410-7470, 7710
Қорытынды пайданың көрінісі	5610	5510

Қорытынды шығынды көрсету	5510	5610
---------------------------	------	------

3.11. Кірістер есебі

Анықтамасы

Кіріс-бұл қоғамның есепті кезең ішінде активтердің түсуі немесе өсуі немесе міндеттемелердің азаюы түрінде алатын экономикалық пайдасының артуы, бұл құрылтайшының жарналарына байланысты емес меншікті капиталдың ұлғаюынан көрінеді.

Табысқа қоғамның кірісі де, басқа кірістер де кіреді.

Қоғамның кірістерін есепке алу «Сатып алушылармен жасалған шарттар бойынша түсім» 15 ХҚЕС(IFRS) сәйкес жүзеге асырылады.

Табыс-бұл қоғамның негізгі қызметінен түсетін кірістер, оның ішінде білім беру қызметтерін ұсынудан, сондай-ақ Қоғамның Жарғысында көзделген басқа да қызметтен түскен кірістер.

Табыс дегеніміз-қоғамның өз шотына алған және алатын экономикалық пайдаларының жалпы түсімдері. Сату салығы, тауарлар мен қызметтерге салынатын салықтар және қосылған құн салығы сияқты үшінші тараптың атынан алынған сомалар қоғам алатын экономикалық пайда болып табылмайды және капиталдың өсуіне әкелмейді. Сондықтан олар кірістен шығарылады.

Әділ құн-бағалау күніне нарыққа қатысушылар арасында ерікті негізде операция жүргізу кезінде активті сату кезінде алынатын немесе міндеттемені беру кезінде төленетін баға.

Жалпы ережелер

Қызметтер көрсетуден түскен түсім шарт бойынша ұсынылуға тиіс қызметтердің жалпы көлеміндегі іс жүзінде көрсетілген қызметтер үлесіне барабар бағаланатын нақты операцияның аяқталу дәрежесін негізге ала отырып, осы қызметтер көрсетілген есептік кезеңде танылады.

Аяқталу дәрежесі тапсырыс беруші қол қойған орындалған жұмыстар актісінде көрсетіледі, ол экономикалық пайда алғанын куәландырады және сонымен бір мезгілде табыс сомасын сенімді бағалайды және тапсырыс берушіге осы мәмілеге байланысты елеулі тәуекелдер мен пайдалардың ауысуын білдіреді.

Есепке алу принциптері

Жіктелуі

Қоғамның кірістері мынадай түрлер бойынша жіктеледі:

- 1) білім беру қызметтерін көрсетуден түсетін кірістер, оның ішінде студенттерді әлеуметтік қамсыздандыруға арналған кірістер;
- 2) қолданбалы ғылыми зерттеулерді ұйымдастыру мен жүргізуден және тәжірибелік-оның ішінде ғылыми-техникалық зерттеулер, ізденістер және ғылыми-техникалық сүйемелдеу;
- 3) ғылыми және әдістемелік басылымдарды басып шығарудан және сатудан түсетін кірістер
- 4) студенттердің академиялық ұтқырлығынан түсетін табыстар;
- 5) мүлікті жалға беруден түсетін кірістер;
- 5) негізгі қызмет бойынша ілеспе кірістер:
  - Семинарлар мен конференцияларды өткізуден түсетін кірістер;
  - Қосымша курстарды ұйымдастырудан түскен кірістер;

- Қайта емтихандарды ұйымдастырудан түскен табыс;
- Азаматтық-құқықтық шарттар бойынша айыппұл санкцияларының кірісі;
- Өтеусіз алынған тауарлардың, жұмыстардың, көрсетілетін қызметтердің кірістері;
- Коммуналдық шығындар бойынша шығындарды өтеу кірістері;
- Әлеуметтік нысандардан түсетін кірістер(асхана, демалыс аймағы, жатақхана және басқалар);
- Үмітсіз және күмәнді берешектерді есептен шығарудан түскен кірістер;
- Басқа кірістер (кітаптарды, билеттер және көшірме және т. б.жоғалтқаны үшін айыппұлдар.);
- Спорттық-сауықтыру қызметтерінен түскен кірістер;
- Білім беру курстарынан түсетін кірістер(тілдік, семинарлар, тренингтер және басқалар);
- Дайын өнімді сатудан түскен кірістер (баспа өнімдері).

Басқа кірістер:

- Сомалық айырмалар (оң);
- Бағамдық айырмадан түсетін табыс;
- Айналымнан тыс активтерді сатудан және өзге де істен шығудан түскен кірістер;
- Инвестициялық қызметтен түсетін басқа да кірістер;
- Қаржы активтерінің шығуынан түскен кірістер;
- Қаржы құралдарының әділ құнының өзгеруінен түскен кірістер;
- Дивидендтер бойынша кірістер;
- Депозиттік салымдардың пайыздары бойынша кірістер;
- Қаржылық қызметтен түсетін басқа да кірістер;
- Мемлекеттік субсидиялардан түсетін кірістер

Қоғамның кірісі оларды пайдалану шарттарын көрсететін екі негізгі категорияға жатады:

1) шектеусіз кірістер - бұл оларды пайдалану бойынша белгілі бір шарттармен шектелмеген кірістер. Алынған қаражат қоғамның академиялық, ғылыми-зерттеу, инфрақұрылымдық және басқа да қызмет түрлеріне жұмсалады . Мысалы, оқу ақысы және басқа қызмет түрлерінен алынған басқа да кірістер; сондай-ақ оларды пайдалану шарттарымен шектелмеген қайырымалдықтар.

2) шектеулі кірістер - арнайы келісім немесе келісімшарт шеңберінде демеуші немесе донор айқындаған арнайы мақсаттарға бағытталатын қаражатты алу кезінде туындайды және тек осы мақсаттарға қолданылуы мүмкін. Мысалы, зерттеу келісімшарттары мен гранттарынан түскен кірістер.

Мемлекеттік субсидиялар мен мемлекеттік көмекке бюджеттен қаржыландыру нәтижесінде алынған кірістердің мынадай түрлері жатады:

- 1) негізгі құралдарды сатып алуға;
- 2) Жабдықтарды, ғимараттар мен құрылыстарды күрделі жөндеу;
- 3) материалдық-техникалық базаны нығайту;
- 4) Құрылыс және реконструкциялау;
- 5) бюджеттік субсидиялар жатады.

Басқа табыстарға табыстардың мынадай түрлері жатады:

- 1) шарттардың талаптарын бұзғаны үшін айыппұлдар, өсімпұлдар, тұрақсыздық

айыптары;

2) қолданыстағы заңнамамен белгіленген талап қою мерзімі өткен кредиторлық және депоненттік берешек сомасы; ;

3) түгендеу кезінде анықталған материалдық құндылықтардың артық шығуы;

4) теріс гудвилл;

5) қоғамға келтірілген залалдарды өтеуге түсетін түсімдер;

6) Өзге де ұқсас кірістер.

Мойындау және есепке алу

Есепті кезеңнің кірістерін мойындау және есепке алу

Қоғамның қызметтер көрсету және жұмыстарды орындау нәтижесінде алынған кірісінің сомасы алынған немесе алынуға жататын сыйақының әділ құны бойынша айқындалады. Көп жағдайда өтемақы ақшалай қаражат немесе оның баламалары түрінде беріледі.

Егер қызмет көрсетуді көздейтін операцияның нәтижесі сенімді бағалануы мүмкін болса, мұндай операциядан түскен түсім есепті кезеңнің аяғындағы операцияның аяқталу сатысына сәйкес танылуы тиіс. Егер барлық келесі шарттар орындалса, операцияның нәтижесін сенімді бағалауға болады:

1. түсім сомасы сенімді бағалануы мүмкін;

2. операцияға байланысты экономикалық пайда заңды тұлғаға түсуі мүмкін;

3. есепті кезеңнің соңындағы жағдай бойынша операцияның аяқталу сатысы сенімді бағалануы мүмкін;

4. операцияны орындау кезінде келтірілген шығындар және оны аяқтау үшін қажетті шығындар сенімді түрде бағалануы мүмкін.

Академиялық және ғылыми-зерттеу қызметі бойынша қызметтер көрсетілген жағдайда, табысты тану көрсетілетін қызметтер мен жұмыстардың аяқталу дәрежесі бойынша жүзеге асырылады.

Көрсетілетін қызметтерді алу жөніндегі операциялардың аяқталу сатысы мынадай түрде айқындалады:

1) ұсынылатын қызметтердің жалпы көлеміне белгілі бір күнге ұсынылған қызметтердің үлесін анықтау;

2) орындалған жұмысты зерделеу;

3) көрсетілетін қызметтерге байланысты шеккен шығыстардың үлесін қызметтер көрсету кезінде көтеру жоспарланып отырған шығыстардың жалпы сомасына қарай айқындау жатады.

Мәміленің аяқталу кезеңін мәміленің сипатына байланысты әртүрлі әдістермен анықтауға болады және мыналарды қамтуы мүмкін:

1. орындалған жұмыс туралы есептер;

2. орындалған жұмыстардың актілері;

3. активті қабылдау-тапсыру актілері;

4. есептілік күніне ұсынылған қызметтер, қызметтердің жалпы көлеміне пайызбен;

5. қазіргі уақытта келтірілген шығындардың мәміле бойынша жалпы шығындардың бағалау шамасына пропорционалды қатынасы. Есепті жасау күніне жұмсалған шығындарға осы күнге ұсынылған қызметтерді көрсететіндер ғана енгізіледі.

Тапсырыс берушілерден алынған аралық төлемдер мен аванстар көрсетілген қызметтерді көрсетпейді.

Ақылы бөлім студенттерінен ақшалай қаражаттың түсуі және студенттердің жатақханада тұрғаны үшін өтеуі алынған аванс шоттарында көрсетіледі. 12 айға созылатын оқу жылы ішінде ай сайын оқудың жылдық сомасының 10/12 бөлігі кіріс

ретінде танылады, жылдық соманың 2/12 бөлігі болашақ кезеңнің кірісі. Мерзімді түрде дебиторлық берешек пен алынған аванстарды есептеу жүзеге асырылады.

Есептеу әдісіне сәйкес кірістер қоғамның сенімді өлшенуі мүмкін болашақ пайда алу мүмкіндігі болған кезде пайда болған кезеңде танылады.

Тану критерийлері әдетте әрбір мәмілеге жеке қолданылады. Алайда, белгілі бір жағдайларда, олардың мазмұнын көрсету үшін оларды мәміленің бөлек таңдалған элементтеріне қолдану керек.

Активтерді сатудан кірістерді есепке алу

Операциялық қызметтен түсетін кіріс деп танылмайтын ақша қаражатынан (шетел валютасынан басқа), өнімнен, тауарлардан ерекшеленетін активтерді (негізгі құралдар, материалдық емес активтер және өзге де активтер) сатудан түсетін түсімдердің шамасы активтерді сату кезіндегі жалпы тәртіппен айқындалады.

Алынған айыппұлдарды есепке алу

Шарттардың талаптарын бұзғаны үшін алынған айыппұлдар, сондай-ақ қоғамға келтірілген залалдарды өтеу (оларды алу ықтималдығы жоғары болған жағдайда) осы талаптар бұзылған кезде шарттың талаптарына сәйкес бағаланған сомаларда есепке алынады. Есепті кезеңнің соңында, егер контрагенттер берілген растаудың нәтижесінде айыппұлдарды төлеуге міндетті деп танымаса не сот шешімі бойынша оларға мұндай міндет жүктелмесе, танылмаған айыппұлдар бойынша резерв құрылады.

Кредиторлық берешекті есептен шығарудан кірістерді есепке алу

Кредиторлық берешек қоғамның басқа да кірістерінің құрамындағы берешекті бухгалтерлік есепте көрсетілген сомада есептен шығару сәтінде мойындалады.

Өзге де кірістерді есепке алу

Түгендеу барысында анықталған активтерді кіріске алу кезінде алынған кірістер бухгалтерлік есепке қабылданған күнгі олардың әділ құны негізге алына отырып айқындалатын құны бойынша өзге де кірістер шоттарында есепке алынады.

Өзге түсімдер кірістер бухгалтерлік есепке олардың пайда болуына (анықталуына) қарай нақты сомаларда қабылданады.

Негізгі қызметтен түскен сатудан түскен кіріс 6 «Кірістер» бөлімінде, 6000 «Өнімді сатудан және қызмет көрсетуден түскен кіріс» кіші бөлімінде 6010 «Өнімді сатудан және қызмет көрсетуден түскен кіріс» шотында есепке алынады. Қоғамдық тамақтандыру комбинатының табыстары тауарлық есептер негізінде ай сайын жиынтық сома болып танылады.

Негізгі емес қызметтен өзге кірістер 6290 «Өзге кірістер» шотында көрсетіледі. Негізгі құралдарды бөлшектеу, жөндеу жүргізу кезінде қоғам олардың элементтерін ауыстырады. Одан әрі пайдалануға немесе сатуға жарамды бөлшектелген элементтер техникалық жай-күйі, тозу шамасы және ұқсас материалдардың қолданыстағы нарықтық бағалары негізінде негізделген ішкі бағалау негізінде айқындалған күн бойынша қорлар (металл сынықтары немесе қосалқы бөлшектер) ретінде кіріске алынуы мүмкін. Бұл ретте осы элементтерді кіріске алу туралы кіріс 6210 «Активтердің шығуынан түскен кірісте» шотында ескеріледі. Түгендеу барысында анықталған активтерді кіріске алудан алынған кірістер 6290 «Өзге кірістер» шоттарында оларды бухгалтерлік есепке қабылдаған күнгі нарықтық құны бойынша айқындалатын күн бойынша есепке алынады.

Шот	Қысқаша сипаттамасы
6010 Өнімді сатудан және қызмет көрсетуден түскен кіріс	Жарғыға сәйкес өнімді сатудан және қызмет көрсетуден түскен кіріс
6110 Сыйақылар бойынша кіріс	Сыйақылар бойынша кіріс
6210 Активтердің шығуынан түсетін кіріс	Активтердің шығуынан түсетін кіріс
6220 Қайтарымсыз аланған активтерден түсетін кіріс	Адилбековна
6230 Мемлекеттік субсидиялардан түсетін кіріс	Мемлекеттік субсидиялардан түсетін кіріс
6290 Басқа кірістер	Басқа кірістер

Кірістерді бағалау

Кірістер алынған немесе алынуға жататын өтеудің әділ құны бойынша бағаланады. Көп жағдайда өтемақы ақшалай қаражат немесе ақша қаражаттарының баламалары түрінде беріледі, ал алынған немесе алынатын ақша немесе ақша баламаларының сомасы түсім сомасы болып табылады.

Бартерлік мәміле жасалған кезде, егер мәміленің әділ құнын сенімді бағалау мүмкін болмаса, онда түсім көрсетілген қызметтердің, сатылатын тауарлардың және орындалған жұмыстардың әділ құны бойынша бағаланады.

Операциядан туындайтын кіріс сомасы, әдетте, қоғам мен активті сатып алушы немесе пайдаланушы арасындағы келісім-шартпен анықталады. Ол қоғам ұсынатын кез келген сауда немесе көтерме жеңілдіктер сомасын ескере отырып, алынған немесе алуға жататын өтеудің әділ құны бойынша бағаланады.

Ақпаратты ашу

Қоғамның қаржылық есептілігінде мынадай ақпарат ашылады:

кірісті тану үшін қабылданған есеп саясаты, оның ішінде қызмет көрсетуге байланысты операциялардың аяқталу сатысын анықтау үшін қолданылатын әдістер;

кезең ішінде танылған кірістердің әрбір маңызды санатының, оның ішінде: 1) оқу ақысынан; 2) мемлекеттік гранттардан түсетін кірістерден; 3) зерттеулерге, әзірлемелерге және т.б. келісімшарттар мен гранттар бойынша кірістерден туындайтын түсімдердің сомасы.;

кезең ішінде танылған қаржылық кірістердің талдамасы;

кезең ішінде танылған өзге де кірістердің талдамасы;

Қаржылық есептілікте негізгі қызметтен түскен табыстар топтастырылады және қоғам көрсететін білім беру, консультациялық, ғылыми-зерттеу және басқалары сияқты бағдарламалар мен қызмет түрлерінің негізінде қаржылық есептілікке ескертпелерде ашылады.

15 «Сатып алушылармен жасалған шарттар бойынша түсім» ХҚЕС (IFRS) қолданысқа енгізілуіне байланысты өзгерістер.

Осы кіші бөлім «Сатып алушылармен жасалған шарттар бойынша түсім» (2018 жылғы 1 қаңтардан бастап) 15 ХҚЕС (IFRS) күшіне енген күнінен бастап күшіне енеді.

Жалпы ережелер

15 (IFRS) «Сатып алушылармен жасалған шарттар бойынша түсім» ХҚЕС стандарты сатып алушыларға қатысты жасалған шарттарды қоспағанда, тауарларды жеткізуге немесе қызметтерді көрсетуге арналған шарттарға қолданылады:

- 1) жалға алу;
- 2) сақтандыру;
- 3) қаржы құралдарын есепке алу жөніндегі белгілі бір нұсқаулар шеңберінде қаралатын құқықтар немесе міндеттер, мысалы, туынды құралдар болып табылатын шарттар бойынша;
- 4) тауарлар немесе көрсетілетін қызметтер бойынша кепілдік міндеттемелерден басқа, кепілдіктерге қолданылмайды;
- 5) осындай алмасудың тараптары болып табылмайтын сатып алушыларға сатуды қамтамасыз ету мақсатында қызметтің бір саласындағы ұйымдар арасында монетарлық емес активтер алмасуды қамтиды.

Анықтамалар

Шарт бойынша актив-ұйым сатып алушыға берген тауарлар мен қызметтердің орнына, мұндай орындау болашақта белгілі бір уақыт кезеңінің аяқталуынан өзгеше белгілі бір шарттардың орындалуына байланысты болған кезде, ұйымның өтеу құқығы.

Шарт-құқықтық қорғау қамтамасыз етілген құқықтар мен міндеттемелерді құратын екі немесе бірнеше тараптар арасындағы келісім.

Шарт жасасуға арналған қосымша шығындар-егер шарт жасалмаса (мысалы, сату үшін комиссия), сатып алушымен шарт жасасуға байланысты ұйым шеккен шығындар.

Сатып алушы-өтеу орнына ұйымның әдеттегі қызметінің нәтижесі болып табылатын тауарларды немесе қызметтерді алу үшін ұйыммен шарт жасасқан тарап.

Орындау міндеті-сатып алушымен шартта сатып алушыға беру туралы уәде:

- 1) айрықша болып табылатын тауар немесе көрсетілетін қызмет (немесе тауарлар немесе көрсетілетін қызметтер пакеті);
- 2) іс жүзінде бірдей болып табылатын және сатып алушыға бірдей схема бойынша берілетін бірқатар айрықша тауарлар немесе көрсетілетін қызметтер.

Шарт бойынша міндеттеме-ұйымның тауарларды немесе қызметтерді сатып алушыға беру міндеті.

Сату бағасы-заңды тұлға сатып алушыға уәде етілген өнімді сататын немесе жеке қызмет көрсететін баға.

Операцияның бағасы (сатып алушымен шарт үшін) - үшінші тараптардың атынан алынған соманы қоспағанда, ұйым уәде етілген тауарларды беру немесе қызмет көрсету орнына алу құқығын күтетін өтеу сомасы.

Түсімді мойындау

Қоғам уәде етілген тауарларды немесе қызметтерді сатып алушыларға беруді заңды тұлға, оның күтуі бойынша, көрсетілген тауарлар мен қызметтердің орнына алуға құқылы болатын өтемақы мөлшерінде көрсету үшін кірісті мойындауы керек.

Қоғам түсімді мойындаған кезде мынадай қадамдарды жүзеге асырады:

- 1) сатып алушымен Шартты сәйкестендіру;
- 2) шарт шеңберінде орындалуға жататын міндеттемені сәйкестендіру;
- 3) мәміле бағасын айқындау;

4) мәміле бағасын шарт шеңберінде орындалуға жататын жекелеген міндеттер арасында бөлу;

5) шарт шеңберінде орындалуға жататын міндеттерді орындау сәтінде (немесе шамасы бойынша) түсімді тану (осы есепке алу саясатының «Түсімді мойындау» және «Есепке алу қағидаттары» кіші бөлімдерінде сипатталады).

Шартты сәйкестендіру

Қоғам сатып алушымен келісімшартты төменде көрсетілген барлық критерийлер орындалған кезде ескереді:

1) тараптар шарт бойынша шартты бекітті және шартта көзделген міндеттемелерді орындауға міндеттенеді;

2) қоғам әрбір тараптың берілетін тауарларға немесе көрсетілетін қызметтерге қатысты құқықтарын сәйкестендіре алады;

3) Қоғам берілетін тауарларға немесе қызметтерге ақы төлеу шарттарын сәйкестендіре алады;

4) шарттың коммерциялық мазмұны болады (яғни тәуекелдер, заңды тұлғаның болашақтағы ақша ағындарының уақытында бөлінуі немесе шамасы шарт нәтижесінде өзгереді деп күтілуде); және

5) қоғамның сатып алушыға берілетін тауарларға немесе қызметтерге айырбасқа құқығы алатын өтемді алуы ықтимал болып табылады. Өтем сомасын алу ықтималдығын бағалай отырып, Қоғам сатып алушының төлем мерзімі басталған кезде өтеудің осы сомасын төлеу қабілеті мен ниетін ғана ескереді. Егер қоғам сатып алушыға баға бойынша жеңілдік ұсына алатын болса, қоғамның құқығы өтеу келісім-шартта көрсетілген бағадан төмен болуы мүмкін.

Қоғамдар жоғарыда аталған критерийлердің орындалуын, егер олар бұрын орындалмаған болса, неғұрлым кешірек күнге орындала бастағанын және, керісінше, бұрын орындалған критерийлердің орындалмауына және соның салдарынан орындалмауына әкеп соғуы мүмкін фактілер мен мән-жайларда елеулі өзгерістер болғанын анықтау үшін тұрақты негізде талдауға тиіс. шарт бойынша түсімді тану.

Қоғамдар бір уақытта немесе бір уақытта бір сатып алушымен (немесе сатып алушының байланысты тараптарымен) жасалған екі немесе одан да көп шартты біріктіруге және төмендегі бір немесе бірнеше критерийлер орындалған жағдайда бір шарт сияқты шарттарды ескеруге тиіс:

1) шарттар бір коммерциялық мақсатта пакет ретінде келісілді;

2) бір шарт бойынша төлеуге өтем сомасы басқа Шарттың бағасына немесе орындалуына байланысты; не

3) шарттар бойынша уәде етілген тауарлар немесе қызметтер (немесе әрбір шарт бойынша уәде етілген кейбір тауарлар немесе қызметтер) бір орындау міндетін білдіреді шарт шарттың мәнін және/ немесе бағасын өзгерту арқылы өзгертілуі мүмкін.

Қоғам Шарттың модификациясын төмендегі екі шарт сақталған кезде жеке шарт ретінде ескереді:

1) шарттың мәні айрықша болып табылатын уәде берілген қосымша тауарларға немесе көрсетілетін қызметтерге байланысты кеңейеді; және

2) шарттың бағасы қоғамға қосымша уәде етілген тауарларды немесе көрсетілетін қызметтерді оқшауланған сату бағасын және нақты шарттың талаптарын ескере отырып, осындай бағаларды тиісті түзетуді көрсететін өтеу сомасына ұлғайтылады.

Егер шарттың модификациясы жеке шарт ретінде ескерілмесе, қоғам Шарттың модификацияланған күні әлі берілмеген уәде етілген тауарларды немесе қызметтерді (яғни, қалған уәде етілген тауарлар немесе қызметтер) жағдайға байланысты төмендегі тәсілдердің бірімен ескеруге тиіс:

1) Егер қалған тауарлар немесе көрсетілетін қызметтер шартты өзгерту күніне немесе оған дейін берілген тауарлардан немесе көрсетілетін қызметтерден өзгеше болып табылса, бұл қолданыстағы шарттың бұзылуы және жаңа шарттың туындауы секілді шарттың түрленуін ескеруге міндетті. Қалған міндеттерді орындауға жатқызылатын өтеу сомасы (немесе орындауға бір міндеттеменің құрамында қалған айрықша тауарлар немесе қызметтер) қосу нәтижесі болып табылады:

- сатып алушы уәде еткен өтем (сатып алушыдан алынған соманы қоса алғанда), ол операция бағасын бағалауға енгізілген және кіріс ретінде мойындалмаған;
- шартты модификациялау шеңберінде уәде етілген өтеу.

2) егер қалған тауарлар немесе қызметтер айрықшаланбайтын болса және, тиісінше, шартты өзгерту күніне ішінара орындалатын орындауға бір міндеттемеге енгізілсе, шарттың өзгертілуін қолданыстағы шарттың бір бөлігі сияқты есепке алу қажет. Шартты өзгертудің операция бағасына әсері және қоғамның орындауға міндеттеменің орындалу дәрежесін бағалауы шартты өзгерту күніне түсімді түзету ретінде (не түсімнің ұлғаюы, не азаюы ретінде) танылады (яғни түсімді түзету кумулятивтік тәсілді пайдалана отырып жүзеге асырылады).

Орындау міндеттемесін сәйкестендіру

Келісім жасалған кезде қоғам сатып алушымен келісім-шарт бойынша уәде етілген тауарларды немесе қызметтерді бағалауы керек және сатып алушыға берілген әрбір уәдені орындау міндеті ретінде анықтауы керек:

1) айрықша болып табылатын тауар немесе көрсетілетін қызмет (немесе тауарлар немесе көрсетілетін қызметтер пакеті); не

2) іс жүзінде бірдей болып табылатын және сатып алушыға бірдей схема бойынша берілетін бірқатар айрықша тауарлар немесе көрсетілетін қызметтер:

- заңды тұлға сатып алушыға беруге уәде беретін бірқатар ерекше тауарлардағы немесе қызметтердегі әрбір ерекше тауар немесе қызмет кезең ішінде орындалатын орындау міндеті болып саналады;

- сатып алушыға әр түрлі тауарды немесе қызметті беру міндетін орындау дәрежесін бағалау үшін бірқатар ерекше тауарлар немесе қызметтер бірдей әдісті қолданады.

Сатып алушыға уәде етілген өнім немесе қызмет төмендегі екі критерий орындалған жағдайда ерекшеленеді:

1) Сатып алушы тауардан немесе қызметтерден жеке-жеке немесе сатып алушының еркін қол жетімділігі бар басқа ресурстармен бірге пайда көре алады (яғни, тауар немесе қызмет ерекшеленуі мүмкін);

2) қоғам сатып алушыға тауарды немесе қызметті беру уәдесі шарт бойынша басқа уәделерден бөлек сәйкестендірілетін болып табылады (яғни тауар немесе қызмет шарт мәнмәтінінде айрықша болып табылады).

Егер уәде етілген тауар немесе қызмет ерекшеленбесе, қоғам мұндай өнімді немесе қызметті басқа уәде етілген тауарлармен немесе қызметтермен, ол ерекшеленетін тауарлар немесе қызметтер пакетін анықтағанға дейін біріктіруі керек. Кейбір жағдайларда, бұл қоғамның келісім бойынша уәде етілген барлық тауарлар мен қызметтерді орындау үшін бір міндет ретінде қарастыруына әкеледі.

Әрбір анықталған орындау міндеті үшін қоғам келісім-шарт жасалған кезде оның белгілі бір мерзімде немесе белгілі бір уақытта орындау міндетін орындайтынын анықтауы керек.

Кезең ішінде орындалатын міндеттер

Қоғам кезең ішінде тауарға немесе қызметке бақылау жасайды, сондықтан орындау міндетін орындайды және егер келесі критерийлердің кез-келгені қанағаттандырылса, кезең ішінде кірісті таниды:

1) Сатып алушы қоғамның аталған міндетті орындауына байланысты пайданы оның орындалуына қарай бір мезгілде алады және тұтынады ;

2) қоғамның орындауға өз міндеттерін орындау процесінде сатып алушы осы активті құру немесе жақсарту шамасына қарай бақылау алатын актив (мысалы, аяқталмаған өндіріс) құрылады немесе жақсарады; не

3) заңды тұлғаның өз міндеттерін орындауы заңды тұлға балама мақсаттар үшін пайдалана алатын активті құруға әкеп соқпаса және бұл ретте заңды тұлға шарттық жұмыстардың осы уақытқа дейін орындалған бөлігі үшін ақы алуға құқықтық қорғаныспен қамтамасыз етілген құқыққа ие болса, тыйым салынады.

Қоғам қызметінің нәтижесінде құрылған активтің, егер шарт талаптарында заңды тұлғаның осы активті құру немесе жетілдіру процесінде оны пайдаланудың өзге мақсатын еркін айқындау мүмкіндігі шектелсе не егер заңды тұлғаның активті оның дайын күйінде пайдаланудың өзге мақсатын еркін айқындауға практикалық мүмкіндігі болмаса, заңды тұлға үшін пайдаланудың баламалы тәсілі болмайды. Заңды тұлғаның активті баламалы мақсаттар үшін пайдалану мүмкіндігінің болуын бағалау шарт жасалған кезде жүзеге асырылады. Шарт жасалғаннан кейін заңды тұлға активті балама мақсаттар үшін пайдалану мүмкіндігін бағалауды өзгерте алмайды, тек шарттың тараптары орындау міндетін айтарлықтай өзгертетін шартты өзгертуді мақұлдаған жағдайларды қоспағанда.

Қоғам жоғарыда көрсетілген (3) тармақшаға сәйкес осы уақытқа дейін орындалған жұмыстардың бір бөлігі үшін ақы алу құқығы құқықтық қорғаумен қамтамасыз етілген бе деген мәселені шешу кезінде шарттың талаптарын, сондай-ақ шартқа қолданылатын заңнамалық актілерді талдауға тиіс. Осы уақытқа дейін орындалған жұмыстардың бір бөлігі үшін ақы алу құқығы белгіленген сомамен ұсынылуы міндетті емес. Алайда, шарттың қолданылу мерзімі ішінде кез келген уақытта Қоғам, егер сатып алушы немесе басқа Тарап заңды тұлғаның шарт бойынша өз міндеттерін орындамауынан өзге негіздер бойынша шартты бұзған жағдайда, заңды тұлғаға осы уақытқа дейін орындалған жұмыстың бір бөлігін кем дегенде өтейтін сомаға құқылы болуға тиіс.

Егер қоғам орындау міндетін кезең ішінде орындамаса, онда орындау міндеті белгілі бір уақыт аралығында орындалады.

Мәміле бағасын анықтау

Сатып алушымен келісім-шарт бойынша уәде етілген өтеу белгіленген сомаларды, ауыспалы сомаларды немесе екеуін де қамтуы мүмкін. Егер келісім-шарт бойынша уәде етілген өтемақы өзгермелі соманы қамтыса, қоғам сатып алушыға уәде етілген тауарлар мен қызметтерді беру орнына алған құқығын өтеу сомасын бағалауы керек.

Өтемақы мөлшері жеңілдіктерге, арнайы жеңілдіктерге, қаражатты қайтаруға, несиелерге, баға бойынша жеңілдіктерге, ынталандыруларға, нәтижелер үшін бонустарға, айыппұлдарға немесе басқа да ұқсас баптарға байланысты өзгеруі мүмкін. Егер заңды тұлғаның қайтару құқығы болашақ оқиғаның басталуына немесе келмеуіне байланысты болса, уәде етілген қайтару өзгеруі мүмкін. Мысалы, егер өнім қайтару құқығымен сатылса немесе белгіленген сома белгілі бір кезең аяқталған жағдайда нәтижелер үшін бонус ретінде уәде етілсе, өтеу сомасы өзгермелі болады.

Қоғам төменде келтірілген әдістердің бірін қолдана отырып, заңды тұлға алуға құқылы өтеу сомасын қайсысы жақсы болжайтынына байланысты өзгермелі өтеу сомасын бағалауы керек:

1) күтілетін құн - оның ықтимал мәндерінің ауқымынан күтілетін өтеудің ықтимал мәндерінің ықтималдығын ескере отырып мөлшерленген сома. Егер заңды тұлғада ұқсас сипаттамалары бар көптеген шарттар болса, күтілетін құн ауыспалы өтем шамасының тиісті бағасы болуы мүмкін.

2) ең ықтимал шама - оның ықтимал мәндерінің ауқымынан күтілетін өтеудің жалғыз ықтимал мәні (яғни шарттың ең ықтимал нәтижесі). Егер келісім-шартта екі мүмкін нәтиже болса (мысалы, заңды тұлға нәтиже үшін бонус алады немесе алмайды), айнымалы өтемнің тиісті бағасы болуы мүмкін.

Қоғам белгісіздіктің өзі құқығы алатын ауыспалы өтеу сомасына әсерін бағалау кезінде шарт шеңберінде бір әдісті дәйекті қолдануға тиіс. Бұдан басқа, Қоғам негізделген қолжетімді болып табылатын барлық ақпаратты (өткен кезеңдерге қатысты, ағымдағы және болжамдар) талдауға және өтеу сомасының ықтимал мәндерінің негізделген санын сәйкестендіруге тиіс.

Қоғам операция бағасына ауыспалы өтемнің белгілі бір бөлігін немесе бүкіл сомасын ауыспалы өтелімге тән белгісіздікті кейіннен шешу кезінде жинақтаушы жиынтық деп танылған түсімнің сомасы айтарлықтай төмендемейтін дәрежеде ғана қосуға тиіс.

Әрбір есепті кезеңнің соңында қоғам есепті кезеңнің соңында орын алған мән-жайларды шынайы көрсету және есепті кезең ішінде мән-жайлардың өзгеруі үшін операция бағасының бағасын жаңартып отыруы тиіс.

Егер Шарттың тараптарымен келісілген төлемдер мерзімі (анық немесе анық емес) сатып алушыға немесе заңды тұлғаға тауарларды немесе қызметтерді сатып алушыға беруді қаржыландырудан едәуір пайда берсе, қоғам ақшаның уақытша құнының әсерін ескере отырып, өтеудің уәде етілген сомасын түзетуге тиіс.

Мұндай жағдайларда шартта қаржыландырудың Елеулі компоненті болады. Қаржыландырудың Елеулі компонентіне өтеудің уәде етілген сомасын түзету кезінде қоғам шарт жасасу кезінде заңды тұлға мен сатып алушы арасындағы жеке қаржыландыру операциясы үшін қолданылатын дисконттау ставкасын пайдаланады. Мұндай мөлшерлеме шарт бойынша қаржыландыру алатын Тараптың кредиттік сипаттамаларын, сондай-ақ шарт шеңберінде берілетін активтерді қоса алғанда, сатып алушы немесе заңды тұлға берген қамтамасыз етуді немесе кепілді көрсететін болады.

Қоғам дисконттау ставкасын уәде етілген өтеудің номиналды сомасын сатып алушы тауарлар немесе қызметтер үшін ақшалай қаражатпен төлейтін бағаға дейін, олар сатып алушыға өткен сәтте (немесе олар қалай болғанда да) дисконттайтын ставканы сәйкестендіру арқылы анықтайды. Шарт жасалғаннан кейін қоғам пайыздық мөлшерлемелердің өзгерістерін немесе өзге де мән-жайларды (мысалы, сатып алушының кредиттік тәуекел бағасының өзгеруі) ескере отырып, дисконттау мөлшерлемесін түзетпейді.

Қоғам жиынтық кіріс туралы есепте сатып алушылармен жасалған шарттар бойынша түсімнен бөлек қаржыландырудың әсерін (пайыздық түсім немесе пайыздық шығыстар) білдіреді. Пайыздық түсім немесе пайыздық шығыстар сатып алушымен шартты есепке алу кезінде шарт бойынша актив (немесе дебиторлық берешек) немесе шарт бойынша міндеттеме танылатын дәрежеде ғана танылады.

Егер ұйымның уәде берілген тауарды немесе көрсетілетін қызметті сатып алушыға беруі мен сатып алушының осындай тауарға немесе көрсетілетін қызметке ақы төлеуі арасындағы кезең он екі айдан аспаса, қоғам қаржыландырудың Елеулі компонентінің әсерін ескере отырып, өтеудің уәде берілген сомасын түзетпейді.

Қоғам Сатып алушы уәде берген шарт бойынша ақшалай емес өтемді әділ құны бойынша бағалайды. Егер ақшалай емес өтеудің әділ құнын айқындау мүмкін болмаса,

заңды тұлға оны ақшалай емес өтеудің орнына сатып алушыға уәде етілген тауарларды немесе көрсетілетін қызметтерді оқшауланған сату бағасының негізінде бағалайды.

Сатып алушыға төленетін өтемақыға қоғам сатып алушыға төлейтін немесе төлеуді күтетін ақша сомасы кіреді (немесе сатып алушыдан тауарлар мен қызметтерді сатып алатын басқа тараптар). Мұндай өтеу заңды тұлғаның әдеттегі іскерлік тәжірибесіне қатысты болуы мүмкін.

Егер сатып алушыға төленуге жататын өтем сатып алушы жеткізетін айрықша тауар немесе қызмет үшін төлем болып табылса, заңды тұлға тауарды немесе қызметті сатып алуды оның жеткізушілерден басқа сатып алуды ескергендегідей ескереді.

Егер сатып алушыға төленуге тиісті өтеу сомасы сатып алушыдан алынатын айрықша тауардың немесе қызметтің әділ құнынан асып кетсе, заңды тұлға мұндай асып кетуді операция бағасының төмендеуі ретінде ескеруі тиіс.

Егер заңды тұлға сатып алушыдан алынған тауардың немесе қызметтің әділ құнын негізді бағалай алмаса, ол сатып алушыға төленуге жататын барлық өтемді операция бағасының төмендеуі ретінде ескеруі тиіс.

Қоғам сатып алушыға төленуге жататын өтемді операция бағасының төмендеуі ретінде қарастырады, демек, төменде келтірілген екі оқиғадан кейін пайда болады:

1) қоғам тиісті тауарларды немесе көрсетілетін қызметтерді сатып алушыға беруге қатысты түсімді таниды;

2) қоғам өтемақы төлейді немесе төлеуге уәде береді (төлем болашақ оқиғаға байланысты болса да).

Әрбір есепті кезеңнің соңында қоғам, қажет болған жағдайда, егер ол сатып алушыдан өтемді алғаннан кейін заңды тұлға осы өтеудің барлығын немесе бір бөлігін сатып алушыға қайтарады деп күтсе, қаражатты қайтаруға қатысты міндеттемені таниды. Қаражатты қайтаруға қатысты міндеттеме заңды тұлға алу құқығын күтпейтін алынған (немесе алынуға жататын) өтем сомасы бойынша бағаланады (яғни операция бағасына енгізілмеген сомалар).

Қайтару құқығымен сату

Егер ұйым сатып алушыдан өтемақы алса және осы өтемақының барлығын немесе бір бөлігін сатып алушыға қайтарады деп күтсе, қоғам қайтару міндеттемесін мойындауы керек. Қаражатты қайтаруға қатысты міндеттеме ұйым алу құқығын күтпейтін алынған (немесе алынуға жататын) өтем сомасы бойынша бағаланады (яғни операция бағасына енгізілмеген сомалар). Қаражатты қайтаруға қатысты міндеттеме (және операция бағасының тиісті өзгеруі және, демек, шарт бойынша міндеттемелер) мән-жайлардың өзгеруін ескере отырып, әрбір есепті кезеңнің соңында түзету қажет.

Орындау міндеттеріне операция бағасын бөлу

Операцияның бағасын бөлудің мақсаты заңды тұлға уәде етілген тауарларды немесе қызметтерді сатып алушыға берудің орнына алу құқығын алатын өтем шамасын көрсететін сомада орындауға әрбір міндеттемеге (немесе айрықша тауарға немесе көрсетілетін қызметке) операцияның бағасын бөлу болып табылады.

Жеке сатудың салыстырмалы бағасының негізінде әрбір орындау міндеттемесіне операция бағасын бөлу үшін заңды тұлға шарт бойынша орындауға әрбір міндеттеменің негізінде жатқан айрықша тауар немесе көрсетілетін қызмет үшін шарт жасасу кезінде оқшауланған сату бағасын айқындауға және операция бағасын осындай оқшауланған сату бағаларына барабар бөлуге тиіс.

Жеке сату бағасының ең жақсы растауы заңды тұлға осындай тауарды немесе қызметті ұқсас жағдайларда және ұқсас сатып алушыларға жеке-жеке сатқан кезде тауардың немесе қызметтің бақыланатын бағасы болып табылады.

Жеке сату бағасын бағалай отырып, заңды тұлға негізді түрде қолжетімді болып табылатын барлық ақпаратты (нарықтық жағдайларды, заңды тұлғаға тән факторларды және сатып алушы немесе сатып алушылар класы туралы ақпаратты қоса алғанда) талдауға тиіс. Бұл ретте заңды тұлға бағалау әдістерін ұқсас жағдайларда рет-ретімен қолдануға тиіс.

Тауарды немесе көрсетілетін қызметті оқшауланған сату бағасын бағалаудың қолайлы әдістері, басқалармен қатар, төменде көрсетілгендерді қамтиды:

1) түзетілген нарықтық бағалауға негізделген тәсіл – заңды тұлға өзі тауарлар немесе қызметтер сататын нарыққа талдау жасай алады және осындай нарықтағы сатып алушы осындай тауарлар немесе қызметтер үшін төлеуге келісетін бағаны анықтай алады. Мұндай тәсіл бәсекелестердің ұқсас тауарларға немесе қызметтерге бағаларын пайдалануды және заңды тұлғаның шығындары мен маржаларын көрсету үшін қажетті дәрежеде осындай бағаларды түзетуді де білдіруі мүмкін.

2) маржаны ескере отырып, күтілетін шығындарға негізделген тәсіл – заңды тұлға орындау міндетін орындауға күтілетін шығындарын болжай алады, содан кейін осы тауар немесе қызмет үшін тиісті маржаны қосады.

3) қалдық тәсіл – заңды тұлға шарт бойынша уәде етілген басқа тауарларды немесе көрсетілетін қызметтерді оқшауланған сатудың байқалатын бағаларының сомасын шегере отырып, операцияның жалпы бағасы негізінде оқшауланған сату бағасын бағалай алады. Алайда, заңды тұлға тауарды немесе көрсетілетін қызметті оқшау сату бағасын бағалау үшін қалдық тәсілді төмендегі критерийлердің бірі сақталған жағдайда ғана пайдалана алады:

* Қоғам бірдей өнімді немесе қызметті әр түрлі тұтынушыларға сатады (бір уақытта немесе бір уақытта дерлік), айтарлықтай ерекшеленетін соманы алады (яғни сату бағасы өте өзгермелі, өйткені жеке сатудың әдеттегі бағасы өткен операциялар немесе басқа бақыланатын растаулар негізінде айқын емес); немесе

* заңды тұлға мұндай тауардың немесе қызметтің бағасын әлі анықтаған жоқ, ал тауар немесе қызмет бұрын бөлек сатылмаған (яғни сату бағасы белгісіз).

Келісім-шарт бойынша уәде етілген тауарлар мен қызметтердің жеке сату бағаларын бағалау үшін, егер бірнеше осындай тауарлар мен қызметтердің жеке сатудың ауыспалы немесе белгісіз бағалары жоғары болса, әдістердің жиынтығы қажет болуы мүмкін. Мысалы, заңды тұлға оқшауланған сатудың ауыспалы немесе белгісіз бағалары бар уәде етілген тауарлар мен қызметтер үшін оқшауланған сатудың жиынтық бағасын бағалау үшін қалдық тәсілді қолдана алады, содан кейін қалған тауарлар мен қызметтердің әрқайсысының оқшауланған сату бағасын бағалаудың басқа әдісін қолдана алады. Заңды тұлға шарт бойынша әрбір уәде етілген тауарды немесе қызметті бөлек сату бағасын бағалау үшін әдістер комбинациясын пайдаланған кезде, ол осындай жеке сатудың есептік бағалары негізінде операция бағасын бөлу операция бағасын бөлу мақсатына және бөлек сату бағасын бағалау талаптарына сәйкес келетіндігін бағалауы тиіс.

Егер шарт бойынша тауарлар немесе қызметтер пакетін оқшауланған сату бағасының сомасы шарт бойынша уәде етілген өтеуден асып кетсе, сатып алушы тауарлар немесе қызметтер пакетін сатып алу үшін жеңілдік алады. Заңды тұлғада барлық жеңілдік тек бір немесе бірнеше ғана, бірақ шарт бойынша орындауға барлық міндеттемелерге жатпайтындығының байқалатын растауы бар жағдайларды қоспағанда, заңды тұлға жеңілдікті тиісті айрықша тауарларды немесе қызметтерді оқшау сатудың

салыстырмалы бағалары негізінде шарт бойынша орындауға барлық міндеттемелерге барабар бөлуге тиіс.

Заңды тұлға барлық жеңілдіктерді бір немесе бірнеше, бірақ барлық емес, төмендегі барлық критерийлер орындалған жағдайда шарт бойынша орындау міндеттерін бөле алады:

1) заңды тұлға шартта жеке-жеке әрбір ерекшеленетін тауарды немесе көрсетілетін қызметті (немесе ерекшеленетін тауарлардың немесе көрсетілетін қызметтердің әрбір топтамасын) тұрақты түрде сатады;

2) заңды тұлға сондай-ақ әрбір топтамадағы тауарларды немесе көрсетілетін қызметтерді оқшау сату бағасына жеңілдікпен осындай кейбір ерекшеленетін тауарлардың немесе көрсетілетін қызметтердің пакетін (немесе пакеттерін) жеке-жеке ұдайы сатады;

3) (2) тармақшада сипатталған тауарлардың немесе көрсетілетін қызметтердің әрбір пакетіне қатысты жеңілдік іс жүзінде шарттағы жеңілдік сияқты болып табылады, ал әрбір пакеттегі тауарларды немесе көрсетілетін қызметтерді талдау шартта көзделген барлық жеңілдік жататын орындау міндетін (немесе орындау міндеттерін) байқалып отырған растауды қамтамасыз етеді.

Егер барлық жеңілдік шартта орындаудың бір немесе бірнеше міндеттеріне қатысты болса, заңды тұлға тауарды немесе көрсетілетін қызметті оқшауланған сату бағасын бағалау үшін қалдық тәсілді пайдаланғанға дейін жеңілдікті бөлуге тиіс.

Шарт бойынша уәде етілген ауыспалы өтеу бүкіл шартқа немесе оның белгілі бір бөлігіне қатысты болуы мүмкін, мысалы:

1) бір немесе бірнеше, бірақ шартта орындауға барлық міндеттемелерге (мысалы, бонус көрсетілген уақыт кезеңі ішінде заңды тұлғаның нақты уәде етілген тауарды немесе қызметті беруіне байланысты болуы мүмкін);

2) бір немесе бірнеше, бірақ орындауға бір міндетті болып табылатын бірқатар айрықша тауарлар немесе көрсетілетін қызметтер шеңберінде уәде етілген барлық айрықша тауарлар немесе көрсетілетін қызметтер.

Қоғам барлық ауыспалы соманы (және осындай соманың кейінгі өзгерістерін) орындауға міндеттілікке немесе орындауға бір міндеттеменің бір бөлігі болып табылатын айрықша тауарға немесе қызметке төмендегі екі өлшемшарт сақталған жағдайда бөлуге тиіс:

1) ауыспалы төлем шарттары заңды тұлғаның айрықша тауарды немесе көрсетілетін қызметті орындау немесе беру міндетін орындау жөніндегі қызметіне (немесе айрықша тауарды немесе көрсетілетін қызметті орындау немесе беру міндетін орындаудың нақты нәтижесіне) тікелей қатысты болады; және

2) өтеудің барлық ауыспалы сомасын орындауға міндеттемеге немесе айрықша тауарға немесе көрсетілетін қызметке бөлу орындауға барлық міндеттерді және шарт бойынша ақы төлеу талаптарын қарау кезінде операция бағасын бөлу мақсатына сәйкес келеді.

Қоғам шарт жасасу кезіндегідей негізде операция бағасының кез келген кейінгі өзгерістерін шартта орындау міндеттеріне бөлуге тиіс. Демек, заңды тұлға шарт жасалғаннан кейін жеке сату бағасының өзгеруін көрсету үшін операция бағасын қайта бөлмеуі керек. Орындалған орындау міндетіне бөлінген сомалар кіріс ретінде немесе операция бағасының өзгеруі болған кезеңдегі кірістің азаюы ретінде танылуы керек.

Қоғам (1) – (2) тармақшаларда келтірілген, орындауға жататын критерийлерді орындаған жағдайда ғана орындауға бір міндеттемеге енгізілетін бірқатар айрықша тауарлар немесе көрсетілетін қызметтер шеңберінде уәде етілген операция бағасының өзгеруін толық көлемде бір немесе бірнеше, бірақ орындауға берілетін барлық

міндеттерді немесе айрықша тауарлар мен көрсетілетін қызметтерді бөлуге тиіс ауыспалы өтемді бөлуге.

Ұсыну

Қоғам қаржылық жағдай туралы есепте шартты не шарт бойынша актив ретінде, не шарт бойынша міндеттеме ретінде, заңды тұлғаның шарт бойынша міндеттемелерді орындауы мен сатып алушының төлемдері арасындағы арақатынасқа қарай ұсынуға тиіс. қоғам дебиторлық берешек ретінде өтеудің сөзсіз құқықтарын жеке ұсынуы керек.

Дебиторлық берешек-бұл заңды тұлғаның сөзсіз өтеу құқығы. Егер мұндай өтеу төлеуге жататын сәттің басталуы уақыт өте келе ғана байланысты болса, өтеу құқығы сөзсіз болып табылады. Мысалы, қоғам дебиторлық берешекті, егер мұндай сома болашақта қайтарылуы мүмкін болса да, төлем алуға құқығы болса, мойындайды. Қоғам ХҚЕС (IFRS) 9 сәйкес дебиторлық берешекті ескеруі тиіс. Шарт бойынша дебиторлық берешекті бастапқы танығаннан кейін 9 ХҚЕС (IFRS) сәйкес дебиторлық берешекті бағалау мен оған сәйкес танылған түсімнің сомасы арасындағы кез келген айырма шығыстар ретінде (мысалы, құнсызданудан болған залал ретінде) ұсынылуға тиіс.

Жаңа есепке алу тәртібіне көшу

Қоғам 15 ХҚЕС (IFRS) «Есеп саясаты, бухгалтерлік бағалардағы өзгерістер және қателер» 8 ХҚЕС (IAS) сәйкес ретроспективті түрде қолдануы тиіс. Осы ауысу заңды тұлға 15 ХҚЕС (IFRS) бастапқы қолдану күніне осы есеп саясатының «Кірістер» бөліміне сәйкес барлық тауарларды немесе қызметтерді берген орындалған шарттарға қолданылмайды.

1) Қоғам осы тараудың талаптарын алғаш рет қолданатын есепті кезеңнің басы бастапқы қолдану күні болып табылады. Бастапқы қолдану күні ҚЕХС (IFRS) 15 күшіне ену күні болып табылады;

2) 15 ҚЕХС (IFRS) бірінші қолданған кезде Қоғам 15 ҚЕХС (IFRS) қолданылатын бірінші жылдық кезеңнің алдындағы жылдық кезең үшін ғана 8 «Есеп саясаты, бухгалтерлік бағалардағы өзгерістер және қателер» ҚЕХС (IAS) талап ететін сандық ақпаратты ұсынуға тиіс;

3) шарттар орындалған жағдайда Қоғам қолданылу мерзімі бір жылдық есептік кезең шеңберінде басталатын және аяқталатын шарттарды қайта санамауға тиіс;

4) ауыспалы өтеумен шарттар орындалған жағдайда Қоғам операцияның салыстырмалы есепті кезеңдердегі ауыспалы өтем шамаларын бағалаудың орнына шарт орындалған күнгі бағасын пайдалана алады;

5) бастапқы қолдану күніне дейін ұсынылған барлық есепті кезеңдер үшін қоғам орындауға қалған міндеттерге бөлінген операция бағасының сомасын, сондай-ақ заңды тұлға мұндай сомаларды түсім ретінде тануды қашан күтетінін түсіндіруді ашпауға тиіс;

6) қоғам (3)-(5) тармақшаларда санамаланған практикалық сипаттағы қандай да бір оңайлатуды пайдаланған жағдайда, Қоғам барлық ұсынылған есептік кезеңдер шеңберінде барлық шарттарға қатысты осындай оңайлатуды рет – ретімен қолдануға тиіс. Сонымен қатар, заңды тұлға төмендегі барлық ақпаратты ашуы керек:

- пайдаланылған оңайлатулар; және

- бұл негізді түрде мүмкін болатын дәрежеде, әрбір осындай жеңілдетуді қолданудың есептік әсерін сапалы бағалау.

Ақпаратты ашу

Қаржылық есептілікке ескертпедегі сипаттау және сандық ақпаратты ашу жөніндегі жаңа талаптар қаржылық есептілікті пайдаланушылар сатып алушылармен жасалған

шарттар бойынша түсім мен ақша ағындарының сомасын, мерзімдерін және туындауының белгісіздігін бағалау мүмкіндігін алуға бағытталған.

Қоғам осындай сомалар басқа ХҚЕС-ке сәйкес жиынтық кіріс туралы есепте жеке ұсынылған жағдайларды қоспағанда, есепті кезең үшін төменде көрсетілген барлық сомаларды ашуға тиіс:

1) сатып алушылармен жасалған шарттар бойынша түсім;

2) сатып алушылармен жасалған шарттарға жататын шарттар бойынша дебиторлық берешек немесе активтер бойынша танылған құнсызданудан болған залалдар.

Қоғам сатып алушылармен жасалған шарттар бойынша танылған кіріс туралы ақпаратты экономикалық факторлардың түсім мен ақша ағындарының сипатына, мөлшеріне, уақыт бойынша бөлінуіне және белгісіздігіне қалай әсер ететінін көрсететін санаттар бойынша нақтылауы керек, мысалы:

1) тауардың немесе қызметтің түрі;

2) географиялық өңір;

3) нарық немесе сатып алушылар класы;

4) шарттың түрі (мысалы, тіркелген бағасы бар шарттар және "шығындар плюс" шарттары);

5) шарттың қолданылу мерзімі.

Бұдан басқа, Қоғам қаржылық есептілікті пайдаланушыларға егжей-тегжейлі түсім туралы ақпаратты ашу мен әрбір есепті сегмент бойынша ашылатын түсім туралы ақпарат арасындағы қатынасты түсінуге мүмкіндік беретін жеткілікті ақпаратты ашуы тиіс.

Қоғам төменде аталғандардың барлығы туралы ақпаратты ашуға тиіс.:

1) сатып алушылармен жасалған шарттарға жататын дебиторлық берешек, шарттар бойынша активтер және шарттар бойынша міндеттемелер үшін, егер олар жеке ұсынылмаса немесе өзгеше түрде ашылмаса, кезең басындағы және соңындағы қалдықтар;

2) Есепті кезең ішінде шарттар бойынша активтер мен міндеттемелер қалдықтарының бизнесті біріктіру, шарт бойынша активтің құнсыздануы, бағалардың өзгеруі және т. б. сияқты елеулі өзгерістерін түсіндіру. ;

3) кезең басында сатып алушылармен жасалған шарттар бойынша міндеттемелер қалдығының құрамына енгізілген есепті кезеңде танылған түсім; және

4) есепті кезеңде танылған, алдыңғы кезеңдерде орындауға міндеттелген (немесе ішінара орындалған) міндеттерге жататын түсім (мысалы, операция бағасының өзгеруі).

Қоғам төменде аталғандардың барлығын сипаттауды қоса алғанда, сатып алушылармен жасалған шарттарда орындауға өзінің міндеттері туралы ақпаратты ашуға тиіс:

1) заңды тұлға әдетте орындау міндетін орындайтын сәт (мысалы, жөнелту кезінде, жеткізу кезінде, қызмет көрсету шамасына қарай немесе қызмет көрсету аяқталғаннан кейін), оның ішінде орындау міндеттері сату туралы келісімде шот ұсыну және кейінге қалдырылған жеткізу кезінде орындалады;

2) төлемнің маңызды шарттары (мысалы, өтеу төленетін сәт келгенде, шартта қаржыландырудың маңызды компоненті бар ма, өтеу сомасы өзгермелі ме);

3) кәсіпорын тауарларды немесе қызметтерді сатып алушыға беруді ұйымдастыру жөніндегі міндеттерін көрсете отырып, беруге уәде берген тауарлардың немесе қызметтердің сипаты;

4) тауарларды қайтаруға, қаражатты қайтаруға қатысты міндеттемелер және өзге де осыған ұқсас міндеттемелер; және

5) кепілдіктер мен тиісті міндеттемелердің түрлері.

Қоғам орындауға қалған міндеттер туралы мынадай ақпаратты ашуға тиіс:

1) есепті кезеңнің соңында орындалмаған (немесе ішінара орындалмаған) болып табылатын, орындау міндеттеріне бөлінген операция бағасының жиынтық шамасы;

2) заңды тұлға орындауға орындалмаған міндет бойынша соманы түсім ретінде тануды күтетінін түсіндіру, оны заңды тұлға мынадай тәсілдердің бірімен ашуға тиіс:

- орындауға қалған міндеттерді орындау кезеңіне барынша сәйкес келетін уақыт аралықтарын пайдалана отырып, сандық негізде; немесе

- сапалы ақпаратты пайдалану.

Қоғам сатып алушылармен жасалған шарттар бойынша түсімнің сомасын айқындауға және уақытында бөлуге елеулі әсер ететін осы Стандартты қолдану кезінде пайдаланылған пайымдаулар мен пайымдаулардағы өзгерістер туралы ақпаратты ашуға тиіс. Атап айтқанда, қоғам төменде екі позицияны анықтауда қолданылған пікірлер мен пайымдаулардағы өзгерістерді түсіндіруі керек:

1) міндеттерді орындау уақытында орындауға бөлу; және

2) операцияның бағасы және орындау міндеттеріне бөлінген сомалар.

Қоғам сипаттаманы ұсынуы керек:

1) сатып алушымен шарт жасасу немесе орындау кезінде келтірілген шығындар сомасын айқындау кезінде пайдаланылған пайымдаулар негізінде жасалады;

2) әрбір есепті кезең үшін амортизацияны айқындау үшін пайдаланылатын әдіс.

3.12. Болашақ кезеңдердің кірістерін есепке алу

Болашақ кезеңдердің кірістері - болашақ есепті кезеңдерге жататын, бірақ есепті кезеңде нақты алынған кірістер.

Негізгі жол беруге – есептеу әдісіне сәйкес мәмілелер мен өзге де оқиғалардың нәтижелері олар басталған кезде танылады (ақша қаражатын немесе олардың баламаларын алған немесе төлеген кезде немесе құжаттарды алған кезде емес) және сол есепті кезеңде ескеріледі және олар болған есепті кезеңдердің қаржылық есептілігінде көрсетіледі.

Кірістер бөлінісінде «Болашақ кезеңдердің кірістері» шоты есепті кезеңде алынған (есептелген), бірақ болашақ есепті кезеңдерге жататын кірістер туралы ақпаратты жинақтауға арналған.

Болашақ кезеңдердің кірістері тауарды немесе қызметті жеткізу жүзеге асырылғанға дейін ақшалай қаражатты Алға алуды білдіреді. Критерий (есептеу қабілеті) қанағаттандырылғанына қарамастан, кірісті тану процесі жүрмейді. Тауар тиелгенге (жеткізілгенге), қызмет көрсетілгенге немесе жұмыс орындалғанға дейін табыс танылмайды. Болашақ кезеңдердің кірістерін есепті кезеңнің кірістерімен тану барлық шарттар толық пайдаланылғаннан кейін жүргізіледі. Сонымен қатар, тану бір уақытта (орындалған жұмыс актілері негізінде жұмыстар аяқталғаннан кейін) немесе егер бұл шартта көзделсе, мерзімді негізде болуы мүмкін.

Қаржылық есептілікте көрсету

Ұзақ мерзімді кезеңде танылуға жататын болашақ кезеңдердің кірістері баланста ұзақ мерзімді берешек құрамында (жіктелген бөлігін қоспағанда) жеке баппен, қажет болған жағдайда, не өзге де ұзақ мерзімді берешек құрамында, егер елеусіз болса көрсетіледі.

Қысқа мерзімді кезеңде танылуға жататын болашақ кезеңдердің кірістері елеулі болған жағдайда, баланста жеке баппен не егер елеусіз болса, өзге қысқа мерзімді берешектің құрамында көрсетіледі. Бұл ретте болашақ кезеңдер кірістерінің жіктелген бөлігі де қысқа мерзімді берешектің құрамында көрсетіледі.

Болашақ кезеңдердің кірістерін және ілеспе анықтамаларды тану тәртібі « Мемлекеттік субсидияларды есепке алу» бөлімінде толығырақ қарастырылған.

3.13. Шығындар есебі

Жалпы ережелер

Шығыстар қоғамның академиялық, ғылыми-зерттеу, инфрақұрылымдық және өзге де қызметті жүзеге асыру барысында туындайтын, активтердің шығып қалуы немесе амортизациясы немесе міндеттемелердің ұлғаюы нысанында есепті кезең ішінде экономикалық пайданың азаюын білдіретін, таза активтердің (кұрылтайшыға төлемдермен байланысты емес) азаюына әкелетін шығындарын білдіреді.

Шығыстар осы есеп саясатында көрсетілген есепке алу қағидаттарына, сондай-ақ нормативтік құқықтық актілерге және халықаралық қаржылық есептілік стандарттарына сәйкес бухгалтерлік есептің бастапқы құжаттары негізінде қалыптастырылады және танылады.

Кезең шығыстары - бұл өндірістік емес шығыстар, олар өнімді өткізу және қызмет көрсету бойынша шығыстарды, әкімшілік шығыстарды, қаржыландыру шығыстарын және өндірістік процеске байланысты емес өзге де шығыстарды қамтиды.

Іске асыру бойынша шығыстар-қоғам қызметін ілгерілетуге және іске асыру процесіне байланысты шығыстар.

Әкімшілік шығыстар-занды тұлғаның өндірістік қызметімен байланысты емес, қоғам қызметін ұйымдастыруға бағытталған басқарушылық және шаруашылық шығыстар.

Сыйақылар (қаржыландыру) бойынша шығыстар – бұл салымдарды тартуға, кредиттер, микрокредиттер, қарыздар, қаржылық жалдау (лизинг), кепілдіктер алуға, факторинг шарттарын жасасуға байланысты негізгі борышты төлеуден басқа төлемдер және сыйақы төлеу жөніндегі қызметке байланысты өзге де төлемдер.

Басқа шығыстар-қоғамның негізгі қызметімен байланысты емес шығыстар.

Болашақ кезеңдердің шығыстары-бұл есепті кезеңде жүргізілген, бірақ болашақ есепті кезеңдерге жататын шығыстар.

Өндірістік персонал-өндіріс процесіне тікелей қатысатын немесе қосалқы өндіріс шеңберінде қоғамның өндірістік қызметіне қызмет көрсетумен айналысатын қызметкерлер.

Әкімшілік-басқару персоналы-қоғамды басқару функцияларын жүзеге асыратын, сондай-ақ өндірісті сүйемелдеумен және оған қызмет көрсетумен байланысты үстеме шығыстарды қалыптастыратын қызметкерлер санаты.

Қызмет көрсетуші персонал-қызметтің әкімшілік және жалпы мәселелерін шешумен айналысатын, сондай-ақ басшыларды, инженерлік-техникалық қызмет қызметкерлерін, сондай-ақ үстеме шығыстарды тану критерийлеріне сәйкес келетін өзге де қызмет көрсетуші персоналды қоса алғанда, өндіріске қызмет көрсетуші және онымен бірге жүретін қызметкерлер санаты.

Шығындарды бөлу базасы-жұмыстар мен қызметтердің белгілі бір түрлерін өндіру процесіне тікелей қатысты көрсеткіш, оған пропорционалды түрде осы жұмыстар мен қызметтердің өзіндік құнына үстеме шығыстар жатады.

Бөлу базасы ретінде өндіріс процесінің үстеме шығындарына сәйкес келетін фактор таңдалуы керек:

1. өндірістік персоналдың жұмыс істеген уақыты;
2. жабдықпен жұмыс істеген уақыт;
3. өндірістік персоналға еңбекақы төлеу қоры;
4. өндірілген өнім, жұмыс және қызмет бірліктері;
5. және т. б.

Есептеу әдісі

Есептеу әдісі-есепке алу әдісі, оған сәйкес операциялар мен өзге де оқиғалардың нәтижелері ақшаны немесе олардың баламаларын алған немесе төлеген күннен бастап емес, олардың жасалу фактісі бойынша, оның ішінде жұмыстар орындалған, қызметтер

көрсетілген, тауарларды мүлікті өткізу немесе кіріске алу мақсатында сатып алушыға немесе оның сенім білдірілген тұлғасына тиіп-жөнелткен және берген күннен бастап танылады.

15 «Сатып алушылармен жасалған шарттар бойынша түсім» ХҚЕС (IFRS) қолданысқа енгізілуіне байланысты өзгерістер.

Осы кіші бөлім «Сатып алушылармен жасалған шарттар бойынша түсім» (2018 жылғы 1 қаңтардан бастап) 15 ХҚЕС (IFRS) күшіне енуіне байланысты шарт бойынша шығындарды көрсетеді.

Шарт бойынша шығындар

Шарт жасасуға арналған қосымша шығындар

Егер ұйым осындай шығындардың өтелуін күтетін болса, қоғам сатып алушымен шарт жасасуға арналған қосымша шығындарды актив ретінде тануға тиіс.

Шарт жасасуға арналған қосымша шығындар-егер шарт жасалмаса (мысалы, сату үшін комиссия), сатып алушымен шарт жасасуға байланысты ұйым шеккен шығындар.

Шарт жасасуға қарамастан, шеккен болатын шарт жасасуға арналған шығындар, шарт жасалатынына қарамастан, сатып алушы осындай шығындарды біржақты өтейтін жағдайларды қоспағанда, туындаған шамасына қарай шығыстар ретінде танылуға тиіс.

Ұйым практикалық сипаттағы жеңілдету ретінде шарт жасасуға арналған қосымша шығындарды, егер ұйым басқаша таныған активтің амортизация мерзімі бір жылдан аспайтын болса, пайда болуына қарай шығыстар ретінде тани алады.

Шартты орындауға арналған шығындар

Егер сатып алушымен шартты орындау кезінде келтірілген шығындар басқа стандарттың (мысалы, ҚЕХС (IAS) 2 «Қорлар», ҚЕХС (IAS) 16 «Негізгі құралдар» немесе ҚЕХС (IAS) 38 «Материалдық емес активтер») қолданылу аясына жатпайтын болса, ұйым орындауға арналған шығындарға байланысты активті тануға тиіс шарттар, егер мұндай шығындар төмендегі барлық критерийлерді қанағаттандырса ғана:

шығындар тікелей шартқа немесе ұйым белгілі бір түрде сәйкестендіре алатын болжамды шартқа жатады (мысалы, қолданыстағы шартты ұзарту кезінде көрсетілетін қызметтерге жататын шығындар немесе әлі бекітілмеген нақты шарт бойынша берілетін активті жобалауға арналған шығындар);

шығындар болашақта орындау міндеттерін орындау (немесе орындауды жалғастыру) мақсатында пайдаланылатын ұйым ресурстарының сапасын жасайды немесе жақсартады; және шығындар өтеледі деп күтілуде.

ҚЕХС құрамында басқа стандартты қолдану аясына жататын сатып алушымен шартты орындау шығындары болған жағдайда, ұйым ҚЕХС құрамында осындай басқа стандарттарға сәйкес осындай шығындарды ескеруі тиіс.

Шартқа (немесе белгілі бір болжамды шартқа) тікелей қатысты шығындар мынадай шығындарды қамтиды:

тікелей еңбек шығындары (мысалы, сатып алушыға уәде етілген қызметтерді көрсететін жұмысшылардың жалақысы немесе жалақысы);

материалдарға тікелей шығындар (мысалы, сатып алушыға уәде етілген қызметтерді ұсыну үшін пайдаланылатын шығын материалдары);

шартқа немесе шарт бойынша қызметке тікелей байланысты бөлінген шығындар (мысалы, шартты басқаруға және оның орындалуын бақылауға арналған шығындар, шартты орындау үшін пайдаланылатын құралдар мен жабдықтарды сақтандыру және амортизациялау);

сатып алушы өтеуге міндетті шығындар;

ұйымның шарт жасасуы салдарынан ғана шеккен басқа да шығындар (мысалы, косалқы мердігерлерге төлемдер).

Қоғам мынадай шығындарды олардың туындауына қарай шығыстар ретінде тануға тиіс:

жалпы және әкімшілік шығындар (ұйым осындай шығындарды 97-тармаққа сәйкес бағалауы тиіс Шартқа сәйкес сатып алушы осындай шығындарды біржақты өтеуге тиіс жағдайларды қоспағанда);

Шарттың бағасында көрсетілмеген, шартты орындау үшін материалдарды, еңбек немесе өзге де ресурстарды өнімсіз пайдалануға арналған шығындар;

шартта орындауға орындалған міндеттерге (немесе орындауға ішінара орындалған міндеттерге) жататын шығындар (яғни, бұрынғы қызметке қатысты шығындар); және

ұйым олардың орындалмаған міндеттерге орындауға немесе орындалған міндеттерге (не ішінара орындалған міндеттерге) жататындығын анықтай алмайтын шығындар.

Амортизация және құнсыздану

Танылған Актив сатып алушыға актив жататын тауарларды немесе көрсетілетін қызметтерді беруге сәйкес келетін жүйелі негізде амортизациялануға тиіс.

Актив нақты болжанатын Шартқа сәйкес берілетін тауарларға немесе көрсетілетін қызметтерге жатқызылуы мүмкін.

Қоғам актив жататын тауарларды немесе қызметтерді сатып алушыға берудің ұйым күткен мерзімдерінің Елеулі өзгеруін есепке алу үшін амортизацияны түзетуге тиіс. Мұндай өзгеріс ХҚЕС (IAS) 8 сәйкес бағалау мәнінің өзгеруі ретінде ескерілуге тиіс.

Қоғам құнсызданудан болған залалды активтің баланстық құны асып түсетін дәрежеде пайданың немесе залалдың құрамында тануға тиіс:

ұйым актив жататын тауарларға немесе қызметтерге айырбасқа алуды күтетін өтеудің қалған сомасы;

шығыстар ретінде танылмаған осындай тауарларды немесе қызметтерді ұсынуға тікелей байланысты шығындарды шегергенде.

Қоғам алуды болжап отырған өтеу сомасын айқындау мақсаттары үшін ұйым операция бағасын айқындау қағидаттарын (ауыспалы өтеу бағаларын шектеуге қатысты талаптарды қоспағанда) пайдалануға және сатып алушының кредиттік тәуекелінің әсерін ескере отырып, осындай соманы түзетуге тиіс.

Қоғам актив бойынша құнсызданудан болатын шығынды танығанға дейін ХҚЕС (мысалы, ХҚЕС (IAS) 2, ХҚЕС (IAS) 16 және ХҚЕС (IAS) 38) құрамында басқа стандартқа сәйкес танылатын Шартқа байланысты активтер бойынша құнсызданудан болатын залалды тануға тиіс. Құнсыздануға тест қолданылғаннан кейін қоғам алынған активтің баланстық құнын ол жататын ақша қаражатын генерациялайтын бірліктің баланстық құнына ақша қаражатын генерациялайтын осындай бірлікке ХҚЕС (IAS) 36 «Активтердің құнсыздануы» қолдану мақсаттары үшін қосуға тиіс.

Қоғам құнсыздануды туындатқан жағдайлар бұдан былай орын алмаған не олар жақсарған кезде бұрын танылған құнсызданудан болатын шығынның барлығын немесе бір бөлігін қалпына келтіруді пайданың немесе шығынның құрамында тануға тиіс. Активтің ұлғайған баланстық құны, егер бұрын құнсызданудан болған шығын танылмаған болса, айқындалған сомадан (амортизацияны шегергенде) аспауға тиіс.

Өндіріске арналған шарттарды орындауға байланысты емес шығындар мыналарға бөлінеді:

1. тікелей, жұмыстардың, көрсетілетін қызметтердің өзіндік құнына тікелей қосылатын (өндірістік процеске байланысты);

Тікелей өндірістік шығындардың ерекшелігі-оларды белгілі бір қызметке тікелей жатқызуға болады. Тікелей шығындарға қызметтерді өндірумен байланысты шығындар, оның ішінде: негізгі өндірісте жұмыс істейтін қызметкерлердің еңбегіне ақы төлеу, мердігерлерден алынған шикізат пен негізгі материалдарға, жұмыстар мен қызметтерге арналған шығындар, салықтар мен әлеуметтік аударымдар, негізгі өндіріске байланысты өзге де шығындар, сондай-ақ қосалқы өндіріске арналған шығыстар жатады;

Қосалқы өндіріс шығындары-бұл негізгі өндіріске қызмет көрсетумен байланысты өндіріс шығындары. Қосалқы өндіріс шығындары қоғамның негізгі өндірісіне қатысты көмекші болып табылады.

2. үстеме шығындар;

Үстеме шығындар-бұл негізгі өндіріспен бірге жүретін, бірақ онымен тікелей байланысты емес шығындар. Оларға: басқару аппараты мен қызмет көрсетуші персоналдың жалақысы, энергияны (электр және жылу) пайдалануға байланысты шығындар, ағымдағы жөндеу, материалдық емес активтер мен негізгі құралдардың амортизациясы және өзге де шығындар жатады. Өнімнің бірнеше түрін шығарған кезде үстеме шығындар олардың арасында жанама түрде бөлінеді.

Үстеме шығыстар бөлу арқылы жұмыстардың, қызметтердің өзіндік құнына енгізіледі.

Үстеме шығыстар қызмет көрсету нәтижесінде өзгермейді немесе дерлік өзгермейді, сондай-ақ белгілі бір қызметке тікелей және бір мәнді жатқызуға болмайтын және негізгі және қосалқы өндіріске жататын шығыстар.

Шығыстарды жіктеу

Шығындар олардың экономикалық мазмұнына сәйкес жіктеледі:

1. өндіріске арналған шығындар;
2. кезең шығыстары.

Өндірістік өзіндік құнға қосу тәсілі бойынша өндіріске арналған шығындар мыналарға бөлінеді:

1. негізгі өндіріс шығындары;
2. қосалқы өндіріс шығындары;
3. үстеме шығындар.

Кезең шығыстары:

1. іске асыру бойынша шығыстар;
2. үстеме шығыстарда танылған әкімшілік қызметкерлердің еңбегіне ақы төлеуді қоспағанда, әкімшілік шығыстар;
3. сыйақылар бойынша шығыстар;
4. өзге де шығыстар

Негізгі өндіріс шығындары

Негізгі өндіріске арналған шығындардың талдамалы есебі Қоғамның Жарғысында көзделген қызметтің мәні мен мақсатына сәйкес негізгі өндірістік қызметтің бөлімшелері мен түрлері бойынша бөлек жүргізіледі.

Негізгі өндіріске арналған шығындарды есепке алу негізгі өндірістік қызметтің әрбір түрі бойынша шығындар мен іске қосылған активтер туралы деректерді жинау және қорыту жүйесін білдіреді. Есеп шығындар мен қолданысқа енгізілген активтер үшін нақтылаудың қажетті деңгейін қамтамасыз ететін бухгалтерлік есептің бастапқы құжаттарына негізделеді.

Сипаты бойынша негізгі өндіріс шығындары мыналарға бөлінеді:

1. негізгі өнімді өндірумен айналысатын қызметкерлерге еңбекақы төлеу, яғни академиялық қызметтер көрсету;
2. салықтар мен әлеуметтік аударымдар, негізгі өнімді өндірумен айналысатын қызметкерлердің еңбегіне ақы төлеу қорынан міндетті медициналық сақтандыруға аударымдар, яғни білім беру қызметтерін көрсету;
3. қорлар: шикізат, материалдар, ЖЖМ, қосалқы бөлшектер, өзге де қорлар;
4. қызметкерлердің пайдаланылмаған демалыстары бойынша резервтер;
5. мердігерлерден алынған жұмыстар мен қызметтер;
6. білім алушыларға стипендия төлеу бойынша шығыстар және ақылы бөлімнің студенттеріне өзге де өтемақы төлемдері;
7. қызмет көрсетуге тікелей байланысты басқа да шығындар;
8. қосалқы өндіріске арналған шығыстар;
9. негізгі құралдар мен материалдық емес активтердің амортизациясын қоса алғанда, үстеме шығыстар.

Негізгі өндіріске жұмсалатын шығындарды есепке алу үшін бухгалтерлік есептің 8110 шоты пайдаланылады.

Сипаты бойынша қосалқы өндіріс шығындары мыналарға бөлінеді:

1. өнім өндірумен, қызмет көрсетумен және негізгі өндіріске қызмет көрсететін жұмыстарды орындаумен айналысатын қызметкерлерге еңбекақы төлеу, яғни білім беру қызметтерін көрсету;
2. салықтар мен әлеуметтік аударымдар, өнім өндірумен, қызмет көрсетумен және негізгі өндіріске қызмет көрсететін жұмыстарды орындаумен айналысатын еңбекақы төлеу қорынан міндетті медициналық сақтандыруға аударымдар, яғни білім беру қызметтерін көрсету;
3. қорлар: шикізат, материалдар, ЖЖМ, қосалқы бөлшектер, өзге де қорлар;
4. мердігерлерден алынған жұмыстар мен қызметтер;
5. қосалқы өндіріспен тікелей байланысты басқа да шығындар;
6. негізгі құралдар мен материалдық емес активтердің амортизациясын қоса алғанда, үстеме шығыстар.

Қосалқы өндіріске жұмсалатын шығындарды есепке алу үшін бухгалтерлік есептің 8310 шоты пайдаланылады.

Шығындардың сипаты бойынша үстеме шығыстар мыналарға бөлінеді:

1. қызметкерлердің еңбегіне ақы төлеу;
2. қызметкерлердің салықтары және әлеуметтік аударымдары;
3. қорлар: шикізат пен материалдар, ЖЖМ, міндетті медициналық сақтандыруға аудару;
4. мердігерлерден алынған жұмыстар мен қызметтер;
5. қызмет көрсету процесіне қатысатын негізгі құралдар мен материалдық емес активтердің амортизациясы;
6. негізгі құралдарға қызмет көрсету және жөндеу;
7. жылу және электр энергиясы;
8. сумен жабдықтау және кәріз және өзге де коммуналдық шығындар;
9. көлік қызметтері;
10. байланыс қызметтері;
11. ақпараттық қызметтер;

12. консультациялық қызметтер;
13. іссапар қызметтері;
14. операциялық жалдау;
15. өрт қауіпсіздігі және арнайы талаптарды сақтау;
16. еңбекті қорғау және қауіпсіздік техникасы;
17. корпоративтік табыс салығынан басқа салықтар;
18. жұмыс берушінің азаматтық-құқықтық жауапкершілігін міндетті сақтандыру бойынша шығыстар;
19. Көлік құралдарын міндетті сақтандыру жөніндегі шығыстар;
20. Әлеуметтік сала объектілерін ұстау бойынша шығыстар;
21. басқа үстеме шығыстар (ағымдағы шығыстар).

Үстеме шығыстарды есепке алу үшін бухгалтерлік есептің 8410 шоты пайдаланылады.

Көрсетілген қызметтердің өзіндік құны

Өнімнің өзіндік құны-бұл қызметтер мен жұмыстарды жүзеге асыру шығындарының жиынтығы. Қызметтің өзіндік құнына негізгі өндіріске арналған шығыстар, қосалқы өндіріске арналған шығыстар, үстеме шығыстар кіреді. Өзіндік құнға кіретін шығындардың егжей-тегжейлі құрылымы өндіріс процесінің сипаттамаларына және көрсетілетін қызметтер мен жұмыстардың сипатына байланысты.

Қоғам қандай жіктеу белгілерінің қайсысы орынды екеніне байланысты шығыстардың сипатына немесе функционалдық мақсатына негізделген жіктеуді қолдана отырып, шығыстардың аналитикалық құрылымын ұсынуы керек.

Ай сайын 8410 "үстеме шығыстар"шоты көрсетілген бөлуге сәйкес есепке алу объектілері бойынша 8110 "негізгі өндіріс" шотына есептен шығарылады.

Көрсетілген қызметтердің өзіндік құнын есепке алу үшін бухгалтерлік есептің 7010 шоты пайдаланылады.

7010 «Сатылған өнімнің және көрсетілген қызметтердің өзіндік құны» шоты бойынша үлгілік операциялар шоттарының корреспонденциясы

Операцияның мазмұны	Шоттар корреспонденциясы	
	Дебет	Кредит
Есепті кезеңнің соңында негізгі өндіріс шығындары негізгі өндірістік қызмет түрлері бойынша өзіндік құнға есептен шығарылды	7010	8110
Есепті кезеңнің соңында қорытынды пайдаға(қорытынды залалға)арналған өндірістік шығыстарды жабу	5610	7010

8110 «Негізгі өндіріс» шоты бойынша үлгілік операциялар шоттарының корреспонденциясы

Операцияның мазмұны	Шоттар корреспонденциясы	
	Дебет	Кредит
Негізгі өндірістік қызметке шикізат, материалдар, ЖЖМ және өзге де ТМҚ қорлары жұмсалды	8110	1310
Негізгі өндірістік қызметпен айналысатын	8110	3350

қызметкерлерге жалақы есептелген		
Негізгі өндірістік қызметпен айналысатын қызметкерлердің жалақысынан әлеуметтік салық есептелді	8110	3150
Негізгі өндірістік қызметпен айналысатын қызметкерлердің жалақысынан әлеуметтік аударымдар есептелді	8110	3210
Мердігерлерден алынған жұмыстар	8110	3310
Үстеме шығыстарды бөлу базасына сәйкес негізгі өндірістік қызмет түрлері бойынша үстеме шығыстар бөлінді	8110	8410
Есепті кезеңнің соңында негізгі өндіріс шығындары негізгі өндірістік қызмет түрлері бойынша өзіндік құнға есептен шығарылды	7010	8110

8320 «Қосалқы өндіріс» шоты бойынша үлгілік операциялар шоттарының корреспонденциясы

Операцияның мазмұны	Шоттар корреспонденциясы	
	Дебет	Кредит
Қосалқы өндіріске шикізат, материалдар, ЖЖМ және өзге де ТМҚ қорлары жұмсалды;	8320	1310
Қосалқы өндіріспен айналысатын қызметкерлерге есептелген жалақы	8320	3350
Қосалқы өндіріспен айналысатын қызметкерлердің жалақысынан әлеуметтік салық есептелді	8320	3150
Қосалқы өндіріспен айналысатын қызметкерлердің жалақысынан әлеуметтік аударымдар есептелді	8320	3210
Мердігерлерден алынған жұмыстар	8320	3310
Үстеме шығыстарды бөлу базасына сәйкес қосалқы өндіріске үстеме шығыстар бөлінді	8320	8410
Есепті кезеңнің соңында негізгі өндірістік қызмет түрлері бойынша негізгі өндіріс шығындарына, өткізу бойынша шығыстарға, қосалқы шығыстарды бөлу базасына сәйкес әкімшілік шығыстарға қосалқы өндіріс шығындары есептен шығарылды	8110, 7110, 7210	8320

8410 «Үстеме шығыстар» шоты бойынша үлгілік операциялар шоттарының корреспонденциясы

Операцияның мазмұны	Шоттар корреспонденциясы	
	Дебет	Кредит
Шығындар өндірістік қызметтің белгілі бір түріне тікелей және тікелей жатқызуға болмайтын шикізат, материалдар, ЖЖМ және өзге де ТМҚ қорлары	8410	1310

жұмсалды		
Шығындары өндірістік қызметтің белгілі бір түріне тікелей және тікелей жатқызуға болмайтын қызметкерлерге есептелген жалақы	8410	3350
Шығындары өндірістік қызметтің белгілі бір түріне тікелей және тікелей жатқызуға болмайтын қызметкерлердің жалақысынан әлеуметтік салық есептелді	8410	3150
Шығыстары өндірістік қызметтің белгілі бір түріне тікелей және тікелей жатқызуға болмайтын қызметкерлердің жалақысынан әлеуметтік аударымдар есептелді	8410	3210
Шығындары тікелей және тікелей жатқызуға болмайтын мердігерлерден алынған жұмыстар	8410	3310
Негізгі құралдар мен материалдық емес активтердің амортизациясы бойынша шығыстар	8410	2420,2740
Энергия бойынша, байланыс қызметтері, операциялық жалдау бойынша, көлік қызметтері, ақпараттық және консультациялық және өзге де қызметтер бойынша шығыстар	8410	3310
Иссапар шығыстары	8410	1251
Салықтар және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдер: көлік салығы, жер салығы, мүлік салығы, қоршаған ортаға эмиссия үшін төлем және т. б. салықтар мен төлемдер	8410	3160,3170, 3180,3190
Есепті кезеңнің соңында үстеме шығыстарды бөлу базасына сәйкес негізгі өндіріске, қосалқы өндіріске негізгі өндірістік қызмет түрлері бойынша үстеме шығыстар бөлінді	8110, 8310	8410

Қоғамның қосалқы өндірісі редакциялық-баспа қызметі болып табылады.
Баспа қоғамның құрылымдық бөлімшесі болып табылады.

Редакциялық-баспа қызметінің шығындары калькуляция объектілері бойынша қосалқы өндірісті есепке алу карточкаларында жүргізіледі. Шығындар мен шығындарды есепке алу объектісі әр атауға жеке өндірістік тапсырыс болып табылады: оқу-әдістемелік құрал және оқу процесіне қажетті басқа да баспа өнімдері. Әрбір атаудың (тапсырыстың) таралымының нақты өзіндік құны оны орындағаннан кейін анықталады.

Редакциялық-баспа қызметі шығындарының есебі 8310 шотта жүргізіледі

Қызмет көрсету өндірісінің шығындарын есепке алу тәртібі: «Қоғамдық тамақтандыру комбинаты»

Қоғамның қызмет көрсететін өндірісі қоғамның білім алушылары мен қызметкерлерін тамақпен қамтамасыз ету жөніндегі қызмет болып табылады.

Қоғамдық тамақтандыру комбинаты Қоғамның құрылымдық бөлімшесі болып табылады.

Қоғамдық тамақтандыру комбинатының қызметі мыналарға бағытталған:

- тағамдар өндірісі-дереу тұтынуға арналған өнімдер;
- тамақ жартылай фабрикаттарын, аспаздық-кондитерлік өнімдерді дайындау;
- тұтынушыларға өнімді сату.

Қоғамдық тамақтандыру комбинаты өнімдерінің бағасы шикізатты бөлшек бағамен және үстеме бағамен, сонымен қатар Азық-түлік өнімдерін өндіру, сату, тұтынуды ұйымдастыру және пайда алу үшін қоғамдық тамақтандыру зауытының шығындарын өтеуге арналған жеңілдіктер мен жеңілдіктерден тұрады.

Тағамдардың түр-түрін әзірлеу және ас мәзірін жасау кезінде қоғам тағамдар мен аспаздық өнімдер рецептураларының қолданыстағы жинақтарын, сондай-ақ белгіленген тәртіппен әзірленген және бекітілген фирмалық және басқа да тағамдардың рецептураларын басшылыққа алады.

Шикізат пен өнімдер сату бағалары бойынша (шикізат пен өнімдер жиынтығының құнына үстеме бағаны қолдана отырып бөлшек сауда бағаларында) брутто (нетто) массасымен өнімдерді салу нормалары бойынша Рецептураларға сәйкес сату бағасының калькуляциясына енгізіледі.

Әр тағамның сату бағасы есептеу карточкасында көрсетілген.

Тамақтану зауытының тікелей шығындары материалдық шығындарды қамтиды.

Қоғамдық тамақтандыру комбинатының жанама шығындарына мыналар жатады: өндірістік персоналдың еңбегіне ақы төлеу шығындары, еңбекке ақы төлеуден аударымдар, оның ішінде әлеуметтік салық және әлеуметтік аударымдар; қызметкерлердің пайдаланылмаған демалыстары бойынша қосымша ақшалай төлемдер мен резервтер; үстеме шығыстар.

Шикізатты өндіріске жіберу шикізатқа (өнімдерге) қажеттілікті ескере отырып жүргізіледі.

Шикізатқа (өнімдерге) жұмсалған шығындар есебінде тамақ дайындауға жұмсалған материалдардың шығыны туралы қоғамдық тамақтандыру комбинатының Басшысы тексерген және бекіткен есептерді көрсету үшін негіз болып табылады.

Қоғамдық тамақтандыру комбинатының өндірістік персоналына еңбекақы төлеу шығындарына мыналар жатады:

- тарифтік ставкалар мен лауазымдық жалақылар бойынша еңбекақы төлеу;
- ынталандыру сипатындағы төлемдер;
- үстеме жұмыс үшін, кәсіптерді біріктіру үшін өтемдік сипаттағы төлемдер.

Жалақыдан аударымдарға қолданыстағы заңнамада белгіленген әлеуметтік сақтандыру, Міндетті әлеуметтік медициналық сақтандыру, әлеуметтік салық аударымдары кіреді.

Қоғамдық тамақтандыру комбинатының үстеме шығындарына мыналар жатады:

- негізгі құралдардың тозуы;
- өзге де қызметтер мен жұмыстарды (ғимараттар мен үй-жайларды, жабдықтарды және басқа да негізгі құралдарды күтіп-ұстау, оларға қызмет көрсету жөніндегі қызметтер) төлеуге арналған шығыстар;
- нормативтік шығындар және шикізаттың табиғи кемуі;
- арнайы киім мен асхана іш киімдеріне арналған шығындар;
- аспаптар және шаруашылық мүкәммал;
- қоғамдық тамақтандыру комбинатына қатысты басқа да шығындар.

Шығыстарды мойындау

Шығыстар мынадай шарттар болған кезде танылады:

1. операцияға байланысты келтірілген немесе күтілетін шығындарды сенімді бағалауға болады;

2. егер болашақта активтің азаюына немесе міндеттемелердің ұлғаюына байланысты экономикалық пайданың төмендеуі туындаса.

Бұл шығыстарды тану міндеттемелердің ұлғаюы немесе активтердің азаюы (мысалы, жалақы бойынша берешек немесе жабдықтың амортизациясы) танылатын кезеңде орын алатындығын білдіреді.

Шығыстар шығыстардың нақты баптары бойынша жұмсалған шығындар мен түсімдер арасындағы тікелей байланыс негізінде танылады. Бұл процесс бірдей транзакциялардың нәтижесі болып табылатын кірістер мен шығыстарды бір уақытта тануды қамтиды.

Егер экономикалық пайданың пайда болуы бірнеше есепті кезең ішінде күтілсе және табыспен байланысты тек тұтастай немесе жанама түрде байқауға болады. Есепті кезеңдер бойынша шығыстарды бөлу әрбір есепті кезеңде танылатын сомаларды негізделген және жүйелі айқындау негізінде жүргізіледі.

Егер жүргізілген шығындар күтілетін экономикалық пайдаларға әкелмесе немесе болашақ экономикалық пайдалар баланста актив ретінде тану талаптарына сәйкес келмесе немесе сәйкес келуін тоқтатса, онда шығындар тиісті мән-жайлар анықталған кезеңнің шығысы деп танылады.

Шығындарды бөлу базасы

Негізгі өндіріске арналған шығыстар тікелей өндірістік шығыстарға жатады.

Қоғам қызмет көрсетудің, өнім өндірудің, жұмыстарды орындаудың бірнеше түрлерін шығарған кезде үстеме шығыстар олардың арасында жанама тәсілмен бөлінеді (мысалы, жұмысшылардың қосымша ақысыз жалақысына пропорционалды; жұмысшылардың жұмыс істеген адам-сағаттарының санына және т.б.) және өндіріс шығыстарына енгізіледі.

Қосалқы өндіріс болған кезде шығындар қызмет түрлері, өнім өндірісі, жұмыстарды орындау бойынша негізгі қызмет өндірісіне, өнімді өндіруге, жұмысты орындауға көмекші өндірістің нақты қатысуын негізге ала отырып бөлінеді.

Кезең шығыстары

Іске асыру бойынша шығыстар

Шығындардың сипаты бойынша сату бойынша шығыстар мыналарға бөлінеді:

1. қорлар: шикізат пен материалдар, ЖЖМ, қосалқы бөлшектер және өзге де қорлар;
2. қызметкерлердің еңбегіне ақы төлеу;
3. негізгі құралдар мен материалдық емес активтердің амортизациясы;
4. операциялық жалдау;
5. іссапар қызметтері;
6. салықтар және әлеуметтік аударымдар;
7. басқа да бюджетке төленетін міндетті төлемдер;
8. өзге де шығыстар.

7110 «Өнімді өткізу және қызметтерді көрсету бойынша шығыстар» шоты бойынша үлгілік операциялар шоттарының корреспонденциясы

Операцияның мазмұны	Шоттар корреспонденциясы
----------------------------	---------------------------------

	Дебет	Кредит
Өткізу процесінде пайдаланылатын материалдық емес активтер бойынша амортизацияны есептеу	7110	2740
Өткізу процесінде пайдаланылатын негізгі құралдар мен жылжымайтын мүлік бойынша амортизацияны есептеу	7110	2420
Өткізу процесінде жұмсалған материалдардың құны	7110	1310
Сақтандыру шарты бойынша сақтандыру ұйымының сақтандыру сыйлықақыларын төлеуге байланысты болашақ кезеңдердің шығыстарын есептен шығару	7110	1620
Сатумен айналысатын қызметкерлерге жалақы есептеу	7110	3350
Әлеуметтік салықты, әлеуметтік аударымдарды есептеу	7110	3150, 3210
Сату және жарнама бойынша көрсетілген қызметтер үшін жеткізушілер мен мердігерлердің шоттары төлеуге қабылданды	7110	3310
Сатумен айналысатын қызметкерлердің демалыстарына ақы төлеуге резервті есептеу	7110	3430
Іске асыру процесінде пайдаланылатын негізгі құралдарды жөндеуге арналған алдағы шығыстарға резерв құру	7110	3440
Өнімді (қызметтерді) өткізу процесінде жұмыс істейтін қызметкерлердің қызметтік іссапарлары бойынша шығыстар	7110	1251
Есепті кезеңнің соңында 7110-шоттың жабылуы	5610	7110

1. Әкімшілік шығыстар

Шығындардың сипаты бойынша әкімшілік шығыстар мыналарға бөлінеді:

1. қорлар: шикізат пен материалдар, ЖЖМ, қосалқы бөлшектер және өзге де қорлар;
2. әкімшілік-басқару және қызмет көрсету персоналының жалақысы;
3. еңбекке ақы төлеуден аударымдар, оның ішінде әлеуметтік салық және әлеуметтік аударымдар, міндетті әлеуметтік медициналық сақтандыруға аударымдар;
4. қызметкерлердің пайдаланылмаған демалыстары бойынша резервтер;
5. негізгі құралдар мен материалдық емес активтердің амортизациясы;
6. негізгі құралдарға қызмет көрсету және жөндеу;
7. жылу және электр энергиясы;
8. сумен жабдықтау және кәріз және өзге де Коммуналдық шығыстар;
9. сақтандыру;
10. көлік қызметтері;
11. операциялық жалдау;
12. байланыс қызметтері;
13. әкімшілік-басқару персоналының біліктілігін арттыру ;
14. консультациялық қызметтер;
15. ақпараттық қызметтер;
16. іссапар қызметтері;
17. аудиторлық қызметтер;

18. күзет қызметтері;
19. банк қызметтері;
20. еңбекті қорғау және қауіпсіздік техникасы;
21. өрт қауіпсіздігі және арнайы талаптарды сақтау;
22. өкілдік шығыстар;
23. өзге де қызметтер мен жұмыстарға (ғимараттар мен үй-жайларды, жабдықтарды, көлік және басқа да негізгі құралдарды ұстау, оларға қызмет көрсету жөніндегі қызметтер)ақы төлеуге арналған шығыстар;
24. жүкқұжатта танылған бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдер;
25. өзге де шығыстар;
26. сот шығындары және төрелік алымдар.

1. Әкімшілік шығыстарды есепке алу үшін бухгалтерлік есептің 7210 шоты пайдаланылады. 7210 «Әкімшілік шығыстар» шоты бойынша үлгілік операциялар шоттарының корреспонденциясы

Операцияның мазмұны	Шоттар корреспонденциясы	
	Дебет	Кредит
Әкімшілік мақсаттарға шикізат, материалдар, ЖЖМ және өзге де ТМҚ қорлары жұмсалды	7210	1310
Әкімшілік - басқару қызметімен байланысты қызметкерлерге жалақы есептелген	7210	3350
Әкімшілік–басқару қызметіне байланысты қызметкерлердің жалақысынан әлеуметтік салық есептелді	7210	3150
Әкімшілік–басқару қызметіне байланысты қызметкерлердің жалақысынан әлеуметтік аударымдар есептелді	7210	3210
Әкімшілік-басқару қызметіне байланысты негізгі құралдар мен материалдық емес активтердің амортизациясы бойынша шығыстар	7210	2420,2740
Негізгі құралдар мен материалдық емес активтерге қызмет көрсету және оларды жөндеу жөніндегі, энергия жөніндегі, байланыс қызметтері, операциялық жалға беру жөніндегі, көлік қызметтері, ақпараттық және консультациялық қызметтер және әкімшілік-басқару қызметіне байланысты өзге де қызметтер жөніндегі шығыстар	7210	3310
Әкімшілік-басқару қызметіне байланысты іссапар шығыстары	7210	1251
Салықтар және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдер: көлік салығы, жер салығы, мүлік салығы, қоршаған ортаға эмиссия үшін төлем және т. б. әкімшілік-басқару қызметіне байланысты салықтар мен төлемдер	7210	3160,3170, 3180,3190
Болашақ кезеңдердің шығыстарына жатқызылды:	7210	1620

қызметкерлерді сақтандыру, автокөлік құралдарын сақтандыру және т. б. шығындар		
Есепті кезеңнің соңында жабу қорытынды пайдаға (қорытынды залалға)әкімшілік шығыстар	5610	7210

Сыйақылар (қаржыландыру) бойынша шығыстар

Сыйақылар бойынша шығыстар бөлінеді:

1. алынған кредиттер, қарыздар, микрокредиттер және т. б. бойынша шығыстар;
2. алынған кепілдіктер бойынша шығыстар;
3. қаржылық жалдау (лизинг)бойынша пайыздарды төлеуге арналған шығыстар;
4. сыйақылар бойынша өзге де шығыстар.

Сыйақылар (қаржыландыру) бойынша шығыстарды есепке алу үшін бухгалтерлік есеп шоттары пайдаланылады:

7310 «Сыйақылар бойынша шығыстар»

7320 «Қаржылық жалдау бойынша төлеуге арналған шығыстар»

7330 «Қаржы құралдарының әділ құнының өзгеруінен болған шығыстар»

7340 «Қаржыландыруға өзге де шығыстар».

7300 «Қаржыландыруға арналған шығыстар» кіші бөлімі бойынша үлгілік операциялар шоттарының корреспонденциясы

Операцияның мазмұны	Шоттар корреспонденциясы	
	Дебет	Кредит
Алынған заемдар, эмиссияланған бағалы қағаздар, вексельдер бойынша сыйақы есептеу	7310	4160,3380
Қаржылық жалдау бойынша пайыздарды төлеуге арналған шығыстар	7320	3360,4150
Қаржы құралдарының (қаржы активінің немесе міндеттеменің)әділ құнының өзгеруінен болған шығыстар	7330	1110,1120, 1140, 1150, 2010,2030, 2040,4020, 4030
«Қаржыландыруға арналған шығыстар» кіші бөлімінің шоттарын есепті кезеңнің соңында жабу	5610	7310,7320, 7330, 7340

Өзге де шығыстар

Қоғамның негізгі қызметіне байланысты өзге де шығыстарға мыналар жатады:

1. Негізгі құралдардың шығуынан болған шығыстар;
2. Негізгі құралдардың құнсыздануы;
3. Материалдық емес активтердің құнсыздануы;
4. Активтердің құнсыздануына резервтер құру бойынша шығыстар;
5. Қызметкерлердің еңбегіне ақы төлеу;
6. Күмәнді борыштар бойынша резервтер құру жөніндегі шығыстар;
7. Бағамдық айырмадан болған шығындар;
8. Үлестік қатысу әдісімен ескерілетін инвестициялар бойынша шығыстар;
9. Тоқтатылған қызметке байланысты шығыстар;

10. Өзге де шығыстар, оның ішінде шарттың талаптарын бұзғаны үшін айыппұлдар, өсімпұлдар, тұрақсыздық айыбы, кінәлі адамға жатқызуға болмайтын жетіспеушілік кезінде анықталған материалдық құндылықтардың жетіспеуі, келтірілген залалдарды өтеу, сот шығындарын және төрелік алымдарды өтеуге арналған шығыс және әдеттегі қызмет процесіне қарамастан туындайтын басқа да шығыстар.

Өзге шығындарды есепке алу үшін мынадай бухгалтерлік есеп шоттары пайдаланылады:

7400 «Өзге шығыстар» кіші бөлімі

7410 Активтердің шығуы бойынша шығыстар

7420 Активтердің құнсыздануынан болған шығыстар

7430 Бағамдық айырма бойынша шығыстар

7440 Резерв құру және үмітсіз талаптарды есептен шығару бойынша шығыстар

7450 Операциялық жалдау бойынша шығыстар

7460 Биологиялық активтердің әділ құнының өзгеруінен болған шығыстар

7470 Өзге де шығыстар.

7500 «Тоқтатылатын қызметке байланысты шығыстар» кіші бөлімі

7510 Тоқтатылатын қызметке байланысты шығыстар.

7600 «Ұйымдардың шығындағы үлесі» кіші бөлімі

Үлестік қатысу әдісімен ескерілетін ұйым шығынындағы үлес

Ақпаратты ашу

Қоғамның қаржылық есептілігінде мынадай ақпарат ашылады:

Егер шығыстардың баптары елеулі болып табылса, қоғам олардың сипаты мен сомасын ашуға тиіс:

- шығындарды олардың сипатына немесе функцияларына сәйкес жіктеу;
- шығыстардың барлық маңызды баптарын таратып жазу;
- шығыстар баптары Жеке ашуға жататын мән-жайлар;
- қорларды сатудың таза бағасының шамасына дейін немесе өтелетін құнға дейін негізгі құралдардың құнын арзандату, сондай-ақ осындай есептен шығаруды реверсиялау;
- негізгі құралдар объектілерінің шығуы;
- тоқтатылған қызмет;
- сот дауларын реттеу;
- резервтерге қатысты басқа да реверсивті жазбалар

Есепті кезеңде жалғасатын қызметтен болған шығыстар мен залалдар функционалдық жіктеу негізінде Қоғамның қаржылық есептілігінде көрсетіледі:

- 1) көрсетілген қызметтердің өзіндік құны;
- 2) жалпы және әкімшілік шығыстар;
- 3) өткізу бойынша шығыстар;
- 4) мемлекеттік субсидиялар;
- 5) басқа да кірістер;
- 6) теріс бағамдық айырма, нетто;
- 7) қаржылық шығыстар;
- 8) ұзақ мерзімді активтердің құнсыздануынан болатын залал;
- 9) ұзақ мерзімді активтердің шығуынан болған залал, нетто;

Қоғамның қаржылық есептілігіне ескертпелерде шығындар элементтері бойынша шығыстардың неғұрлым ірі баптары ашылады. Ашу үшін міндетті болып амортизация, материалдық шығындар және еңбек шығындары сияқты элементтер табылады. Басқа да шығыстардың (шығындардың) материалдық баптары қаржылық есептілікке ескертпелерде міндетті түрде ашылуға жатады.

3.14 Болашақ кезеңдердің шығыстарын есепке алу

Шаруашылық қызмет фактілерінің уақытша айқындылығының бухгалтерлік есебіне жол беруге сәйкес (есептеу принципі) жұмыстар мен қызметтерді өндірумен байланысты шығыстар олардың пайда болу уақыты мен есептердің жай-күйіне қарамастан, олар жататын есепті кезеңде оның өзіндік құнын қалыптастырады.

Болашақ кезеңдердің шығыстары-бұл осы есепті кезеңде жүргізілген, бірақ экономикалық пайдалар (кірістер) туындауы мүмкін болашақ есепті кезеңдерге жататын шығыстар.

Болашақ кезеңдер шығыстарының есепке алу қағидаттары

Жіктелуі

Қоғам болашақ кезеңдердің шығындарының келесі тобын қабылдады:

- 1) Болашақ кезеңдердің шығыстарын есептен шығару болжанатын мерзім бойынша: 12 (он екі) ай ішінде есептен шығаруға жататын қысқа мерзімді; Ұзақ мерзімді, 12 он екіден астам кезең ішінде есептен шығарылуға тиіс) ай.

- 2) түрлері бойынша:

<i>Шығындар түрлері</i>	<i>Сипаттамасы</i>
Жұмыс берушінің азаматтық-құқықтық жауапкершілігін сақтандыру	қызметкер еңбек (қызметтік) міндеттерін атқарған кезде оның өмірі мен денсаулығына зиян келтіргені үшін жұмыс берушінің азаматтық-құқықтық жауапкершілігін міндетті сақтандыру саласында туындайтын шығыстарды қамтиды
Автокөлік пен мүлікті сақтандыру	ұйымның автокөліктері мен мүліктерін сақтандыруды қамтиды
Лицензиялар, вирусқа қарсы бағдарламалар,	операциялық жүйелерді пайдалануға арналған лицензиялар (Windows) және Қашықтан қатынау желілік құжаттарына жазылуды қамтиды
Жалдау төлемдері	жалдау бойынша шығыстар
Ерікті медициналық сақтандыру	заңды тұлғаның қызметкерлерін науқастануына байланысты ерікті сақтандыру бойынша шығыстарды қамтиды
Газеттер мен журналдарға жазылу	мерзімді басылымдарға арналған шығыстарды қамтиды
Өзгелері	болашақ кезеңдердің өзге де шығыстарын қамтиды

3) Аналитикалық есеп шығыстардың әрбір бабы үшін келесі ақпаратты алуды қамтамасыз етуі керек:
 пайдаланудың басталу күні;
 пайдаланудың аяқталу күні.

Болашақ кезеңдердің шығыстарын тану

Болашақ кезеңдердің шығыстарын тану есепке алу қағидаттарына сәйкес бухгалтерлік есептің бастапқы құжаттары негізінде жүргізіледі.

Қаржылық есептілікті дайындау үшін шығыстарды танудың аса маңызды шарты бұл кірістер мен шығыстардың сәйкестігі принципі.

Болашақ кезеңдердің шығыстары кейіннен есепті кезеңдер ішінде тұрақты және біркелкі есептен шығару әдісінің негізінде тиісті шоттар мен шығыстар баптарында (жұмыстар мен көрсетілетін қызметтерді өндіру, жалпы және әкімшілік шығыстар, өткізу жөніндегі шығыстар, қаржылық шығыстар немесе өзге де шығыстар) танылатын жұмыстар мен көрсетілетін қызметтерді сатып алуға ағымдағы есепті кезеңде жүзеге асырылған алдын ала төлемді қамтиды жатады (шарттың қолданылу мерзімі) және «Болашақ кезеңдердің шығыстары» шоты жүйелі түрде кредиттеледі.

Болашақ кезеңдердің шығыстары төленген ақша қаражатының құны бойынша қаржылық жағдай туралы есепте танылады.

Тану мен есепке алудың бұл әдісі кірістер мен шығыстардың сәйкестік принципіне негізделеді, бұл сол мәмілелер мен оқиғалардың тікелей және бірлескен нәтижесі болып табылатын кірістер мен шығыстар Айнадай танылуы керек дегенді білдіреді.

1620 «Болашақ кезеңдердің шығыстары» шоты бойынша үлгілік операциялар шоттарының корреспонденциясы

Операцияның мазмұны	Шоттар корреспонденциясы	
	Дебет	Кредит
Сақтандыру ұйымдарына автомобильдерді, қызметкерлерді сақтандыру шарты бойынша сақтандыру сыйлықақыларын аванспен төлеу, мерзімді басылымдарға жазылу, жалдау төлемдері және болашақ кезеңдердің шығыстары есебінде танылған басқа да төлемдер жүргізілді.	1620	3310,1030
Сақтандыру төлемдерімен (сыйлықақылармен) байланысты шығыстарды мерзімді басылымдарға жазылуға, жалдау төлемдеріне және есепті айға қатысты Болашақ кезеңдердің өзге де шығыстарына есептен шығару	8410, 7210, 7110, 7470	1620

Болашақ кезеңдер шығыстары туралы ақпаратты ашу.

Болашақ кезеңдердің шығыстары «Өзге активтер» бабына ескертпелерде ашылады және қаржылық жағдай туралы есепте «Өзге активтер» құрамында ұзақ мерзімді немесе қысқа мерзімді ретінде есепті кезеңнің соңынан есептен шығарылғанға дейін қалған мерзімге қарай баланстық құны бойынша жіктеледі.

3.15. Қызметкерлерге сыйақы

Жалпы ережелер

Қоғам қызметкерлерінің сыйақыларын есепке алу 19 «Қызметкерлерге сыйақылар» ХҚЕС (IAS) сәйкес жүргізіледі.

Қоғам тану және бағалау, сондай-ақ қызметкерлердің сыйақыларына байланысты туындайтын шығыстар мен міндеттемелерді қаржылық есептілікте ұсыну қағидаларын белгілейді. Қызметкерлерге сыйақылар қамтамасыз етіледі:

8. Қазақстан Республикасының Үкіметі және орталық мемлекеттік органдардың бұйрықтарымен, заңды тұлғаның басқару органдарының заңды тұлғаның қызметкерлеріне сыйақы беру мәселелерін реттейтін шешімдерімен бекітілетін заңға тәуелді актілерді қоса алғанда, Қазақстан Республикасының Еңбек кодексімен және басқа да нормативтік құқықтық актілерімен;

9. Еңбекақы төлеу, Қоғам қызметкерлерін көтермелеу және ынталандыру мәселелерін реттейтін Қоғамның ішкі нормативтік құжаттарымен;

10. Қоғам мен қызметкер арасында жасалған еңбек шарты.

Анықтамалар

Қызметкерлерге сыйақы-қоғам қызметкерлерге көрсеткен қызметтерінің, тауарлар өндірісінің, еңбек шартының талаптарына сәйкес жұмыстарды орындаудың орнына беретін өтеудің барлық нысандары.

Қызметкерлерге қысқа мерзімді сыйақылар-қызметкерлерге тиісті қызметтер көрсеткен жылдық есепті кезең аяқталғаннан кейін он екі ай өткенге дейін толық көлемде төлеу күтілетін қызметкерлерге сыйақылар (шығу жәрдемақыларынан басқа).

Еңбек қызметі аяқталғаннан кейінгі сыйақылар-қызметкерлерге олардың еңбек қызметі аяқталғаннан кейін төленетін сыйақылар (жұмыстан шығу жәрдемақылары мен қызметкерлерге қысқа мерзімді сыйақылардан басқа).

Қызметкерлерге өзге де ұзақ мерзімді сыйақылар-қызметкерлерге қысқа мерзімді сыйақылардан, заңды тұлғадағы еңбек қызметі аяқталғаннан кейінгі сыйақылардан және жұмыстан шығу жәрдемақыларынан басқа, қызметкерлерге сыйақылардың барлық түрлері.

Жіктеу және есепке алу принциптері

Қызметкерлерге сыйақы мыналарды қамтиды:

қызметкерлерге жалақы және әлеуметтік қамсыздандыру жарналары, жыл сайынғы ақылы еңбек демалысы және ақылы еңбек демалысы, пайдаға қатысу және сыйлықақылар сияқты қысқа мерзімді сыйақылар (егер олар кезең аяқталғаннан кейін 12 (он екі) ай ішінде төленетін болса).

Мойындау және бағалау

Қоғам мойындайды:

11. міндеттеме-егер қызметкер болашақта төленуге тиісті еңбек шартында айтылған сыйақыға айырбастап қызмет көрсеткен жағдайда;

12. шығыс - егер қоғам еңбек шартында айтылған сыйақының орнына қызметкер көрсеткен қызмет нәтижесінде туындайтын экономикалық пайданы пайдаланған жағдайда.

Қызметкерлерге қысқа мерзімді сыйақылар

Қоғам көрсетілген қызметтердің және орындалған жұмыстардың орнына қызметкерлерге төленуге жататын қысқа мерзімді сыйақылардың дисконтталмаған шамасын таниды:

1. кез келген бұрын төленген соманы ескере отырып, міндеттеме (есептелген шығыс) ретінде. Егер бұрын төленген сома төлеуге жататын дисконтталмаған мөлшерден асып кетсе, заңды тұлға бұл асып кетуді алдын ала төлем болашақ төлемдердің қысқаруына немесе ақша қаражатының қайтарылуына әкелетін шамада актив (берілген аванстар) ретінде таниды;

2. қызмет көрсетілген кезеңдегі шығыс ретінде.

Қызметкер қоғамға толық жұмыс күні, жартылай жұмыспен қамту, тұрақты, бір реттік немесе уақытша негізде қызмет көрсете алады.

Жалақы, сыйлықақылар, өтемақылар, үстемеақылар және т.б. түріндегі сыйақыларды төлеуге арналған шығыстар нақты жұмыс істелген уақыт пен орындалған жұмыс үшін Есепті кезең ішінде есептеу әдісі негізінде ағымдағы шығындар болып танылады.

Демалыстарға ақы төлеу өнімнің (жұмыстардың, көрсетілетін қызметтердің) өзіндік құнына демалыстарды төлеуге арналған соманы біркелкі қосу мақсатында құрылатын жұмыскерлердің демалыстары бойынша резерв есебінен жүргізіледі.

Қысқа мерзімді ақылы демалыстар қызметкерлердің осы кезеңдерде жұмыс орны мен белгілі бір ақы төлеу нысаны сақтала отырып, жұмыста болмаған кезеңдерін (жыл сайынғы ақылы еңбек демалыстары, ақылы оқу демалыстары, еңбекке уақытша жарамсыздық кезеңдері) білдіреді.

Мұндай сыйақыларды төлеуге міндеттеме мен шығыстар демалыс, оқу демалысы не еңбекке уақытша жарамсыздық кезеңі басталған кезде ғана танылады.

Қызметкерлерге ақылы демалыс түріндегі қысқа мерзімді сыйақыларды төлеуге күтілетін шығыстар резерв құру жолымен есепке алынады. Қоғам жинақталған ақылы демалыстарды төлеуге күтілетін шығындарды қызметкерге есепті күнгі жағдай бойынша жинақталған пайдаланылмаған демалыстар үшін төлеуді көздейтін қосымша сома ретінде бағалайды.

Тұрақты немесе кезеңдік сипаттағы сыйлықақылар мен сыйақыларға арналған шығыстар (ақшалай емес сыйлықақылар құнын қоса алғанда), егер олар төленетін кезең ішінде есепке алынады:

1. Қоғамның шартқа немесе заңнама талаптарына не қызметтің қалыптасқан практикасына байланысты туындаған міндеттемесі болады;

2. бұл міндеттеме ақшалай түрде сенімді бағалануы мүмкін.

Сыйлықақылар мен сыйақылардан күтілетін шығыстар резерв құру арқылы да есепке алынады.

Біржолғы көтермелеу төлемдері деп тұрақты немесе мерзімдік сипаты жоқ төлемдер танылады.

Қысқа мерзімді сыйақылар бойынша резервтер құру

Қоғам оларды шығындарға біркелкі жатқызу үшін алдағы демалыстар бойынша шығыстардың резервін жасайды. Резервті есептеу жыл сайын әрбір қызметкер бойынша қызметкердің 12 айдағы орташа жалақысы және есепті күнгі пайдаланылмаған демалыс күндерінің саны негізінде жүзеге асырылады.

Тұрақты немесе мерзімді сипаттағы сыйлықақылар мен сыйақыларға күтілетін шығыстар осындай шығыстарды тану критерийлері орындалған жағдайда олар төленетін кезеңде резерв құру арқылы есепке алынады.

Қоғам еңбек демалысына Басқарма Төрағасына сауықтыруға арналған лауазымдық айлықақы мөлшерінде өтемақы төлемдерін көздейді.

Кезең үшін сыйлықақылар мен сыйақыларға арналған резервтерді есептеу және есептеу кезінде есептеу үшін база ретінде жоспарлы (бюджеттік) деректер пайдаланылады.

Қызметкерлерге сыйақы резервтерін түгендеу жылына бір рет есепті кезеңнің соңында жүргізіледі. Құрылған резервтердің пайдаланылмаған сомалары түзетіледі.

Қоғам қызметкерлеріне еңбекақы төлеу және материалдық ынталандыру, сыйлықақы беру және өзге де сыйақы жүйесі туралы Ережеге сәйкес мынадай жағдайларда материалдық көмек төленеді:

- жақын туыстарының қайтыс болуы (балалары, ата-аналары, жұбайы немесе жұбайы);

- қосымша қаржылық шығындарды талап ететін емдеуге.

Кезең аяқталғаннан кейін он екі ай ішінде толық көлемде төленуге жататын қызметкерлерге сыйақыларды (шығу жәрдемақылары мен өтемақы төлемдерін үлестік құралдармен қоспағанда) және еңбекке ақы төлеу бойынша өзге де қысқа мерзімді берешекті (қызметкерлер демалыстарының есептелген сомалары және т.б.) есепке алу 3350 «Еңбекке ақы төлеу бойынша қысқа мерзімді берешек» шотында жүргізіледі.

Ақпаратты ашу

Есеп саясатының осы бөлімі қызметкерлерге берілетін сыйақыларға қатысты ақпаратты арнайы ашуды талап етпейтініне қарамастан, мұны басқа бөлімдер талап етуі мүмкін. Мысалы, «ХҚЕС (IAS) 1 қаржылық есептілігін ұсыну» 1.1-бөлімі жұмыскерлерге сыйақы шығындарының сомасы туралы ақпаратты ашуды талап етеді.

«ХҚЕС (IAS) 1 қаржылық есептілігін ұсыну» 1.1-бөліміне сәйкес заңды тұлға, егер олар елеулі болып табылса, шығыстардың сипаты мен сомасы туралы ақпаратты ашады. Орындалатын функцияларға байланысты қоғамда жұмыс істейтіндер келесі топтарға бөлінеді :

- әкімшілік-басқару персоналы (Басқарма төрағасы –Ректор, проректорлар, бас бухгалтер, директорлар, декандар және т. б.);
- негізгі персонал (профессорлық-оқытушылық персонал және ғылыми қызметкерлер;
- оқу-көмекші персонал;
- әкімшілік-көмекші персонал;
- қызмет көрсетуші персонал;
- басқа қызметкерлер;

Қоғамның персоналы кәсіптер бойынша ,ал кәсіптер шегінде біліктілігі бойынша ескеріледі.

Қоғам қызметкерлердің қажеттілігіне ,олардың санына ,кәсіби және біліктілік деңгейіне сәйкес штат кестесін дербес жасайды және бекітеді.

Қоғамдағы жалақы «Қарағанды техникалық университеті қызметкерлерінің еңбегіне ақы төлеу ,материалдық ынталандыру және сыйлықақы беру жүйесі туралы ережеге» сәйкес есептеледі.

Еңбекақы төлеу қорының мөлшері жыл сайын қоғамның даму жоспарында бекітіледі және нақтыланады.Еңбекке ақы төлеу нысанын ,штат кестесін, лауазымдық айлықақылар мөлшерін, сыйлықақы беру және өзге де сыйақы жүйесін қоғам дербес белгілейді.

Негізгі басқарушы персоналдың лауазымдық айлықақысының мөлшерін, оларға сыйлықақы беру және өзге де сыйақы жүйесін Қоғамның директорлар Кеңесі белгілейді және «Қарағанды техникалық университеті» КЕ АҚ Басқарма мүшелері мен бас бухгалтерінің «Корпоративтік хатшы» және «ішкі аудит қызметі туралы» ережелеріндегі еңбегіне ақы төлеу және сыйлықақы беру туралы ережеде бекітілген

Еңбекке ақы төлеу үшін негіз жұмыс уақытын пайдалануды есепке алу табелі болып табылады.

«Қызметкерлерге сыйақы» шоты бойынша үлгілік операциялар шоттарының корреспонденциясы

Операцияның мазмұны	Шоттар корреспонденциясы	
	Дебет	Кредит
Қызметкерлерге жалақы есептеу	1620,2920,	3350
	2930,2940,	

	7110,7210,	
	8110,8310,	
	8410	
Жеке табыс салығын ұстау	3350	3120
Зейнетақы қорына міндетті аударымдарды ұстап қалу	3350	3220
Жалақыдан алименттерді ұстап қалу	3350	3390
Есеп беретін сомаларды, сондай-ақ қызметкер-қарыз алушыға берілген қарыздар сомаларын, есеп беретін сомалардың пайдаланылмаған бөлігін оларға келтірілген залалды өтеу есебіне жалақыдан ұстап қалу	3350	6280, 1250
Еңбекке ақы төлеу сомасын қызметкерлердің карт-шоттарына аудару, сондай-ақ кассадан еңбекке ақы төлеу сомасын төлеу	3350	1010, 1040
Жұмысшыларға олардың кезекті демалысы уақыты үшін жалақы есептеу	3430	3350
Жұмысшылардың демалыстарына ақы төлеуге резервті есептеу	1620,7110,	3430
	8110,8310	
Жұмысшылардың демалысына ақы төлеуге арналған резерв есебінен жүргізілген аударымдар:		
- әлеуметтік салыққа	3430	3150
- әлеуметтік сақтандыруға	3430	3210
Жұмысшылардың демалысын төлеуге артық есептелген резервті қалпына келтіру		
есепті жылдың:		
- қызыл сторно әдісі	1620,7110,	3430
	8110 - 8310	
- кері байланыс әдісі	3430	1620:7110,
		8110,8310

3.16. Пайда салығы

Жалпы ережелер

Осы бөлімнің мақсаты-табыс салығын есепке алу тәртібін және ағымдағы және болашақтағы салық салдарларын есепке алуды айқындау:

1. қоғамның бухгалтерлік балансында танылатын активтердің (міндеттемелердің) баланстық құнын болашақта өтеу (өтеу);

2. қоғамның қаржылық есептілігінде танылатын ағымдағы кезеңдегі операциялар мен басқа да оқиғалар.

Есепке алу саясатының осы бөлімі Негізгі емес қызметтен түсетін кірістер үлесі Қоғамның жылдық жиынтық кірісінің 10% - нан астам асып кеткен жағдайларда корпоративтік табыс салығын есептеу және төлеу бойынша міндеттемелер туындаған кезде ,сондай-ақ корпоративтік табыс салығы бойынша декларацияны толтыру бойынша салық міндеттемесін орындау үшін қолданылады.

Есеп саясатының осы бөлімі сондай-ақ пайдаланылмаған салық шығындарынан немесе пайдаланылмаған салық кредиттерінен туындайтын кейінге қалдырылған салық активтерін тануды, қаржылық есептілікте корпоративтік табыс салығын ұсынуды және корпоративтік табыс салығына қатысты ақпаратты ашуды белгілейді.

Активті немесе міндеттемені қоғамның қаржылық жағдайында тану фактісі қоғамның осы активтің немесе міндеттеменің баланстық құнын өтеуді немесе өтеуді күтетінін көрсетеді. Егер осындай теңгерімдік құнды өтеу немесе өтеу Болашақ салық төлемдерінің шамасын, егер мұндай өтеу немесе өтеудің ешқандай салықтық салдары болмаса, айқындалған шамамен салыстырғанда ұлғайтуға (азайтуға) әкеп соғатын ықтималдық болса, осы бөлім заңды тұлғаның кейінге қалдырылған салық міндеттемесін (кейінге қалдырылған салық активін) тануын талап етеді., белгілі бір шектеулі ерекшеліктерді ескере отырып.

Бұл бөлім қоғамнан операциялар мен басқа да оқиғалардың салықтық салдарын, сол операциялар мен басқа да оқиғаларды ескеруді талап етеді. Тиісінше, пайданың немесе залалдың құрамында танылған операцияларға және басқа да оқиғаларға қатысты кез келген салықтық салдар да пайданың немесе залалдың құрамында танылуға тиіс. Пайданың немесе залалдың құрамында (не өзге жиынтық табыстың құрамында, не тікелей капиталда) танылмаған операцияларға және басқа да оқиғаларға қатысты кез келген салықтық салдар да пайданың немесе залалдың құрамында (не өзге жиынтық табыстың құрамында, не тікелей капиталда, тиісінше) танылмауға тиіс.

Осы бөлім сондай-ақ пайдаланылмаған салық шығындарынан немесе пайдаланылмаған салық кредиттерінен туындайтын кейінге қалдырылған салық активтерін тануды, қаржылық есептілікте пайдаға салынатын салықтарды ұсынуды және пайдаға салынатын салықтарға қатысты ақпаратты ашуды регламенттейді.

Ағымдағы корпоративтік табыс салығы ағымдағы және алдыңғы кезеңдер үшін салық салынатын пайдаға немесе залалға қатысты мемлекеттік бюджеттен төлеу немесе өтеу болжанатын соманы білдіреді.

Бюджетке төленуге жататын корпоративтік табыс салығы бойынша ағымдағы шығыстар жиынтық жылдық табыс пен түзетулерді ескере отырып, ҚР Салық кодексінің баптарында көзделген шегерімдер арасындағы айырма ретінде айқындалатын салық салынатын кіріс сомасына сүйене отырып есептеледі.

ҚР Салық кодексіне сәйкес корпоративтік табыс салығын салу объектілері:

салық салынатын кіріс;

төлем көзінен салық салынатын кіріс;

Қазақстан Республикасында қызметін тұрақты мекеме арқылы жүзеге асыратын бейрезидент заңды тұлғаның таза кірісі.

Табыс салығы бойынша кейінге қалдырылған шығыстар олардың құнын өтеу немесе өтеу болашақта болашақ салық салдарларына әкеп соғатын активтер мен міндеттемелердің баланстық баптарының шамасы негізге алына отырып айқындалады.

Табыс салығы бойынша ағымдағы және кейінге қалдырылған шығыстар табыс немесе шығыс ретінде танылуға және оның сол немесе басқа кезеңде тікелей капитал құрамында танылатын операциядан немесе оқиғадан туындайтын бөлігін қоспағанда, кезең үшін пайданың немесе залалдың құрамына енгізілуге тиіс.

Ағымдағы және кейінге қалдырылған салық активтері мен міндеттемелері қолданыстағы салық ставкаларын (және қолданыстағы салық заңнамасын) пайдалана отырып бағаланады.

Кейінге қалдырылған салық активтері мен міндеттемелер дисконттауға жатпайды.

Анықтамалар

Осы бөлімде көрсетілген мәндердегі мынадай терминдер пайдаланылады:

Бухгалтерлік пайда-салық бойынша Шығыс шегерілгенге дейінгі кезеңдегі пайда немесе шығын.

Салық салынатын пайда (салықтық залал) - Қазақстан Республикасының Салық кодексіне сәйкес айқындалатын (айқындалатын), оған қатысты пайдаға салықтар төленетін (өтелетін) кезеңдегі пайда (залал).

Пайдаға салынатын салық бойынша шығыс (пайдаға салынатын салық бойынша кіріс) - ағымдағы салық пен кейінге қалдырылған салыққа қатысты кезең ішіндегі пайданың немесе залалдың есебіне енгізілген біріктірілген сома.

Ағымдағы салық-кезең ішінде салық салынатын пайдаға (салықтық залалға) қатысты төленетін (өтелетін) пайдаға салынатын салықтардың сомасы.

Кейінге қалдырылған салық міндеттемелері-салық салынатын уақытша айырмаларға қатысты болашақ кезеңдерде төленуге жататын пайдаға салынатын салық сомалары.

Кейінге қалдырылған салық активтері - болашақ кезеңдерде өтелуі тиіс пайдаға салынатын салықтар сомасы:

1. шегерілетін уақытша айырмалар;
2. ауыстырылған пайдаланылмаған салық залалдары;
3. берілген пайдаланылмаған салық кредиттері.

Уақытша айырмалар-қаржы жағдайы туралы есепте активтің немесе міндеттеменің баланстық құны мен олардың салық базасы арасындағы айырмалар. Уақытша айырмашылықтар болуы мүмкін:

1. салық салынатын уақытша айырмалар, яғни активтің немесе міндеттеменің баланстық құны өтелетін немесе өтелетін болашақ кезеңдердің салық салынатын пайдасын (салық залалын) есептеу кезінде салық салынатын сомалардың пайда болуына әкелетін уақытша айырмалар;

2. шегерілетін уақытша айырмалар, яғни активтің немесе міндеттеменің баланстық құны өтелетін немесе өтелетін болашақ кезеңдердің салық салынатын пайдасын (салық залалын) айқындау кезінде шегерімдердің пайда болуына әкелетін уақытша айырмалар.

Активтің немесе міндеттеменің салық базасы-активке немесе міндеттемеге салық мақсаттары үшін жатқызылатын сома. Пайдаға салынатын салық бойынша шығыс (пайдаға салынатын салық бойынша кіріс) ағымдағы салықтар бойынша шығысты (кірісті) және кейінге қалдырылған салықтар бойынша шығысты (кірісті) қамтиды.

Есепке алу принциптері

Қоғамның қаржылық есептілігінде пайдаға салынатын салықты көрсету үшін міндеттемелердің баланстық әдісі қолданылады, оған сәйкес Қоғамның қаржылық есептілігінде ағымдағы пайдаға салынатын салықты (есепті кезеңнің салық салдары деп аталатын) ғана емес, сонымен бірге есепті күні бар кейінге қалдырылған пайдаға салынатын салықтарды (болашақ салық салдары) көрсету талап етіледі. Бұл ретте пайда

мен шығындар туралы есепте көрсетілетін есепті кезең үшін пайдаға салынатын салық бойынша шығыс сомасы пайдаға салынатын ағымдағы салық сомасында шегерілген пайдаға салынатын салық сомасының қосу (алу) шығысында (үнемделуінде) көрсетілуге тиіс.

Болашақ салық салдарының әсерін тану қаржылық есептілікте кейінге қалдырылған салық міндеттемелері мен кейінге қалдырылған салық активтерінің туындауына алып келеді. Олар активтер мен міндеттемелердің баланстық құны мен олардың салық базасы арасындағы айырмашылыққа байланысты қалыптасады.

Салық базасы

Активтің салық базасы бұл активтің баланстық құнын өтеу процесінде заңды тұлға алатын кез-келген салық салынатын экономикалық пайдадан салық салу мақсатында шегерілетін сома. Егер бұл экономикалық пайдаға салық салынбаса, активтің салық базасы оның баланстық құнына тең болады.

Ағымдағы салық міндеттемелерін және ағымдағы салық активтерін мойындау

Ағымдағы және алдыңғы кезеңдер үшін ағымдағы салық төленбеген бөлік мөлшерінде міндеттеме ретінде мойындалады. Егер ағымдағы және алдыңғы кезеңдерге қатысты төленген сома осы кезеңдерге қатысты төленуге жататын сомадан асып кетсе, онда асып кеткен сома актив ретінде мойындалады.

Кейінге қалдырылған салық міндеттемелерін және кейінге қалдырылған салық активтерін мойындау

Салық салынатын уақытша айырмашылықтар

Кейінге қалдырылған салық міндеттемесі, егер ол салық салынатын барлық уақытша айырмаларға қатысты туындамаса, танылады:

- 1) гудвилді бастапқы тану; немесе
- 2) активті немесе міндеттемені операцияда бастапқы тану:

- бизнесті біріктіру емес;

- операция жасалған сәтте бухгалтерлік пайдаға да, салық салынатын пайдаға да (салық шығыны) әсер етпейді.

Активті тану фактісі оның баланстық құны заңды тұлға болашақ кезеңдерде алатын экономикалық пайда түрінде өтелетін болады деп болжайды. Егер активтің баланстық құны оның салық базасынан асып кетсе, салық салынатын экономикалық пайда сомасы салық мақсаттары үшін шегеруге болатын сомадан асып түседі. Бұл айырма салық салынатын уақытша айырманы, ал пайдаға туындайтын салықтарды төлеу бойынша міндеттеме - кейінге қалдырылған салық міндеттемесін білдіреді. Заңды тұлға активтің баланстық құнын өтегенде, салық салынатын уақытша айырмашылық қалпына келтіріледі және заңды тұлға салық салынатын кірісті алады. Бұл экономикалық пайда заңды тұлғадан салық төлемдері түрінде кету ықтималдығын тудырады.

Қоғам кейінге қалдырылған салық активтерін шегерілетін уақытша айырмашылықтарды пайдалануға болатын салық салынатын пайда алу ықтималдығы болған жағдайда ғана таниды.

Кейінге қалдырылған табыс салығы бойынша міндеттеме болашақта төленуге жататын табыс салығы бойынша берешекті білдіреді.

Кейінге қалдырылған салық активінің баланстық құны әрбір есепті кезеңнің соңында қайта қаралуға жатады. Заңды тұлға кейінге қалдырылған салық активінің баланстық құнын осы кейінге қалдырылған салық активінің бір бөлігін немесе барлығын пайдаланудан пайда алуға мүмкіндік беретін жеткілікті салық салынатын пайданы алу ықтималдығы азайтылатын шамада азайтуға тиіс. Кез келген осындай кему жеткілікті салық салынатын пайда алу ықтималдығы пайда болатын шамада қалпына келтірілуі тиіс.

Егер салық базасы мен баланстық құн арасындағы айырма уақытша болып табылған жағдайда, кейінге қалдырылған табыс салығы бойынша активтер мен міндеттемелер былайша қалыптастырылады:

	Кейінге қалдырылған салық міндеттемелері (КСМ)	Кейінге қалдырылған салық активтері (КСА)
Активтер	Баланстық құны > Салық базасы	Баланстық құны < Салық базасы
Міндеттемелер	Баланстық құны < Салық базасы	Баланстық құны > Салық базасы

Салық салынатын уақытша айырмалар және кейінге қалдырылған салық міндеттемесі

Активтің салық базасы-бұл активтің баланстық құнын өтеу кезінде заңды тұлға алатын кез-келген салық салынатын экономикалық пайданан салық мақсаттары үшін шегерілетін сома. Егер бұл экономикалық пайдаға салық салынбаса, активтің салық базасы оның баланстық құнына тең болады.

Қаржылық есептілікте уақытша айырмалар қаржылық есептіліктегі активтер мен міндеттемелердің баланстық құнын тиісті салық базасымен салыстыру арқылы айқындалады. Салық базасы салық декларациясы негізінде анықталады.

Шегерілетін уақытша айырмашылықтар және кейінге қалдырылған салық активтері

Уақытша шегерілетін айырмашылықтар пайда болған кездегі мысалдар:

1. қаржылық есептілікте көрсетілетін негізгі құралдар мен материалдық емес активтер амортизациясы сомасының салық салынатын пайданы (салықтық залалды) айқындау кезінде шегеру үшін пайдаланылатын амортизация сомасынан асып кетуі;

2. шығыстары салық шегерімдеріне енгізілетін резервтерді олардың іс жүзінде туындаған сәтінде ғана қаржылық есептілікте тану;

3. салықтық есепке алу және қаржылық есептілік мақсаттары үшін құрылу мерзімдері мен сомалары бойынша ерекшеленуі мүмкін дебиторлық берешектің құнсыздануына резерв құру;

4. қорлармен операциялар бойынша: қаржылық есептілікте құнсыздануға резерв құру және болашақ кезеңдерде салықтық есепке алу мақсаттары үшін есептен шығару;

5. әділ құны бойынша ескерілетін қаржы құралдарымен операциялар бойынша: салықтық есепке алу үшін - бастапқы құны бойынша қаржы құралдарын сатып алуды және өткізуді есепке алу;

әділ құн бойынша-қаржылық есептілік мақсаттары үшін.

Кейінге қалдырылған салық активі шегерілетін уақытша айырманы, егер кейінге қалдырылған салық активі активтің немесе міндеттеменің бастапқы танылуынан туындамаса, оған қарсы шегерілетін уақытша айырманы есептеуге болатын салық салынатын пайданы алу ықтималдығы бар шамада барлық шегерілетін уақытша айырмаларға қатысты танылуға тиіс.:

1. бизнесті біріктіру емес;

2. операция жасалған кезде бухгалтерлік пайдаға да, салық салынатын пайдаға да (салық шығыны) әсер етпейді.

Пайдаланылмаған салық залалдарын немесе пайдаланылмаған салық кредиттерін іске асыруға болатын салық салынатын пайданы алу ықтималдығы жоқ шамада кейінге қалдырылған салық активі танылмайды.

Салық ставкаларын бағалау

Ағымдағы және алдыңғы кезеңдер үшін ағымдағы салық міндеттемелері (активтері) есепті кезеңнің соңына қолданыста болатын немесе мәні бойынша қолданыста болатын салық ставкаларын (және салық заңнамасын) пайдалана отырып, салық органдарына төленуі күтілетін (салық органдарының есебінен өтелетін) сомада бағаланады.

Кейінге қалдырылған салық активтері мен міндеттемелері активті сату немесе міндеттемені өтеу кезеңіне қолданылатын, сондай-ақ есепті кезеңнің соңында қолданылатын немесе мәні бойынша қолданылатын салық ставкаларының (және салық заңнамасының) негізінде айқындалатын салық ставкаларын пайдалана отырып бағалануға тиіс.

Пайдаға кейінге қалдырылған салықты есептеу әдістемесі

Баланстық әдіспен кейінге қалдырылған салықты есептеу мынадай түрде жүргізіледі:

1. ХҚЕС сәйкес барлық активтер мен міндеттемелердің теңгерімдік құны айқындалады;

2. барлық активтер мен міндеттемелердің салық базасы анықталады:

1) ХҚЕС талаптарына сәйкес кірістер мен шығындар туралы есепте есепті кезең үшін салық салынғанға дейінгі бухгалтерлік пайда айқындалады;

2) Қазақстан Республикасының Салық кодексіне сәйкес салық салынатын пайда айқындалады;

3) бекітілген мөлшерлеме бойынша пайдаға салынатын салық бойынша ағымдағы міндеттеменің сомасы айқындалады.

4) салық міндеттемесі = салық салынатын пайда * салық ставкасы («Төленуге жататын пайдаға салынатын салық» шотының кредиті бойынша көрсетіледі);

3. қаржылық жағдай туралы есептің есепті күніндегі барлық активтер мен міндеттемелердің баланстық құнын және олардың салықтық базасын салыстыру негізінде уақытша айырмалардың сомалары айқындалады: уақытша айырмалардың сомасы олардың салықтық базасын шегергендегі активтер мен міндеттемелердің баланстық құнына тең;

4. кейінге қалдырылған салық активтері мен кейінге қалдырылған салық міндеттемелерінің пайда болуына алып келмейтін ерекшеліктер, яғни активті немесе міндеттемені бастапқы тану сәтіндегі уақытша айырмалар айқындалады;

5. есепті кезеңнің соңына шегерілетін уақытша айырмалардың өтелуіне тексеру жүргізіледі;

6. есепті кезеңнің соңына кейінге қалдырылған салық активтері мен міндеттемелер есептеледі:

- кейінге қалдырылған салық активтері: салық ставкасына көбейтілген барлық теріс уақыт айырмаларының сомасы;

- кейінге қалдырылған салық міндеттемелері: салық ставкасына көбейтілген барлық оң уақыт айырмаларының сомасы.

7. кейінге қалдырылған салықтардың таза сомасы кейінге қалдырылған салық активтері мен міндеттемелерінің жалпы сомасын өзара есепке алу жолымен есептеледі.:

- Заңды тұлғаның танылған сомаларды есепке алудың заңды бекітілген құқығы бар;

- кейінге қалдырылған салықтар бір заңды тұлға үшін сол бір заңнамада белгіленген пайдаға салынатын салыққа жатады.

Егер осы өлшемдер сақталмаса, кейінге қалдырылған салық активтері мен міндеттемелері жеке көрсетіледі:

1. есепті кезеңнің соңына кейінге қалдырылған салық активін немесе кейінге қалдырылған салық міндеттемесін есептеу үшін салық ставкасы айқындалады;
2. жиынтық кіріс туралы есепте пайдаға кейінге қалдырылған салық бойынша шығыс /кіріс ретінде алдыңғы кезеңдегі жинақталған активтің/міндеттеменің сомасы мен ағымдағы кезеңнің соңындағы салық активінің/міндеттеменің сомасы арасындағы айырма көрсетіледі;
3. кейінге қалдырылған салық активтері немесе міндеттемелер баланста жиынтық кіріс туралы есептің баптарымен немесе капитал баптарымен корреспонденцияда жеке баппен көрсетіледі.
4. кейінге қалдырылған салық активтері мен міндеттемелері ұзақ мерзімді активтер мен міндеттемелердің құрамында көрсетіледі және дисконтталмайды.
5. егер кейінге қалдырылған салық нәтижесі капитал баптары бойынша тікелей көрсетілген операцияға байланысты пайда болса, салық салдары капитал баптарына да қатысты болады.

Мұндай операциялардың мысалы мыналар болуы мүмкін: - ретроспективті түрде қолданылатын есеп саясатының өзгеруі нәтижесінде немесе іргелі қатені түзету нәтижесінде пайда болатын бөлінбеген пайданың бастапқы сальдосын түзету.

«Табыс салығы» кіші бөлімі бойынша типтік операциялардың шоттарының корреспонденциясы

Операцияның мазмұны	Шот корреспонденциясы	
	Дебет	Кредит
Табыс салығы бойынша аванстық төлемдерді төлеу	1410	1030
Төлем көзінен корпоративтік табыс салығын ұстау	3310, 3390	3110
Корпоративтік табыс салығын есептеу	7710	3110
Уақытша айырмашылықтардың туындауы немесе жойылуы нәтижесінде есепті кезеңде төлеуге жататын табыс салығы	4310	3110
Есепті кезеңде шегерілетін уақытша айырмашылықтар есебінен өтелетін кейінге қалдырылған салық активтері	3110	2810
Салық салынатын уақытша айырмашылықтарға байланысты болашақ есепті кезеңде төленетін табыс салығының көрінісі	7710	4310
Шығын туындаған кезеңдегі таза кіріс есебіне енгізілетін табыс салығын үнемдеудің көрінісі	4310 немесе 2810	7710
7710 «Табыс салығы бойынша шығыстар» шотының есепті кезең соңындағы жабылуы	5610	7710

Ақпаратты ашу

Салық бойынша шығыстың (кірістің) негізгі компоненттері жеке ашылуы тиіс.

Салық бойынша шығыстың (кірістің) компоненттері мыналарды қамтуы мүмкін:

1. ағымдағы табыс салығы бойынша шығыс (кіріс);
2. есепті кезеңде танылған алдыңғы кезеңдегі кез келген ағымдағы салық түзетулері;
3. уақытша айырмашылықтардың пайда болуына және жойылуына байланысты кейінге қалдырылған салық бойынша шығыстардың (кірістердің) сомасы;

4. салық ставкаларының өзгеруіне немесе жаңа салықтардың енгізілуіне байланысты кейінге қалдырылған салық шығыстарының (кірістерінің) сомасы;

5. бұрын танылмаған салық залалынан, салық кредитінен немесе ағымдағы табыс салығы бойынша шығыстарды азайту үшін пайдаланылатын өткен кезеңдегі уақытша айырмадан туындайтын пайда сомасы;

6. кейінге қалдырылған салық бойынша шығыстарды азайту үшін пайдаланылатын бұрын танылмаған салық залалынан, салық кредитінен немесе өткен кезеңдегі уақытша айырмадан туындайтын пайда сомасы;

7. кейінге қалдырылған салық активін есептен шығарудан немесе бұрынғы есептен шығарудан туындайтын кейінге қалдырылған салық бойынша шығыс;

8. «Есеп саясаты, бухгалтерлік бағалаулардағы өзгерістер мен қателер» бөліміне сәйкес пайдаға немесе залалға енгізілген есеп саясатындағы осындай өзгерістерге және қателерге байланысты салық шығыстарының (кірістерінің) сомасы, өйткені оларды ретроспективті есепке алуға жол берілмейді.

Келесі мәліметтер де бөлек ашылуы керек:

1. тікелей капиталда көрсетілетін баптарға қатысты агрегатталған ағымдағы және кейінге қалдырылған салық;

2. басқа жиынтық кірістің әрбір құрамдас бөлігі бойынша табыс салығының сомасы;

3. келесі нысандардың бірінде (немесе екі нысанда да) салық бойынша шығыс (кіріс) пен бухгалтерлік пайда арасындағы өзара байланысты түсіндіру:

1) алдыңғы есепті кезеңмен салыстырғанда қолданылатын салық ставкасындағы (ставкаларындағы) өзгерістерді түсіндіру;

2) кейінге қалдырылған салық активі қаржылық жағдай туралы есепте танылмайтын шегерілетін уақытша айырмашылықтардың, пайдаланылмаған салық залалдарының және пайдаланылмаған салық кредиттерінің сомасы (және қолданылу мерзімінің аяқталу күні);

4. уақытша айырмалардың әрбір түріне және пайдаланылмаған салық залалдарының және пайдаланылмаған салық кредиттерінің әрбір түріне қатысты:

қаржылық жағдай туралы есепте.

Қоғам кейінге қалдырылған салық активінің сомасы және оның негізінде танылған деректердің сипаты туралы ақпаратты ашуы керек, егер:

1. кейінге қалдырылған салық активін пайдалану қазіргі салық салынатын уақытша айырмаларды қалпына келтіруден туындайтын пайдадан асатын болашақ салық салынатын пайдаға байланысты болады;

2. Қоғам кейінге қалдырылған салық активіне жататын салық юрисдикциясындағы ағымдағы немесе алдыңғы кезеңде шығынға ұшырады.

3.17. Қарыздар бойынша шығындар

Жалпы ережелер

Егер қоғамның олармен байланысты болашақ экономикалық пайда алу мүмкіндігі болса және мұндай шығындарды сенімді бағалауға болатын болса, онда белгіленген активті сатып алуға, салуға немесе өндіруге тікелей байланысты қарыздар бойынша шығындар осы активтің өзіндік құнына қосылады. Заңды тұлға қарыздар бойынша басқа да шығындарды олар туындаған кезеңдегі шығыстар ретінде таниды.

Анықтамалар

Қарыздар бойынша шығындар - қарыз қаражатын алуға байланысты заңды тұлға көтеретін пайыздық және басқа да шығыстар.

Белгілі бір талаптарға жауап беретін актив - мақсаты пайдалануға немесе сату үшін дайындауға міндетті түрде едәуір уақытты талап ететін актив.

Қарыздар бойынша шығындар мыналарды қамтуы мүмкін:

* пайыздың тиімді ставкасының әдісін пайдалана отырып есептелетін пайыздар бойынша шығыстар;

* қаржылық жалдауға байланысты қаржылық шығындар.

Жағдайларға байланысты, белгілі бір талаптарға жауап беретін активтер көрсетілгендердің кез келгені болуы мүмкін:

- 1) өндірістік қуат;
- 2) энергия өндіруші қуаттар;
- 3) материалдық емес активтер;
- 4) инвестициялық мүлік.

Есепке алу принциптері

Мойындау

Қоғам есепке алудың екі мүмкін әдісін қолданады:

негізгі: қарыздар бойынша шығындар ағымдағы кезеңнің шығысы ретінде танылады және **балама:** қарыздар бойынша шығындар капиталдандырылады және білікті активтің құнын арттырады.

Қарыздар бойынша шығындарды есепке алудың негізгі тәртібі

Қарыздар бойынша шығындар қарызды (кредитті)алу шарттары мен мақсатына қарамастан, олар жүргізілген кезеңнің шығыстары деп танылады.

Қарыздар бойынша шығындарды есепке алудың баламалы тәртібі

Капиталдандыруға жарамды, талаптарға сай активті сатып алуға, салуға немесе өндіруге тікелей байланысты қарыздар бойынша шығындар, егер талаптарға сәйкес келетін активке ешқандай шығындар жүргізілмеген болса, оларды болдырмауға болатын қарыздар бойынша шығындар болып табылады.

Капиталдандыру заңды тұлға болашақта білікті активті пайдаланудан экономикалық пайда алуы мүмкін болған жағдайда және осы экономикалық пайдалар сенімді бағалануы мүмкін болған жағдайда ғана мүмкін болады. Қарыздар бойынша басқа шығындар олар туындаған кезеңдегі шығыс ретінде танылады.

Капиталдандыру үшін рұқсат етілген қарыздар бойынша шығындар

Капиталдандыру үшін рұқсат етілген қарыздар бойынша шығындар сомасы тиісті активке арналған шығындарға капиталдандыру ставкасын қолдану арқылы айқындалуға тиіс.

Капиталдандыру ставкасы-бұл сараланатын активті алу үшін арнайы алынған несиелерді қоспағанда, кезең ішінде өтелмеген болып қалатын заңды тұлғаның заемдары бойынша шығындардың орташа алынған сомасы;

Кезең ішінде капиталдандырылған қарыздар бойынша шығындар сомасы осы кезең ішінде келтірілген қарыздар бойынша шығындар сомасынан аспауға тиіс.

Белгілі бір талаптарға жауап беретін активтің баланстық құнының өтелетін құннан асып кетуі

Белгілі бір талаптарға жауап беретін активтің баланстық құны немесе болжамды түпкілікті құны өтелетін құннан немесе ықтимал сатудың таза құнынан асып кетсе, баланстық құны басқа стандарттардың талаптарына сәйкес және «Активтердің құнсыздануы» бөліміне сәйкес ішінара немесе толық есептен шығарылады. Белгілі бір жағдайларда ішінара немесе толық есептен шығару шамасы сол стандарттарға сәйкес қалпына келтіріледі.

Капиталдандырудың басталуы

Капиталдандыру келесі жағдайда басталуы керек:

1. осы актив бойынша шығындар болса;
2. қарыздар бойынша шығындар болса;
3. активті мақсаты бойынша пайдалануға немесе сатуға дайындау үшін қажетті жұмыс орындалғанда.

Белгілі бір талаптарға жауап беретін активтің шығындарына тек мыналар кіреді:

1. ақшалай қаражатпен төлеу;
2. басқа активтерді беру;
3. пайыздық міндеттемелерді қабылдау.

Шығындар осы активке байланысты алынған аралық төлемдер мен субсидиялардың шамасына азаяды. Қарыздар бойынша бұрын капиталдандырылған шығындарды қамтитын кезең ішіндегі активтің орташа баланстық құны, әдетте, шамамен осы есепті кезеңде капиталдандыру ставкасы қолданылатын шығындардың мәніне тең.

Капиталдандыруды тоқтата тұру

Қоғам активті мақсаты бойынша пайдалануға немесе сатуға дайындау үшін қажетті қызмет үзілген ұзақ кезеңдер ішінде қарыздар бойынша шығындарды көтере алады. Мұндай шығындарға аяқталмаған объектілерді ұстау шығындары жатады: мұндай шығындар капиталдандырылмайды. Алайда, Қоғам, әдетте, айтарлықтай техникалық және әкімшілік жұмыс жүргізілетін кезең ішінде қарыздар бойынша шығындарды капиталдандыруды тоқтатпайды. Уақытша кідіріс активті мақсаты бойынша пайдалануға немесе сатуға дайындау процесінің қажетті бөлігін білдіретін болса да, заңды тұлға қарыздар бойынша шығындарды капиталдандыруды тоқтата тұрмайды.

Капиталдандыруды тоқтату

Кәсіпорын қарыздар бойынша шығындарды капиталдандыруды тоқтатады:

1. білікті активті мақсатты пайдалануға немесе сатуға дайындау үшін қажетті барлық жұмыстар айтарлықтай аяқталған кезде.
2. білікті активтің құрылысы бөліктер бойынша аяқталады да және басқа бөліктердің құрылысы жалғасып жатқанда әрбір бөлікті пайдалану мүмкін болғанда.

Егер қызмет қысқа мерзімге тоқтатылған болса, қарыздар бойынша шығындарды капиталдандыру тоқтамауы немесе тоқтатылмауы керек;

Ақпаратты ашу

Кәсіпорын өзінің қаржылық есептілігінде келесі ақпаратты ашуы керек:

1. кезең ішінде капиталдандырылған қарыздар бойынша шығындар сомасы;
2. капиталдандыруға жарамды қарыздар бойынша шығындар сомасын анықтау үшін пайдаланылатын капиталдандыру ставкасы.

«Қарыздар бойынша шығындар» бөлімі бойынша типтік операциялар шоттарының корреспонденциясы

Операциялар мазмұны	Шот корреспонденциясы	
	Дебет	Кредит
Алынған қарыздар:		
чек кітапшаларында ақшаны депозитке салу жолымен аккредитив төлеуге	1060	3010, 3020,4010,4020,4030,4150
ағымдағы банк шоттарына ақша аудару жолымен	1030	3010, 3020, 4010,4020,4030,4150
Валюта айырбастаудың нарықтық бағамының өзгеруі нәтижесінде валютамен алынған қарыздар бойынша міндеттеменің ұлғаюы	7430	3010, 3020

Валюта айырбастаудың нарықтық бағамының өзгеруі нәтижесінде валютамен алынған қарыздар бойынша міндеттеменің азаюы	3010, 3020	6250
Алынған қарыздар бойынша міндеттемелердің талап етілмеген сомасын, оның ішінде талап қою мерзімі өткеннен кейін есептен шығару	3010,3020	6280
Қарыздарды өтеу	3010, 3020	1010, 1030
ұзақ мерзімді қаржылық міндеттемелердің (ағымдағы жыл ішінде өтеуге жататын қаржылық жалдау, қарыздар және т. б. бойынша) бір бөлігі көрсетіледі	4010,4020 4030,4150	3040
Ұзақ мерзімді қаржылық міндеттемелердің ағымдағы бөлігі өтелді	3040	1010,1020, 1030
Негізгі құралдарды пайдаланудан түсетін болашақ экономикалық пайданың ұлғаюына алып келетін күрделі жөндеуге (жаңғыртуға, реконструкциялауға) арналған қарыздар бойынша шығындарды капиталдандыруға байланысты шығыстарды көрсету	2410	3380
Алынған қарыздар бойынша сыйақыны есептеу	7310	4160,3380
7310 «Сыйақылар бойынша шығыстар» шотының есепті кезеңнің соңында жабылуы	5610	7310

3.18. Активтердің құнсыздануы

Жалпы ережелер

Есеп саясатының осы бөлімі активтердің құнсыздану тәртібін белгілейді, сондай-ақ заңды тұлғаның қаржылық есептілігіндегі тиісті ақпаратты ашуға қойылатын талаптарды айқындайды.

Қоғам құнсыздануға активтердің мынадай түрлерін тексереді:

1. негізгі құралдар және аяқталмаған құрылыс;
2. материалдық емес активтер;
3. жылжымайтын мүлікке инвестициялар;
4. басқа да ұзақ мерзімді активтер

Осы бөлім мыналар үшін құнсыздануды есепке алу қағидаларын айқындамайды:

1. қорлар;
2. қаржылық активтер;
3. кейінге қалдырылған салық активтері;
4. қызметкерлердің сыйақыларынан туындайтын активтер;
5. сатуға арналған ретінде жіктелген ұзақ мерзімді активтер (немесе шығару топтары).

Қолданылатын терминдер

Белсенді нарық – бұл барлық келесі шарттар орындалатын нарық:

1. нарықта айналымдағы тауарлар біртекті;
2. әдетте, мәміле жасағысы келетін сатып алушылар мен сатушыларды кез келген уақытта табуға болады;

3. баға туралы ақпарат жалпыға қолжетімді

Амортизацияланатын құн – активтің құны немесе оның қалдық құнын шегергендегі қаржылық есептіліктегі құн үшін алынатын өзге сома.

Амортизация (есептен шығару) — активтің амортизацияланатын құнын оның пайдалы қызмет ету мерзімі ішінде жүйелі түрде бөлу.

Баланстық құны - есептелген амортизациялық аударымдарды (амортизацияны) және құнсызданудан болған есептелген шығындарды шегергеннен кейін актив ескерілетін құн.

Активтің немесе генерациялайтын бірліктің өтелетін құны — сатуға арналған шығыстарды шегергендегі әділ құн немесе осы шамалардан қайсысының көп болуына байланысты пайдалану құндылығы.

Ақша қаражатын генерациялайтын бірлік (генерациялайтын бірлік) - ақша қаражатының ағынын генерациялайтын, айтарлықтай дәрежеде басқа активтерден немесе активтер топтарынан ақша қаражатының ағынына тәуелсіз активтердің ең аз сәйкестендірілетін тобы.

Шығу шығындары - қаржылық шығындарды және пайдаға салынатын салық бойынша шығыстарды шегергендегі активтің немесе генерациялайтын бірліктің шығуына тікелей байланысты өсім шығындары.

Корпоративтік активтер - қаралып отырған генерациялайтын бірліктен де, басқа да генерациялайтын бірліктерден де болашақта ақша қаражатының түсуіне ықпал ететін гудвиллден басқа активтер.

Сатуға арналған шығыстарды шегергендегі әділ құн - тәуелсіз, хабардар және мәміле жасасуға ниет білдірген тараптар арасындағы мәміленің нәтижесінде шығу шығындарын алып тастағандағы активті немесе генерациялайтын бірлікті сатудан алуға болатын сома.

Қызмет мерзімі – бұл дегеніміз:

1. заңды тұлғаның активін пайдаланудың болжамды кезеңі;
2. активті пайдалану нәтижесінде заңды тұлға алуды күтетін өнім бірліктерінің немесе ұқсас бірліктердің саны.

Құнсызданудан болған шығындар - активтің немесе генерациялайтын бірліктің баланстық құны оның өтелетін құнынан асатын сома.

Пайдалану құны - активтен немесе генерациялайтын бірліктен болжамды түрде алынатын болашақ ақша ағындарының келтірілген құны.

Есепке алу принциптері

Активтің немесе активтің оқшауланған тобының экономикалық құны олардың баланстық құнынан төмен болған жағдайда ғана активтің құнсыздануы танылады. Активтердің құнын көтермеу керек, бірақ екінші жағынан активтердің құнын саналы түрде төмендетуге жол берілмейді.

Активтен экономикалық пайданы анықтау активті мақсатты пайдаланудан түсетін пайданы (пайдалану құны) немесе сатудан түсетін пайданы (сату шығындарын шегергендегі әділ құн) бағалау арқылы мүмкін болады. Қоғам мүмкін болатын пайданың максималды шамасын таңдауы керек - пайдалану немесе сату.

Қоғам әрбір есепті кезеңнің соңында активтердің құнсыздану белгілерінің бар-жоғын бағалауы тиіс. Кез келген осындай белгі болған жағдайда заңды тұлға активтің өтелетін құнын бағалауы тиіс.

Активтердің және генерациялайтын бірліктердің құнсыздану белгілері

Компания, егер есепті кезеңде келесі оқиғалар орын алса, активтердің ықтимал құнсыздану белгілерін қарастырады:

Сыртқы ақпарат көздері:

1. активтің нарықтық құны активті пайдаланудың қалыпты жағдайларына сүйене отырып немесе белгілі бір уақыттан кейін болжанғаннан әлдеқайда көп төмендеді;

2. заңды тұлға қызмет ететін технологиялық, нарықтық, экономикалық немесе құқықтық ортадағы елеулі өзгерістер кезең ішінде болған немесе жақын болашақта күтіледі;

3. нарықтық пайыздық ставкалар немесе инвестициялардың кірістілігінің басқа да нарықтық көрсеткіштері өсті және бұл өзгерістер активті пайдалану құнын есептеу кезінде пайдаланылатын дисконттау ставкасына әсер етуі мүмкін және оның өтелетін сомасын едәуір азайтады.

Ішкі ақпарат көздері:

1. активтің моральдық ескіруінің немесе физикалық бүлінуінің белгілері бар;

2. заңды тұлғаның жағдайына теріс әсер ететін, уақыт ішінде болған немесе жақын болашақта күтілетін қазіргі немесе болашақтағы активті пайдалану дәрежесіндегі немесе тәсіліндегі елеулі өзгерістер.

Мысалы: активтің тоқтауы, тоқтату жоспарлары, жақын арада активтің шығарылуы бойынша жоспарлар, активтің пайдалы қызмет мерзімін қайта қарау - шектелмеген мерзімнен шектелгенге дейін;

1. ішкі есеп беру негізінде активті пайдаланудың ағымдағы немесе болашақ нәтижелері болжанғаннан нашар екендігінің дәлелі;

2. актив құнын ықтимал азайтуға арналған өзге де нұсқаулар:

1) активті сатып алу немесе оны пайдалану және оған қызмет көрсету үшін қажетті ақша қаражаты бюджетте бұрын көзделгеннен едәуір асып түседі,

2) ақша қаражатының таза ағындары бюджетте жоспарланғанға қарағанда айтарлықтай төмен,

3) активтің пайдалы қызмет мерзімі ішінде ақша қаражатының таза жылыстауы болжанады.

Бұл көрсеткіштерді бағалау кезінде маңыздылық принципін қолдану қажет. Егер талдау активтің өтелетін құны осы көрсеткіштерге сезімтал емес екенін көрсетсе, онда өтелетін соманы бағалау қажет емес.

Жоғарыда аталған белгілердің салдары активтерден болашақта ақшалай түсімдердің бастапқыда күтілгендермен салыстырғанда төмендеуі болып табылады. Активтен ақша қаражатының болашақ түсімдерінің азаюына әкелетін жағдай активтің ықтимал құнсыздануының белгісі болып табылады және құнсыздануға тест жүргізуді талап етеді. Құжатпен расталған жиналған ақпараттың негізінде заңды тұлға осы объектілердің құнсыздануына резерв жасайды.

Егер активтің құнсыздануының белгілері болса, бұл қалған пайдалы қызмет мерзімін, негізгі құралдарды немесе шектеулі қызмет ету мерзімі бар материалдық емес активті амортизациялау әдісін, тіпті құнсызданудан болған залал танылмаса да, қайта қарау және түзету қажеттігін көрсетуі мүмкін.

Құнсыздануға тест жүргізу ережесі

Барлық активтер мен генерациялайтын бірліктер үшін заңды тұлға әрбір есепті кезеңнің соңында құнсыздануға міндетті тест жүргізеді. Құнсыздану белгілері болған кезде өтелетін құнды есептеу қажет.

Егер құнсыздану белгілері болмаса, өтелетін құн мынадай жағдайларды қоспағанда есептелмейді:

1. пайдалы қызмет мерзімі шектелмеген материалдық емес активтер;

2. пайдалануға дайын емес активтер.

Генерациялайтын бірлік

Өтелетін сома, егер жеке активті пайдалану құнын анықтау мүмкін болмаса, жеке активтер үшін анықталады. Бұл жағдайда өтелетін сома қарастырылып отырған актив тиесілі ақша қаражатын генерациялайтын бірлік үшін анықталуы тиіс.

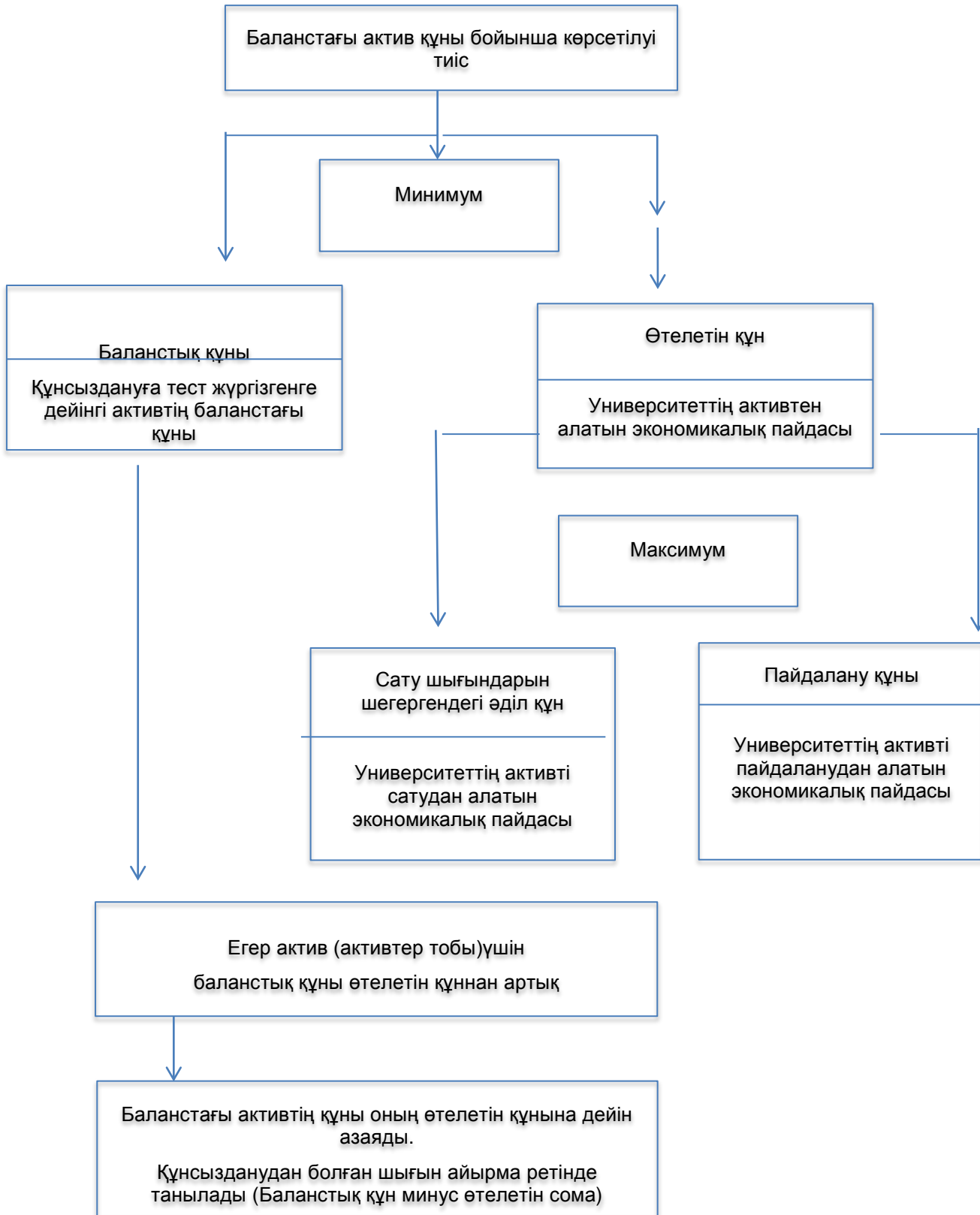
Корпоративтік активтер

Қоғам басқа активтерден немесе активтер тобынан тәуелсіз ақша ағындарын генерациялай алмайтын активтерге ие бола алады (мысалы, әкімшілік ғимараттар немесе орталықтандырылған функцияларды орындайтын компьютерлік жабдықтар). Көрсетілген активтер корпоративтік активтер болып табылады. Корпоративтік активтің сипаттамасы оның бірнеше генерациялайтын бірліктерге өз үлесін қосатындығы және оның баланстық құнын қарастырылып отырған генерациялайтын бірлікке толық жатқызуға болмайтындығы болып табылады.

Генерациялайтын бірліктер кезеңнен кезеңге дәйекті түрде анықталуы керек, яғни әрбір келесі кезеңде активтердің бірыңғай тізбесін қамтуы керек. Генерациялайтын бірліктерге енгізілген активтердің тізбесі мұндай өзгеріс ақталған жағдайда өзгертілуі мүмкін.

Генерациялайтын бірліктерді құнсыздану мәніне тестілеу жекелеген активтің құнсыздануына арналған тексеруге ұқсас жүзеге асырылады. Ол өтелетін құнды айқындауды және оны корпоративтік және бірлесіп пайдаланылатын активтердің бөлінген құнын қоса алғанда, генерациялайтын бірліктер активтерінің баланстық құнымен салыстыруды көздейді. Егер генерациялайтын бірліктер активтерінің баланстық құны оның өтелетін құнынан артық болса, генерациялайтын бірліктер активтерінің баланстық құнын олардың өтелетін құнына дейін азайту және құнсызданудан болған шығынды мойындау қажет.

Активтерді құнсыздануға тексеру алгоритмі

Өтелетін соманы өлшеу

Активтің баланстық құны экономикалық пайдадан аспауы керек. Қоғам активтен алу жағдайында, яғни активті құнсыздануға тексеру мәндердің ең азын-активтің баланстық құнын немесе оның өтелетін құнын таңдаудан тұрады.

Егер активтің баланстық құны оның өтелетін құнынан көп болса, мыналар қажет:

1. баланстағы активтің құнын оның өтелетін құнына дейін азайту;
2. құнсызданудан болған шығынды оның өтелетін құнын алып тастағанда активтің теңгерімдік құны мөлшерінде тану.

Сату шығындарын шегергендегі әділ құн

Сату шығындарын шегергендегі әділ құнды анықтау үшін ең жақсы негіз бірі заңды тұлға болып табылатын хабардар, ниет білдірген тараптар арасындағы активті сатуға міндетті шартта көрсетілген баға болып табылады. Шартта көрсетілген баға активті шығаруға тікелей байланысты шығындар сомасына түзетілуі тиіс. Мұндай шығындарға активті бөлшектеу және тасымалдау шығындары, мәмілені аяқтау үшін заңдық алымдар, алымдар, салықтар және активті сату алдындағы дайындауға арналған басқа тікелей қосымша шығындар кіреді. Қоғамның активтерді тәуелсіз бағалауды жүргізу үшін бағалаушыны тартуға жұмсаған шығындары сатуға кеткен шығындар шегерілген әділ құнның есебіне қосылмайды және есепті кезеңдегі шығыс ретінде танылуы тиіс.

Егер сатып алу-сату шарты болмаса, бірақ белсенді нарық болса, әділ құн мәмілені жүзеге асыру шығындарын ескере отырып түзетілген нарықтық баға (әдетте сатып алушының ағымдағы бағасы) ретінде анықталуы мүмкін. Белсенді нарықтың болуы келесі факторларға байланысты:

1. активті сатқысы немесе сатып алғысы келетіндер кез келген уақытта табылуы мүмкін;
2. бағалар жалпыға қол жетімді, яғни ашық жарияланады.

Белсенді нарық болмаған немесе оның жеткілікті ұйымдастырылмаған жағдайында әділ құнды айқындау үшін бағалаудың техникалық тәсілдері пайдаланылады:

1. соңғы ұқсас мәміленің бағасы, оны өткізген сәттен бастап есепті күнге дейін экономикалық шарттарда елеулі өзгерістер болмаған жағдайда;

1. басқа өте ұқсас активтің ағымдағы нарықтық құнымен салыстыру және т.б.

Әділ құнды бағалау ең жақсы қолжетімді ақпаратқа негізделуі тиіс. Бұл ретте сол сала шеңберінде ұқсас активтермен соңғы операциялардың нәтижелері туралы ақпарат, статистикалық деректер, басқа ұйымдардың прайс-парақтарының деректері, Интернет сияқты әртүрлі сыртқы көздер пайдаланылады.

Сатуға арналған шығындарды шегергендегі әділ құн, егер актив белсенді нарықта айналыста болмаған жағдайда да айқындалуы мүмкін. Алайда, кейбір жағдайларда активті сатудан алынатын соманы сенімді бағалау үшін негіз болмағандықтан, Қоғам активтің өтелетін сомасы үшін пайдалану құнын қабылдайды.

Активті пайдалану құндылығын анықтау

Бірлікті генерациялайтын активті пайдалану құндылығын айқындауды есептеу мынадай кезеңдерді қамтиды:

1-кезең: активті одан әрі пайдаланудан және оның пайдалы қызмет ету мерзімінің соңында оны шығарудан күтілетін ақшалай қаражаттардың болашақ түсімдері мен шығыстарын есептеу;

2-кезең: осы болашақ ақша ағындарына тиісті дисконттау ставкасын қолдану.

1 кезең. Ақша қаражатының болашақ ағындарын бағалау

Белгіленген тәртіппен бекітілген Даму жоспарлары активті пайдаланудан түсетін ақша ағындарының болжамын құру үшін негіз болып табылады. Есептеуге енгізілген деректер активтің ағымдағы жай-күйін көрсететін және оны пайдаланудың болашақ

экономикалық жағдайларының ең жақсы бағалауларын қамтитын жорамалдарға негізделуі керек. Осы Даму жоспарларына негізделген болжамдар, егер одан да ұзақ мерзімді негіздеу мүмкін болмаса, ең көбі бес жыл кезеңді қамтуы тиіс. Осы кезеңнен кейінгі ақша ағындарының болжамы өсу қарқынын негіздеу мүмкін болмаса, келесі жылдардағы тұрақты немесе төмендейтін өсу қарқынын пайдалана отырып, Даму жоспарларына негізделген болжамдарды экстраполяциялау арқылы бағалануы тиіс. Бұл ретте өсу қарқыны жұмыстар мен қызметтерге, салаларға, заңды тұлға қызмет ететін елге немесе актив пайдаланылатын нарыққа қатысты ұзақ мерзімді орташа өсу қарқынынан аспауға тиіс.

Активті пайдаланудан түскен ақша ағындары мыналарды қамтуы керек:

1. активті одан әрі пайдаланудан түсетін ақша түсімдері, яғни, қарастырылып отырған активті пайдалана отырып өндірілген жұмыстар мен қызметтерді сатудан түсетін түсімдер;

2. ақша қаражатының осы түсімдерін қалыптастыру үшін қажетті ақшалай қаражаттың шығуы (яғни, активті күнделікті ұстауға қажетті, сондай-ақ активті пайдалануға байланысты болашақ үстеме шығыстар);

3. активті пайдалану мерзімінің соңында сатудан түсетін түсімдер.

Болашақ ақша ағындары актив үшін ағымдағы күйінде бағаланады және келесіден күтілетін ақша қаражаттарының болжамды болашақ ағындары мен шығыстарын қамтымауы керек:

1. активті оның бастапқы есептелген стандартты тиімділігінен жоғарылататын немесе жақсартатын болашақ күрделі шығындары;

2. қаржылық қызмет;

3. корпоративтік табыс салығының түсімдері мен төлемдері

2-кезең: Осы болашақ ақша ағындарына тиісті дисконттау ставкасын қолдану.

Егер дисконттау ставкасы инфляцияның әсерін қамтитын болса, онда болашақ ақша ағындары номиналды түрде бағаланады, егер дисконттау ставкасы инфляция әсерін қамтымаса, онда болашақ ақша ағындары нақты мәнде бағаланады. Яғни, алдымен инфляция индексі бойынша ақша ағындарын түзету керек, содан кейін дисконттау мөлшерлемесін қолдану арқылы таза ақша ағындарының ағымдағы құнын есептеу керек.

Болашақ ақша ағындары олар жасалатын валютада бағаланады, содан кейін келтірілген құн осы валютаға сәйкес дисконттау ставкасын пайдалана отырып анықталады. Заңды тұлға алынған келтірілген құнды активті пайдалану құны есептелген күнгі қолданыстағы айырбас бағамын пайдалана отырып аударады.

Дисконттау ставкасы ақшаның уақытша құнының ағымдағы нарықтық бағалауын және активке тән тәуекелдерді көрсететін салық салуға дейінгі ақша ағындарына қолданылатын ставка болуы керек.

Құнсызданудан болған шығындарды мойындау және бағалау

Активтің баланстық құнының активтің өтелетін сомасынан асып кетуі құнсызданудан болатын залал болып табылады. Барлық активтер үшін бұл ереже бірдей, бірақ шығындарды есепке алу активтің түріне және қолданылатын тәсілдерге байланысты аздап өзгереді.

Актив басқа ХҚЕС-ке сәйкес жүргізілген қайта бағаланған құн бойынша ескерілетін жағдайларды қоспағанда, құнсызданудан болған шығын пайда мен шығындар туралы есепте шығыс ретінде танылуға тиіс.

Құнсызданудан болған шығынды танығаннан кейін шығыстарға жатқызылатын осы активке қатысты амортизация бойынша болашақ шығыстар амортизация әдісін және пайдалы қызметтің, негізгі құралдың немесе материалдық емес активтің қалған мерзімін қайта қарап, түзеткен жөн.

Әрбір есепті күнде заңды тұлға алдыңғы кезеңдерде (мысалы, негізгі құралдарға немесе аяқталмаған құрылысқа қатысты) танылған құнсызданудан болған залалдың бұдан былай болмауы немесе өзгеруі мүмкін деген белгілердің бар-жоғын бағалайды. Бұл оқиғаларға мыналар жатады:

1. нарықтық пайыздық мөлшерлемелер төмендеді;

2. басқарушылық есеп беру деректері активті пайдаланудың ағымдағы немесе болашақ нәтижелері күтілгеннен айтарлықтай жақсырақ екенін дәлелдейді және т.б..

Жоғарыда көрсетілген белгілер болған жағдайда, Қоғам активтің өтелетін құнын қайта есептейді.

Құнсызданудан болған залалды қайтару нәтижесінде ұлғайған активтің баланстық құны, егер алдыңғы жылдары актив үшін құнсызданудан болған залал танылмаса, айқындалған (амортизацияны шегергенде) баланстық құнның мәнінен аспауға тиіс. Активтің баланстық құнының осы активтің құнсыздануынан залалды қайтару шамасынан асатын кез келген ұлғаюы қайта бағалау болып табылады.

Активтің құнсыздануынан болатын залалды реверсиялау шамасы осы активтің бастапқы құнының амортизациясы нәтижесінде осы сәтте алынуы мүмкін сомандан аспауға тиіс. Осындай құннан артық кез келген ұлғаю активті қайта бағалау ретінде қаралуға тиіс. Қоғам активке тиісті ХҚЕС қолдана отырып, мұндай қайта бағалауды ескереді.

Құнсызданудан болған залалды өтеу, егер актив басқа ХҚЕС-ке сәйкес қайта бағаланған шама бойынша есепке алынбаса, пайда мен шығындар туралы есепте тікелей танылуға тиіс.

Қайта бағаланған активке қатысты құнсызданудан болған залалды өтеу қайта бағалаудан болған нәтиже ретінде тікелей капитал шоттарына кредиттеледі. Алайда, қайта бағаланған активтің құнсыздануынан болған залал бұрын пайда мен шығындар туралы есепте шығыс ретінде танылған дәрежеде осы активке қатысты құнсызданудан болған залалды өтеу пайда мен шығындар туралы есепте кіріс ретінде танылады.

Құнсызданудан болған залал өтеліп болғаннан кейін, активтің қалған пайдалы қызмет мерзімі ішінде бірқалыпты әдіс бойынша оның қалдық құнын шегергендегі оның түзетілген баланстық құнын есептен шығару үшін тиісті активке кейінге қалдырылған амортизациялық түзету жүргізіледі.

Ақпаратты ашу

Активтердің әрбір класы үшін және әрбір есепті сегмент бойынша қаржылық есептілікте мынадай ақпарат ашылуға тиіс:

мыналарға қатысты жиынтық кіріс туралы есепте танылған сома:

- құнсызданудан болған шығындар;
- құнсызданудан болған шығындарды қалпына келтіру.

Егер есепті кезеңде танылатын немесе қалпына келтірілетін жекелеген активтің (ақша қаражатының ағындарын генерациялайтын активтер тобының) құнсыздануынан болған шығын қаржылық есептілік үшін елеулі болып табылса, мыналарды ашу қажет:

1. құнсызданудан болатын залалды тануға немесе қайтаруға әкеп соққан оқиғалар немесе мән-жайлар;

2. құнсызданудан немесе осындай шығындарды қалпына келтіруден танылған шығын сомасы;

3. жеке актив үшін-активтің сипаттамасы және осы актив тиесілі есепті сегмент;

4. ақша қаражатының ағындарын генерациялайтын бірліктердің активтер тобы үшін: ақша қаражатының ағындарын генерациялайтын бірліктің сипаттамасы (осы объектінің ғимарат пен құрылыстың өндірістік желісі / процесс, шаруашылық операция, географиялық аймақ, есептік сегмент немесе қандай да бір басқа болып табылатындығын сипаттау);

танылған немесе өтелген құнды төмендетуден болған залал сомасы:

1. активтердің түрлері бойынша;
  2. операциялық сегменттер бойынша;
  3. егер ақша қаражатының ағындарын генерациялайтын бірлікті айқындау мақсатында активтерді топтастыру осы активтер тобының өтелетін сомасын алдыңғы бағалау сәтінен бастап өзгерсе, заңды тұлға активтерді топтастырудың алдыңғы және осы тәсілін және осындай өзгерістің себептерін сипаттауы тиіс;
  4. өтелетін сома өткізуге (шығаруға) жұмсалған шығындарды шегергендегі әділ құн немесе пайдалану құндылығы болып табыла ма;
  5. егер өтелетін сома өткізуге (шығуға) жұмсалған шығындарды шегергендегі әділ құн болып табылса, оны айқындау тәсілі ашылуы тиіс (мысалы, ол нарықтық ақпарат негізінде немесе қандай да бір өзге тәсілмен айқындалған ба);
  6. егер өтелетін сома пайдалану құндылығы болып табылса, ағымдағы бағалауда және алдыңғы бағалауда (егер осындай болса) пайдалану құндылығында пайдаланылатын дисконттау ставкалары көрсетілуге тиіс.
- Құнсызданудан болған жиынтық танылған және қалпына келтірілген шығындар бойынша мынадай ақпаратты ұсыну талап етіледі:
7. құнсыздануға ұшыраған (немесе олар бойынша бұрын танылған құнсыздану қалпына келтірілген) активтердің негізгі түрлері;
  8. құнсызданудан болған шығындарды тануға (қалпына келтіруге) әкелген негізгі оқиғалар мен мән-жайлар.

«Активтердің құнсыздануы» кіші бөлімі бойынша стандартты операциялар шоттарының корреспонденциясы

Операциялар мазмұны	Шот корреспонденциясы	
жүргізілген қайта бағалау нәтижесінде негізгі құралдардың бастапқы құнының азаюы:		
бұрын жүргізілген қайта бағалау (жете бағалау) сомасы шегінде: - бастапқы құнды түзету - жинақталған амортизация сомасын түзету	5420 2420, 2740	2410, 2730 және басқа активтер шоттары 5420
бұрын жүргізілген қайта бағалау (жете бағалау) сомасынан артық: - бастапқы құнды түзету - жинақталған амортизация сомасын түзету	7420 2420, 2740 және т.б.	2410, 2730 және басқа активтер шоттары 7420
Ескертпе: - егер келесі қайта бағалау нәтижесінде негізгі құралдар құнының өсуі орын алса, онда 7420 шотының дебегі бойынша бұрын көрсетілген сома кіріс ретінде қалпына келтіруге жатады және жазбамен көрсетіледі - егер қайта бағалау сомасы бұрын осы объект бойынша 7420 шотының дебегіне жатқызылған сомадан асып кетсе, онда асып кету сомасы жазбамен	2410, 2730 және басқа активтер шоттары 2410 және т.б.	6240 5420

көрсетіледі		
Шығарылған негізгі құралдар бойынша жете бағалау сомасын есептен шығару	5420	5510
Пайдаланудағы негізгі құралдарды қайта бағалау сомасын бөлінбеген кіріске көшіру	5420	5510
Активтің шығуынан болған шығын сомасына қайта бағаланған негізгі құралдардың шығуы	7420	5420
Активтің шығуынан түскен кіріс сомасына қайта бағаланған негізгі құралдардың шығуы	5420	6280
Қайта бағалау бойынша резерв есебінен қайта бағаланған активтердің құнсыздануы	5420	активтер шоттары
Қайта бағалау бойынша резерв шотында бұрын есепке алынған активтердің құнсыздануын қалпына келтіру	активтер шоттары	5420

3.19. Резервтер, шартты міндеттемелер және шартты активтер

Жалпы ережелер

Есеп саясатының осы бөлімін Қоғам барлық резервтерді, шартты міндеттемелерді және шартты активтерді есепке алу кезінде қолдануы керек, мыналарды қоспағанда:

1) орындау сатысында шарттардан туындайтын, егер бұл шарттар ауыртпалық болып табылмаса;

2) қаржылық есептіліктің өзге халықаралық стандартының күші қолданылатын және есеп саясатының басқа бөлімдерінде қамтылғандар.

Бұл бөлім «Қаржы активтері мен міндеттемелері» бөлімінде өтелетін қаржы құралдарына (кепілдіктерді қоса алғанда) қолданылмайды.

Орындау сатысындағы шарттар - бұл тараптардың ешқайсысы өз міндеттемелерін орындамаған немесе екі тарап өз міндеттемелерін тең дәрежеде ішінара орындаған шарттар. Осы бөлім, егер олар ауыртпалық болып табылмаса, орындау сатысында шарттарға қатысты қолданылмайды.

Осы бөлімнің қолданылу аясы осы есеп саясатының басқа бөлімдерінде жабылмаған резервтерге, шартты міндеттемелерге және шартты активтерге қолданылады.

Анықтамалар

Резерв - орындау нәтижесінде өзіне экономикалық пайдаларды қамтитын ресурстардың (ақшаның) шығуы күтілетін өткен оқиғалардан туындайтын Қоғамның міндеттемесін білдіреді. Жалпы алғанда, барлық резервтер шартты болып табылады, өйткені олардың мөлшері мен мерзімі белгісіз.

Міндеттеме (қаржылық есептілікте тану мақсаттары үшін) - бұл реттелуі күтіліп отырғандай заңды тұлғадан экономикалық пайдаларды қамтитын ресурстардың шығуына әкеп соғатын өткен оқиғалардан туындайтын заңды тұлғаның қазіргі кездегі міндеттемесі.

Міндетті оқиға - осы міндеттемені шешудің заңды немесе нақты баламасы жоқ оқиға.

Заңды міндеттеме – мыналардан туындайтын міндеттеме:

- 1) шарт (оның тікелей айқындалған немесе тұспалданатын талаптарынан));
- 2) заңнама;

3) құқықтық нормалардың өзге де қолданылуы жағдайларында жүргізіледі.

Қалыптасқан практикаға негізделген міндеттеме (конклюденттік міндеттеме)

– мына жағдайларда заңды тұлғаның әрекеттерінен туындайтын міндеттеме:

1. қолданыстағы тәжірибе, жарияланған саясат немесе заңды тұлғаның нақты мәлімдемесі арқылы ол басқа тараптарға белгілі бір міндеттерді қабылдайтынын көрсетсе;

2. нәтижесінде, заңды тұлға өзіне жүктелген міндеттерді орындайды деген басқа тараптың негізделген үмітін тудырса.

Ауыр келісімшарт - келісімшарт бойынша міндеттемелерді орындаудың болмай қоймайтын шығындары шартты орындаудан күтілетін экономикалық пайдадан асатын шарт.

Шартты міндеттеме - өткен оқиғалардан туындайтын және болуы туындауы белгісіз және заңды тұлғаның толық бақылауында болмайтын бір немесе бірнеше болашақ оқиғалардың болуымен немесе болмауымен ғана расталатын ықтимал міндеттеме.

Шартты актив - өткен оқиғалардан туындайтын және болуы туындауы белгісіз және Қоғамның толық бақылауында болмайтын бір немесе бірнеше болашақ оқиғалардың болуымен немесе болмауымен ғана расталатын ықтимал актив.

Резервтерді жіктеу

Қоғамның өзге де резервтерінің құрамында ескеріледі:

1. демалыстарды төлеуді қамтамасыз етуге арналған резервтер «Қызметкерлерге сыйақылар» бөлімі; күмәнді дебиторлық берешек бойынша резервтер;

2. «Жалға алу» бөлімі. Алайда ауыртпалықты болған операциялық жалдау шарттары «Резервтер, шартты міндеттемелер және шартты активтер» бөлімінің қолданылу аясына жатады.;

3. «Табыс салықтары» бөлімі;

4. басқа резервтер (басқа резервтер құрамында заңды тұлға таныған сот және салық талқылаулары бойынша міндеттемелерді орындауға арналған резервтер ескеріледі)

Резервтерді тану

Қоғам резерв, егер:

1. Қоғамда қандай да бір өткен оқиға нәтижесінде туындаған қазіргі кездегі міндеттеме бар;

2. міндеттемені реттеу үшін экономикалық пайдаларды қамтитын ресурстардың шығуы талап етілуі мүмкін;

3. міндеттеме шамасының сенімді есептік бағалауын келтіруге болады.

Егер бұл шарттар орындалмаса, резерв танылмауы тиіс.

Қаржылық есептілікте резервтер жеке ұсынылады.

Өткен оқиға және қазіргі міндеттеме

Резервтер ретінде заңды тұлға өткен оқиғалардан туындаған және қоғамның болашақ іс-әрекеттеріне қарамастан бар міндеттемелерді ғана таниды. Өткен оқиға, егер қолда бар барлық куәліктерді ескере отырып, есепті кезеңнің соңында қолда бар міндеттеменің болу ықтималдығы осындай міндеттеменің болмау ықтималдығынан асып кетсе, қазіргі міндеттемені жасайды.

Экономикалық пайдаларды қамтитын ресурстардың ықтимал шығуы

Міндеттеме тану талаптарын қанағаттандыру үшін тек ағымдағы міндеттеме ғана емес, сонымен бірге міндеттемені өтеу үшін экономикалық пайданы қамтитын ресурстардың шығуының жеткілікті ықтималдығы болуы керек.

Міндеттеменің сенімді есептік бағасы

Қоғам, егер ол танылмаса, резервті тану үшін жеткілікті сенімді міндеттемені есептік бағалауды жүргізеді. Мұндай міндеттеме қаржылық есептілікте шартты міндеттеме ретінде ашылады.

Егер қоғамда ауыртпалық түсіретін келісімшарт болса, осы келісімшарт бойынша ағымдағы міндеттеме резерв ретінде танылуы және өлшенуі тиіс.

Резервтерді бағалау

Резерв сомасы есепті кезеңнің соңындағы жағдай бойынша ағымдағы міндеттемені өтеу үшін талап етілетін шығыстарды ең жақсы бағалау ретінде айқындалады.

Нәтижелер мен қаржылық әсерді бағалау ұқсас операциялар бойынша тәжірибемен және кейбір жағдайларда тәуелсіз сарапшылардың қорытындыларымен, сондай-ақ есепті кезең аяқталғаннан кейін оқиғалар нәтижесінде алынған қосымша куәліктермен толықтырылған Қоғам басшылығының пайымы көмегімен айқындалады.

Егер өлшенетін резерв элементтердің үлкен жиынтығын қамтыса, міндеттеме барлық ықтимал нәтижелерді олардың тиісті ықтималдығы бойынша өлшеу арқылы бағаланады. Бұл статистикалық бағалау әдісі «күтілетін құн» деп аталады. Ықтимал нәтижелердің үздіксіз диапазоны болса және сол диапазондағы әрбір нүкте басқалары сияқты ықтимал болса, онда қолданылатын ауқымның орта нүктесі пайдаланылады.

Жалғыз міндеттемені бағалау кезінде ең ықтимал нәтиже міндеттемені ең жақсы бағалау болуы мүмкін, бірақ Қоғам басқа ықтимал нәтижелерді ескеруі керек. Басқа ықтимал нәтижелер ең ықтимал нәтижеден айтарлықтай жоғары немесе айтарлықтай төмен болғанда, ең жақсы бағалау жоғары немесе төмен сома болып табылады.

Резервті бағалау салық салуды есепке алмай жүргізіледі.

Тәуекелдер және белгісіздік көздері

Нәтижелер мен қаржылық әсерді бағалау ұқсас операциялар тәжірибесімен және кейбір жағдайларда тәуелсіз сарапшылардың есептерімен толықтырылған Қоғам басшылығының пікірі арқылы анықталады. Көптеген оқиғалар мен мән-жайларды қоршаған тәуекелдер мен белгісіздіктер міндеттеменің шамасын ең жақсы бағалау кезінде ескерілуге тиіс. Тәуекелге түзету бағаланатын міндеттеменің сомасын ұлғайтуы мүмкін. Белгісіздік жағдайында шешім қабылдаған кезде кірістер мен активтерді асыра көрсетпеу және шығындар мен міндеттемелерді төмендетпеу үшін сақтық қажет.

Ағымдағы міндеттемені өтеу үшін қажетті шығындарды ең жақсы бағалау-бұл заңды тұлға есепті кезеңнің соңында міндеттемені өтеу үшін саналы түрде төлейтін немесе осы күні үшінші тарапқа беретін сома.

Келтірінді күн

12 айдан астам мерзімге құрылатын резервтер нарықтық пайыздық ставканы пайдалана отырып дисконттау негізінде әрбір есепті кезеңнің соңына есепке алынады. 12 айдан аз мерзімге құрылатын резервтер дисконтталмайды. Дисконттау ставкасы ақшаның уақытша құнының ағымдағы нарықтық бағалауын және міндеттемеге тән тәуекелдерді көрсететін салықтарға дейінгі ставка болуға тиіс. Дисконттау мөлшерлемесі ақша қаражатының болашақ ағындары түзетілген тәуекелдерді көрсетпеуге тиіс.

Болашақ оқиғалар

Міндеттемені орындау үшін талап етілетін сомаға әсер етуі мүмкін болашақ оқиғалар олардың орын алатыны туралы жеткілікті объективті дәлелдер болған кезде резерв сомасында көрсетілуі тиіс. Мүмкін болатын жаңа заңнаманың әсері және технологиялық өзгерістер олардың пайда болатындығы туралы жеткілікті объективті дәлелдер болған кезде қолданыстағы міндеттемені бағалау кезінде ескеріледі. Көптеген жағдайларда мұндай заңнама нақты қабылданған сәтке дейін жеткілікті объективті дәлелдер болмайды.

Активтердің күтілетін шығуы

Күтілетін шығару міндеттеменің туындауына әкелетін оқиғамен тығыз байланысты болса да, активтердің күтілетін шығарылуынан түсетін пайда резерв сомасын анықтау кезінде ескерілмеуі керек.

Өтеу

Заңды тұлға үшінші тарапты бағалау міндеттемесін өтеу үшін қажетті шығындардың барлығын немесе бір бөлігін (мысалы, сақтандыру шарты, залалды өтеу туралы ескертпелер немесе өнім берушінің кепілдігі арқылы) төлеуші ретінде қарастырған жағдайда, үшінші тарап не Қоғам төлеген сомаларды өтей алады не осы сомаларды тікелей төлей алады.

Егер Қоғам барлық қаралатын сома бойынша жауапты болса және егер үшінші тарап кез келген себеппен төлемеген жағдайда, бүкіл соманы өтеуге тиіс болса, онда бағалау міндеттемесі міндеттемелердің толық сомасына танылады, ал күтілетін өтеу бойынша жеке актив, егер Қоғам міндеттемені өтесе, өтем алынатыны шын мәнінде анықталған кезде танылады.

Егер Қоғам үшінші тарап өтей алмайтын міндеттемелер бойынша жауапты болмаса, онда мұндай шығындар қоғамның міндеттемесі болып табылмайды және бағалау міндеттемесіне енгізілмейді.

Резервтерді өзгерту және пайдалану

Әрбір есепті кезеңнің соңындағы жағдай бойынша құрылған резервтер сомасын қайта қарау керек. Егер міндетті орындау үшін экономикалық пайданы қамтитын ресурстардың кетуі қазірдің өзінде мүмкін болмай қалса, резерв жойылуы керек.

Егер дисконттау қолданылса, резервтің баланстық құны уақыт ағымын көрсете отырып, әр кезеңде артады. Бұл өсім қаржылық шығындар ретінде танылады.

Резервтер олар бойынша құрылған міндеттемелерді жабу үшін ғана пайдаланылуы мүмкін.

Ауыр келісімшарттар

Қоғам ауыртпалықты келісімшарттарға байланысты қолда бар міндеттемелерге резервтер жасайды. Ауыртпалық салатын келісімшарт бойынша жеке резерв жасамас бұрын, заңды тұлға осы келісімшартты орындау үшін бөлінген қандай да бір активтердің құнсыздануынан болған шығындарды таниды.

Шартты міндеттемелер мен шартты активтер

Қоғам мойындалмайтын міндеттемелер мен активтерге «шартты» терминін қолданады, өйткені олардың бар болуы Қоғамның толық бақылауында болмайтын бір немесе бірнеше белгісіз болашақ оқиғалардың орын алуы немесе болмауы кезінде ғана расталады.

Мысалы: Қызмет көрсету кепілдігі.

Шартты міндеттемені тану

Қоғам қаржылық есептіліктегі шартты міндеттемелерді танымайды.

Шартты міндеттемелер жөніндегі ақпарат экономикалық пайдаларды қамтитын ресурстардың шығу мүмкіндігі аз жағдайлардан басқа кезде ашылады.

Қоғам міндеттеме бойынша ортақ жауаптылықта болған жағдайларда, басқа тараптар өтеуі күтілетін міндеттеменің сол бөлігі шартты міндеттеме болып есептеледі. Шартты міндеттемелер жағдайы бастапқыда күтілгендей дамымауы мүмкін. Осыған байланысты олар экономикалық пайдаларды қамтитын ресурстардың шығуы ықтимал болған-болмағанын анықтау мақсатында үнемі қайта қаралады. Егер бұрын шартты

міндеттеме ретінде қаралатын бап үшін болашақ экономикалық пайдалардың шығып қалуы талап етілуі ықтимал болса, резерв ықтималдық дәрежесінің өзгеруі болған кезеңнің қаржылық есептілігінде танылады (сенімді есептік бағалау жүргізу мүмкін болмаған ерекше сирек жағдайларды қоспағанда).

Шартты активті тану

Шартты активтер белгілі бір сенімділіктің болуына қарамастан қаржылық есептілікте танылмайды, өйткені есептеу әдісі қағидаты бойынша нақты кірістер қоғамға әлі түспеген, сондықтан шартты актив туралы ақпарат қаржылық есептілікте ашылады.

Мысал ретінде заңды тұлға сот тәртібімен қол жеткізуге тырысатын, нәтижесі анықталмаған сот ісін қозғауға болады.

Шартты активтерді бағалау қаржылық есептілікте болған өзгерістерді тиісті түрде көрсетуді қамтамасыз ету үшін үнемі қайта қаралады. Егер экономикалық пайда ағыны іс жүзінде даусыз болса, осы актив пен тиісті кіріс осы өзгеріс болған кезең үшін қаржылық есептілікте танылады.

Қоғам шартты активтер мен міндеттемелерді есепке алу кезінде қаржылық есептілікті дайындау кезінде пайдаланылатын шартты оқиғаның басталу ықтималдығының мәнін есепке алудың мынадай тәртібіне бағдарланады:

Ықтималдық дәрежесі	Жуық ықтималдық пайызы	Активтің көрінісі	Міндеттеме көрінісі
Толық дерлік	95% -дан астам	Есептеу қажет	Резерв құрылуда
Жоғары	50% -дан астам	Қаржылық есептілікке ескертпелерде	Резерв құрылуда
Орташа	10% – 50% -дан астам	Ашылмады	Қаржылық есептілікке ескертпелерде
Төмен	10% -дан кем	Ашылмады	Ашылмады

Ақпаратты ашу

Резервтердің әрбір түрі үшін қоғам мынадай ақпаратты ашуы тиіс:

1. есепті кезеңнің басындағы және аяғындағы баланстық құны;
2. қолда бар резервтерді ұлғайтуды қоса алғанда, кезең ішінде танылған қосымша резервтер;
3. кезең ішінде пайдаланылған сомалар (яғни нақты келтірілген және резерв есебінен есептен шығарылған);
4. кезең ішінде қалпына келтірілген пайдаланылмаған сомалар;
5. уақыт өте келе есепті кезең үшін дисконтталған соманың өсуі және дисконттау ставкасының өзгеру нәтижесі.

Салыстырмалы ақпарат ұсыну талап етілмейді.

Резервтердің әрбір класы үшін заңды тұлға сондай-ақ мынадай ақпаратты ашады:

1. міндеттеме сипатының қысқаша сипаттамасы және онымен байланысты экономикалық пайданың шығуынан күтілетін мерзімдер;
2. шамаға және олардың шығу мерзімдеріне қатысты анықталмағандық белгілерін көрсету;
3. осы күтілетін өтеуге қатысты танылған активтің шамасын көрсете отырып, кез келген күтілетін өтем шамасы.

Есепті күнге арналған шартты міндеттемелердің әрбір класы үшін есептілікке ескертпелерде Қоғам шартты міндеттеменің қысқаша сипаттамасын және, егер іс жүзінде мүмкін болса, ашып көрсетеді:

1. оның қаржылық көрсеткіштерге әсерін есептік бағалау;
2. ресурстардың ықтимал шығарылу шамасы мен сомасына қатысты анықталмағандық белгілерін көрсету;
3. қандай да бір өтеу мүмкіндігі.

Экономикалық пайданың келуі ықтимал болған жағдайда, заңды тұлға есепті кезеңнің соңындағы шартты активтер сипатының қысқаша сипаттамасын және егер бұл іс жүзінде жүзеге асырылатын болса, резервтер үшін айқындалған бағалау қағидаттарына сәйкес айқындалған қаржылық көрсеткіштерге олардың әсерін есептік бағалауды ашуға тиіс.

«Резервтер, шартты міндеттемелер және шартты активтер» бөлімі бойынша стандартты операциялардың шоттарының корреспонденциясы

Бір жылға дейінгі кепілдік мерзіміне сатылған өнімдер мен көрсетілген қызметтер бойынша кепілдік міндеттемелері және басқа да қысқа мерзімді кепілдік міндеттемелері үшін резерв құрылды	7110	3410
Берілген кепілдіктер мерзімі ішінде кепілді жөндеуге және техникалық қызмет көрсетуге арналған шығыстарды кепілдік міндеттемелерінің резерві есебінен есептен шығару	3410	3390,1310, 1330,1350, 8410
Кепілдік міндеттемелер бойынша пайдаланылмаған резервті қалпына келтіру:		
- қызыл сторно әдісі	7110	3410
- кері сымдар әдісі	3410	7110
Заңды наразылықтар бойынша қысқа мерзімді міндеттемелерге резерв құру:		
қауымдасқан, бірлескен және еншілес ұйымдар, құрылымдық бөлімшелердің филиалдары үшін берілген міндеттемелер бойынша	1220 - 1240	3420
ұйымға қойылған заңды наразылықтар бойынша	7470	3420
Міндеттейтін оқиға басталған кезде резервті пайдалану	3420	1010, 1030
Заңды наразылықтар бойынша қысқа мерзімді міндеттемелерге пайдаланылмаған резервті қалпына келтіру:		
- қызыл сторно әдісі	1220 - 1240,	3420
	7470	1220 - 1240,
- кері сымдар әдісі	3420	7470
Жұмысшылардың демалыстарына ақы төлеуге резервті есептеу	1620,7110,	3430
	8110,8310	
Жұмысшылардың демалыста болған уақыты үшін олардың жалақысын есептеу	3430	3350
Жұмысшылардың демалысына ақы төлеуге арналған резерв есебінен жүргізілген аударымдар:		
- әлеуметтік салыққа	3430	3150

- әлеуметтік сақтандыруға	3430	3210
Жұмысшылардың демалысын төлеуге артық есептелген резервті қалпына келтіру		
есепті жылдың:		
- қызыл сторно әдісі	1620,7110, 8110 - 8310	3430
- кері сымдар әдісі	3430	1620:7110, 8110,8310
Алдағы шығындардың резервін құру:		
негізгі құралдарды жөндеуге арналған	7110,7210, 8410	3440
өнеркәсіптің маусымдық салаларының кәсіпорындарындағы дайындық жұмыстарына және т. б.	8410	3440
Негізгі құралдарды жөндеу жөніндегі резерв есебінен жүргізілген нақты шығыстарды көрсету:		
мердігерлік әдіспен	3440	3310 - 3330, 3390
шаруашылық әдіспен	3440	8310
Негізгі құралдарды жөндеуге пайдаланылмаған резервті қалпына келтіру:		
- қызыл сторно әдісі	7110,7210, 8410	3440 7110,7210,
- кері сымдар әдісі	3440	8410
Құрылған резерв шегінде өнімнің (жұмыстардың, қызметтердің) өзіндік құнына енгізуге жататын үлесте маусымдық шығындарды ай сайын есептен шығару	3440	1620

4-БӨЛІМ. ИНВЕСТИЦИЯЛЫҚ ЕСЕП

4.1. Инвестициялық мүлік

Жалпы ережелер

Инвестициялық мүлік-бұл капитал құнының өсуіне байланысты қосымша экономикалық пайда алу мақсатында Қоғамның иелігіндегі жылжымайтын мүлік.

Жылжымайтын мүлікке инвестицияны анықтауда жылжымайтын мүлікті иемдену мақсатының принципті маңызы бар. Бұл анықтама Қоғамның жылжымайтын мүлікті осы мақсатта сатып алатын жағдайларды ерекше былай бөледі:

1. өндіру немесе тауарлар мен қызметтерді көрсету процесінде немесе әкімшілік мақсаттарда пайдалану (бұл жағдайда сатып алынған мүлік негізгі құралдар ретінде жіктеледі және сәйкесінше есепке алынады);

2. кәдімгі шаруашылық қызмет барысындағы сату (бұл жағдайда сатып алынған жылжымайтын мүлік негізгі құрал ретінде жіктеледі және тиісінше есепке алынады).

Қоғамның жылжымайтын мүлкіне инвестициялау объектілері болып табылады:

- кәдімгі шаруашылық қызмет барысында қысқа мерзімді перспективада сатуға емес, ұзақ мерзімді перспективада капитал құнының өсімін алуға арналған жер;

- қазіргі уақытта мақсаты әлі анықталмаған жер (егер Қоғам әлі шешім қабылдаса: ол жерді меншік иесі иемденетін жылжымайтын мүлік ретінде қолдана ма, немесе қысқа

мерзімді перспективада кәдімгі экономикалық қызмет барысында сату үшін бе, онда жер капитал құнын арттыруға арналған деп саналады);

- заңды тұлғаның меншігіндегі (немесе қаржылық жалдау шарты бойынша Қоғамның иелігіндегі) және бір немесе бірнеше операциялық жалдау шарттары бойынша жалға берілген ғимарат;

- қазіргі уақытта жұмыс істемейтін, бірақ операциялық жалдаудың бір немесе бірнеше шарты бойынша жалға беруге арналған ғимарат.

Жылжымайтын мүлікке инвестициялар болып табылмайтын активтер:

- кәдімгі шаруашылық қызмет барысында сатуға арналған объект, аяқталмаған құрылыс объектісі немесе сату мақсатында қайта жаңарту сатысындағы объект;

- құрылысы аяқталмаған немесе үшінші тұлғалардың тапсырмасы бойынша қайта жаңарту сатысындағы объект;

- меншік иесі иеленетін жылжымайтын мүлік, оның ішінде болашақта қайта құруға және кейіннен пайдалануға арналған жылжымайтын мүлік, заңды тұлғаның қызметкерлері иеленетін жылжымайтын мүлік (қызметкерлер нарықтық мөлшерлеме бойынша жалдау ақысын төлеген, төлемегеніне қарамастан иеліктен шығаруға арналған жылжымайтын мүлік;

- жылжымайтын мүлікке инвестиция ретінде пайдалану болжанып отырған аяқталмаған құрылыс объектісі немесе қайта жаңарту сатысында тұрған объект. Құрылыс жұмыстары немесе қайта құру аяқталғанға дейін мұндай жылжымайтын мүлік объектісіне 16 ХҚЕС (IAS) қолданылады, содан кейін бұл жылжымайтын мүлік Жылжымайтын мүлікке инвестициялар санатына өтеді және осы бөлімнің ережелері қолданылады;

- қаржылық жалдау шарты бойынша басқа ұйымға жалға берілген жылжымайтын мүлік.

Жылжымайтын мүлікке инвестиция ретінде пайдалануға арналған құрылыс немесе қайта жаңарту процесінде тұрған объектілерге қатысты БЕХС (IAS) 16 қолданылады. Құрылыс немесе қайта жаңарту аяқталғаннан кейін мұндай объектілерді есепке алу БЕХС (IAS) сәйкес жүргізіледі, 40. Бұрын жылжымайтын мүлікке инвестициялар деп танылған, бірақ қайта құру процесінде тұрған объектілерге қатысты БЕХС (IAS) 40 қолданылады. Тек қайта құру аяқталғаннан кейін оларды жылжымайтын мүлікке инвестиция ретінде пайдалану ұзақ мерзімді сипатта болған жағдайда ғана.

Анықтамалар

Баланстық құн - баланста актив танылған сома.

Инвестициялық мүлік - жалға алу төлемдерін немесе капитал құнының өсімін алу мақсатында иелігіндегі (меншік иесінің немесе қаржылық жалдау шарты бойынша жалға алушының) жылжымайтын мүлік (жер немесе ғимарат, не ғимараттың бір бөлігі, не екеуі де):

1. әкімшілік мақсаттар үшін тауарларды өндіруде немесе жеткізуде, қызметтер көрсетуде пайдалану;

2. әдеттегі шаруашылық қызмет барысында сату.

Әділ құн - осындай операцияны жасауға ниет білдірген, жақсы хабардар, тәуелсіз тараптар арасында актив айырбасталуы мүмкін сома.

Өзіндік құн - төленген ақша қаражатының немесе олардың баламаларының сомасы немесе активті сатып алу немесе салу сәтінде оны сатып алу мақсатында берілген басқа өтеудің әділ құны немесе бұл қолданылатын болса, басқа ХҚЕС (IFRS) нақты талаптарына сәйкес бастапқы тану кезінде осы активке жатқызылған сома, мысалы, ХҚЕС (IFRS) 2 «Акцияларға негізделген төлем».

Жіктеу және есепке алу принциптері

Қоғам инвестициялық мүлікті келесі санаттарға жіктейді:

1. жалға берілген инвестициялық мүлік;
2. жалға беруге арналған инвестициялық мүлік;
3. перспективада капитал құнының өсімін алуға арналған инвестициялық мүлік.

Егер жылжымайтын мүлік объектісінің бір бөлігі жалдау ақысын алу немесе капитал өсімі үшін, ал екінші бөлігі - тауарлар өндіру немесе жеткізу, қызметтер көрсету үшін немесе әкімшілік мақсаттарда пайдаланылса және объектінің мұндай бөліктері бір-біріне тәуелсіз сатылуы мүмкін болса, заңды тұлға объектінің көрсетілген бөліктерін жеке-жеке ескереді. Егер объектінің бір бөлігін жеке-жеке сату мүмкін болмаса, егер осы объектінің аз ғана бөлігі тауарларды өндіруге немесе жеткізуге, Қызметтерді көрсетуге немесе әкімшілік мақсаттарға арналған болса ғана, объект инвестициялық мүлік болып саналады.

Мүлікті сатып алуға салынатын, кейіннен өндірістік қызметте пайдаланылатын инвестициялар инвестициялық мүлік болып табылмайды.

Тану

Жылжымайтын мүлікке инвестиция активтер құрамында танылады:

1) жылжымайтын мүлікке инвестицияларға байланысты болашақ экономикалық пайдалардың заңды тұлғаға түсу ықтималдығы бар; және

2) жылжымайтын мүлікке инвестициялардың құнын дұрыс бағалау мүмкіндігі бар.

Объектінің танудың бірінші шартына сәйкестігін айқындау мақсатында заңды тұлға бастапқы тану сәтіндегі қолда бар фактілер негізінде болашақ экономикалық пайда алу ықтималдығының дәрежесін бағалауға тиіс. Танудың екінші шарты оңай анықталады, өйткені активті сатып алуды көрсететін айырбастау операциясы оның құнын анықтайды.

Қоғам мұндай жылжымайтын мүлік объектісіне күнделікті қызмет көрсетуге арналған шығындарды жылжымайтын мүлікке инвестициялардың баланстық құнында танымайды. Бұл шығындар пайда немесе шығын құрамында олардың туындауына қарай танылады. Күнделікті қызмет көрсетуге арналған шығындар-еңбектің, шығыс материалдарының құны және ұсақ бөлшектердің құны.

Тану қағидатына сәйкес заңды тұлға тану критерийлерін сақтай отырып, осындай шығындар туындаған кезде жылжымайтын мүлікке инвестициялар объектісінің баланстық құнындағы қолданыстағы объектінің ауыстыру бөлігіне арналған шығындарды таниды.

Инвестициялық мүлік объектілерінің түсу тәсілдері «Негізгі құралдар» бөлімінде ашылғандарға ұқсас.

Тану кезіндегі бағалау

Инвестициялық мүлік объектілерінің бастапқы құны «Негізгі құралдар» бөлімінде сипатталған тәсілдерге ұқсас сатып алудың нақты өзіндік құны бойынша айқындалады..

Инвестициялық мүліктің құны мыналарға байланысты көтерілмейді:

1. іске қосу жұмыстарына жұмсалған шығындармен (олар жылжымайтын мүлік объектісін жұмыс жағдайына келтіру үшін қажет болған жағдайларды қоспағанда);

2. үй-жайларды жалға беру бойынша жоспарланған деңгейге шыққанға дейінгі операциялық шығындармен;

3. жылжымайтын мүлік объектісін салу немесе реконструкциялау кезінде материалдарды, еңбек және өзге де ресурстарды нормативтен тыс тұтынумен.

Болашақта инвестициялық жылжымайтын мүлік ретінде пайдалану болжанатын аяқталмаған құрылыс объектісіне немесе қайта жаңарту сатысындағы «Негізгі құралдар» бөлімінің ережелері құрылыс жұмыстары немесе қайта жаңарту аяқталған сәтке дейін

қолданылады, содан кейін объект инвестициялық жылжымайтын мүлік санатына өтеді және оны есепке алу үшін осы бөлімнің ережелері қолданыла бастайды.

Танылғаннан кейінгі бағалау

Қоғам есепке алу моделін таңдайды және осы саясатты инвестициялық мүліктің барлық объектілеріне қолданады.

Қоғам жылжымайтын мүлікке инвестициялардың әділ құнын екі модельдің бірімен айқындайды: әділ құн бойынша есепке алу моделі немесе сатып алуға нақты шығындар бойынша есепке алу моделі. Қоғам жылжымайтын мүлікке инвестициялардың әділ құнын айқындау үшін танылған және тиісті кәсіби біліктілігі бар, сол аумақта орналасқан ұқсас активтердің жылжымайтын мүлікке инвестициясына бағалау жүргізу тәжірибесі бар тәуелсіз бағалаушыны тарта алады.

Әділ құн бойынша есепке алу моделі

Әділ құны бойынша есепке алу моделін таңдаған Қоғам жылжымайтын мүлікке инвестициялар объектілерінің бухгалтерлік балансында бастапқы танылғаннан кейін заңды тұлға әділ құнын айқындай алмайтын жағдайларды қоспағанда, жылжымайтын мүлікке инвестициялардың барлық объектілерін әділ құны бойынша көрсетеді.

Егер операциялық жалдау шарты бойынша жалға алушы иелік ететін жылжымайтын мүлік жылжымайтын мүлікке инвестициялар ретінде жіктелсе, әділ құны бойынша есепке алу моделі қолданылуы тиіс.

Жылжымайтын мүлікке инвестициялардың әділ құнының өзгеруінен пайда болған өзге пайданы немесе залалды олар пайда болған кезеңдегі пайдаға немесе залалға жатқызу керек.

Нарықтық құн жылжымайтын мүлікке инвестицияның әділ құны ретінде әрекет етеді. Әділ құн-бұл теңгерім күніндегі жағдай бойынша нарықта қолданылатын неғұрлым ықтимал баға. Бұл сатушы да, сатып алушы да сене алатын ең жақсы баға. Қаржыландырудың типтік емес схемалары, қайтарымды жалға алумен сату операциялары сияқты ерекше жағдайлар немесе мән-жайлар нәтижесінде жоғарылатылған немесе төмендетілген есептік баға,

Сатып алу-сату мәмілесіне қатысы бар кез келген тарап ұсынатын өтеудің жеңілдікті шарттары немесе жеңілдіктер әділ құн болып табылмайды.

Заңды тұлғаның активті сатуына немесе өзге де шығаруына байланысты туындауы мүмкін операциялар бойынша шығындар шегерілмейді.

Жылжымайтын мүлікке инвестициялардың әділ құнында өткен немесе болашақтағы қандай да бір күнгі жағдай бойынша емес, есепті күнгі жағдай бойынша қолданыстағы нарықтық конъюнктура мен нақты шарттар көрсетіледі.

Әділ құнды бағалау күнтізбелік күнмен байланысты. Нарықтағы жағдай мен жағдайлар өзгеруі мүмкін екенін ескере отырып, бағаланатын құн басқа уақытта дұрыс болмауы мүмкін. Бұдан басқа, әділ құнды айқындау активтермен алмасуды және сатып алу-сату шартын бір уақытта, активтермен алмасу және шартты орындау әр түрлі уақытта болған жағдайда, жақсы хабардар, осындай мәмілені бір-бірінен тәуелсіз жасауға ниет білдірген тараптар арасындағы мәміле процесінде орын алуы мүмкін бағаның қандай да бір өзгеруінсіз орындауды көздейді.

Бұдан басқа, жылжымайтын мүлікке инвестициялардың әділ құнын айқындау үшін қолданыстағы жалдау шарттарынан түсетін кірістер, сондай-ақ нарықтағы ағымдағы жағдайға сүйене отырып, болашақ жалдау шарттарынан күтілетін кірістерге қатысты жақсы хабардар және осындай операцияны жасауға ниет білдірген нарық қатысушыларының ақылға қонымды және негізделген болжамдары ескеріледі.

Нарықтық мөлшерлемелер бойынша жасалған жалдау шарты кезінде барлық күтілетін жалдау төлемдерін, оның ішінде танылған міндеттемелерге жататын жалдау төлемдерін шегергенде сатып алу кезінде жалға алынған жылжымайтын мүлікке инвестициялардың әділ құны нөлге тең болуға тиіс. Осы әділ құн есепке алу мақсаттары үшін жалға алынған актив пен міндеттеменің әділ құны бойынша немесе БЕХС (IAS) 17 сәйкес ең төменгі жалдау төлемдерінің келтірілген құны бойынша танылатынына қарамастан өзгермейді.

Жылжымайтын мүлікке инвестиция салудың әділ құны-мұндай мәмілені жасауға ниет білдірген тәуелсіз тараптар арасындағы мәміледегі жылжымайтын мүлікке салынған инвестицияның құны.

Сол аумақтағы, сол жай-күйдегі және жалдау мен өзге де шарттардың ұқсас талаптары қолданылатын белсенді нарықтағы ұқсас мүліктің қолданыстағы бағалары әділ құнды растау болып табылады.

Қоғам белсенді нарықта қолданыстағы бағалар болмаған кезде мынадай ақпаратты ескереді:

өзге сипаттағы, басқа жай-күйдегі немесе басқа аумақтағы немесе бар айырмашылықтарды ескере отырып түзетілген басқа да жалдау шарттары мен өзге де шарттар қолданылатын мүліктің белсенді нарығында қолданылатын бағалар;

сол бағалар бойынша мәмілелер жасалған күннен кейінгі экономикалық жағдайдың кез келген өзгерістеріне түзетілген, белсенді емес нарықтардағы ең соңғы бағалар;

дисконтталған ақшалай түсімдер мен төлемдердің болжамы болашақтағы ақшалай түсімдердің сенімді бағалауларына және қолданыстағы келісім-шарттардың талаптары негізінде төлемдерге негізделген.

Жылжымайтын мүлікке инвестициялардың әділ құнын айқындау кезінде бухгалтерлік баланста жекелеген активтер немесе міндеттемелер ретінде танылатын активтерді немесе міндеттемелерді қайта есепке алуға жол берілмейді:

жабдықтар, атап айтқанда, лифтілер мен ауаны баптау жүйесі. Ол ғимараттың ажырамас бөлігін құрайды және, әдетте, жылжымайтын мүлікке инвестициялардың құрамына кіреді және негізгі құралдардың құрамында бөлек көрсетілмейді;

жиһаздалған үй-жайды жалға беру. Жиһаздың әділ құны бөлменің әділ құнына кіреді, өйткені жалдау ақысы жиһаздалған бөлме үшін алынады. Бұл ретте жиһаз құнын жылжымайтын мүлікке инвестициялардың әділ құнының құрамына енгізген кезде жеке актив түріндегі жиһаз танылмайды;

операциялық жалдау шарты бойынша алдын ала төлем немесе есептелген кіріс жылжымайтын мүлікке инвестициялардың әділ құнына енгізілмейді, өйткені Қоғам осы баптарды міндеттемелер немесе активтер құрамында жеке көрсетеді;

жалдау шарты бойынша иелігіндегі жылжымайтын мүлікке инвестициялардың әділ құны күтілетін ақша қаражатының ағындарын, оның ішінде төленуі күтілетін шартты жалдау ақысын көрсетеді. Тиісінше, егер алынған жылжымайтын мүлікті бағалау болашақта жүзеге асырылатын барлық төлемдерді шегеріп тастағанда анықталса, онда жылжымайтын мүлікке инвестицияның әділ құнын есепке алу мақсатында танылған жалдау міндеттемесін қайта қосу қажет.

Мүлікке оны жаңарту немесе жетілдіру мақсатында алдағы күрделі салымдар, сондай-ақ әділ құнға ұқсас алдағы күрделі салымдардан түсетін болашақ экономикалық пайдалар инвестициялық жылжымайтын мүліктің әділ құнында көрсетілмейді.

Санаттағы аударымдар

Инвестициялық мүлік санатына ауыстыру немесе осы санаттан шығару объектінің мақсаты өзгерген кезде ғана жүргізіледі, ол мынадай оқиғалармен расталады:

1. меншік иесінің жылжымайтын мүлікті пайдалануының басталуы - инвестициялық жылжымайтын мүліктен меншікті қажеттілік үшін пайдаланылатын, негізгі құралдардың құрамында есепке алынатын жылжымайтын мүлік санатына ауыстыру кезінде;

2. сату мақсатында қайта құрудың басталуы – инвестициялық жылжымайтын мүліктен қорларға ауысқан кезде;

3. меншік иесінің өзі пайдалану кезеңін аяқтау-объектіні өз қажеттіліктері үшін пайдаланылатын меншіктен инвестициялық мүлікке ауыстыру;

4. операциялық жалға берудің басталуы-объектіні қорлардан инвестициялық мүлікке ауыстыру.

Қоғам объектіні инвестициялық мүліктен қорлар санатына оның мақсаты өзгерген кезде ғана ауыстырады, бұл оны сату мақсатында объектіні қайта құрудың басталғанын көрсетеді. Егер заңды тұлға инвестициялық мүлік объектісінен оны қайта құрусыз құтылу туралы шешім қабылдаса, онда ол тану тоқтатылғанға дейін объектіні инвестициялық мүліктің құрамында көрсетуді жалғастырады және оны қорлардың құрамында көрсетпейді. Егер заңды тұлға инвестициялық жылжымайтын мүлік ретінде одан әрі пайдалану үшін қолда бар инвестициялық мүлік объектісін қайта жаңартуды бастаған жағдайда да дәл солай болады – мүлік инвестициялық мүлік мәртебесін сақтайды және қайта құру кезінде иесі иеленген жылжымайтын мүлік ретінде жіктелмейді. Объектілерді инвестициялық мүлік санатына ауыстыру, иесі иеленетін жылжымайтын мүлік және қорлар объектілердің баланстық құнының өзгеруіне әкелмейді.

Инвестициялық мүлік объектілерінің шығуы

Объект шығарылғаннан кейін онымен байланысты экономикалық пайда алу болжанбаған кезде шығару немесе пайдаланудан түпкілікті шығарылған кезде инвестициялық мүлік объектісін тану тоқтатылады.

Инвестициялық мүлік объектісін шығару сату, қаржылық жалға беру немесе есептен шығару арқылы жүзеге асырылуы мүмкін.

Инвестициялық мүлік объектісін есептен шығару немесе шығару нәтижесінде туындайтын пайда немесе залалдар есептен шығарудан түскен таза түсімдер мен инвестициялық мүліктің баланстық құны арасындағы айырма ретінде айқындалады, жеке және шоғырландырылған қаржылық есептілікте өзге де кірістер немесе шығыстар құрамында көрсетіледі.

Құнсызданған, жоғалған немесе берілген инвестициялық мүлік объектілері үшін үшінші тараптардан алынатын өтем, мұндай өтем алынуға жататын кезде пайданың немесе залалдың құрамында танылуға тиіс.

Инвестициялық жылжымайтын мүлікті шығару тәртібі «Негізгі құралдар» бөліміндегі активтерді шығару туралы ақпаратты ашуға ұқсас.

Ақпаратты ашу

Жылжымайтын мүлікке инвестицияны жалға беру арқылы басқаратын Қоғам қаржылық жалдау туралы ақпаратты жалға алушының позициясынан, ал операциялық жалдау туралы ақпаратты жалға берушінің позициясынан ашуы керек.

Қоғам ашуы керек:

пайдаланылатын есепке алу әдісі: әділ құны бойынша немесе нақты құны бойынша;

егер ол әділ құн бойынша есепке алу әдісін пайдаланатын болса, онда ол операциялық жалға берумен байланысты мүліктік мүддені жылжымайтын мүлікке инвестициялар ретінде жіктейді және ескеретін болса, онда қандай жағдайларда ескереді;

егер объектілерді жіктеу қиын болса, онда заңды тұлға жылжымайтын мүлікке инвестицияларды және өз қажеттіліктері үшін пайдаланылатын жылжымайтын мүлікті,

сондай-ақ қалыпты қызмет барысында сатуға арналған жылжымайтын мүлікті ажырату үшін қандай өлшемдерді қолданады;

әділ құн расталған нарықтық ақпарат негізінде немесе меншік сипатымен немесе салыстырмалы нарықтық ақпараттың болмауымен айқындалатын басқа да факторларды ескере отырып айқындалғаны туралы ақпаратты қоса алғанда, әділ құнды айқындау үшін қолданылатын тәсілдер мен жол берулер;

жылжымайтын мүлікке инвестициялардың әділ құны тиісті кәсіби жіктемесі және жылжымайтын мүлікке инвестицияларды бағалауда тәжірибесі бар тәуелсіз бағалаушының бағалау жүргізуі нәтижесінде айқындалды ма? Егер мұндай бағалау жүргізілмесе, бұл факт те ашылуға тиіс;

кірістер мен шығындар туралы есепте танылған сомалар;

Әділ құн бойынша есепке алу моделі туралы ақпаратты ашу ерекшеліктері

Әділ құн бойынша есепке алу әдісін пайдаланатын Қоғам жылжымайтын мүлікке инвестициялардың баланстық құнын кезеңнің басында және соңында салыстырып тексеру туралы ақпаратты ашуға тиіс:

активтің баланстық құнына енгізілетін жаңа сатып алу нәтижесінде және кейінгі шығыстар нәтижесінде өсімді бөлек ашатын жылжымайтын мүлікке инвестициялардың өсуі;

заңды тұлғаны біріктіруге байланысты сатып алу нәтижесінде жылжымайтын мүлікке инвестициялардың өсуі;

ҚЕХС (IFRS) 5 сәйкес сатуға арналған ретінде жіктелген және басқа да шығулар, сату үшін ұсталатын немесе шығу тобына енгізілген ретінде жіктелетін активтер;

әділ құнды түзету нәтижесінде туындайтын пайда немесе шығын;

қаржылық есептілікті бір валютадан екінші валютаға аудару кезінде және шетел валютасындағы операцияларды есеп беретін заңды тұлғаның есептілік валютасына аудару кезінде туындайтын бағамдық айырмалар;

жылжымайтын мүлікке инвестицияларды қорлардан, сондай-ақ құрамында ескерілетін, өз мұқтаждары үшін пайдаланылатын құралдардан жылжымайтын мүлікке инвестицияларға және керісінше аудару;

басқа өзгерістер.

Қаржылық есептілікті дайындау мақсатында бағалауды елеулі түзеткен жағдайда, заңды тұлға кері жалға алумен сату нәтижесінде жалдау шарттары бойынша танылған міндеттемелердің жиынтық сомасын және кез келген басқа да елеулі түзетулерді бөлек көрсете отырып, бастапқы деректерді және қаржылық есептілікке енгізілген түзетілген деректерді салыстырып тексеру туралы ақпаратты ашуға тиіс.

Егер Қоғам жылжымайтын мүлікке инвестициялар объектілерін тұрақты негізде әділ құны бойынша бағалау мүмкін болмағандықтан сатып алудың нақты құны бойынша бағаласа, жоғарыда аталған салыстырып тексеру осы жылжымайтын мүлікке инвестицияға қатысты сомаларды әділ құны бойынша бағаланатын жылжымайтын мүлікке инвестицияларға қатысты сомалардан бөлек ашуы тиіс.

Қоғам мыналарды қосымша ашуға тиіс:

1) жылжымайтын мүлікке инвестициялар объектілерінің сипаттамасы;

2) жылжымайтын мүлікке инвестиция салудың әділ құнын неге сенімді бағалау мүмкін еместігін түсіндіру;

3) егер бұл шамаланған бағалаулар бойынша әділ құн болуы мүмкін сандық шекараларды келтіруі мүмкін болса;

4) жылжымайтын мүлікке инвестициялар әділ құны бойынша есепке алынбаған кезде: заңды тұлғаның жылжымайтын мүлікке инвестицияларды әділ құны бойынша

есепке алынбаған сату фактісі; осы жылжымайтын мүлікке инвестицияның сату сәтіндегі баланстық құны; танылған пайда немесе шығын сомасы.

4.2. Бірлескен қызметке инвестициялар

Анықтамасы

Бірлескен қызмет деп екі немесе одан да көп тарап бірлескен бақылауға жататын экономикалық қызметті жүзеге асыратын шарттық келісім түсініледі. Бірлескен кәсіпорындардың барлық түрлеріне келесі сипаттамалар тән:

1. екі немесе одан да көп тараптар шарттық келісіммен байланысты;
2. шарттық келісім бірлескен бақылауды белгілейді.

Бірлескен қызмет-бұл бірлескен операция немесе бірлескен ұйым.

Қолданылатын терминдер

Бірлескен операция - бұл ұйым екінші тараппен немесе тараптармен бірлесіп бірлескен бақылауды белгілейтін шарттық келісім негізінде қатысушы болып табылатын және бірлескен келісімге қатысушылардың келісімге байланысты берешек бойынша активтер мен міндеттемелерге құқықтары бар бірлескен қызмет.

Бірлескен бақылау – келісімшартқа сәйкес тараптар арасында бөлінген бақылау, бұл ретте бірлескен бақылау маңызды қызметке қатысты шешімдер қабылдау бірлескен бақылауды жүзеге асыратын тараптардың бірауыздан келісімін талап еткен кезде ғана орын алады.

Жеке ұйым - заң бойынша танылған жекелеген заңды тұлғаларды қоса алғанда, осындай заңды тұлғаларда құқық субъектілігінің болуына қарамастан, жеке сәйкестендірілетін қаржы құрылымы.

Тану және есепке алу

Қоғам бірлескен операцияға қатысушылардың бірі ретінде таниды:

- 1) өз активтерін, оның ішінде бірлескен активтерге өзінің қатысу үлесін қоса алғанда;
- 2) өз міндеттемелерін, оның ішінде бірлескен міндеттемелердегі өз үлесін қоса алғанда;
- 3) бірлескен қызметтен түскен өнімдегі өз үлесін сатудан түсетін түсімдері;
- 4) бірлескен қызметпен өнімді сатудан түскен өзінің түсім үлесі;
- 5) өз шығыстары, оның ішінде олардың бірлескен шығыстардағы үлесі.

Бірлескен операцияға қатысушы болып табылатын, бірақ бірлескен бақылауға ие емес тарап, егер бұл тарап активтерге құқықтары болса және бірлескен операцияға байланысты міндеттемелер бойынша жауап берсе, жоғарыда аталған принципке сәйкес өз үлесі туралы есеп беруі керек.

Қоғам өзінің жеке және шоғырландырылған қаржылық есептілігінде бірлескен операциядағы үлесті есепке алу үшін осындай тәсілді қолданады.

Қоғам жекелеген активтерге, міндеттемелерге, кірістер мен шығыстарға қолданылатын ХҚЕС - ке сәйкес бірлескен қызметке байланысты активтерді, міндеттемелерді, кірістер мен шығыстарды ескереді.

Бірлескен Ұйым.

Бірлескен заңды тұлғаның қатысушысы бірлескен заңды тұлғадағы өзінің қатысу үлесін инвестициялар ретінде тануға және «Қауымдасқан ұйымдар мен бірлескен кәсіпорындарға инвестициялар» бөлімінде сипатталған «Қауымдасқан ұйымдарға инвестициялар» 28 ХҚЕС (IAS) сәйкес үлестік қатысу әдісін пайдалана отырып, есепте осындай инвестицияларды көрсетуге тиіс.

«Жылжымайтын мүлікке инвестициялар» бөлімшелері бойынша шоттардың корреспонденциясы

Операцияның мазмұны	Шоттар корреспонденциясы	
	Дебет	Кредит
Құрылыс аяқталғаннан кейін пайдалануға қабылданған жылжымайтын мүлікке инвестицияның бастапқы құнын көрсету	2310	2930
Меншікті қажеттіліктер үшін пайдаланылатын негізгі құралдарды жылжымайтын мүлікке инвестицияларға аудару		
- объектінің баланстық құнына	2310	2410
- объектінің баланстық құнынан әділ құнның асып кету сомасына	2310	6140
- объектінің әділ құнынан баланстық құнның асып кету сомасына	7420	2310
Жылжымайтын мүлікке инвестицияларға сатуға арналған ұзақ мерзімді активтерді аудару		
- объектінің баланстық құнына	2310	1510
- объектінің баланстық құнынан әділ құнның асып кету сомасына	2310	6140
- объектінің әділ құнынан баланстық құнның асып кету сомасына	7420	2310
Инвестициялық жылжымайтын мүлікті сатып алу:		
жеке тұлғалар мен ұйымдардан	2310	3390,3310
еншілес, қауымдасқан және бірлескен ұйымдардан	2310	3320, 3330
Қаржылық жалдау шарты бойынша инвестициялық жылжымайтын мүліктің түсуі	2310	4150
Акцияларды төлеу, жарғылық капиталға салымдар (мүліктік жарналар) енгізу есебіне инвестициялық жылжымайтын мүліктің түсуі	2310	5110
Жылжымайтын мүлікке инвестицияларды сатып алу бойынша заң қызметтерінің құнын және өзге де тікелей шығыстарды көрсету	2310	3310,3320, 3390
Инвестициялық жылжымайтын мүліктің әділ құнын ұлғайту		
жүргізілген қайта бағалау нәтижесінде	2310	6140
- тозу сомасына	6140	2320
Қайта бағалау нәтижесінде жылжымайтын мүлікке инвестициялардың әділ құнының төмендеуі	7420	2310
- тозу сомасына (азайту жолына)	2320	7420
Жылжымайтын мүлікке инвестициялардың әділ құнының өзгеруіне байланысты құнсыздану сомасы есептен шығарылады	7420	2320
Жылжымайтын мүлікке инвестициялардың амортизациясын есептеу	7450, 7470	2320
Жылжымайтын мүлікке инвестициялардың олар шығарылған кездегі құнын есептен шығару (қаржылық жалға беру, жою, өткізу және т. б.)		
- қалдық құнына	7410	2310

- тозу сомасына	2320	2310
Жылжымайтын мүлікке инвестицияларды өз мұқтажы үшін пайдаланылатын негізгі құралдарға аудару:		
- объектінің баланстық құнына	2410	2310
- объектінің баланстық құнынан әділ құнның асып кету сомасына	2410	6280
- объектінің әділ құнынан баланстық құнның асып кету сомасына	2430	2310
Объектіні реконструкциялау бойынша қосымша жұмыстар жүргізу қажет болған кезде сатуға арналған ұзақ мерзімді активтерге жылжымайтын мүлікке инвестицияларды аудару:		
- объектінің баланстық құнына	1510	2310
- объектінің баланстық құнынан әділ құнның асып кету сомасына	1510	6280
- объектінің әділ құнынан баланстық құнның асып кету сомасына	7420	2310

«Үлестік қатысу әдісімен есепке алынатын инвестициялар» бөлімшелері бойынша шоттардың корреспонденциясы

Операцияның мазмұны	Шоттар корреспонденциясы	
	Дебет	Кредит
Акцияларды сатып алу құны бойынша сатып алу	2210	1010, 1030, 1050, 1060, 3310 - 3340 және т.б.
Ескерілетін әдіспен инвестициялардың баланстық құнын ұлғайту	2210	6410, 6420
инвестордың қауымдасқан және бірлескен ұйымдардың таза табысындағы үлесіне пропорционал үлестік қатысуы		
Үлестік қатысу әдісімен ескерілетін инвестициялардың баланстық құнын қауымдасқан және бірлескен ұйымдардың алынған шығындарындағы инвестордың үлесіне пропорционал азайту	7610, 7620	2210
Үлестік қатысу әдісі бойынша ескерілетін инвестициялар бойынша дивидендтер есептелді	1270	2210
Үлестік қатысу сомасына инвестициялардың баланстық құнын азайту		
қауымдасқан және бірлескен ұйымдардың активтерін қайта бағалау нәтижесінде:		
- бұрын жүргізілген қайта бағалау шегінде	5420	2210
- бұрын жүргізілген қайта бағалау сомасынан артық немесе қайта бағалау бұрын жүргізілмеген жағдайда	7420	2210
Қауымдасқан және бірлескен ұйымдардың активтерін қайта бағалау нәтижесінде үлестік қатысу сомасына инвестициялардың баланстық құнын ұлғайту	2210	5420

Инвестициялардың баланстық құнын олар шығарылған кезде есептен шығару	7410	2210
---	------	------

«Ұзақ мерзімді қаржылық инвестициялар» бөлімшесі бойынша шоттардың корреспонденциясы

Операцияның мазмұны	Шоттар корреспонденциясы	
	Дебет	Кредит
Ұйымдарға ұзақ мерзімді қарыздар беру	2010	1010, 1030
Сатып алу құны бойынша ұзақ мерзімді қаржы инвестицияларын сатып алу	2020 - 2040	1010, 1030, 3010, 3020,3040,3050, 4010 - 4030
Акцияларды төлеуді, қаржы инвестицияларының салымдарды (мүліктік жарналарды) әділ құн бойынша енгізуін көрсету	2020 - 2040	5110
Қайта бағалау нәтижесінде ұзақ мерзімді қаржы инвестицияларының әділ құнының ұлғаюы	2030, 2040	6150
Ұзақ мерзімді қаржылық инвестициялар құнының төмендеуінің бұрын есептен шығарылған сомасын олардың құнының өсуімен қалпына келтіру	2030,2040	6150
Дисконттың амортизациясы (егер сатып алу құны номиналдыдан төмен болса, облигациялардың сатып алу және номиналдық құны арасындағы айырма)	2020,2040	6150
Егер номиналды құны сатып алынғаннан төмен болса, облигациялардың сатып алу және номиналды құны арасындағы айырмашылық	7330	2020,2040
Қайта бағалау нәтижесінде ұзақ мерзімді қаржы инвестицияларының әділ құнының төмендеуі	7330	2030, 2040
Баланстық құны бойынша ескерілетін қысқа мерзімді қаржы инвестицияларын әділ құны бойынша ұзақ мерзімді инвестицияларға аудару:		
инвестицияның әділ құны баланстан төмен болған кезде:		
- әділ құнға	2030, 2040	1140, 1150
- баланстық құнның инвестициялардың әділ құнынан асып кету сомасына	7330	1140,1150
инвестицияның әділ құны баланстан жоғары болған кезде:		
- инвестициялардың баланстық құнына	2030,2040	1140,1150,
- инвестициялардың әділ құнының баланстық құнынан асып кету сомасына	2030, 2040	6150
Қайта бағалауды (баланстық) ескере отырып, құны бойынша ескерілетін ұзақ мерзімді инвестицияларды әділ құны бойынша қысқа мерзімді инвестицияларға аудару:		
әділ құн теңгерімнен төмен болған кезде:		
- әділ құнға	1140, 1150	2030,2040
- баланстық құнынан асып кету сомасына	7330	2030,2040
әділ құн баланстан жоғары болған кезде:		

- инвестициялардың баланстық құнына	1140,1150	2020,2040
- инвестициялардың әділ құнының баланстық құнынан асып кету сомасына	1140, 1150	6150
Өтелгенге дейін ұсталатын ұзақ мерзімді инвестицияларды өтелгенге дейін ұсталатын қысқа мерзімді инвестицияларға аудару	1130	2020
Ұзақ мерзімді қаржы инвестицияларының баланстық құнын олар шығарылған кезде есептен шығару	7410	2020 - 2040
Ұйымдардың ұзақ мерзімді қарыздарды өтеуі	1010, 1030	2010

Шоттар тобы бойынша стандартты операциялар шоттарының корреспонденциясы 2120 «Ениілес ұйымдардың ұзақ мерзімді дебиторлық берешегі» және 2130

«Қауымдасқан және бірлескен кәсіпорындардың ұзақ мерзімді дебиторлық берешегі»

Операцияның мазмұны	Шоттар корреспонденциясы	
	Дебет	Кредит
Мерзімі кейінге қалдырыла отырып, дайын өнім (тауарлар, жұмыстар және көрсетілетін қызметтер) сатылды		
төлем (бір жылдан астам):		
- шарттық құны бойынша	2120,2130	6010
- ҚҚС сомасына	2120,2130	3130
Төлемді кейінге қалдыра отырып (бір жылдан астам) негізгі құралдарды, материалдық емес активтерді және материалдарды сату:		
- шарттық құнына	2120, 2130	6210
- ҚҚС сомасына	2120, 2130	3130
Берешекті өтеуге ағымдағы шотқа ақшаның түсуі	1030	2120, 2130

5-БӨЛІМ. БАСҚА ЕРЕЖЕЛЕР

5.1. Түгендеу

Жалпы ережелер

Бухгалтерлік есеп пен қаржылық есептілік деректерінің анықтығын қамтамасыз ету мақсатында жылына кемінде 1 рет активтер мен міндеттемелерді түгендеу жүргізіледі.

Түгендеудің негізгі мақсаты-мүліктің нақты болуын анықтау:

1) мүліктің нақты бар-жоғын түгендеу нәтижелерімен талдамалық есепке алу шоттарының қалдықтарын растау арқылы бухгалтерлік есепке алу деректерімен салыстыру;

2) түгендеу күніндегі мүліктің жай-күйін анықтау;

3) дебиторлық және кредиторлық берешекті, күрделі және ағымдағы жөндеуді, аяқталған және аяқталмаған құрылысты есепте көрсетудің толықтығын тексеру және растау.

Орналасқан жеріне қарамастан, сондай-ақ заңды тұлғаға тиесілі емес, бірақ бухгалтерлік есепте тұрған (жауапты сақтаудағы, келісімшартқа сәйкес жалға алынған, қайта өңдеу үшін алынған және комиссияға қабылданған) барлық мүлік, сондай-ақ қандай да бір себептермен есепке алынбаған мүлік және міндеттемелердің барлық түрлері түгендеуге жатады.

Бір уақытта түгендеу қамтамасыз етеді:

- Қоғам мүлкінің сақталуын бақылау;

- өтімді емес қорларды анықтау;

- мүлікті сақтау, ұстау және пайдалану ережелерінің, шарттарының сақталуын тексеру.

Активтер мен міндеттемелерді тексерумен қамту дәрежесіне байланысты түгендеу толық, ішінара, іріктеп түгендеу болып ажыратылады.

Толық түгендеу барлық активтер мен міндеттемелерді қамтиды. Ішінара және іріктеп түгендеу активтер мен міндеттемелердің бір немесе бірнеше түрін қамтиды.

Активтер мен міндеттемелерді толық түгендеу жылына кемінде бір рет жүргізіледі. Ішінара түгендеу қажет болған жағдайда жиі жүргізіледі. Ішінара түгендеу кезінде активтер мен міндеттемелер түрлерінің қамтылуын ұйымның басшысы (не оны алмастыратын адам) немесе заңды тұлғаның басшысы айқындаған лауазымды адам (тұлғалар) бекітеді.

Түгендеу жүргізу мерзімдеріне байланысты жоспарлы (белгіленген мерзімде), жоспардан тыс (қажеттілігіне қарай), кенеттен (жоғары тұрған органдардың өкімі бойынша, олардың құзыретіне сәйкес мемлекеттік органдардың, құрылтайшылардың, заңды тұлға басшылығының талабы бойынша) болып бөлінеді.

Міндетті түрде түгендеу жүргізіледі:

- 1) материалдық жауапты тұлғалар, лауазымды тұлғалар ауысқан кезде;
- 2) мүлікті ұрлау немесе теріс пайдалану, сондай-ақ бүлдіру фактілері анықталған кезде;
- 3) дүлей апаттар, өрт, авариялар немесе басқа да төтенше жағдайлар кезінде;
- 4) заңды тұлға қайта ұйымдастырылған кезде бөлу балансын жасау алдында және басқа да жағдайларда;
- 5) заңды тұлғаның ішкі құжаттарында белгіленген өзге де жағдайларда.

Түгендеу нөмірлері немесе штрих кодтар

Қоғам баланста және баланстан тыс есепте тұрған мүлікке бақылауды жүзеге асыру үшін заңды тұлға белгілеген тәртіппен әрбір мүлікке жеке түгендеу нөмірін және (немесе) штрих-код беру арқылы есепке алуды ұйымдастыруды қамтамасыз етеді. Түгендеу нөмірлері және (немесе) штрих кодтар мүлік объектілеріне олардың келіп түсуіне қарай реттік-сериялық жүйе бойынша беріледі.

Түгендеу нөмірі деп заңды тұлға мүлікті кодтық белгілеу үшін қолданған әріптік және (немесе) цифрлық белгілердің комбинациясы түсініледі.

Штрих код (бұдан әрі-штрих нөмір) деп мүлікті кодтық белгілеу үшін машинамен оқылатын нысанда (көзбен шолып оқылатын белгілер) қатарынан орналасқан параллель штрихтар мен олардың арасындағы аралықтардың комбинациясы түсініледі.

Штрих нөмірлері мүлікті түгендеу кезінде арнайы құрылғымен оқылады.

Штрих-нөмірлерде қажет болған жағдайда мүліктің атауы, түгендеу және зауыт нөмірі, моделі, маркасы, түрі, сондай-ақ коды көрсетіледі.

Негізгі құралдар мен материалдық емес активтерді есепке алу үшін ұйым ақпараттық жүйеде әрбір жеке объект үшін түгендеу карточкасын жүргізуді қамтамасыз етеді. Түгендеу карточкасының нысанын заңды тұлға дербес әзірлейді. Түгендеу карточкасы негізгі құралдар мен материалдық емес активтер объектісінің негізгі сапалық және сандық көрсеткіштерін қамтиды.

Қоғам түгендеу нөмірлері және (немесе) штрих-нөмірлері берілген баланста және баланстан тыс есепте тұрған мүліктің жіктеуішін жүргізеді.

Таңбалануы мүмкін емес мүлікті есепке алу мен бақылауды жүзеге асыру үшін қоғам қажет болған жағдайда мүліктің тиісті бірлігінің деректемелеріне қарама-қарсы түгендеу нөмірлері және (немесе) штрих нөмірлері жапсырылатын мүлікті есепке алу журналын ерікті нысанда жүргізеді.

Түгендеу нөмірлері және (немесе) штрих нөмірлері мүлік объектілерінде ол толық шыққанға не жеке немесе заңды тұлғаларға өтеусіз беру не өткізу арқылы не жою (бөлшектеу) арқылы пайдаланудан шығарылғанға дейін сақталады.

Түгендеу жүргізу тәртібі

Активтер мен міндеттемелерге түгендеу жүргізу үшін түгендеу комиссиясы құрылады, оның құрамы заңды тұлға басшысының (не оны алмастыратын тұлғаның) бұйрығымен бекітіледі.

Түгендеу комиссиясының (бұдан әрі - комиссия) құрамына бухгалтерлік қызметтің қызметкерлері және басқа да мамандар енгізіледі.

Комиссия құру туралы бұйрық бекітілгеннен кейін комиссия төрағасына комиссияның құрамын, бұйрықтың нөмірі мен күнін, түгендеуге жататын объектіні, түгендеудің басталу және аяқталу мерзімдерін көрсете отырып, заңды тұлға басшысының (не оны алмастыратын тұлғаның) қолы қойылған жазбаша өкім беріледі.

Түгендеу жүргізілгенге дейін комиссия мүшелері мынадай іс-қимылдарды жүзеге асырады:

осы объектілер бойынша жүргізілген соңғы түгендеу материалдарымен, соңғы түгендеу нәтижелері бойынша қабылданған шаралармен егжей-тегжейлі танысады;

жеке кіретін және шығатын есіктері бар қосалқы үй-жайларды, жертөлелерді және мүлікті сақтайтын басқа да орындарды пломбалайды;

түгендеу кезінде соңғы кіріс және шығыс құжаттарының тізілімдерін немесе түгендеуге жататын мүліктің қозғалысы туралы есептерді алады.

Мүлікті түгендеу мүліктің орналасқан жері бойынша жүргізіледі.

Нақты қалдықтарды тексеру материалдық жауапты адамның міндетті қатысуымен жүргізіледі, бұл ретте материалдық жауапты адам өз учаскесінде комиссия мүшесі болып табылмайды.

Есептеу және өзге де өлшеу нәтижелері түгендеу тізімдемесіне - түгендеу жүргізу сәтінде жасалатын және белгілі бір күнге мүлік пен міндеттемелердің іс жүзінде болуын растайтын құжаттарға кемінде екі данада енгізіледі, оларға комиссияның барлық мүшелері және материалдық жауапты адам қол қояды. Тізімдеменің соңында материалдық жауапты адам комиссияның мүлікті оның қатысуымен тексергенін растайтын, комиссия мүшелеріне қандай да бір наразылықтардың жоқтығы туралы қолхат береді.

Материалдық жауапты адам ауысқан жағдайда мүліктің нақты бар-жоғын тексеру кезінде түгендеу тізімдемелерінде осы мүлікті қабылдап алған адам оларды алғандығы туралы, ал тапсырған адам оларды тапсырғаны туралы қол қояды.

Егер мүлікті түгендеу бірнеше күн ішінде жүргізілсе, онда түгенделетін мүлік сақталатын үй-жай күн сайын комиссия мүшелерінің және материалдық жауапты адамның қатысуымен мөрленеді.

Заңды тұлғаға меншік құқығымен тиесілі емес, бірақ олардағы мүлікке жекелеген түгендеу тізімдемелері жасалады.

Түгендеу аяқталғаннан кейін ресімделген түгендеу тізімдемелері бухгалтерлік қызметке тапсырылады.

Бухгалтерлік қызмет бухгалтерлік есепте түгендеу тізімдемелерін тексеруді жүзеге асырады.

Ақша мен қатаң есептілік бланкілерін түгендеу

Ақшаны және қатаң есептілік бланкілерін түгендеу толық парақтап қайта санай отырып жүргізіледі.

Ақшаны және қатаң есептілік бланкілерін түгендеу нәтижелері түгендеу тізімдемелерінде көрсетіледі.

Қолма-қол ақша купюралар мен сома бойынша түгендеу тізімдемесіне енгізіледі.

Түгендеу тізімдемесі бухгалтерлік есеп деректерімен салыстырылады. Комиссия түгендеу нәтижелері бойынша хаттамада кем шығуды немесе артық шығуды анықтаған кезде сома көрсетіледі.

Банк шоттарындағы ақшаны түгендеу ұйымның бухгалтерлік қызметінің деректері бойынша тиісті шоттарда есепте тұрған сомалардың қалдықтарын банктердің жазып беру жөніндегі деректермен салыстыру арқылы жүргізіледі.

Есептеулерді түгендеу

Банктермен кредиттер бойынша, бюджетпен, жеткізушілермен, есеп беретін тұлғалармен, қызметкерлермен, депоненттермен және басқа да дебиторлармен және кредиторлармен есеп айырысуларды түгендеу:

банктермен, қазынашылық органдарымен (қажет болған жағдайда), қаржы, салық органдарымен, бірыңғай жинақтаушы зейнетақы қорымен, ерікті жинақтаушы зейнетақы қорларымен, жеткізушілермен, тапсырыс берушілермен есеп айырысулардың бірдейлігін тексеруде;

талап қою мерзімі өткен соманы қоса алғанда, берешек сомаларының дұрыстығы мен негізділігін тексеруде;

ұйым қызметкерлеріне берешек бойынша депоненттердің шотына аударуға жататын уақтылы төленбеген жалақы сомасы, сондай-ақ ұйым қызметкерлеріне артық төлемнің сомасы мен пайда болу себептері анықталған кезде.

Жолдағы тауарлар сомасы және фактураланбаған жеткізілімдер бойынша жеткізушілермен есеп айырысу бөлігінде кредиторлық берешек шоттары тексеруге жатады.

Есеп беретін сомаларды түгендеу кезінде есеп беретін тұлғалардың берілген аванстар бойынша есептері, олардың нысаналы пайдаланылуын ескере отырып, сондай-ақ әрбір есеп беретін тұлға бойынша берілген аванстар сомалары (берілген күні, нысаналы мақсаты) тексеріледі.

Болашақ кезеңдердің кірістерін (шығыстарын) түгендеу кезінде комиссия құжаттар бойынша бухгалтерлік есепте көрсетілуге жататын соманы белгілейді және түгендеу тізімдемесіне енгізеді.

Негізгі құралдар мен материалдық емес активтерді түгендеу

Материалдық емес активтерді түгендеу кезінде тексеріледі:

материалдық емес активтердің есепте көрсетілуінің дұрыстығы мен уақтылығы; ұйымның оны пайдалану құқығын растайтын құжаттардың (патенттер, лицензиялық келісімдер, тауар белгілері және басқалар) болуы.

Негізгі құралдарды түгендеу басталғанға дейін тексеріледі:

түгендеу тізімдемелері мен негізгі құралдарды есепке алу жөніндегі тізімдердің түгендеу карточкаларының болуы және жай-күйі;

техникалық паспорттардың немесе басқа да техникалық құжаттаманың болуы және жай-күйі;

көрсетілген объектілердің заңды тұлғаның меншігінде, жауапты сақтауда болуын растайтын құжаттардың, сондай-ақ жалға алу шарттарының болуы.

Құжаттар болмаған кезде оларды алу және ресімдеу қамтамасыз етіледі.

Негізгі құралдарды түгендеу кезінде комиссия объектілерді қарап-тексеруді жүргізеді және түгендеу тізімдемесіне олардың толық атауын, мақсатын, түгендеу нөмірлерін және негізгі техникалық немесе пайдалану көрсеткіштерін енгізеді.

Негізгі құралдар объектінің негізгі мақсатына сәйкес атаулары бойынша тізімдемеге енгізіледі. Егер объект қалпына келтіруге, реконструкциялауға, кеңейтуге немесе қайта жабдықтауға ұшыраса және осының салдарынан оның негізгі мақсаты өзгерсе, онда ол тізімдемеге жаңа мақсатына сәйкес келетін атаумен енгізіледі.

Бір типтік түгендеу карточкасында есепке алынатын бір бөлімшеге бір мезгілде келіп түскен шаруашылық мүкәммалының бір типті заттары, құрал-саймандар және сол сияқты құны бірдей түгендеу тізімдемелерінде осы заттардың саны көрсетіле отырып, атаулары бойынша келтіріледі.

Есепке алынбаған объектілер, сондай-ақ есепке алу тіркелімдерінде жоқ немесе оларды сипаттайтын дұрыс емес деректер көрсетілген объектілер анықталған кезде комиссия түгендеу тізімдемесіне осы объектілер бойынша жетіспейтін, дұрыс мәліметтер мен техникалық көрсеткіштерді енгізеді.

Түгендеу кезінде қоғам орналасқан жерден тыс болатын негізгі құралдардың объектілері (машиналар мен жабдықтарды күрделі жөндеуге жіберілген автомашиналар және сол сияқтылар) олардың уақытша шығу сәтіне дейін түгенделеді, бұл түгендеу жүргізу туралы өкімде көзделеді.

Түгендеуді құжаттамалық ресімдеу

Түгендеу тізімдемелері қағаз тасымалдағыштарда ресімделеді. Түгендеу тізімдемелеріндегі жазбалар түзетусіз және тазартусыз жүзеге асырылады.

Түгендеу тізімдемесінің соңғы парақтарында бос жолдар сызылады.

Материалдық-жауапты тұлға түгендеу аяқталғаннан кейін тізімдемелерде қате анықталған жағдайда (қойма, қойма, секция және сол сияқтылар ашылғанға дейін) бұл туралы түгендеу комиссиясының төрағасына мәлімдейді. Комиссия Көрсетілген фактілерді тексеруді жүзеге асырады және олар расталған жағдайда, заңды тұлғаның ішкі құжаттарында белгіленген тәртіппен анықталған қателерді түзетуді жүргізеді.

Қателерді түзету дұрыс емес жазбаларды сызып тастау және олардың үстіне дұрыс жазбалар қою арқылы тізімдеменің барлық даналарында жүргізіледі. Түзетулер комиссияның барлық мүшелерімен және материалдық жауапты тұлғамен ескертіледі және қол қойылады.

Комиссияның тізімдемеге жетіспеушілікті немесе артықты жасыру мақсатында нақты қалдықтар туралы көрінеу дұрыс емес деректерді енгізуіне жол берілмейді.

Салыстыру ведомостарында түгендеу нәтижелері - бухгалтерлік есеп деректері мен түгендеу тізімдемелері деректері бойынша көрсеткіштер арасындағы алшақтық көрсетіледі. Салыстыру ведомостары түгендеу кезінде есепке алу деректерінен ауытқулар анықталған активтер бойынша жасалады.

Түгендеу айырмашылықтарын реттеу және түгендеу нәтижелерін ресімдеу

Түгендеу кезінде анықталған мүліктің іс жүзіндегі бар болуының бухгалтерлік есеп деректерімен алшақтықтары мыналар болып танылады: артығы-кіріс және кіріске алуға жатады, кем шығуы-шығыс немесе кінәлі тұлға анықталған жағдайда оның өтелуі тиіс берешегі.

Комиссия түгендеу кезінде анықталған кем шығу немесе артық шығу себептерін анықтайды. Комиссияның тұжырымдары, ұсыныстары мен шешімдері заңды тұлғаның басшысы (не оны алмастыратын тұлға) бекіткен хаттамамен ресімделеді.

Түгендеу нәтижелері түгендеу аяқталған кезеңнің бухгалтерлік есебінде және қаржылық есептілігінде көрсетіледі.

Табиғи кему нормалары нақты жетіспеушіліктер анықталған жағдайларда ғана қолданылады.

Кінәлі адамдар бар болса, табиғи кему нормаларынан тыс қорлардың кем шығуы мен бүлінуін кінәлі адамдар Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес өтейді.

Комиссия түгендеу кезінде анықталған кем шығу немесе артық шығу себептерін анықтайды. Комиссияның тұжырымдары, ұсыныстары мен шешімдері заңды тұлғаның (не оны алмастыратын тұлғаның) басшылығы бекіткен хаттамамен ресімделеді.

Түгендеу нәтижелері түгендеу аяқталған айдың бухгалтерлік есебі мен қаржылық есептілігінде, ал жылдық түгендеу бойынша - жылдық қаржылық есептілікте көрсетіледі.

5.2. Бухгалтерлік қызметтің міндеттері және оны ұйымдастыру (жүйесі)

Бухгалтерлік қызметтің міндеті мүдделі тұлғаларға жедел басқару және басқару үшін, сондай-ақ оны құрылтайшылардың, инвесторлардың, өнім берушілердің, сатып алушылардың, қарыз берушілердің, мемлекеттік органдардың, банктердің және өзге де мүдделі тұлғалардың пайдалануы үшін қажетті қаржылық есептілікті жасау қағидалары мен ережелерін белгілейтін халықаралық қаржылық есептілік стандарттарына сәйкес Қоғамның қаржылық жағдайы туралы толық және дұрыс ақпаратты қалыптастыруды және беруді қамтамасыз ету болып табылады.

Қоғамның бухгалтерлік есебін бас бухгалтер басқаратын бухгалтерлік қызмет жүзеге асырады. Басшылық бас бухгалтерге заңды тұлғаның есеп саясатында бекітілген ережелер және қаржылық есептілік көрсеткіштерін қалыптастыру мәселелері бойынша, оның ішінде қаржылық есептілік элементтерін және олардың құрамдастарын жіктеу, тану, бағалау және есептеу, сондай-ақ олармен байланысты ақпаратты ашу мәселелері бойынша кәсіби пайымдау негізінде дербес шешім қабылдау өкілеттігін береді.

Бухгалтерлік есепті жүргізуді, белгіленген тәртіппен бекіту үшін қаржылық есептілік жобасын жасауды және ұсынуды, ХҚЕС, сондай-ақ кәсіби пайымдау негізінде бухгалтерлік есепті жүргізу және қаржылық есептілікті қалыптастыру саласындағы Қазақстан Республикасының нормативтік құқықтық актілеріне енгізілетін өзгерістер мен толықтыруларға байланысты есеп саясатының ережелерін қалыптастыруды және өзектілендіруді қамтамасыз ететін лауазымды адам бухгалтерлік қызметтің басшысы (бұдан әрі - бас бухгалтер) болып табылады.

Бухгалтерлік есеп бөлімі қызметкерлерінің функционалдық міндеттері «Лауазымдық нұсқаулықтармен» анықталады

Қаржылық есептілікті дайындау қоғам басшылығынан кірістердің, шығыстардың және активтер мен міндеттемелердің көрсетілетін сомасына әсер ететін пайымдауларды, бағалауларды және жол берулерді әзірлеуді, сондай-ақ есепті күнге шартты міндеттемелер туралы ақпаратты ашуды талап етеді.

Бағалау мен пайымдау тұрақты сыни талдауға ұшырайды және заңды тұлға басшылығының өткен тәжірибесіне және басқа да факторларға, оның ішінде қалыптасқан мән-жайларда негізделген болып саналатын болашақ оқиғаларға қатысты күтулерге негізделген.

Есеп беру баптарын қалыптастыру, пайдаланушының экономикалық шешіміне әсер ету мәселесін шешу, қайсы бір ақпаратты ашпау кезінде бас бухгалтер кәсіби пікір мен есеп саясатының ережелеріне сүйене отырып, маңыздылыққа назар аударады.

Бас бухгалтер лауазымынан босатылған кезде істерді жаңадан тағайындалған бас бухгалтерге (ал ол болмаған кезде-қоғам басшылығы тағайындаған қызметкерге) беру жүргізіледі.

Істерді қабылдау және беру Қоғам басшылығының бұйрығы негізінде жүргізіледі, онда:

- 1) бухгалтерлік қызметтің істерін қабылдау-тапсыру мерзімі бұйрыққа қол қойылған сәттен бастап екі аптадан аспайды;
- 2) тапсырушы мен қабылдаушының еңбегіне ақы төлеу тәртібі;

3) істерді қабылдау-тапсыру кезеңінде құжаттарға қол қою құқығы кімге берілді, бұл ретте істі қабылдаушы тұлғаның қол қою құқығы ресімделгенге дейін құжаттарға істі қабылдаушы бақылаумен тапсырушы қол қояды.

Істерді беру процесінде бухгалтерлік есептің жай-күйі, есептік деректердің дұрыстығы тексеріледі, субъектінің басшысы бекітетін қабылдаушы және тапсырушы тараптар қол қоятын қабылдау-беру актісі жасалады. Акт екі данада жасалады. Біреуі бухгалтерлік қызметте, екіншісі істі беруші тарапта қалады.

Актінің жекелеген ережелерімен келіспеген жағдайда, қабылдаушы оған қол қою кезінде тиісті дәлелді ескертпелерді көрсетеді.

Бухгалтерлік есептің жағдайы қанағаттанғысыз болған жағдайда, бухгалтерлік есепті қалпына келтіру процесін ұйымдастыру заңды тұлғаның басшылығына жүктеледі.

5.3. Бухгалтерлік ақпараттың құпиясы

Бастапқы бухгалтерлік құжаттаманың, бухгалтерлік есеп тіркелімдерінің және ішкі бухгалтерлік есептіліктің мазмұны коммерциялық құпия болып табылады. Есепке алу-бухгалтерлік ақпаратқа қол жеткізу әрбір қызметкердің құзыреті шегінде бухгалтерлік қызмет қызметкерлеріне және заңды тұлға басшысының рұқсаты бар адамдарға немесе Қазақстан Республикасының заңнамасында көзделген өздерінің құзыретіне сәйкес мемлекеттік органдардың лауазымды адамдарына беріледі.

Заңды тұлғаның коммерциялық құпияны құрайтын ақпаратына қолжетімділігі бар тұлғалар оны жария еткені үшін Қазақстан Республикасының заңдарына сәйкес жауапты болады.

5.4. Ішкі бақылауды ұйымдастыру

Қоғамның қаржы-шаруашылық қызметіне және есепке алу мен есептіліктің есеп саясатының ережелеріне сәйкестігіне ішкі бақылауды ұйымдастыру бірінші басшыға және бас бухгалтерге жүктеледі. Бас бухгалтер бухгалтерлік есептің дұрыстығына жауап береді.

Ішкі бақылау жүйесі заңды тұлғаның басшылығы жарғылық мақсаттарды іске асыру үшін қабылдаған саясат пен рәсімдерді, оның ішінде активтердің сақталуын қамтамасыз етуді, алаяқтық пен қателіктер фактілерінің алдын алуды және анықтауды, бухгалтерлік жазбалардың дәлдігі мен толықтығын, сондай-ақ дұрыс қаржылық ақпаратты уақтылы дайындауды қамтиды.

Ішкі бақылау жүйесінің әдістері мен ережелері мыналарды қамтиды:

1. міндеттерді бөлу;
2. санкциялау рәсімдерінің болуы;
3. құжаттау және жүйелік тіркелгілер;
4. мен құжаттарды бақылау;
5. тәуелсіз тексерулерді жүзеге асыру.

Міндеттерді барабар бөлу бухгалтерлік есепте қасақана да, абайсызда да бұрмалануды болдырмайды және мыналарды қамтиды:

1. операцияларды санкциялауды және тиісті активтер бойынша материалдық жауапкершілікті бөлу;
2. материалдық жауапкершілік пен бухгалтерлік есепті бөлу;
3. шаруашылық операцияларды жүзеге асыру үшін жауапкершілікті және олардың есебін жүргізу үшін жауапкершілікті бөлу.

Бақылау жүйесінің тиімділігін қамтамасыз ету үшін әрбір шаруашылық операция тиісті түрде рұқсат етілуі (санкциялануы) тиіс.

Бухгалтерлік, қаржылық және өзге де құжаттарға қол қою құқығы бар тұлғалардың тізімін заңды тұлғаның басшысы айқындайды және бекітеді. Бұл ретте адамның атқаратын

лауазымына, ақша сомасының мөлшеріне, іс-қимыл саласы мен операцияның мәніне қарай қол қою құқығының иерархиясы белгіленеді.

Электрондық қолтаңбалар пайдаланылған жағдайда, Қазақстан Республикасының заңнамасына сәйкес электрондық қолтаңбаларды пайдалану және оларға қол жеткізу құқығына қатысты тиісті сақтық және бақылау шаралары белгіленуге тиіс.

Бухгалтерлік қателерді түзету бастамасы қате жіберген есепшіден немесе бас бухгалтерден болуы керек. Бухгалтерлік қателерді түзетуге рұқсат беру құқығы бас бухгалтерге бекітілген.

Құжаттау жүйесі келесі принциптерге негізделген. Құжаттар мен жазбалар:

1. есепті кезең ішінде үздіксіз және жүйелі нөмірленуі тиіс;
2. операция жасалған кезде немесе одан кейін бірден жасалады;
3. қарапайым және түсінікті болу;
4. көп мақсатты пайдалану үшін біріктірілуі керек;
5. оларды дұрыс рәсімдеу үшін ойластырылған құрылымға ие болуы керек.

Есеп саясаты және оған арналған әдістемелік нұсқаулықтар есеп қағидаттарын қолданудың тұрақтылығын, біркелкілігін және дәйектілігін қамтамасыз етеді.

Заңды тұлғаның құндылықтары мен құжаттарының қорғалуын қамтамасыз ету үшін мынадай шаралар қолданылады:

- ✓ жанбайтын сейфтерді пайдалану;
- ✓ сақтау орындарында өртке қарсы және күзет сигнализациясын орнату;
- ✓ өткізу жүйесін және аумақты қорғау;
- ✓ деректер қоры мен бағдарламаның резервтік көшірмелерін жасау, сондай-ақ оларды қорғалған жерлерде әртүрлі тасымалдаушыларда сақтау;
- ✓ парольдерді мезгіл-мезгіл өзгерту;
- ✓ компьютерлік жүйеде жұмыс істемейтін тұлғада кілттердің дубликаттары мен парольдердің көшірмелерін сақтау.

«1:С Кәсіпорын» бағдарламасындағы жұмыс хаттамасында кемінде бес жыл ішіндегі деректер сақталуы тиіс.

Басшы құндылықтарды қабылдауға, тасымалдауға, сақтауға, шығаруға және пайдалануға байланысты лауазымдардың тізбесін анықтайды. Қызметкерді көрсетілген лауазымға тағайындау толық жауапкершілік туралы шарт жасалғаннан кейін ғана мүмкін болады.

Құндылықтарға мыналар кіреді (бірақ олармен шектелмейді): ақша және оның баламалары, қорлар, ұзақ мерзімді емес активтер, жылжымайтын мүлік, ғимараттар мен жабдықтар, материалдық емес активтер, төлем құралдары, қатаң есептілік бланкілері.

Басшылық қызметкерлердің міндеттерін адал орындауына, бақылау рәсімдерінің сақталуына тексеру жүргізуге міндетті.

Ішкі бақылау жүйесінің тиімділігін тексеру үшін ішкі немесе тәуелсіз аудиторлар тартылуы мүмкін.

5.5. Есепке алу-бухгалтерлік ақпаратты жасау және сақтау

Қоғам есепке алу-бухгалтерлік деректерді Қазақстан Республикасының заңнамасында белгіленген мерзімдер мен тәртіпке сәйкес сақтайды.

Құжаттар мен шоттар-бұл экономикалық операциялар туралы ақпарат жазылған және жинақталған материалдық медиа немесе электронды суреттер.

Шаруашылық операцияны жасау фактісін тіркейтін бастапқы құжаттар бухгалтерлік есеп тіркелімдеріндегі жазбалар үшін негіз болып табылады. Активтерге, меншікті капиталға, міндеттемелерге, кірістер мен шығыстарға әсер ететін барлық шаруашылық операциялар мен шаруашылық қызметтің өзге де оқиғалары бухгалтерлік есепте

көрсетілуге тиіс. Бастапқы құжаттар операция жасалған кезде, ал егер бұл мүмкін болмаса - операция аяқталғаннан кейін тікелей жасалады.

Бастапқы құжаттар уәкілетті орган бекіткен үлгілік нысандар негізінде қалыптастырылады.

Қажет болған кезде нысандар нормативтік құқықтық актілерде белгіленген ең төменгі талаптар негізінде дербес әзірленеді және бекітіледі.

Бастапқы, оның ішінде қағаз және электрондық тасымалдағыштардағы құжаттарда мынадай міндетті деректемелер болуға тиіс:

1. құжаттың (нысанның) атауы;
2. жасау күні;
3. құжат жасаған субъектінің атауы;
4. шаруашылық операцияның мазмұны;
5. шаруашылық операцияны өлшегіштер (заттай және (немесе) ақшалай көріністе);
6. шаруашылық операцияны жасауға жауапты лауазымды тұлғалардың атауы және оның дұрыс ресімделуі;
7. жеке қолдар және оларды ашып жазу.

Операцияның сипатына, нормативтік құқықтық актілердің талаптарына және есепке алу ақпаратын өңдеу тәсіліне қарай бастапқы құжаттарға қосымша деректемелер енгізілуі мүмкін.

Бухгалтерлік есеп дербес компьютерлерде «1:С Кәсіпорын» желілік бағдарламасын қолдана отырып жүргізіледі.

Қоғам уәкілетті орган бекіткен бухгалтерлік есеп шоттарының Типтік жоспарына қайшы келмейтін, қоғам қабылдаған бухгалтерлік есеп шоттарының жоспарына сәйкес активтердің, міндеттемелердің, капиталдың, кірістер мен шығыстардың болуымен және қозғалысымен байланысты операциялардың бухгалтерлік есебін жүргізеді. Есепті кезеңнің соңына бухгалтерлік есеп шоттарында теріс қалдықтардың болуына жол берілмейді.

Біртекті шаруашылық операцияларға жиынтық бухгалтерлік құжаттар жасалады. Жиынтық бухгалтерлік құжаттар (тізімдемелер, ведомостар және басқалар), егер оларға бастапқы құжаттар қоса берілсе, өзінің дәлелдемелік күшін сақтайды.

Құжаттар қозғалысының дәйектілігі (басқа субъектілерден құру немесе алу, есепке алу, өңдеу, мұрағатқа тапсыру), орындаушылардың тізбесі, құжаттардың бухгалтерияға түсу мерзімдері, есепті кезеңдегі барлық жұмыстардың аяқталуы, қаржылық есептіліктің жасалуы құжат айналымын білдіреді. Бухгалтерлік есеп тіркелімдерінің деректері топтастырылған түрде қаржылық есептілікке көшіріледі.

Бас бухгалтердің бухгалтерияға құжаттар мен мәліметтерді ресімдеу және ұсыну тәртібі бөлігіндегі талаптары барлық қызметкерлер үшін міндетті.

Құжат айналымы кестесінің сақталуына, сондай-ақ құжаттардағы деректердің дұрыстығына және оларды бухгалтерлік есеп пен есептілікте көрсету үшін уақтылы беруге осы құжаттарды жасаған және оларға қол қойған тұлғалар жауапты болады.

Басшылық бухгалтерлік құжаттарға қол қою құқығы бар адамдарды айқындайды және адамның атқаратын лауазымына, іс-қимыл саласына және операцияның мәніне қарай қол қою құқығының иерархиясын белгілейді.

Бастапқы құжаттар мен қорытынды жазбалар қағазға басып шығарылады немесе электрондық тасығыштарда сақталады. Қажет болған жағдайда, заңды тұлға мемлекеттік бақылаушы органдар мен тәуелсіз аудиторлардың талап етуі бойынша құжаттардың басылған көшірмелерін ұсынады.

Бухгалтерлік есепте көрсету үшін бухгалтерия қабылдаған ақпарат бухгалтерлік тіркелімдерде жинақталады және жүйеленеді.

Істерді қалыптастыру дегеніміз-орындалған құжаттарды істер номенклатурасына сәйкес істерге топтастыру. Істер номенклатурасы Қазақстан Республикасында қолданылып жүрген Қазақстан Республикасының Ұлттық архив қоры және архивтер туралы заңнамасына сәйкес ресімделетін, субъектінің іс жүргізуінде жүргізілетін істердің сақталу мерзімдері көрсетілген тақырыптарының жүйелендірілген тізбесін білдіреді.

Істерді қалыптастыру кезінде келесі шарттар сақталады:

1) сақтау мерзімдері тұрақты және уақытша құжаттар істерге бөлек топтастырылады;
2) түпнұсқаларды көшірмелерден, ал жылдық жоспарлар мен есептерді тоқсандық және айлық есептерден бөледі;

3) іске әрбір құжаттың бір-бір данасы енгізіледі. Іске ауыспалы істерден басқа бір кезеңнің - айдың, тоқсанның, күнтізбелік жылдың құжаттары (мысалы, күнтізбелік жыл аяқталғаннан кейін жабылмайтын жеке істер) топтастырылады. Істе бір айдан астам уақыт ішінде құжаттар болған кезде құжаттар ай сайын айы көрсетіле отырып, қағаз парақтарымен бөлінеді.

Құжаттарға қосымшалар олардың бекітілген немесе жасалған күніне қарамастан, олар жататын құжаттарға қосылады. Субъектінің құжаттарын тұрақты, уақытша сақтау өзінің арнайы жабдықталған үй-жайы болған кезде дербес немесе Қоғамның қаражаты есебінен құжаттарды тиісті мұрағат мекемелеріне сақтауға беру жолымен қамтамасыз етіледі. Іс жүргізу аяқталған істер олар басталған күнтізбелік жыл аяқталғаннан кейін оларды тұрақты сақтау үшін беруге дайындау үшін Қазақстан Республикасының Ұлттық архив қоры және архивтер туралы қолданыстағы заңнамасына сәйкес ресімделуге және сипатталуға тиіс. Қайта ұйымдастырылатын субъектілердің істері мен құжаттарын қабылдау-беру туралы мәліметтер субъектіні қайта ұйымдастырудың аяқталғаны туралы материалдарда көрсетіледі.

Құжаттар ұрланған, бүлінген, жойылған немесе жойылған (өрт, су басу, дүлей зілзала) жағдайда заңды тұлғаның басшылығы олардың жоғалу немесе жойылу себептерін тексеру және кінәлі адамдарды анықтау жөніндегі комиссияны тағайындайды, комиссия жұмысының нәтижелері бойынша заңды тұлғаның басшысы бекітетін акт ресімделеді. Актіде: болған оқиғаның орны мен себептері, сыртқы зақымданулардың сипаты егжей-тегжейлі сипатталады, жоғалған (бүлінген) құжаттардың тізбесі келтіріледі, бастапқы құжаттардың сақталуына жауапты адамдар көрсетіледі. Осы адамдардан комиссия болған жағдай туралы жазбаша түсініктеме алады. Актінің көшірмесі жоғары тұрған ұйымға немесе құрылтайшыларға жіберіледі.

Құжаттар жоғалған жағдайда есепті кезең жабылғаннан кейін операцияларды өзгерту және жою бас бухгалтердің жазбаша рұқсатымен ғана мүмкін болады. Түзету жазбаларын жүргізу кезінде операцияның мазмұны және түзету себептері ашылады.

Түзеу және өзге де есепке алу жазбалары заңды тұлғаның басшылығы және бас бухгалтер (немесе банктік және қаржылық құжаттарға бірінші және екінші қол қою құқығы бар ұйымның лауазымды адамдары) қол қойған, растайтын құжаттар қоса берілген бухгалтерлік анықтамамен ресімделеді және мөрмен расталады.

Қоғам басшылығы жылдық қаржылық есептілікке қол қойғаннан кейін электрондық деректер базасы жекелеген электрондық тасмалдағыштарда сақталуға тиіс.

Олардың сақталуы мен мұрағатқа уақтылы берілуі үшін бухгалтерлік немесе қаржы қызметінің басшысы жауапты болады.

Құжаттарды сақтау мерзімі:

№ р/н	Құжаттардың атауы	Сақтау мерзімі
1	Жылдық қаржылық және салық есептілігі	Тұрақты

2	Шаруашылық операцияның жасалу фактісін тіркеген және бухгалтерлік жазбалар үшін негіз болған бастапқы құжаттар мен оларға қосымшалар (кассалық құжаттар мен кітаптар, банктік құжаттар, банктік чек кітапшаларының түбіртектері, ордерлер, табельдер, банктердің хабарламалары және аударым талаптары, мүлік пен материалдарды қабылдау, тапсыру, есептен шығару актілері, түбіртектер, шот-фактуралар, жүкқұжаттар және аванстық есептер, хат алмасу және басқа құжаттар)	5 жыл
3	Заңды тұлғаның қызметкерлеріне арналған жеке шоттар/есеп айырысу және есеп айырысу-төлем ведомостары, жұмыс уақытын есепке алу табельдері	75 жыл
4	Ақша және тауар-материалдық құндылықтарды алуға сенімхаттар	5 жыл
5	Кепілдік хаттар, шаруашылық операцияларды есепке алу кітаптары, бас кітап, журналдар, ведомостар, кассалық кітап	5 жыл
6	Кредиттерді жұмсау туралы мәліметтер	5 жыл
7	Активтерді, міндеттемелерді түгендеу туралы құжаттар (түгендеу комиссиялары отырыстарының хаттамалары, түгендеу тізімдемелері, тізімдер, актілер, ведомостар)	5 жыл
8	Жәрдемақы, зейнетақы төлеу туралы құжаттар, еңбекке жарамсыздық парақтары, атқару парақтары	5 жыл
9	Салықтар бойынша жеңілдіктер алуға анықтамалар	5 жылдан кем емес
10	Дебиторлық берешек, жетіспеушіліктер, ысыраптар және ұрлықтар туралы құжаттар (анықтамалар, актілер, міндеттемелер, хат алмасу)	5 жылдан кем емес
11	Негізгі құралдарды қайта бағалау және олардың тозуын айқындау актілері, ведомостары	Тұрақты
12	Ұзақ мерзімді активтер мен ұзақ мерзімді міндеттемелерге байланысты құжаттама Ғимараттардың, құрылыстардың және жабдықтардың паспорттары	Тұрақты
13	Тексеру актілері және оларға құжаттар	5 жыл
14	Шарттар мен келісімдер (еңбек және шаруашылық)	Қолданылу мерзімі өткеннен кейін 5 жыл
15	Материалдық жауапкершілік туралы шарттар	Материалдық жауапты тұлға жұмыстан босатылғаннан кейін 5 жыл

16	Республикалық (жергілікті) бюджетке, бюджеттен тыс қорларға есептелген және аударылған салық сомалары, олар бойынша берешектер туралы құжаттар (есеп айырысулар, мәліметтер, анықтамалар, кестелер, мәліметтер, хат алмасулар)	5 жыл
17	Салықтардың барлық түрлері бойынша заңды тұлғалардың салық декларациялары (есеп айырысулары)	5 жыл
18	Бухгалтерлік (қаржылық) есептілік бойынша аудиторлық қорытындылар	5 жыл

Салықтық есепке алу мақсаттары үшін ҚР Салық заңнамасына сәйкес талап қою мерзімі 5 жылды құрайды.

Құжаттардың сақталу мерзімін есептеу оларды іс жүргізу аяқталған жылдан кейінгі жылдың 1 қаңтарынан бастап жүргізіледі. Сақтау мерзімі 75 жыл болып белгіленген құжаттар үшін сақтау мерзімін есептеу іс аяқталған кездегі адамның жасын ескере отырып жүргізіледі.

5.6. Баланстан тыс шоттар

Қоғамның баланстан тыс шоттарында баланстық шоттарда есепке алынбайтын, уақытша болатын құндылықтар ескеріледі.

Мысалы:

1. ағымдағы жалдау шарты бойынша алынған негізгі құралдар;
2. жауапты сақтауға қабылданған тауарлық-материалдық құндылықтар;
3. қатаң есептілік бланкілері;
4. кепіл мүлкі;
5. есептен шығарылған, бірақ өндірістік қажеттілікке байланысты пайдаланудағы активтер.

Баланстан тыс шоттардағы есеп қосарланған жазу жүйесін қолданбай қарапайым жүйе бойынша жүргізіледі, яғни активтің түсуі шоттың дебетіне, ал істен шығуы кредитке жазылады. Егер бағдарламалық құралда қосарланған жазуды бақылау көзделсе, онда өткізу баланстан тыс шот пен түзетуші (транзиттік) шот арасында жүргізіледі. Баланстан тыс шоттардағы есеп сандық-сомалық мәнде жүргізіледі. Заңды тұлғаның баланстан тыс шоттарында есепке алынған барлық тауарлық-материалдық құндылықтар, сондай-ақ жалға алынған активтер баланста есепке алынатын құндылықтар үшін белгіленген тәртіппен және мерзімде түгенделеді.

Баланстан тыс шотта жалға алынған активтер шарт бойынша бөгде ұйымдардан қабылданған жалдау шартында көзделген құнда ескеріледі. Жалға алынған активтердің талдамалы есебі карточкаларда әрбір активтер объектісі бойынша жалға берушілер бойынша (жалға берушінің түгендеу нөмірлері бойынша) жүргізіледі.

Жауапкершілікпен сақтауға қабылданған тауарлық-материалдық құндылықтарды қоғам иеленуші ұйымдар бойынша, түрлері, сорттары және сақтау орындары бойынша, шарттық бағалар немесе сатып алу бағалары бойынша есепке алады. Есеп карточкаларда жүргізіледі.

Сақтауда тұрған және есепке берілетін қатаң есептілік бланкілері (ақшалай, чек және есеп айырысу чек кітапшалары, фирмалық бланкілер және т. б.) бланкілердің әрбір түрі және оларды есепке алу кітабында сақтау орындары бойынша талдамалық есепке алу бойынша жүргізіледі.

Берілген арнайы киім мен құрал пайдалану мерзімі ішінде баланстан тыс шотта есепке алынады. Талдамалы есеп активтің атауы және қызметкердің тегі, аты және әкесінің аты бойынша құрылады.

Баланстан тыс шот борышкерлердің мүліктік жағдайы өзгерген жағдайда оны өндіріп алу мүмкіндігін бақылау үшін есептен шығару күнінен бастап үш жыл ішінде төлем қабілетсіз борышкерлердің берешегін ескереді. Осы қарызды өтеу кезінде алынған сомалар осы шоттың дебеті бойынша кіріске қайтарылады. Аналитикалық жазбалар борышкердің немесе ұйымның тегі, аты және әкесінің аты көрсетілген карточкаларда жүргізіледі.

Қоғам шоттардың жұмыс жоспарына баланстан тыс шоттарды дербес қоса алады.

5.7. Қорытынды

Осы есеп саясатымен реттелмеген мәселелер ХҚЕС және Қазақстан Республикасының қолданыстағы заңнамасына сәйкес реттеледі.

Есеп саясаты барлық қызметкерлердің лауазымдық міндеттері шегінде орындауы үшін міндетті.

Есеп саясатының орындалуын бақылау қоғамның бас бухгалтеріне жүктеледі.

5.8. Нормативтік-құқықтық база

- 1) ҚР Азаматтық Кодексі.
- 2) ҚР Еңбек кодексі.
- 3) «Бухгалтерлік есеп және қаржылық есептілік туралы» ҚР Заңы.
- 4) «Мемлекеттік мүлік туралы» ҚР Заңы.
- 5) «Білім туралы» ҚР Заңы.
- 6) «Ғылым туралы» ҚР Заңы.
- 7) Қаржылық есептіліктің халықаралық стандарттары;
- 8) Қазақстан Республикасының өзге де нормативтік-құқықтық актілері.

6-БӨЛІМ. БУХГАЛТЕРЛІК ЕСЕП ШОТТАРЫНЫҢ ЖҰМЫС ЖОСПАРЫ

Жұмыс жоспары қаржылық есеп беру элементтерін құндылық бойынша топтастыруға және ағымдағы бейнелеуге арналған.

Жұмыс жоспарындағы синтетикалық бухгалтерлік есеп шоттары осы Жұмыс жоспарына қосымшаға сәйкес нысан бойынша өтімділікті төмендету тәртібімен орналастырылған. Жұмыс жоспарындағы шот нөмірлері төрт таңбадан тұрады. Санның бірінші цифры бөлімдерге жататынын, екіншісі - кіші бөлімдерге жататынын, үшінші - синтетикалық шоттардың топтарына жататынын, төртінші цифрын заңды тұлға дербес айқындайды.

Мәмілелер мен оқиғалардың талдамалық есебін жүргізу тәртібін Қазақстан Республикасының заңнамалық актілеріне және құрылтай құжаттарына сәйкес заңды тұлғаның қажеттіліктері негізінде ағымдағы басшылықты және шаруашылық жүргізуді жүзеге асыратын заңды тұлға белгілейді. .

Жұмыс жоспары келесі бөлімдерден тұрады:

- 1-бөлім – Қысқа мерзімді активтер;
- 2-бөлім – Ұзақ мерзімді активтер;
- 3-бөлім – Қысқа мерзімді міндеттемелер;
- 4-бөлім – Ұзақ мерзімді міндеттемелер;
- 5-бөлім – Капитал және резервтер;
- 6-бөлім – Кірістер;
- 7-бөлім - Шығыстар;
- 8-бөлім – Өндірістік есеп;

Бухгалтерлік есеп шоттарының жұмыс жоспары 1-қосымшада қоса берілген.

Есеп саясатына 1-қосымша

Код	Атауы
000	Көмекші
1000	Ақшалай қаражат
1010	Кассадағы ақша қаражаты
1020	Жолдағы ақша қаражаты
1021	Теңгемен жолдағы ақша қаражаты
1022	Валютамен жолдағы ақша қаражаты
1030	Ағымдағы банктік шоттардағы ақша қаражаты
1040	Карт-шоттардағы ақша қаражаты
1050	Жинақ шоттарындағы ақша қаражаты
1060	Өзге де ақшалай қаражаттар
1100	Қысқа мерзімді қаржылық инвестициялар
1110	Берілген қысқа мерзімді қарыздар
1120	Саудаға арналған қысқа мерзімді қаржы активтері
1130	Өтеуге дейін ұсталатын қысқа мерзімді инвестициялар
1140	Сату үшін қолда бар қысқа мерзімді қаржылық инвестициялар
1150	Өзге де қысқа мерзімді қаржылық инвестициялар
1200	Қысқа мерзімді дебиторлық берешек
1210	Сатып алушылар мен тапсырыс берушілердің қысқа мерзімді дебиторлық берешегі
1220	Еншілес ұйымдардың қысқа мерзімді дебиторлық берешегі
1230	Қауымдасқан және бірлескен ұйымдардың қысқа мерзімді дебиторлық берешегі
1240	Филиалдар мен құрылымдық бөлімшелердің қысқа мерзімді дебиторлық берешегі
1250	Қызметкерлердің қысқа мерзімді дебиторлық берешегі
1251	Есеп беретін тұлғалардың қысқа мерзімді берешегі
1252	Төленген жалақы бойынша берешек
1253	Қызметкерлерге берілген қарыздар бойынша қысқа мерзімді берешек
1254	Қызметкерлердің өзге де қысқа мерзімді берешегі (ұрлау, бүлдіру, материалдық залал және т. б.)
1260	Жалдау бойынша қысқа мерзімді дебиторлық берешек
1270	Алынатын қысқа мерзімді сыйақылар
1271	Алынатын қысқа мерзімді сыйақылар (дивидендтер)
1272	Алынатын қысқа мерзімді сыйақылар (сыйақылар жөніндегі комиссия)
1280	Өзге қысқа мерзімді дебиторлық берешек
1281	Жеткізушілерге ТМҚ қайтару бойынша берешек
1282	Шағымдар бойынша берешек
1283	ТМҚ және ОЖ анықталған жетіспеушіліктер бойынша берешек
1284	Өзге қысқа мерзімді дебиторлық берешек
1290	Күмәнді талаптар бойынша резерв
1300	Қорлар
1310	Материалдар
1311	Шикізат және материалдар

1312	Сатып алынатын жартылай фабрикаттар және жиынтықтаушы бұйымдар, конструкциялар мен бөлшектер
1313	Жанармай
1314	Ыдыс және ыдыс материалдары
1315	Қосалқы бөлшектер
1316	Өзге материалдар
1317	Қайта өңдеуге берілген материалдар
1318	Құрылыс материалдары және басқалары
1320	Дайын өнім
1330	Тауарлар
1340	Аяқталмаған өндіріс
1341	Негізгі өндіріс
1342	Өз өндірісінің жартылай фабрикаттары
1343	Қосалқы өндірістер
1350	Басқа қорлар
1351	Қайта өңдеуге берілген материалдар
1360	Қорларды есептен шығару бойынша резерв
1361	Шикізат пен материалдарды есептен шығару резерві
1362	Дайын өнімді есептен шығару резерві
1363	Тауарларды есептен шығару резерві
1400	Ағымдағы салық активтері
1410	Корпоративтік табыс салығы
1420	Қосымша құн салығы
1430	Басқа да салықтар және бюджетке төленетін басқа да міндетті төлемдер
1431	Жеке табыс салығы
1432	Акциздер
1433	Әлеуметтік салық
1434	Жер салығы
1435	Көлік құралдарына салынатын салық
1436	Мүлік салығы
1437	Резиденттерден төлем көзінен алынатын табыс салығы
1438	Резидент еместерден төлем көзінен алынатын табыс салығы
1439	Қоршаған ортаны ластағаны үшін төлем
1440	Міндетті төлемдер
1441	Жер учаскелерін пайдаланғаны үшін төлем
1442	Басқа міндетті төлемдер
1500	Сатуға арналған ұзақ мерзімді активтер
1510	Сатуға арналған ұзақ мерзімді активтер
1520	Сату үшін арналған шығу тобы
1600	Өзге қысқа мерзімді активтер
1610	Берілген қысқа мерзімді аванстар
1620	Болашақ кезеңдердің қысқа мерзімді шығыстары
1630	Өзге қысқа мерзімді активтер
2000	Ұзақ мерзімді қаржылық инвестициялар
2010	Ұзақ мерзімді берілген қарыздар
2020	Өтеуге дейін ұсталатын ұзақ мерзімді инвестициялар
2030	Сату үшін қолда бар ұзақ мерзімді қаржылық инвестициялар
2040	Басқа да ұзақ мерзімді қаржы инвестициялары

2100	Ұзақ мерзімді дебиторлық берешек
2110	Сатып алушылар мен тапсырыс берушілердің ұзақ мерзімді берешегі
2120	Еншілес ұйымдардың ұзақ мерзімді дебиторлық берешегі
2130	Қауымдасқан және бірлескен ұйымдардың ұзақ мерзімді дебиторлық берешегі
2140	Филиалдар мен құрылымдық бөлімшелердің ұзақ мерзімді дебиторлық берешегі
2150	Қызметкерлердің ұзақ мерзімді дебиторлық берешегі
2151	Есеп беретін тұлғалардың ұзақ мерзімді берешегі
2152	Төленген жалақы бойынша берешек
2153	Қызметкерлерге берілген қарыздар бойынша ұзақ мерзімді берешек
2154	Қызметкерлердің өзге де ұзақ мерзімді берешегі (ұрлау, бүлдіру, материалдық залал және т.б.)
2160	Жалдау бойынша ұзақ мерзімді дебиторлық берешек
2170	Алынатын ұзақ мерзімді сыйақылар
2180	Өзге де ұзақ мерзімді дебиторлық берешек
2181	Жеткізушілерге ТМҚ қайтару бойынша берешек
2182	Шағымдар бойынша ұзақ мерзімді берешек
2183	ТМҚ анықталған жетіспеушіліктер бойынша берешек
2184	Өзге де ұзақ мерзімді дебиторлық берешек
2200	Үлестік қатысу әдісімен есепке алынатын инвестициялар
2210	Үлестік қатысу әдісімен есепке алынатын инвестициялар
2300	Жылжымайтын мүлікке инвестициялар
2310	Жылжымайтын мүлікке инвестициялар
2320	Жылжымайтын мүлікке инвестициялардың амортизациясы
2330	Жылжымайтын мүлікке инвестициялардың құнсыздануынан болған залал
2400	Негізгі құралдар
2410	Негізгі құралдар
2411	Жер
2412	Ғимараттар мен құрылыстар
2313	Машиналар мен жабдықтар, беру құрылғылары
2314	Көлік құралдары
2415	Басқа да негізгі құралдар
2416	Аяқталмаған құрылыс
2420	Негізгі құралдардың амортизациясы
2421	Ғимараттар мен құрылыстардың амортизациясы
2422	Машиналар мен жабдықтар, беру құрылғыларының амортизациясы
2423	Көлік құралдарының амортизациясы
2424	Өзге де негізгі құралдардың амортизациясы
2430	Негізгі құралдардың құнсыздануынан болатын шығын
2500	Биологиялық активтер
2510	Өсімдіктер
2700	Материалдық емес активтер
2710	Гудвилл
2720	Гудвилдің құнсыздануы
2730	Өзге де материалдық емес активтер
2740	Өзге де материалдық емес активтердің амортизациясы
2750	Өзге де материалдық емес активтердің құнсыздануынан болған залал

2800	Кейінге қалдырылған салық активтері
2810	Корпоративтік табыс салығы бойынша кейінге қалдырылған салық активтері
2900	Басқа да ұзақ мерзімді активтер
2910	Берілген ұзақ мерзімді аванстар
2920	Болашақ кезеңдердің ұзақ мерзімді шығыстары
2930	Аяқталмаған құрылыс
2931	Незавершенное строительство
2932	Жабдықтарды монтаждау
2933	ОЖ жаңғырту және күрделі жөндеу
2940	Басқа да ұзақ мерзімді активтер
3000	Қысқа мерзімді қаржылық міндеттемелер
3010	Қысқа мерзімді банктік қарыздар
3020	Уәкілетті органның лицензиясынсыз банк операцияларын жүзеге асыратын ұйымдардан алынған қысқа мерзімді қарыздар
3030	Қатысушылардың дивидендтері мен кірістері бойынша қысқа мерзімді кредиторлық берешек
3040	Ұзақ мерзімді қаржылық міндеттемелердің ағымдағы бөлігі
3050	Өзге де қысқа мерзімді қаржылық міндеттемелер
3100	Салықтар бойынша міндеттемелер
3110	Төлеуге жататын корпоративтік табыс салығы
3120	Жеке табыс салығы
3130	Қосылған құн салығы
3140	Акциздер
3150	Әлеуметтік салық
3160	Жер салығы
3170	Көлік құралдарына салынатын салық
3180	Мүлік салығы
3190	Басқа салықтар
3191	Резиденттерден төлем көзінен алынатын табыс салығы
3192	Резидент емес төлем көзінен алынатын табыс салығы
3193	Қоршаған ортаны ластағаны үшін төлем
3194	Жер учаскелерін пайдаланғаны үшін төлем
3195	Басқа міндетті төлемдер
3200	Басқа да міндетті және ерікті төлемдер бойынша міндеттемелер
3210	Әлеуметтік сақтандыру бойынша міндеттемелер
3220	Зейнетақы аударымдары бойынша міндеттемелер
3221	Зейнетақы аударымдары бойынша міндеттемелер
3230	Міндетті төлемдер бойынша өзге де міндеттемелер
3240	Ерікті төлемдер бойынша өзге де міндеттемелер
3300	Қысқа мерзімді кредиторлық берешек
3310	Жеткізушілерге және мердігерлерге қысқа мерзімді берешек
3320	Еншілес ұйымдарға қысқа мерзімді кредиторлық берешек
3330	Қауымдасқан және бірлескен ұйымдарға қысқа мерзімді кредиторлық берешек
3340	Филиалдар мен құрылымдық бөлімшелерге қысқа мерзімді кредиторлық берешек
3350	Еңбекке ақы төлеу бойынша қысқа мерзімді берешек
3360	Жалдау бойынша қысқа мерзімді берешек

3370	Ұзақ мерзімді кредиторлық берешектің ағымдағы бөлігі
3380	Төлемге қысқа мерзімді сыйақылар
3390	Өзге қысқа мерзімді кредиторлық берешек
3391	Сатылған дайын өнімді, тауарларды, жұмыстарды, көрсетілетін қызметтерді қайтару бойынша берешек
3392	Тағайындалған айыппұлдар, өсімпұлдар, тұрақсыздық айыптары бойынша берешек
3393	Банктердегі шоттардағы қате есептелген сомалар бойынша берешек
3394	Депонирленген жалақы бойынша берешек
3395	Атқару парақтары бойынша берешек
3396	Есеп беретін тұлғалар алдындағы берешек
3397	Өзге қысқа мерзімді кредиторлық берешек
3400	Қысқа мерзімді бағалау міндеттемелері
3410	Қысқа мерзімді кепілдік міндеттемелер
3420	Заңды наразылықтар бойынша қысқа мерзімді міндеттемелер
3430	Қызметкерлерге сыйақылар бойынша қысқа мерзімді бағалау міндеттемелері
3440	Өзге де қысқа мерзімді бағалау міндеттемелері
3500	Өзге қысқа мерзімді міндеттемелер
3510	Алынған қысқа мерзімді аванстар
3520	Болашақ кезеңдердің қысқа мерзімді кірістері
3530	Сату үшін арналған шығу тобының міндеттемелері
3540	Өзге қысқа мерзімді міндеттемелер
4000	Ұзақ мерзімді қаржылық міндеттемелер
4010	Ұзақ мерзімді банктік қарыздар
4020	Уәкілетті органның лицензияларынсыз банк операцияларын жүзеге асыратын ұйымдардан алынған ұзақ мерзімді қарыздар
4030	Басқа да ұзақ мерзімді қаржылық міндеттемелер
4100	Ұзақ мерзімді кредиторлық берешек
4110	Жеткізушілер мен мердігерлерге ұзақ мерзімді берешек
4120	Еншілес ұйымдарға ұзақ мерзімді кредиторлық берешек
4130	Қауымдасқан және бірлескен ұйымдарға ұзақ мерзімді кредиторлық берешек
4140	Филиалдар мен құрылымдық бөлімшелерге ұзақ мерзімді кредиторлық берешек
4150	Жалдау бойынша ұзақ мерзімді берешек
4160	Төлемге ұзақ мерзімді сыйақылар
4170	Өзге де ұзақ мерзімді кредиторлық берешек
4171	Сатылған дайын өнімді, тауарларды, жұмыстарды, көрсетілетін қызметтерді қайтару бойынша берешек
4172	Тағайындалған айыппұлдар, өсімпұлдар, тұрақсыздық айыптары бойынша ұзақ мерзімді берешек
4173	Банктердегі шоттардағы қате есептелген сомалар бойынша ұзақ мерзімді берешек
4174	Депонирленген жалақы бойынша ұзақ мерзімді берешек
4175	Атқару парақтары бойынша ұзақ мерзімді берешек
4176	Есеп беретін тұлғалар алдындағы ұзақ мерзімді берешек
4177	Өзге де ұзақ мерзімді кредиторлық берешек
4200	Ұзақ мерзімді бағалау міндеттемелері
4210	Ұзақ мерзімді кепілдік міндеттемелер

4220	Заңды наразылықтар бойынша ұзақ мерзімді бағалау міндеттемелері
4230	Қызметкерлерге сыйақылар бойынша ұзақ мерзімді бағалау міндеттемелері
4240	Басқа да ұзақ мерзімді бағалау міндеттемелері
4300	Кейінге қалдырылған салық міндеттемелері
4310	Корпоративтік табыс салығы бойынша кейінге қалдырылған салық міндеттемелері
4400	Басқа да ұзақ мерзімді міндеттемелер
4410	Алынған ұзақ мерзімді аванстар
4420	Болашақ кезеңдердің кірістері
4430	Басқа да ұзақ мерзімді міндеттемелер
5000	Жарғылық капитал
5010	Артықшылықты акциялар
5020	Жай акциялар
5030	Салымдар мен пайлар
5100	Төленбеген капитал
5110	Төленбеген капитал
5200	Сатып алынған меншікті үлестік құралдар
5210	Сатып алынған меншікті үлестік құралдар
5300	Эмиссиялық кіріс
5310	Эмиссиялық кіріс
5400	Резертер
5410	Құрылтай құжаттарында белгіленген резервтік капитал
5420	Негізгі құралдарды қайта бағалауға арналған резерв
5430	Материалдық емес активтерді қайта бағалауға арналған резерв
5440	Сатуға арналған қаржы активтерін қайта бағалауға арналған резерв
5460	Басқа резервтер
5500	Бөлінбеген пайда (жабылмаған шығын)
5510	Есепті жылдың бөлінбеген пайдасы (жабылмаған шығыны)
5520	Өткен жылдардың бөлінбеген пайдасы (жабылмаған шығыны)
5600	Жиынтық пайда (жиынтық шығын)
5610	Жиынтық пайда (жиынтық шығын)
6000	Өнімді сатудан және қызмет көрсетуден түскен кіріс
6010	Өнімді сатудан және қызмет көрсетуден түскен кіріс
6020	Сатылған өнімді қайтару
6030	Баға мен сатудан жеңілдіктер
6100	Қаржыландырудан түскен кірістер
6110	Сыйақылар бойынша кірістер
6120	Дивидендтер бойынша кірістер
6130	Қаржылық жалдаудан түсетін кірістер
6140	Инвестициялық мүлікпен жасалатын операциялардан түсетін кірістер
6150	Қаржы құралдарының әділ құнының өзгеруінен түскен кірістер
6160	Қаржыландырудан түсетін басқа да кірістер
6200	Басқа кірістер
6210	Активтердің шығуынан түскен кірістер
6220	Өтеусіз алынған активтерден түскен кірістер
6230	Мемлекеттік субсидиялардан түскен кірістер
6240	Құнсызданудан болған шығынды қалпына келтіруден түскен кірістер
6250	Бағамдық айырмадан түсетін кірістер

6260	Операциялық жалдаудан түскен кірістер
6270	Биологиялық активтердің әділ құнының өзгеруінен түскен кірістер
6280	Басқа кірістер
6300	Тоқтатылатын қызметке байланысты кірістер
6310	Тоқтатылатын қызметке байланысты кірістер
7000	Сатылған өнімнің және көрсетілген қызметтердің өзіндік құны
7010	Сатылған өнімнің және көрсетілген қызметтердің өзіндік құны
7100	Өнімді өткізу және қызмет көрсету бойынша шығыстар
7110	Өнімді өткізу және қызмет көрсету бойынша шығыстар
7200	Әкімшілік шығыстар
7210	Әкімшілік шығыстар
7211	Әкімшілік шығыстар (КТС бойынша шегерімге кететін)
7212	Әкімшілік шығыстар (КТС бойынша шегерімге кететін)
7300	Қаржыландыруға арналған шығыстар
7310	Сыйақылар бойынша шығыстар
7320	Қаржылық жалдау бойынша пайыздарды төлеуге арналған шығыстар
7330	Қаржы құралдарының әділ құнының өзгеруінен болған шығыстар
7340	Қаржыландыруға өзге де шығыстар
7400	Өзге де шығыстар
7410	Активтердің шығуы бойынша шығыстар
7420	Активтердің құнсыздануынан болған шығыстар
7430	Бағамдық айырма бойынша шығыстар
7440	Резервті құру және үмітсіз талаптарды есептен шығару бойынша шығыстар
7450	Операциялық жалдау бойынша шығыстар
7460	Биологиялық активтердің әділ құнының өзгеруінен болған шығыстар
7470	Өзге де шығыстар
7500	Тоқтатылатын қызметке байланысты шығыстар
7510	Тоқтатылатын қызметке байланысты шығыстар
7700	Корпоративтік табыс салығы бойынша шығыстар
7710	Корпоративтік табыс салығы бойынша шығыстар
8100	Негізгі өндіріс
8110	Негізгі өндіріс
8111	Негізгі өндіріс
8112	Материалдар
8113	Өндіріс жұмысшыларының еңбегіне ақы төлеу
8114	Еңбекке ақы төлеуден аударымдар
8115	Үстеме шығындар
8120	Алынатын шикізаттан өндіру
8200	Өз өндірісінің жартылай фабрикаттары
8210	Өз өндірісінің жартылай фабрикаттары
8211	Өз өндірісінің жартылай фабрикаттары
8212	Материалдар
8213	Өндіріс жұмысшыларының еңбегіне ақы төлеу
8214	Еңбекке ақы төлеуден аударымдар
8215	Үстеме шығындар
8300	Қосалқы өндірістер
8310	Қосалқы өндірістер
8311	Қосалқы өндірістер

8312	Материалдар
8313	Қызметкерлердің еңбегіне ақы төлеу
8314	Еңбекке ақы төлеуден аударымдар
8315	Үстеме шығындар
8400	Үстеме шығындар
8410	Үстеме шығындар
8411	Үстеме шығындар
8412	Материалдар
8413	Қызметкерлердің еңбегіне ақы төлеу
8414	Еңбекке ақы төлеуден аударымдар
8415	Негізгі құралдарды жөндеу
8416	Негізгі құралдардың тозуы және материалдық емес активтердің амортизациясы
8417	Коммуналдық қызметтер
8418	Жалдау ақысы
8419	Өзгелері
	<i>Баланстан тыс шоттар</i>
9010	Жалға алынған негізгі құралдар
9011	Жалға алынған негізгі құралдар
9012	Жалға алынған негізгі құралдардың амортизациясы
9020	Жауапты сақтауға қабылданған тауарлық-материалдық құндылықтар
9021	Қатаң есептілік бланкілері
9030	Қойылған талаптар
9040	Баланстан тыс қаржылық активтер
9050	Монтаждау үшін қабылданған жабдық

Бас бухгалтер

А.Х. Абильтусупова